

શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબ સયાજીરાવ
ગાયકવાડ સેનાખાસબેલ સમશેર
ખાદાદુર ઝોમના ઉદાર
આશ્રયથી

પ્રાચીનકાવ્યમાળા

ગ્રંથ ૪

વલ્લભકૃત

દુઃશાસનરુધિરપાન

આરવ્યાન.

બ
વેલ

સંશોધન કરી ટીકાસહિત પ્રસિદ્ધ કરનાર

હરગોવિંદ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા

અને

નાથાશંકર પૂજારાંકર શાસ્ત્રી

વડોદરા.

સંવત ૧૯૪૬ . . . સન ૧૯૫૦.

કીમત ૧-૦-૦

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે).

અમદાવાદ “આર્યોદય”
તથા
વડોદરા “વીરક્ષેત્રપુદ્રાણ્ય”માં છાપ્યું.

Under the liberal patronage of
His Highness Maharaja
SAYAJI RAO GAEKWAR
Sena Khaskhel Samsher Bahadur,
Baroda.

PRACHIN KAVYA MALA
or
Old Gujarati Poetical Series,
PART IV
POET VALLABH'S

DUUSHÁSAN RUDHIR PÁN

AKHYÁN

Published with annotations

By
Hargovindas Dwarkadas Kántiválá
and
Nathashankar Pujashankar Shastri.

A. D 1890.

Price Rs 1-0-0

પ્રસ્તાવના.

• યથાર્થ રાજ્યધર્મ જાણનાર વિવેકી રાજ્યકર્તા પોતાની પ્રજાનું અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરવું એજ ઇશ્વરકૃપાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વોપરિ પદનું સાર્થક થવું માને છે. તે કલ્યાણ કરવાના વિવિધ પ્રકાર છે. વસ્તુધરા (પૃથિવી)નો જે પ્રદેશ પોતાનો છે તેમાં અન્નફળાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તેનો, તથા તેમાં ધારણ થયેલ વસ્તુ (ખનિજ ધન રત્નાદિ)ને બહિર્ કદાવી લેનો, પોતાની પ્રજાની સુખવૃદ્ધિને અર્થે, ઉપયોગ કરે છે, પ્રજાની સુખશાન્તિમાં ભાગ ન થતાં તેનો વધારો થવા અનેક પ્રકારની યોજના કરે છે; નિર્મળ જળાશય, સુગમ માર્ગ, ઔષધાગ્રય આદિથી શરીરની સુખાકારીનાં સાધન નિર્માણ કરેછે; તથા વિદ્યાગ્રય, પુસ્તકાલય, અથવૃદ્ધિ આદિ મનની સુખશાન્તિનાં સાધન આપે છે. ન્યાયથી, નીતિથી, પ્રીતિથી, સમભાવથી, ઉદારતાથી, પ્રજાને સ્વપ્રજા તુલ્ય ગણી પિતાવત્ સંતનું પાલન તથા હિત કરવું એજ ધર્મ તથા સ્વાર્થ માની અન્વય જે રાજા પ્રજાનું રંજન કરવા પ્રવર્તે છે, તેની પ્રજા સુખી થાય છે, તથા તેના મનોરથ સફળ થઈ, તે આશય કીર્તિને પામે છે. એ આદિ અનુભવસિદ્ધ થયેલા પ્રમાણિક સિદ્ધાન્તો છે.

• શ્રીવડોદરા રાજ્યના વિદ્વાન, શક્તિમાન અને પરમ પવિત્ર મહારાજાધિરાજ શ્રીમન્તા સયાજીરાય ગાયકવાડ સેનાપ્તાસજેલ સમયેર બાદાદુર એમનો પૂર્વોક્ત ઉદાર વિચારો અને સિદ્ધાન્તો પર બહુ ભાવ, તથા તેવા ઉત્તમ વિચારોને આચારમાં આણી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાનો તેમનો મહાન પ્રયત્ન, એ સાંપ્રતકાળમાં સર્વ સ્થળે પ્રસારનીય ગણાતાં દૃષ્ટાંતરૂપ થઈ ચડ્યા છે.

શ્રીમંત મહારાજાધિરાજના એ ઉદાર ભાવથી ઉત્તેજીત તા. ૮ મે સન ૧૮૮૯ ની એક સ્મરણી તેઓ નામદારની સેવામાં રજુ કરતામાં આવી હતી. તેનો આશય એ હતો કે વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા ગુર્જર કવિઓના અપ્રસિદ્ધ અથવા પ્રસિદ્ધિમાં આવે તેવી યોજના રાજ્યઆશ્રયથી થાય તો સારું.

પ્રાચીનકાવ્યમંદ એ નામનાં ગુન્નરાની કવિતાનાં ગુન્નક વડો-
દરા રાજ્યના ડાઇરેક્ટર ઝોફ વર્નાક્યુલર ઈન્સ્ટ્રક્શન, રાજસાહેબ દરનોવિ-
દદામ હારિકાદાસ તથા વડોદરા નિરાગી રાગી નાથાચક્ર પૂનમકર એમની
તગ્ધથી પ્રમિદ થાનો આગળ મર્મ ગુરૂનો દનો, અને તેનાર પાણી
રતુતિપાત્ર પ્રથમથી દરનાં અખિ ૧ મળો મારો નમદ તેમલો દર્પા દનો
વડોદરા રાજ્યનું દેવી કેળવણીખાનું મારી કેળવેખ નીને નુપગત થયા
ખજી આ સમદ યાગન મેં તપાગ કરી ને ઉપરથી બેતાગા આ યુ કે
રત્નાદિ ધનના બહાર દટાઇ ન્યા દેખ છે તેમ અનેક વિતો પર રત્નેરી
કવિતાના બહાર દટાઈ પડી ન્યા ન્યા, અને તે બહારને પ્ર ના ઉપોચ-
સાર થાત બારી તે હાર મહવિચારને પ્રુટિ આપી એ લાનકાગ થયો
એમ લાગ્યુ આ કવિઓમા પ્રેમાદ, - નેરનર, વનગ, બાગ્ય, દયાગમ,
દરિદ્ર, બોલેનકત, ધીરાનમત, ગિન્ધર આદિ નુ પ્રમિદ અને લોકપ્રિય
કવિઓ આની ભય છે રાંધાચક્ર તથા હી ભયી બાર નામની બે સ્ત્રી
કવિઓની કવિતા પયુ મળી આની છે અને બાપુમદે ૧ ગાયકનાડ એ
નામના પ્રમિદ થોવા હથરનમતની કવિતાઓ પયુ સારો મમદ છે આ
સર્વ કવિતા મોધી અને મીક સાથે હપાનતા નાનુ વર નામનો એમ અનમા
યશ થઇ છે એ કામ પૂર્ણ કરના શોમત સરકાર મહારાજ સયાજીરાવ
ગાયકનાડ એમણે રૂ ૧૨૦૦૦૭ બાર દમનની શકમ મળુ કરી કીમતી
આશ્રય આપ્યો છે અને તેથીજ આ ગુન્નક પ્રસિદ્ધિમા આની શકો આ
હદાર અનુસારી ગુન્નર પ્રજા અને સર્વ ગુન્નર વારી ઉપર ઉપકાર થયો છે
એમ સર્વ સમજુ જનોને લાગ્યા વિના રહેશે નહિ

કવિતા વિષે એક ધર્મેજ કવિ લખે છે કે —

Poetry is itself a thing of God ,
He made his prophets poets, and the more
We feel of poesy do we become
Like God in love and power

કવિતા સ્વન ઈશ્વરની એક વસ્તુ છે ઈશ્વરે કવિઓને પોતાના અવિધ્યદાદી દયા છે અને કવિતાને જેમ આપણે અધિક અનુભવીએ છીએ તેમ આપણે સ્નેહમાં અને શક્તિમાં ઈશ્વર પેડે થઈએ છીએ

કવિ મિત્રે વદન્ત્યં મદે છે કે —

Blessings be with them, and eternal praise,
Who gave us nobler loves, and nobler cares,
The Poet, who on earth have made us heirs,
Of truth and pure delight by heavenly lays

WORDSWORTH

જેઓએ આપણને શ્રેય તથા શ્રેય ઉપા આપ્યા છે તે કવિઓ ઉપર આસિસદ તથા અનન પ્રમાણે, જેમણે દિવ્ય કાચરે આ જગત ઉપર આપણને માર્ગ આપેલા અને સર્વ આનંદના ઉત્સાહિકારી થયા છે

આપણા દેશમાં તે વિને રવિ સમ ગણી તેની બહુ પ્રકારે પ્રશંસા કરવામાં આવે છે તે પ્રમાણે

સ્વદેશમાંના દેવ, રાજમહારાજ, ધર્મશાળાઓ, દેવાલય, જળાશય, વિશ્રામસ્થાન, આદિ કલિ-અભય પર્વના રાત્રિ કે ધમાલગા શુદ્ધિઓ કરાવી ગયા હોય છે, તેનો જ ગુણદાર કે તે જ મનાયુક્ત હોય છે, એમ ધર્મ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે અને સાન ગત્યો તેમ અને તે પછી ખરા અને તેવી સર્વ પ્રજાના સુખમોગમાં દલિત તેમનો આસિસદ મેળવે છે

કવિના દ્રવતા અત્યંત તાજુમાં હતી. યદ્યપિ માર્ગચત્રોના અત્યંત કરણમાં પ્રવેશી ત્યાં વધી સુખાનંદનાર વિના તેઓ જીવાદાર પણ પ્રશંસનીય અને પ્રુણપ્રદ છે બાળથી જન્મથી જીવતા સુખી મરિને દુખમાં વિશ્રામસ્થાન અને સુખને અધિક કરના વિતા એ પણ સાધન છે એમાં એક સુખપ્રદ સા

ધનનો છાંડો દાર પ્રતના કલ્યાણમાર શીમત મહારાજાધિરાજ કરાવે છે એ તેમના પ્રત્યંજન કરવાના ઉચ્ચ જાવમાંનું એક સુચિન્દ છે.

વડોદરા રાજ્યમાં થઇ ગયેલા કવિઓની અપ્રસિદ્ધ પ્રાર્થના કવિતા સભાજયી પ્રમિદિમા લાગવાના દેવથી નીચે પ્રમાણે કમિટિ નીમવામાં આવી છે.

પ્રમુખ.

દિવાન બાદાદુર મહિબાબ નરાભાઈ.

મેમ્બરો.

રાવબાદાદુર અબાલામ માકરવાવ, એમ એ. એવ. એવ. બી.

ખાનબાદાદુર નમસેદગ્ગ અરદેગર દલાલ, એમ એ. એવ. એસ. બી.

રાવમાહેમ પીતાનરવાઈ જોશી.

રાવસાહેમ હરજોવિ દદાસ હારજાસ.

દરેક અથવી જનતા સુધી અનેક પત્રો મેળવી તેને સોંપી અને ટીકા શબ્દાર્થ આપી વિશેષ હપમેળી કરવી વગેરે સર્વ કામ રાવસાહેમ હરજોવિ દદાસની સભાજયી નીચે રાજી નાયામ કર પ્રતજ કર તથા ડિ. છોટાવાસ નરજોરામ આદિ લાખક માણુનાવી સ્વા. સામા આવ્યું છે પુત્રકો સખ-ધી સર્વ વનસ્ત્રા અને જામજાગી આ કમિટિ તન્દ છે. કમિટિમાંથી કોઇનું ખાનગી જિન કે સ્વાર્થ આ રા મંદગા ન છતાં માત્ર રોકિલિતાર્થ કામ જાણી કમિટિએ આ કામ ગાયે લીજુ છે.

વડોદરા રાજ્ય નિવાસી કવિઓની કવિતા હપ તત સુજરાતના ખીજ પ્ર-સિદ્ધ કવિઓની અપ્રસિદ્ધ કવિતાનો ઘણો જવો રાજ્ય હેઠળ હરજોવિ દદાસ તથા રાજી નાયામ કરની પ્રગરાનીય નોંધવી જે. જે. થોથો છે અને વધારે જવો એકઠો કરવા પ્રયત્ન કમિટિ તરફથી જરી રાખવો એમ ધારણ છે આ સર્વ કવિતા પછુ પ્રસિદ્ધિમા લાગના મોજના તૈયાર થાય છે, અને તે હપમ સદસ થવા હરિર પાતે પાર્યના છે.

આશા છે કે આ પ્રાચીન ગુર્જર કવિઓની ગુદર તથા બોધક કવિતાથી વાંચનારનું જ્ઞાન તથા સદ્ગુણ, રમણતા, રૂચિ, રંગિતતા, સાર્વજનિક ઉચ્ચ પ્રકારનાં યથા વૃદ્ધિ પામશે, અને ગુર્જર વાસી અન્ય સમર્થ કવિઓની કવિતાની પણ તીવ્ર યાચના યથા પ્રકટ થશે.

આ પ્રાચીન કાવ્યમાળાને, કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના રાજ્ય ક્ષેત્રો તરફથી તથા બીજા ધણા મહાશૂરયો તરફથી ઉદાર આશ્રય મળ્યો છે, તેમજ તેમનો અંત કરણ પૂર્વક આમાર માનવામાં આવે છે.

વડોદરા.

સવત ૧૯૪૬ ના વૈશાખ
શુદી ૧, તા. ૨૦ એપ્રિલ સન
૧૯૪૦, રવિવાર.

મણિભાઈ જયભાઈ

વહ્નિભનું ચરિત્ર.

જન્મપર્યંત એક ધર્મી સ્ત્રીમણી તેમાં મહત્ત્વા રહેનારા પુરુષોજ અમુક ધર્મમાં ખ્યાતિ મેળવી શકે છે જુદા જુદા અનેક વ્યવસાયમાં ગૃહવાસના હોવા છતાં જેઓ કવિ તરિકે પ્રખ્યાતિ પામી ગયા હોય એના માધ્યમ જેના પ્રાધાન્ય સામગ્રીમાં આવે છે માનસશાસ્ત્ર જાણનારા પત્નિના કહે છે કે, પ્રત્યેક મનુષ્ય સરખાવે કરી છુનના કરનાની, તાં કરનાની, સંભાવના કરવાની અને કપના કરવાની શક્તિ ધરાવે છે—અને કવિતામાં એ શક્તિઓનું જ માહાત્મ્ય અદ્ભુત જોવામાં આવે છે માટે પ્રત્યેક મનુષ્ય કવિ થઈ શકે છે પણ જેમ સાધારણ મનુષ્યો કરતાં એમને પુરુષમાં અમુક શક્તિનો પ્રમાણ વિશેષ જોવામાં આવે છે ત્યારે આપણે તેને તે બાબતમાં અસાધારણ શક્તિનાગો ધ્રીએ છીએ તેમ જ પુરુષનામાં એ શક્તિઓ અસાધારણપણે દીપી નીકળતી હોય છે તેનેજ પ્રાસાદિત મ્હિતુ નામ મળે છે કલ્પના તો સદૃશ પ્રાપ્ત કરે છે પણ શ્રોતાને ચમત્કાર ઉપજાવે એવી કલ્પના તો પ્રાધાન્યથી હોય છે વર્ણન તો સદૃશ પ્રાપ્ત કરે છે પણ શ્રોતાના અંતરમાં આમેદુન ચિત્ર પાડી શકાય એવું તો પ્રાધાન્ય કરી શકે છે વાર્તા તો સદૃશ પ્રાપ્ત કરે છે, પણ શ્રોતાના મનને તેમાં તદ્દપ કરી નાખવાની છતાં તો પ્રાધાન્યથી હોય છે એવીજ રીતે કવિ તો સદૃશ પ્રાપ્ત થઈ શકે પણ જેનું જન્મચરિત્ર જાણનાની આમંદા થાય એના તો પ્રાધાન્ય નીપજે છે

પ્રખ્યાત કવિઓમાંથી પણ કેટલાક શાસ્ત્ર અને નિમૂઠ કુતૂહલવાળા હોય છે તથા કેટલાક ધાર્મિકમિયા અને પ્રસિદ્ધ કુતૂહલવાળા હોય છે પેહેલા વર્ગમાં પ્રેમાનંદ અને બીજામાં તેના પુત્ર વહ્નિભને આપણે મૂકી શકીએ છીએ વહ્નિભની કવિતા ઉપરથી પણ તેના સ્વભાવનું કાંઈક અનુમાન કરવાનું બની આવે તેમ છે તેમ છતાં વળી તેના વિશે આપણે જે ખબર ભેગી કરી શક્યા છીએ તેથી તે અનુમાન સુદૃઢ થાય છે એના ઉદ્યોગમાં સ્વભાવને છતાં તેણે ઉત્તમ કવિતા કરી છે અને વળી તે એવી ઉત્તમ કે જેથી કરીને આપણી ગૂંજરાતી ભાષાના સાહિત્યમાં સારો વધારો થઈ શકે એણે નવે

રસનાં નવ જૂદા જૂદાં કાવ્યો રચેલાં છે. જેમાંથી નમૂના તરિકે વીરરસ કાવ્ય પસંદ કરી આ પુસ્તકદ્વારા પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. તેણે નાટકો અને અપ્રમથો પણ લખ્યા છે. આખ્યાનો અને કથાઓ પણ લખી છે બીજા જૂના કવિઓ કરતા તેનામાં વિશેષ લક્ષણ એક જોવામાં આવતું હતું કે તે જૂના સંસ્કૃતાદિ અથોમાંથી કથાભાગ પસંદ કરવાને કામે કાષ્ટક નવીન ગોજનાજ પસંદ કરીને કાવ્ય કરતો હતો જે વખતમાં ગૂજરાતી ભાષા ખેડાયેલી નહિ અથવા તેના સાહિત્ય તરિકે બ્યાકરણ, કોશ, કવિતાદિનું સાધન નહિ તે વખતે આવા મહાકવિએ આવી સુદર સાહિત્ય કુલવાડી શી રીતે ગૂંથી હશે તે જાણવાએ સહ કોઈને સ્વાભાવિક રીતે ધ્વજા યાચ. પણ જુના વખતમાં ચરિત્રો લખવાનો પ્રચાર નહિ તથા તે કવિઓની પછી તેમના વશમાં કોઈ કવિતાના શોખી પુરૂષો ઉત્પન્ન થયા નહિ તેથી તેમની કમવાર વિશેષ હકીકત મેળવવી બહુ દુર્લભ થઈ પડી છે. એમ છતાં પણ ધણા યતની વલ્લભ કવિની કેટલીક હકીકત અમે મેળવી શક્યા છીએ અને તેનેજ તેના ચરિત્ર રૂપે વાંચનારની આગળ રજૂ કરીએ છીએ.

શ્રીમન્મહાકવિ પ્રેમાનંદનો એ જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતો. તેથી વાચનાર જાણી જશે કે તે ચોવીશો શ્રાવણ હોઈને વડોદરાની મહામદવાડીમાં રહેતો હતો. એની માતાનું નામ હરકોર હતું. તેનો જન્મ ધણું કરીને પ્રેમાનંદ કવિની ૩૨-૩૩ વર્ષની વયે થયો હતો. બાલ્યવયમાં ઉપવીત સંસ્કાર પામ્યા પછી તેણે પિતાની પાસે સંસ્કૃત તથા હિંદી ભાષાઓના અથોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. એના સંબંધમાં વળી એમ પણ કહેવાય છે કે તેણે પંજાબી ભાષાનો પણ સારો અભ્યાસ કર્યો હતો, પણ એ વિષે વિશેષ ખાત્રી લાયક ખબર તેના બીજા અથો જોવા પછી કદાપિ આપણને મળે તો મળે આ ક્ષણ કવિની બાલ્યવયની કાંઈ વિશેષ હકીકત એથી વધારે મળતી નથી તથાપિ પુત્રના લક્ષણ પારણામાંથી જણાય તેથી આપણે ધારી શકીએ છીએ કે તે બાલ્યવયમાં કેવળ શાત અભ્યાસી નહિ હોય પણ ઉદ્વૃત્ત અને તોફાની હશે. પોતાના પિતા કવિ હતા તથા તેમની પાસેથી કાવ્યની કેળવણી મળેવી એટલે તે સ્વાભાવિક રીતેજ કવિતા કરવા માટે એમાં કાંઈ વિરમય જેવું નથી તે બાળપણમાં છૂટક કવિતાઓ કરતો હશે.

એ કવિના પિતા પ્રેમાનંદને કોઈ માધવ નામે ગૃહસ્થ સાથે સારી મિત્રતા હતી તથા તેના તરફથી પ્રેમાનંદને સારો આશ્રય મળતો હતો.

તેમજ પ્રેમાનંદના પુત્ર તરિકે તે વક્ષમ ઉપર પણ સારો બાન રાખતો હતો. નેથી તેની ઉદારતા, સૌજન્ય, મિત્ર પ્રેમ, અને સદ્ગુણથી વક્ષમનું કવિતા મય હૃદય દ્રવિત થઇ ગયું અને તેથી તેણે પોતાના મવિતા મદિરના પ્રથમ સ્તંભ તરિકે માધવકાન્ધ નામે અથડરી પોતાના પિતાના ગુણગુણ આશ્રયદાતા મિત્રની સ્તુતિ કરી આમ કરવામા તેનો આશય એવો નહિ હતો કે તેને સાડ લગાડવું, પણ પોતે પોતાના ગુરુ પ્રેમાનંદના તથા તેના મિત્રના અનુભૂતિ થવું એ હેતુ હતો. અથ લખીને તેણે પ્રશસા પ મારને ઈગદે પોતાના પિતાને દેખાડ્યો, પણ પરિણામ તો તેના ધાર્મિકી ઉત્કૃષ્ટ થયું. આપણે પ્રેમાનંદના ચરિત્ર ઉપરથી જાણીએ છીએ કે પ્રેમાનંદ નિરભિમાની અને અતિ વિનયવાળો છતાં જાણની પ્રશસા મરવાથી વિરુદ્ધ હતો તેને આ પોતાના પુત્રે કરેલી ભાટાછ કેમ રૂએ ? તેણે વક્ષમની સમક્ષ એ મંત્ર વિચરને રમોડ્યો અને મનિ થકને આની ભાગ્ય કરવી તે જ્ઞા કવિતા નજ કરવી એ હતમ છે એવો ઉપદેશ દીધો. પણ આ વાત વતનભો ગળે ઉતરી નહિ તેથી તેણે પિતાના અતિ વિનય ઉપર પોતાના મનમા મીમ મરી અને પોતાનો અથ પાઠો લેઇ ગયો. તે દિનમથી પ્રેમાનંદ વક્ષમને વ નમ્રભાટ મદી બોલાવે. શરૂ થયા જેથી છેવટે ખીજવાઇને તેણે માધવકાન્ધનો નારા કર્યો.

એક વખત પોતાના પિતા પ્રેમાનંદ ખુશીમા મેળવતા તે રખતે જઇ વક્ષમે વિનયથી પ્રશ્ન કર્યો કે જ્યારે તમે કોઈની સ્તુતિના મન્ય કરવાનું ના પમદ કરો છો ત્યારે મારે કવિતા કેવી મરી ? મવિએ કહ્યું કે કોઈ મનુષ્યના ગુણ ગાવારૂપ ખુશામત કરી નહિ કેનરૂ તેની મવિતાઓ સરને ઉતારક થતી નથી, તેમ તે ગમે તેવી સારી હેલ તથાપિ કવિની સ્વાધુદ્ધિ તેમા ખીજાને જણાય છે તેથી લોકો તે કવિતાનો આદર પણ નથી કરતા. તેમ મવિના ઉચ્ચ ગુણોની ખ્યાતિ દ મધ જઈ તે લઘુતા પામે છે, જેથી તેના બળ ઉત્તમ કા પો વિરે પણ લોકો હલકુ મત બાધે છે વધમે પૂછવું કે ત્યારે પુરાણાદિમાથી બીજા મેઇ મવિતા કરી તે પણ યુધિષ્ઠિરાદિક પુરુષો નાજ વખાણુ કે બીજુ કાઇ ? પિતાએ ખુસાસો કર્યો કે તેમા મવિની સ્વાધુદ્ધિ જણાતી નથી તેમ તેઓ સરમાન્ય છે મર લોકને તે વાયરાથી લાભ પાવે છે કદાચ સામળની પેઠે મેઇ મવિન પાત્ર લેકને મવિતા કરવામા આવે તો જાણે બાધ નથી પણ જ્ઞાના પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસોનું કથન કરવામા અવ્યવસ્થા

હેતુઓ જે, *‘કાવ્યયજ્ઞસર્વેક્રુતે,’ ઈત્યાદિ છે તે સર્વે સિદ્ધ થાય છે વલ્લભની ઇચ્છા તો કાંઈ રાજકવિ થવાની હતી, પરંતુ પ્રેમાનંદે તેની ઇચ્છાનો ખણે તિરસ્કાર કર્યો ત્યારે વલ્લભે જેમ તેમ કરી પોતાની મનોવૃત્તિ બદલી અને કાવ્ય પણ પોતાના પિતાના કહેના પ્રમાણે પુરાતન કથાઓના બીજા શ્રેષ્ઠ રચવાનો વિચાર રાખ્યો.

પ્રેમાનંદ કવિના વખતમાં સામળનદ કવિ થયા હતા તેની સાથે પ્રેમાનંદને કવિતાવિશે વાદ ચર્ચા હતો. કલ્પિત નિષય લેઈ તે ઉપર જનરજ ન કલ્પના કરી તે કવિતા, કે પુરાતન કથા બીજા લેઈને તેને વિસ્તારી ‘વૃંદા’ રૂપે કરી અને કારાદિકનડે તેને નનપલ્લવવાળું અને ચિત્રચમત્કૃતિવડે તેને પુષ્પવાળું કરી રસાદિકથી પરિપૂર્ણ ધર્માર્થાદિ ૩૭ આપનાર કરવું તે કવિતા ? એ તેમનો તકરારનો નિષય હતો આ તકરારમાં વલ્લભે પોતાના પિતાના બચાવમાં ધણુ લખ્યું છે, જે મોટો વલ્લભજીવડો પ્રસિદ્ધ થશે ત્યારે જેવામાં આવશે વલ્લભ મસ્કરો હતો તેથી સામળમટના બાડા પુનઃ ઉદ્દેશી તેણે કહ્યું છે કે અમે વલ્લભ અને જીવજીરામ જેવા સુપુત્રો જેનો મથાવ કરનારા હીએ તેને તું (સામળ) શું જીતનાર છે, કેમકે તારો બાડો પુનઃ શું કરી રાખનાર છે ?

સામળના જેની મનિતા કરનાર કામ પ્રેમાનંદે પોતાના વીરજી નામે શિષ્યને સોંપ્યું હતું, આ તો તેથી તેણે મુરખાદરજી નામે પુસ્તક લખ્યું પણ એ પુસ્તક સામળની પદ્માવતીની વાર્તા બિજોગરી કરી શકે એવું ન થયું તેથી વલ્લભે વીરજીની ધણી ધણી મસ્કરી કરી છે અને તેના નામનો નિગ્રહ કરીને તે તેને વાગવાર કહેતો કે તમે તો વીર-જી એટલે વીરની જ (માતા) છો તાત્પર્ય કે તારા જેવા બાપતાથી શું સામળની રોગગરી થવાની છે ? વલ્લભ બીજાને આમ કહીને બેસી રહ્યા હોય તો આપણે તેના તેના અભિમાનને દરડી કાઢત, પણ તેણે તગતજ સામળ બિ અગતિ નેતુ કૃષ્ણવિદિ નામનું પુસ્તક લખીને સામળને છક્ક ખાટારી કે કૃષ્ક કરિ વલ્લભ પોતાના તે મથમા સખેડે કે, સામળ ! વાનગી વિદિકા દગારી રાગગાનના દાવડેય વળી

• પાવ્યવજ્ઞસર્વેક્રુતે વ્યવહારાદિ રાજકવ્યજ્ઞે । મય વ્યવિદ્યેત્યાતમસ્મિન્ન-
યોત્તરેદન્યુતે ॥

સાકાના નથી તે પણ જી સમજી શકતો નથી અને તેમ છતાં કવિપદ ધારણ કરી બેઠો છે । પણ દાવપેચની મુર્તિરૂપ કૃષ્ણને વિદિમાર વણંવીને દુ તારા કાન્યને હજી ખરાસતુ છુ તે જુ નો ।

પ્રેમાનંદે ગ્લેશ્વરને મરાડી જેવી કવિતા કરવાનું મોખ્ય હતુ, પણ મોરેલપત કે વામન જેવી ગૂજરાતી કવિતા કરીને તે પ્રેમાનંદને પ્રમત્ત કરી મકરો નદિ ગ્લેશ્વરની મન્યશક્તિ વિષે પ્રેમાનંદનું બિચુ મત હતુ તથા એવો સિદ્ધિ પોતાને છે તેથી પોને તેનેમાટે મગરુ દના તથાપિ તેણે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળી છે એમ પ્રેમાનંદે કહી કશું નથી પણ જે મામ પ્રેમાનંદના ખીજા નિ થોએ ન કર્યું તે રૂઝમે થ્યું તેણે દિદીના જેવી ગૂજરાતી ભાસામા ઉત્તમ કવિતા રીને પ્રેમાનંદને ખુસ કર્યા ગૂજરાતી ભાસાના આદિત્યનો સ્વારો મરામાટે પ્રેમાનંદનો મોમે પ્રધામ હતો અને તે પોતાની દુઃખ પ્રમાણે ધાપ નદિ ત્યા મુધી પારડી ન પેટેગી એવી તેની પ્રતિજ્ઞા આપણે પ્રેમાનંદના મગિત્રમા નાચી ગયા છીએ વચ્ચે દિદીભાસાના કાન્યો જેનું એમ કૃષ્ણનિદિ કાન્ય રચીને પ્રેમાનંદને બતાવ્યું તે જોઈને પ્રેમાનંદ અતિ પ્રમત્ત થયા અને વચ્ચે મ્યું કે દુ તારા આ મન્યથી ઘણો પ્રસન્ન થયો છુ આો તેથી જુ જે માગે તે દુ તને આતુ વચ્ચે કશું દુ જે માગીન તે તમાગથી નદિ અપા । કવિએ કશું દુ જરૂર આપીરા, સારે વચ્ચે મ્યું તમે જે કારનેમાટે પ્રતિજ્ઞા લીરી કે તે કાર્ય મે મિદ્ધ થ્યું એમ તમે પોનેજ કમુન કરે જો તો રો આ પારડી (પામે પટેલી પોતાની) પેટેરે દિદી જેનું કાન્ય મરાનું તમે પ્રેમાનંદ કરેનું તે માથે અદારી મે પણ એવીજ પ્રતિજ્ઞા રી હતી કે મારે તે મરં સિદ્ધ કરી પિતાને પારડી પેટેરાની આ ઉપરથી પ્રેમાનંદે માથે પારડી મૂકી, અને તેથી વચ્ચેમને અતિ દર ધરો હતો પરંતુ પોતાની સમગી પ્રતિજ્ઞા પગિધૂરું નિધસથી પ્રેમાનંદે પાધ ડી પેટેરાનું જાગી રાખ્યું નદિ

પરંતુ કુલીપ્રમત્તપ્રમાન, મક્ષ પ્રતોત્તર કૃષ્ણ વિદિ, મક્ષજ ગ્રથો પ્રેમાનંદ કયા, વોરે ધ ॥ અથ લમેના છે

જે સિદ્ધાન તેણે કરેના પ્રેમાનંદ અથો અધુગ રટેના છે અધુગ રટેના ॥ કારણમા એમ પ્રેમાનંદ છે કે વચ્ચે પોતાના ઉદાસનારો રીવે પોતાના

પિતાને માહું લાગે એવું કાંઈક કહ્યું, તેથી પ્રેમાનંદે તેને શાપ દીધો કે તારાં પુસ્તક હવેથી પૂરાં થવાનાં નથી. સારપછીનાં પુસ્તક અધૂરાં છે. એ અધૂરાં પુસ્તકની સંખ્યા પણ ઘણી મોટી છે.

વલ્લભનું છેલ્લું પુસ્તક પ્રેમાનંદકથા છે. તેમાં તેણે પ્રેમાનંદનું ચરિત્ર રસાસંકરમય વર્ણવ્યું છે. આ પુસ્તકના આરંભમાં તેણે તે પૂરું થવામાટે પિતાની પ્રાર્થના કરી છે. આ અંતમાં તેણે કાંઈ શબ્દ તોડ્યો નથી કે બગાડ્યો નથી તેમ બહુધા-ગૂજરાતી શિવાય કશીજ ભાષાના શબ્દો પણ લીધા નથી. તેમ કરવાનું કરણ તે લખે છે કે મારા પિતાને પ્રસન્ન કરવાને મેં આ તેમનીજ દેવનું પુસ્તક લખ્યું છે.

વલ્લભની કવિતા વિષે પ્રેમાનંદ કવિ વારંવાર તેની પાછળ કહેતા કે મારા ચારે મુખ્ય શિષ્યોમાંથી આણે મારું પણ પાછું પણ મારું કહ્યું માન્યું નહિ. એના ઉન્નત અને દૃઢ સ્વભાવને લીધે પ્રેમાનંદ તેને વલ્લભ માંડે. કહીને ખોસાવતા હતા.

પ્રેમાનંદનાં મરણ પછી તેની મીલકતના ભાગ વેહેંચતી વખતે વલ્લભે પાતાના ભાઈ જીવજીરામ (એવું બીજું નામ દુલ્લભ હતું)ને કહ્યું કે મને કદાચ તું બીજી કાંઈ મિલકત નહિ આપે તો તેની મારે દરકાર નથી; પણ મંદાકવિનાં પુસ્તકો માત્ર મને આપી દેજે તેથી હું સંતુષ્ટ થઈશ. પુસ્તકોની વેહેંચણ આપણે કરવી નથી કેમકે તેમ થવાથી પુસ્તકો નાંશ પામે છે. એ બાબત તેણે રત્નેશ્વરની હકીકત કહી બતાવી કે, રત્નેશ્વરના મુઆ પછી તેના દીકરાઓએ તેનાં પુસ્તકો વેહેંચી લીધાં. પુત્રને વેહેંચતાં તેનું કરેલું ભાગવન પણ બે ભાગમાં વહેંચાયું જેથી તેના થોડા સ્કંધ એક બાંધને અને થોડા બીજા બાંધને મળ્યા અને એવી રીતે આખું પુસ્તક વીંખાઈ ગયું તેથી તેના કેટલાક સ્કંધ તો ગિરકુલ હાથ લાગના નથી. આથી જીવજીરામે પૈસા વગેરે મિલકત લીધી અને વલ્લભને થોડાક પૈસા આપી જાડીની મિલકતને બદલે પ્રેમાનંદનાં પુસ્તકો આપી દીધાં. પ્રેમાનંદના મુઆ પછી પણ તેના ગિર માધવશેઠ વલ્લભને આશ્રય આપતો હતો પણ માધવશેઠના મુઆ પછી વલ્લભને કાંઈ આશ્રય ન દેવાથી તથા કોઈની ખુશામત કરવી નહિ એવો પિતૃચર્યને લીધે આમદ દેવાથી પૈસાની તંગી પડી હતી એમ કહે છે. સંતાનમાં તેને એક દીકરી હતી એમ કહેવાય છે પણ તે વિષે કાંઈ ખાતરી

લાયક હકીકત મળી શકતી નથી. પોતાની તાગીના વખતમાં પણ તે કાંઈની નોકરી કે વાચના કરતો નહોતો, પુસ્તકો વાંચતો અને સૂઈ રહેતો. તેથી લોક તેને સુસ્ત કહેતા હતા. પરંતુ કવિતાના કામમાં તે ધણો મેહેનતું હશે એમ તેનાં પુસ્તકોજ કહી આવે છે.

વલ્લભને કાંઈની સાથે સ્નેહ નહોતો. તેના ગરમ સ્વભાવને લીધે તથા 'ખરૂં' હોય તે જટ કહી નાખવાની ટેવને લીધે એને કાંઈ સાથે બનતું નહિ તેથી તે ધણો વખત પોતાના ઘરમાંજ બેસી રહેતો હતો. જમવા ખાવા પણ પોતાની મરજીમાં આવે તો જતો. એવો એ દરકાર વિનાનો કવિ હતો.

વલ્લભનું મરણ ક્યારે થયું તે વિષે કાંઈ ચોક્કસ સાલ મળી આવતી નથી. કદાચ એના બધા ઐયો પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યેથી કાંઈ જથ્થાઈ આવે કે અનુમાન કરવાને સાધન મળે. તેના મરણ પાછળ તેનાં પુસ્તકો તથા બીજી મામમતાવડે સારો ખર્ચ થયાનું કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે કવિના જીવનચરિત્રની ટુંકી નોંધ આપણે પૂરી કરીએ છીએ. 'ખરૂં' કહેવામાં નીડરપણું, બિનદરકારી, ફક્કડાઈ, પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં દૃઢતા અને ગમે તેમ છતાં પણ પોતાના પિતા પ્રત્યે પૂજ્યભાવ એ તેના ગુણો હતા. ગૂંજાતીભાષામાં તેણે અનેક ઐયો લખીને તે ભાષાની સારી સેવા બજાવી છે એ તેનું પોતાના દેશી ભાઈઓ પ્રતિ ઉત્તમ કાર્ય છે. જે કવિઓ તાગીમાં નિર્વાહ કરીને પણ પોતાના કાવ્યના વ્યસન પછવાડે સતત મંડ્યા રહે છે અને ધનાદિકની બાંછનાથી કાંઈની ખુશામત કરવાને પ્રવૃત્ત થતા નથી તેજ મહાનું કવિપદને યોગ્ય માય છે. એ આપણને વલ્લભના જીવનચરિત્રમાંથી શીખવાનું મળે છે. વ્યવહારની મોટાઈ, ધનની અભિલાષા, શ્રીમદ્ધાની ખુશામત, બીજા રાજગારની આસક્તિ, એવા એવા ચિત્તને વ્યથ કરનારા વિષયોને દૂર મૂકીને જેઓ કવિતા દેવીની અનન્ય ભાવે ઉપાસના કરે છે તેમના ઉપરજ તે સુપ્રસાદની વૃષ્ટિ કરે છે અને તેઓજ પોતાના દેશીભાઈઓને સાહિત્યનાં મીઠાં ફળ ચખાડી ચિરકાળ તેમની વાહવાડ અને ધન્યવાદને પાત્ર થઈ સતકીર્તિના શિખર પર ચઢી ગંધાદ્યત પામે છે.

કાવ્યવિવેચન.

મહાભારત એ જાણે કવિઓને વર્ણન કરના યોગ્ય વિષયોનો બહાર છે પ્રેમાનંદાદિ અનેક ગુર્જર કવિઓએ અને મોરોપતાદિ અનેક મહારાષ્ટ્ર કવિઓએ તેમજ હિદુઆનના બીજા પણ અનેક કવિઓએ તેમાના જુદા જુદા આધ્યાત્મિક ગદ્યમાં કે પદ્યમાં ભારતીય કરેલું છે ભાષાન્તર કરવા કરતા વિરોધ કારીગરીની જેમ અપેક્ષા છે એવી પ્રત્યક્ષતા પણ અસનના વખતથી કવિઓ તેમાથી કૃતા આત્મા છે રામાયણ અને મહાભારત બે પૂર્વ પશ્ચિમ મહાસાગરોની શીતળ અને આનંદદાયક સેહેરો કવિઓ શ્રોતાઓને ધણા કાળથી સુખદાયક ગીતે પોહાયાડતા આવ્યા છે હાગિદાસ, માધ, ભાર્તી, શ્રીકૃષ્ણ ભટ્ટ, ભરભૂતિ, વગેરે સમૃદ્ધ કવિના કાવ્યના વિષયો જુઓ, પ્રેમાનંદ, વામન મોરોપતા, મુદ્દર, રત્નેશ્વર, વગેરે ભારતના કવિઓ જુઓ, અને આજના પણ ધણા કવિઓ જુઓ તેમને સમવર્ણનના આનંદનભૂત વિષયમાં પૂરોક્ત બહાર વિના બીજું શું ઉપનંધ થાય છે? આપણા વલ્લભ પ્રિયે પણ પોતાના વીરરમય કાવ્યનો વિષય તેજ મહાભારતમાથી પમદ કર્યો છે ભારતમાથી વિરત લેવો એને કવિએ બીજું કાંઈ વિગત કરવાનું નથી એમ ન જાણતું વિષય એ તો જાણે જુમિ છે તે ઉપર ઈમાગત તદ્દન નવીનજ ઉજી કરવાની છે, અથવા વિષય એ જાણે સાદી લીલીઓ દોરેલી છે, તેમા રમ પૂરીને આખને દરણ કરવાનું વિને હાથે મોપવામા આવે છે વિષયની રચના બે ચિત્તાકર્ષક હોય તો વિની કારીગરી યોડી છતા પણ તે દીપી ઉઠે છે જેમ મામળની કેટલીક વાર્તાઓ કદાચ કવિના મુખમાથી ન નીકળતા સામાન્ય વાર્તા કહેનારના મુખથી નીકળે તોપણ તે ચિત્ત ખેંચે છે કવિની શ્યાસને વાર્તાનું રચન (plot) ટાકીને કવિની આગર જાળવે છે પણ બ્યા વસ્તુ નામમાનજ હોય અથવા વાર્તાવિષય સામાન્ય કે ચિત્તાર્ષક ન હોય ત્યા કવિની કારીગરીનું મનુષ્યને આત્મવાદ આપે છે, ત્યાજ કવિનું કવિત્વ જ શૂન્ય છે મેષદૂતમા વિષય શો છે? દ્રૌપદીહણગા શો છે? રાો તેજ પ્રભાણે દુ શાસનવધમા શો છે? કવિની વર્ણનઝટ્ટો અહીજ ધન્ય કહેલી પડે છે કે, જે અદ્ય

વિષયના વર્ણનમાં ઘણીમાર ઓતાઓને કટાગો આપરા શિનાય-આનંદ આપીને કટારી ગએ છે, એટલું જ નહિ, પણ અમુક રમગા મગ્ન કરીને તદ્દુષ્ણ બનાવી દે છે !

હુ શાસનનથ વિશે મરાળીમાં પણ એક મોરોપતે આર્યાવદ્ધ કાવ્ય લખેલું છે, પણ તેની સાથે આને ઝાઝો સંબંધ નથી, આમાં જે છે તે તેમાં નથી, અને તેમાં છે તે આમાં નથી માત્ર કાવ્ય તરિકે બને ઉત્તમ છે. ગૂજરાતીમાં હુ શાસન ગધિરપાન વિશે બીજા માર્ક મિએ લખેલું જાણીતામાં નથી, ગયના જે વિશે કદિએ તો ગૂજરાતીમાં વીરસકાવ્ય અમારા જોડામાં આ બીજું જ આને છે.

હુ શાસન ગધિરપાનો વિષય વીરગમ જમારનાં જોડાં તેવો યોગ્ય છે મહાભારતમાં વર્ણના યોધાઓ ધમધુદ્ધ કરનારા તથા સત્યશીળ રતના એમ માળે છે તેઓ અત્ય પ્રતિજ્ઞાશાળી તથા પરસ્પર જયની ઇચ્છા કરનાવાળા હતા વક્ષમે-પોતાના અતરનો વીરગમનો ઉમરો કાઢનાને બીમ સરખા નાયક ને પમદ પ્રનામાં કરીને યોગ્ય કૌતલ્ય વાપર્યું છે એમાં રાક નથી ભારતમાં અને બહુધા પ્રાકૃત કવિઓએ બીમતુ જે રૂપે વર્ણન કર્યું છે તેમાં બીમને એ ગો ભુખાળવો, ક્રોધી, અદ્યુન બળશાળી, એવો વર્ણ્યો છે વક્ષમ કવિ એ તેને ક્રોધી, અતુલ્ય બળશાળી, દૃઢ પ્રતિજ્ઞાશાળી, પોતાના બળ ઉપર વિશ્વામનાગો, તદ્દાગ્રુઓ ભોજો વર્ણ્યો છે કાવ્યશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે બીમને ધીમેદત નાયક - ત્રી રામય છે વક્ષમે પ્રસ્તુત કાવ્યમાં બીમને બહુધા તેવો કવો છે બહુવા - કેનાતુ કારણ એ છે કે, ધીરાદત નાયક - ભોજો નહિ પણ - પગી કદોતો છે જેમ,

માયાપરઃપ્રવૃન્દશ્રવલોઽહકારદપેમ્પિષ્ઠઃ ।

આત્મજ્ઞાધાનિરતોધીરેર્ધારોદ્ધતઃકથિતઃ ॥

૧

કાવ્યમાં, - હુંનો સ્થ ઉગની દેનામાં બીમ પ્રચંડ, રાત્રે ગદા લેઈને શત્રુમાંમે દોડવામાં અપગ, કૃષ્ણ સાથે વાત કરતા તેો કરનાતુ કદેનામાં અદકારવાગો અને દ્રૌપદી આગળ વાત કરતા આત્મજ્ઞનાધારાજો વર્ણ્યોને બીમને કવિએ વીરોદ્ધત બનાવે છે, એ તેના સાહિત્યજ્ઞાનનો એક પુરાવો છે

જે-રી રીતે સમાયણમાં રાખને નામક, મુશ્કીલને પીઠમદં અને રાવણને પ્રતિનાયકરૂપે વર્ણ્યા છે, તે-રીજ રીતે અ-પી પણ બીમને નામક, કૃષ્ણને મનાયક અને દુઃશામને પ્રતિનાયકરૂપે વર્ણ્યા છે. અમુક પાત્ર યોગ્યને સાદિલ્ય શાસ્ત્રની મર્યાદામાં રીતે વ્યારે તે પાત્ર જન્મ્યુ હોય ત્યારે તે શાસ્ત્રને બલુ-નાગ પુ-ગો કવિને વિશેષ અભિનદન આપે છે, તેવુજ અહીં છે. કૃષ્ણ સદા-યક છતાં તેણે હાથમા હથિયાળ ન ઝાવના રાજધી કરે-રી પ્રતિજ્ઞા દિનિ અદી પણ વીમની ગમે નથી જો કે તે-રી પ્રતિજ્ઞા નિમે આ અયમા કાંઈ ઈશારા મુદાન્કરેતો નથી. કૃષ્ણને માં સામાન્ય મત પ્રમાણે કપટી અને હનિભે-કરનાર તથા મુક્તિપ્રમુક્તિમા કુન્નગ નદાનકરૂપે વર્ણવેલો છે પાડવોનો કાન્નો માનેતો મુક્તગં. પોતાના શુદ્ધિપ્રભાવથી ચલાનાર કૃષ્ણને પોતાના પ્રિય પાડવોની પ્રતિજ્ઞાનું નિવંદન કરનાની મનજી સ્વાભાવિકજ રોય તે પાત્ર કવિગે કૃષ્ણ અને અર્જુનના પ્રથમ સમાઘમા બતાવી આપી છે એ વર્ણન એટલુ તો આભાવિષ અને અમલકૃતિનિવનક છે કે, મનુષ્ય અભાવનુ નેહો બારીક અનયોજન મ્હુંતમે નેવો હરકોઈ વાચક દરિના આ આગળને જોઈને તેને ધન્યવાદ આપ્યા વિના રહેને નહિ પાડવોને વ્ય અપા-વમે એ કૃષ્ણને શિરઆમાંય દોસાથી વ્યારે બીજા વાંસા નિશ્ચિત હનતા રતા ત્યારે તે પોતે એ-રી જાગે છે અને મુક્તિપ્રભાવ અહીથી તારી મુક્તિએ આધનારે અખડતા માનમ પડે છે. પાડવો ઉપગમે કૃષ્ણનો અપ્રતિમ પ્રેમ મિદ્દ હની જનામનાને કવિગે આપી હને શું નધારે કહેતું નેહએ !

પ્રતિનાયક દુશામનુ મહાપરાક્રમ ભારતમા એટલુ બધુ વર્ણુ નથી તથાપિ અહીં વીમના પગકમનો ચિતાર શ્રીતાના હૃદયપટમા ભેસાડવાને તેન પગ પરાક્રમી દરી દેખાડ્યો છે, એક વખત તો તે બીમને પણ મુર્ચ્છિત રો છે, પણ પોતાના તે યથ તન્દ્ર જાગાએ અસ્થિરાસ ન લાગે માટે કવિ કેવુ મરમ મુનિનુ વચન બોલે છે. “ દીપ દીપે મગતા હનથી ! ” એ તો દોસાતો દીવો તેજ માટે છે. કેવુ પરાક્રમ વર્ણુ છે તે પણ પરિણામે બીમનેજ દીપાવ માટે છે અર્જુનનાયકનો પ્રતિનાયક કણું છે અને દુશા-મનનો તે સદાયક કે ! જુનુ સ્વરૂપ ચિતરવામા પણ વચને ક્યાશ રાખી નથી ! અનિમાની હાલિ સીગ્નુ આગે રૂપ સ્વરૂપ જોડુ હોય તો વદનભે રેસુ કણું વર્ણન વાચનુ ! જો બીમના કરતા કૃષ્ણ અને દુશામન કરતા કણું કાઈ

ન્યૂન ગુણવાળા હોય અને કથા પ્રસંગ બહુ મિત્તારવાળો હોય તો તેમને પીઠ-
મદ સજા મળી શકત, પણ અહીં જેમ પીઠમદની જરૂર નથી તેમ કવિએ
તેવા પાત્ર લીધા પણ નથી

કાવ્યમાં કવિએ પૂરેપૂરું રંગ ધોધ નાખીએ તો કાવ્યના વસ્તુની રૂપ
રેખાઓ કેવી દૃષ્ટિગોચર થાય તે હવે આપણે જોઈએ કૌરવોના પિતાઓથી
આરબી કવિ અથવા આરબ કહે છે-ધૃતરાષ્ટ્રના અને પાંડુના-પુત્રો કેની
રીતે-કથનના તેનું રસુજી પણ ન કયા-પગી તેમની પુત્ર્યે યુદ્ધનો પ્રસંગ કેમ
ઉપજ્યો તે બતાવ્યું છે પાંડવો પ્રતિજ્ઞા પાળે એના છે તે જણાવવાં અંગિ
મ પુનઃ, પાપપ્રતિજ્ઞા આ જ્યદ્રથનધ વર્ણુ ના છે જ્યદ્રથનો વધ કર-
વામાં તો કૃષ્ણે અર્જુનને સહાય કરી હતી પણ હુ તો કોઈની સહાય
લેનારજ, નથી એવો ભીમનો દૃઢ અભિમાન વિષે વર્ણવતા આતાઓને પ્રસન્ન
કરી નાખ્યા છે તે પગી યુદ્ધભૂમિની ગરીબ વર્ણન, દૂતમુખથી હુ શામન
રૂધિરપાન નિરે ભીમની પ્રતિજ્ઞાનું મ્થન, કણ્ઠાદિ કરેલુ દુર્બોધનનું સાત્તન,
દૂતે હેલુ રૂધિરપાની પ્રતિજ્ઞાનું રસુ ભીમે સભામાં રેની પ્રતિજ્ઞા નિરે
કૃષ્ણનો વિચાર, દ્રૌપદી સાધનજૂત કરી ભીમના રોધનું ઉદીપન, દ્રૌપદી
અને ભીમનો નામકનહ ભીમનું રાગે શત્રુ પ્રતિ દોડુ, કૃષ્ણે કરેનું ભીમનું
નિવર્તન અને તેમાં કૃષ્ણની અમરારિ યુક્તિ પ્રભાતનું વર્ણન, કર્પકૃત હસ્તી-
બૂદ્ધ કૃષ્ણકૃતસિંહ યુદ્ધ બૂદ્ધમાં ભીમને કે તો રાખનામાં કૃષ્ણની યુક્તિ અને
પ્રપચ ભીમકૃત શિવસ્તુતિ બૂદ્ધમાં હેલા રહેનામાં ભીમની દિલગીરી યુદ્ધ
પ્રસંગ, મુયોધાસેનપરાજય, કૌરવ ભીમનું યુદ્ધ હુ શામન અને ભીમનું યુદ્ધ,
ભીમે કરેલુ હુ શાસનનું રક્તપાન, અને ઉપસાર એ રીતે અથવા નિયમ
અમાપ્ત થાય છે એ વિષય એવો એ જીજ્ઞાસાવે સમજાવે છે તથા તે
એવો કમવાર ગોઠ મે છે કે તેમાંથી અમુક નિયમ તો શુ પણ અમુક પવ
ઉપાડી લેનાથી તુરંત મજબૂત તરી જાય છે એ આ આખ્યાનની વસ્તુ સકળતા
નું આતુર છે અથવા રૂધિરપાનરૂપ ઉપક્રમ આ ઉપસારની એ રૂપતા,
વીરગત વર્ણનનો એક સરખો અભ્યાસ મદાભાગતાદિમાં વર્ણના એ વિષય
કરતા નહીન મીતે વસ્તુસમજના અપૂર્વતા, પ્રભાતવર્ણનાદિ અર્થસાદ,
અને કૃષ્ણ સહાય, ભીમનું શૂરતા વગેરેના રસમય વર્ણનથી અથવા નામનું
નિર્દેશન કરનારૂપ ઉપપત્તિ, એ બધું પગીક્ષમની દૃષ્ટિથી જોઈને આપણે

પક્ષભને ધન્યનાદ આપ્યા વિના ગદી રાકના નથી ! છૂટક છૂટક દમિતા કરવી અથવા જેમા વસ્તુસંકળના રૂપ ચાતુર્યની અગત્ય નથી એવા એનાદ ખ ડગાવ્યને નિસ્મારવુ તેના જગના આગ કેવળ સરસ વસ્તુનુ એમ આશુ બનાવવુ અથવા કેવળ સુનાવંથી પદ નિર્માણ કરવું એ મહાકુશળ કારીગરનુ કામ છે એમા મ દેહ નથી ! વક્ષના આ કાવ્યને જો માછ કવિ દોષને વર્ણવના ધારે તો તે ખાડના ખાખ સિવાય ખી કુ શુ જો ? અમુ મન્યના વિચયને આમ ખતાવ્યા પછી તે નિર્મલો પ્રિયે ની મીને શરુગાયો છે તે ઉપર આપણે નજર ફરીશુ પણ તે પહેલા એ દિન પોતાના કાવ્ય વિશે શુ જુદે છે તે જોઈએ દમિતા અરિતમા આપણે જોઈ નરા કે જે વીગ મિતા આ વીગરસ કા પનુ આપણે અવગે ન ફરીએ છીએ ને મહામનિ પ્રેમાનંદનો પુત્ર હવે તેમ કૌપદીહગણમા લખેના પ્રેમાનંદ અરિતથી આપણા જાણુનામા છે કે તેણે પોતાના પુત્ર વક્ષભને દિદી જેની દમિતા મીને ગૂન્જાતીભાષાનુ સ્પટિત્ય વધ રસ આપ્યા કરી દેતી, તે વક્ષે આ કાવ્યરૂપ આખ્યાન લખેનુ છે દિદી સાદિલનો સારો આખ્યાસ કરી તેમાના કાવ્યક્રવા જેવો ક્રય લખનારી ઇચ્છાથી તેણે આ આખ્યાન લખ્યુ હોય એમ તેના અથની નિરીક્ષા કરવાથી જણાય છે

વિ પોતાના અથને આખ્યાયિકા નામ આપે છે (જુઓ કવિત ૧૩૫) આખ્યાયિકાનુ લક્ષણ મ દિલ્કાર લખે છે કે —

આરયાયિકારુચાવત્સ્યાત્કર્વૈશાદિવર્ણનમ્ ।

અસ્યાનન્વકનીનાંચલ્લતંગલકચિત્કચિત્ ॥

કથાંશાનાજ્યમચ્છંદઆશ્વાસદ્વિતિમખ્યતે ।

આખ્યાયિકાપરમાણાછદસાયેનકેનચિત્ ॥

અન્યાપદેશેનાશ્વામપુલ્લેખાવ્યર્થસૂચનમ્ ।

અર્થ—જેમા કથ ની પેડે વિના વસ વગેરેનુ વર્ણન હોય તેને આખ્યાયિકા જાણવી વળી જેમા 'ઈ કાઈ બીજા કામે પ્રિયોએ કરે ના છ દ કે ગવ હોય છે એની કથાના નિર્માણે 'આશ્વાસ' નામ આપેનુ હોય છે, તેમા આર્યા, વક્ષ, કે અપવક્ષ, એ જોમાથી ગમે તે છદથી રચના કરી હોય

છે તથા તેમા ણીજના અપદેશથી આશ્વામના આરંભમા બાવિ કથાના અર્થનું સૂચન કર્યું હોય છે ^{૨૧}

આમા કવિના વશાદિનુ વર્ણન છે, મેહેલા તેર કવિતમા તે જણાય છે પણ જીજ્ઞાસુ વિજોના કૃત એમા કાંઈ હામે નથી, ગદ્ય પણ કાંઈ હામે નથી, દયાના આશનો વ્યવહાર પણ 'આશ્વામ' કે એના જીજ્ઞાસુ કાંઈ નામથી નથી, આશો વામન, અપવકત્રને હામે કવિત. દુમિલા, સરેયા, ડિરીટ, વગેરે છદોથી અથ જાણ્યો છે, અને આશ્વાસના આરબમા જી નના અપદેશનકે બારિમ્યાનુ સ્ત્રવન પણ નથી ત્યારે એને આખ્યાયિક નામ ઘટે છે કે કેમ ? હા હા હા હા હા,—

“अत्रैवातर्भाविष्यन्तिशेषाश्चारज्यानां जातयः ।”

અર્થ—‘ આખ્યાનની ખીલ જાતિઓ આગાજ સમાવેશ થઈ
જશે ”

એ ઉપનથી જણાવ છે કે આખ્યાનની બીજી પછુ જાતિઓ છે એમ તે જાતિઓ દોર પછુ ઉપર કરેલુ આખ્યાનનુ સામાન્ય લક્ષ્યુ તેો તેમા હોનુ જ જોઇએ આે ન દોર તેો વચનશૂલ દુ શાસન રૂધિરપાનાખ્યાન એ આખ્યાનજ છે કે ૧૭ માં રગનાથી સયુક્ત મથને તેલો વિનયની ખાતર એલુ " સાધા ગણ નાગ આખુ છે ? મથનુ ૧૧ મુ મનિ જુઓ તે મુ છે કે,—

“નામ કાવ્ય ગાખી કે’ વુ આ તો માફ કાવ્ય કાવ્ય,
એ તો રૂપ સાકાન્તું લઈ કીર્તિ ગા લે છે,
મહાકાવ્ય મહાકાવ્ય લખ્યાં લખ્યા મહાકાવ્ય,
ગુખવી બણાવે મૂઠ રોખા તો ગુમાવી છે,
નાટકના ચેટક તો લાગે ખેટક રો વથો,
ભને દેવગિર રાધ મહત્તા ગુમાની છે,
પારસ નિના ડગ્યા અડકી સુવર્ણ કં,
મન શીખ એટ વાગી કનિતા કુવાની છે.”

આ ઉપરથી કવિ પોતાના કાવ્યને કાવ્ય કહીને સ્વપ્રશંસા કરવાથી દૂર રહ્યો છે અને સાદું આખ્યાન નામ આપી તેને તેનું યથાર્થ નામ આપવું રસઘને માટે ખાડી રાખે છે. ત્યારે આપણે તે અંથમાં કાવ્યનાં લક્ષણો છે કે કેમ તેની નિરીક્ષા કરીએ. એ સર્ગ બંધ મહાકાવ્ય તો નથી, તેમ તેમાં સર્ગ બેસું કાંઈ વિભાગદર્શક પણ કવિએ લખ્યું નથી. બે આપણે તેના ભાગ ખાડી શકીએ તો તે માત્ર આ રીતે હોઈ શકે. પ્રથમ-૫૭ મનદૂરમાં કવિએ અંથના વિષયનો ઉપોદ્ધાત લખીને તે દ્વારા ઉત્સાહસ્થાપિભાવ ચિતર્યો છે. પછી ૫૦ ઈંદ્રવિજયમાં બીમની પ્રતિજ્ઞાનું તેને સ્મરણ કરાવવા સબધી લખીને તે દ્વારા વીરરસના આક્રબ્ધન ઉદ્દીપન વિભાવ ચિતર્યો છે. પછી ૫૦ ધનાશૂરી કવિત્વમાં કથા ને યુદ્ધ પ્રસંગ સુધી લાવી મૂકીને તે દ્વારા વીરરસના અનુભાવ વર્ણવ્યા છે. પછી ૫૦ જીવંગી છંદમાં વ્યૂદરચના અને યુદ્ધપ્રસ્તાવ વર્ણવ્યો છે કે જે તે પછીના વિભાગમાં વર્ણવતા વીરરસને ઉપકારી થઈ શકે. પાંચમા વિભાગમાં ૫૨ દુર્ગિતા છંદથી બીમનું મહાપરાક્રમ વર્ણવેને વીરરસ વરણવ્યો છે. ૬ ટા વિભાગમાં ૨૪ કીરિટ છંદ લખીને રૈદ્રબીજ-સાહિક રસોને વ્યભિચારીરૂપે વર્ણવેને ઉપસંહાર કર્યો છે. ૭ મા વિભાગમાં સાત મનહર છંદમાં કૃષ્ણની કાંઈકે વિચિત્રરૂપે સ્તુતિ કરી અંગ સમાપ્ત કર્યો છે. આવી રીતે સાત જાતનાં છંદસમુદાયથી વિભાગ પડે છે તેને બે કવિએ સર્જનું નામ આપ્યું હોત તો આપણે તેને કાવ્ય કહેવાને ખચાવ નહિ. પણ રાગ એજ કાંઈ કાવ્યનું ઉપલક્ષણ નથી. આ અંથમાં આદિથી તે અત્યંત વીરરસ એવો તો શુદ્ધ ભર્યો છે કે પાંચનારનું ચિત્ત તેમાંજ એકાએક ધર્મ જાય છે. રસ એજ બે કાવ્યનું જીવન હોય, અને દિગ્વિભૂત રંગ કાવ્યમાં જે અમલકાર ઉત્પન્ન કરે છે તેવા કાવ્યનેજ આપણે વાસ્તવિક કાવ્ય કહેવા હેઠળે તો આ અંથ એક અનુત્તમ કાવ્ય છે એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. વલ્લભકવિ રમ્યાં ગગન પછેને કાવ્યના બીજા ગુણને વીમરી ગયો છે એમ પણ નથી. નેથી કરીને આ અંથ એ સરસ કાવ્યનો દેખાવ આપે છે તે એજ કે તેમાં કાવ્યને ઘટે તેવાં બીજાં વર્ણનો છે. જે પ્રસંગ દ્રુકાવવા ધાર્યા છે તે તેણે પાંચનાર રંગન થાય તેવી રીતે દુઃકાવ્યા છે. જુઓ કવિત ૧૪—૧૭ એમાં પાંડવોની ઉત્પત્તિથી તે યુદ્ધ પ્રસંગ સુધી વર્ણન કરી જવામાં કેવી ઉત્તમ છદ્મ દેખાડી છે ! એમાં રાત્રીવર્ણન, પ્રભાતવર્ણન, કોઈવર્ણન, કૃષ્ણમાહાત્મ્યવર્ણન, શિવ-સ્તુતિનું આટલક, વગેરે પ્રસંગો પણ વર્ણવ્યા છે, અને તે પણ સમગ્રપણે વીરર-

અક્ષીકરોતિયઃ કાવ્યગ્રન્થાર્થાવિનલંકૃતી ।

અસૌનમન્યતેકસ્માદનુષ્ણમનલંકૃતી ! ॥

અર્થ — “જો પુરુષ એમ કહે છે કે જેમા શબ્દના અને અર્થના અવકારો ન હોય તથાપિ તે કાવ્ય છે, તો તેવો પડિત (૧) પુરુષ અગ્નિને ઉષ્ણતા ગણિત શામાટે નથી માનતો ? ” અર્થાત્ અગ્નિ જેમ ઉષ્ણતા રહિત હોવો અમ બાવ્ય છે તેમ શબ્દાવકાર અને અર્થાન માર રહિત કાવ્ય હોવું પણ અસંભાવ્ય છે વારે, શબ્દાલકાર શુ વાણીમા મધુરતા નથી ઉત્પન્ન કરતા ? જો કરેછે તો તેવુ અલકાર વિગદિત કાવ્ય તે રચનારની અસાક્ષતા નથી બતાવી આપતુ ? શબ્દ પકડતા અર્થ નામે છે અને અર્થ પકડતા શબ્દ નામે છે, એની સ્થિતિથી કટાણેમા કવિઓ શબ્દાન કારણીન કવિતા કરેછે અથવા તો મહાકાવ્યનાના તરગમા તગતા મહાભારત જેવા મહાકાવ્ય કરનારા શબ્દાલકારને બોળવાની દરકાર કરતા નથી, એ નાત શુ બોલી છે ? વલ્લભે જો એમજ ધાર્યું હોત કે મારે શબ્દો બમાડ્યા નિન્ના શબ્દાન કાર આણુવા છે તો તે નજ આણી શક્ત એમ કટી શકાતુ નથી, પણ તેણે હિંદી કવિતાઓમાં તેમ યતું કામ કામ જોયેતુ છે તેથી તેવો તે મિચાગજ શુ કરવા કરે ? જુઓ પૃષ્ઠ ૧૪૨ છંદ ૨૦૪ મો

અકામા યયા કૃષ્ણની ઈંગ્લી કામાં,
ન સામા યયા શે કિધા'તા ઉધામાં,
ન રામા યયા રે ! યયા મૂઠ રામાં,
દદામા દિયો શુ બની મર્દ ગામાં.

આ કવિતામા ચરણઅત્યસ્વર ઉપર અનુસ્વાર શુ કવવા જોઈએ ? હિંદુસ્તાની કવિતામા તેવું જોએતુ મારે તેણે તેમ રાખ્યું છે, પણ શબ્દ વિવૃતિ તેમા થઈ નથી, જો કે શબ્દવિવૃતિ નજ થવા દેની એવું તે કાંઈ ધારી બેઠો નહોતો. હિંદી કવિઓ શબ્દવિવૃતિ કેવી કરેછે તે આ એક વીણમાગરનોત્ર છંદ વાચવાથી જણાશે

રથોદ્ધતા.

“હે અનંત પંદન ચરુચની, નીડ ઠોર જિંહિ રેસમી તની;
 જાતારૂપ પરચંડ દંડ હે, નીક જટ્ટ હાટકં મુઝંડ હે.
 શ્લઘ્નરીય જરતાર છત્રિયં, ઝોન શ્વે માનિક જરત્રિયં;
 નીમિ બાંક કુવર્ગં સુરૂપિયં, ઘાજ કેક વૃષભં સજોહિયં.
 તાસ મૂલ મતતૂલ મૂલિતં, શ્રંત સૂર ચકડોલ મૂલિતં; ..
 ચંગ સોર ધુવરી ઘની વજે, જૂયં નૃત્ય અછરં મનો સર્જે.
 રંગ રંગ સોહિત પતાકિયં, માનું ધામ કર્દમ પ્રમા કિયં;
 મધ્ય ચાપ દ્વિપુષિ મુસાજિતં, કે અમાતિ ઉમરાઝ રાજિતં.”

આમ જ્યારે કવિઓ કરતાજ આવી છે ત્યારે શું કરવા વલ્લભને દોષ
 આપવો ? એ તો એમજ માની બેઠેલો કે,

વાક્યંરસાત્મકંકાવ્યંદોષાસ્તસ્યાપકર્પકા ।

ઉત્કર્ષહેતવઃપ્રોક્તાગુણાલંકારીતયઃ ।

અર્થ:—રસયુક્ત વાક્ય એજ કાવ્ય છે. અશ્લીલાદિ દોષ તે રસને કમી
 કરનારા છે માટે બને ત્યાં સુધી વર્ણવા અને શ્લેષાદિક ગુણ, ઉપમાદિ અલં-
 કાર, અને પાંચાલી આદિક રીતિઓ, એ રસની વૃદ્ધિ કરવાના હેતુઓ છે,
 માટે બને ત્યાં સુધી તેમની યોજના કરવી. આ કાવ્યમાં રસાત્મક વાક્યતા
 તો છે એ આપણે પાછળ કહી ગયા છીએ, અને દોષો બન્યા ત્યાં સુધી વર્ણવ્યા
 છે. ચંદ્રાલોકના કર્તાએ શ્રુતિકટુ, અપ્રયુક્ત, અસમર્થ, અનુચિતાર્થ, નિરર્થક,
 અવાચક, અશ્લીલ, સંદિગ્ધ, આમ્ય, કિલ્લ, વિરૂદ્ધ, હુપ્ત, ન્યૂન, અધિક,
 કથિત, સંકીર્ણ, પુનરુક્ત, દુષ્કમ, વગેરે આશરે ૫૦ દોષ બતાવ્યા છે. તે
 સર્વથી રહિત કાવ્ય કરવાને ધણા ધણા સંસ્કૃત ભાષાના કવિઓ પણ સમર્થ
 થયા નથી તો પછી ગૂજરાતી ભાષામાં કાવ્ય લખનાર વલ્લભના દોષ શોધવ
 એસવાનો આ પ્રસંગ નથી, પણ બે તેના કાવ્યમાં રસના ઉત્કર્ષના હેતુ એવ

ગુણ, અધંકાર, અને રીતિઓ હોય તો કાવ્યરૂપે આપણે એ ગ્રંથનો આદર કરીશું જેમ કે શાસન અને બીજાનું યુદ્ધ વર્ણનતા કરી લખે છે કે,—

દુમિલા.

પૃથિવી કગિણી કરિ બે લલતા,
વર ખાણુચી હાણુ અપાર કરે;
લીમસેન હતાવળવી વિચળી,
ક્ષુર નામક ખાણુચી હાંસ હરે;
ધનુ ને તનુ કાપી લલાટ વિધે,
ગર સાગ્યિ શાંત ગણાંગ સજે,
તવ દોષ કરી કા ગરા અહી,
સ્વય ખાર શરે કરી બીમ ભરે.

૨૫૧

આ છંદમાં પૃથ્વીને હાથિણીનું રૂપ આપ્યું છે, અને બીમ તથા દુ શાસનને બે હાથીનું રૂપ આપ્યું છે, માટે એ રૂપક નામે અર્થાત્ કાગ છે પૃથ્વી હાથિણીને માટે યુદ્ધ કરનારા બીમ તથા દુ શાસનને હાથી રૂપે વર્ણવેલ કવિઓ નેમનો યુદ્ધમાં આતિ ઉત્સાહ એનો સ્પષ્ટ વર્ણવે છે કે નાચનાગ તત્કાળ મમકા નાચ છે આ પ્રસાદ નામે ગુણ છે પ્રસાદ ગુણનું લક્ષણ જ્યદેન વહે છે કે,—

यस्मादंत स्थितःसर्वःस्वयमर्थोवभासते ।

सलिलस्येवसूक्तस्यसप्रसादइतिस्मृतः ॥

જેમ નિર્મળ પાણીમાં નામેનો પદાર્થ તેની મેળે સ્પષ્ટ દેખાય છે તેમ જે રમનારો કવિના વચનમાં રહેનો મવળો બાજબજનાદિ અર્થ પોતાની મેળે માલમ પડે તેને પ્રમાદગુણ કહે છે વળી,

ભુજગી.

શકુની ગુમાની વહે વ્યર્થ ખાની,
જમે સાગી વાનો અભિમાની માર્ની;
હગિને તિ ન દે સુગે મર્વ વદે,
ફસાયો શું ક દે અનનંદ ક દે.

૨૦૧

આ હદગા વર્ણોત્તુ મરખાપણું છે માટે સમતા નામે ગુણ છે
 “ સમતાપમમામન્વર્ણાંવસ્તુત્તયાયા ” અદ્ય સમામ દોષ કે અક્ષરો વગેરેની
 મમાનતા દોષ ત્યા સમતા ગ્રન્થ મમજનો.” વળી દ્રૌપદી પાસે દાસી અગરાગ
 વગેરે લાવે છે તે ન લેતાં દ્રૌપદી દામીનો તિસ્કાર કરે છે. આ વર્ણવતા
 કવિ લખે છે કે,—

દંદ્રવિજય.

કોંધથી દ્રૌપદી તો મુણિ ભાખત,
 ન અણિ ન અણિ જાગ અખોલા;
 રજન લજન કેમ કરું અમિ,
 કજન ગંજન જાણું અખોલા;
 અજન ખજન શાં ચલવું ચખ,
 વ્યંજન રંજન વાણ વરોલા !
 વલ્લભ દુલ્લભ છે દિન છે દિન,
 સુલ્લભ મુલ્લભ તોરિ અતોલા.

૯૧

આમા હેતુપ્રામની રીતિથી જે અક્ષરોની પુનરક્તિ કરી છે તે
 મનને પીગાળાવે એની છે માટે એ માધુર્ય નામે ગુણ છે અદ્રાક્ષોક્તિ કરે
 છે કે —

“ માધુર્યપુનરુક્તસ્યવૈચિત્ર્યંચારુતાવદ્દય ॥ ”

“ પુનરક્તિ કરેલા વર્ણોત્તુ સુદરતા મુક્ત જે વૈચિત્ર્ય તેને માધુર્ય નામે
 ગુણ કહે છે ” એજ કવિતામા વૈદર્ભી રીતિ પણ રહેલી છે રસાદિને ઉપક્રાં
 કરનારી શબ્દોની રચનાને રીતિ કહે છે. સસ્કૃત કાવ્ય શાસ્ત્રીઓએ ચાર
 પ્રકારની જૂદી જૂદી શબ્દોની રચનાને જેધને તેને ચાર ભાગમા વેદ્યી
 નાખી છે તે વૈદર્ભી, જૌડી, પાચાળી, અને લાગી એના નામથી એમણાચ
 છે વૈદર્ભી રીતિનુ લક્ષણ સાહિત્યદર્પણકર્તા લખે છે કે,—

માધુર્યવ્યજર્કૈર્વર્ણૈરચનાલલિતાત્મિકા ।

અદૃત્તિરત્પદૃત્તિર્વાવૈદર્ભીરીતિરિપ્યતે ॥

“માધુર્ય સૂચક વર્ણનાં મુદર શબ્દ રચના કરેલી હોય, પણ તે વર્ણના આદતિ થોડી હોય કે ન હોય, તે પણ તેને વૈદ્યની રીતિ કહે છે ”

આ રીતે પ્રસ્તુતકાવ્યની નિરીક્ષા કરતાં તેમાં રસ, અલંકાર, ગુણ, રીતિ, વગેરેની યોજના યથાચોગ્ય દેખાય છે, વળી તેમાં સર્વ ગુણકર, મર્મ મંદનકર, ચિત્રકાવ્ય, વગેરેની પણ રચના પ્રસંગોપાત્ત કરેલી છે, જે કાવ્ય વાચનારને જાણાશે એ સપ્તજા ઉપરથી આપણે આપણા મહાકવિ પ્રેમાનંદના પુનઃવચનની કાવ્યરચનાને માટે તેને અભિનંદન ન આપવું જોઈએ શું ? વચનના આ મધ્ય વિવેચન કરીને માત્ર અમે વાચક વર્ગને જે જતાવી આપવા માગીએ છીએ તે એજ કે ગૂંજરાની ભાષામાં વીરરસ પ્રધાન ઉત્તમ કાવ્યના ગુણોએ યુક્ત મળ્યું થયું છે અને પ્રસ્તુતકાવ્ય તેમાંજ એક છે જૂના કવિઓએ કરેલા હજી એના ધણા કાવ્યો છે કે જેની સ્પર્શ કરવાને આ તમારે વિચારે પોતાના કોઈ પણ કાવ્યથી હજી સમર્થ થવા નથી, એમ આ મળ્યું જુદી રીતે જતાની આપે છે આજના કવિઓના મથો આપણી દૃષ્ટિ સમીપ પડેલા છે તેમાંજ એક ઉપાડીને હાથમાં લેશે અને તેને સાદિત્યના નિયમે પ્રમાણે રસગુણના કોઈક પર કસી જુઓ જેને જોઈને આ વીરરસકાવ્યને દૂર મૂકીએ એવું કંઈ આપણી નજરે આવેજ નહીં આજ સુધી થયેલા અર્વાચીન કવિઓના મથોને વખોડવાનો અમારો આશય નથી, પણ વાચનારના હૃદયને પૂરી રીતે જોઈ એવું વચનના સરખા કાવ્ય કયા છે ? આવા મથો વાચીને આપણા ઉછરતા કવિઓ રસમય કવિતા કરના આદર કરશે તો આશા છે કે હમણા જે વિનાહના મહાજ્વળેની આપાત્તો મહાજ્વળ નિતા થવા લાગી છે તે મળીને શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબના રાજમેહેન જેની દૃઢ અને સુદર મનિતાથી ગૂંજરાતી જાણને તેઓ જોવાની શરૂ શ્રીમત સગમર મયાદરાન મહારાજ સાહેબે આપેલા ઉત્તર માત્રથી આ પ્રાચીન કવિરત્નો પ્રમશમાં આવી પોતાના મથો પ્રમશથી ગૂંજરાતી સાદિત્યને રોમાં આપે છે તેથી ગૂંજરાતી જાણે અજુક મધ્યજાત પ્રત્યેક પુરો આનંદ પામવાનો છે હવે શ્રીમન્મહાકવિ પ્રેમાનંદમુત વચનના આ વીરરસ કાવ્યની પ્રતાપાર પુષ્પાત્તિ અને રસુમ અર્પણ કરી અમારું વિવેચન સમાપ્ત કરીએ છીએ

ઈંદ્રવિજય.

વલ્લભની કવિતા મવિતા મમ,
 શ્રોતૃતણાં મનપકજ ખોલે;
 સત્ય વિના દુરમત્યની પેઠ કુ-
 મત્યથી જહુ અસત્ય ન જોવે,
 દીનપણુ ન ધરે મનમાં જન-
 માં જઈ ન્યાય સ્પૃહા તજિ તોલે,
 પ્રકક વલ્લભશ્ચ રહિ અકક,
 છકક ખાઈ કવિ અખ ચોળે.

વસતતિસકા.

ભાષા સમાન કવિતા, ગુજરાતી વાણી,
 શ્રોતાજને સરસ વલ્લભની વખાણી,
 શબ્દો ધર્યાં કઈક યાવની ઠામ ઠામ,
 તેથી કંગે સકળ વલ્લભને સનામ.

શ્રીજગદીશ્વરાયનમ

વલ્લભકૃત

દુઃશાસનરુધિરપાન

આરવ્યાન.

પ્રેમાન દાયનમઃ

કવિત.

પ્રેમને કે આનદને, કે પરમાનંદ નમુ,
નમુ કવિબ્રુધણને, કે પ્રતાપવાનને;
કૃપણસુત પ્રેમાનંદ, કે રામચરણ શિષ્ય,
વેદપાઠી આગમના, નમુ પ્રેમપાનને,
આતુરવીંશીમણિને, કે માધવમિત્ર નમુ,
રત્નગિરિ ગુર્જરને, નમુ રૂડા વાનને;
• નમુ નમુ નમુ કથુ, કથે અગે નમુ જઈ,
વલ્લભ કવીગ તોય, ધારૂ ના એશાનને

૧

૧ પ્રેમાનંદ મહાકવિનો પુત્ર કવિ વલ્લભ દુઃશાસનવધ નામે વીરરક્ત
શાલ્ય રૂપ આપ્માન આરભતા પ્રથમ શિષ્ય સંપ્રદાય પ્રમાણે શુરને નમસ્કાર
રૂપ મંગલાચરણદ્વારા પ્રેમાનંદની સ્તુતિ કરતા લખે છે કે, પ્રેમને ઈન્—હુ
મારા પિતા અને શુર પ્રેમાનંદને નમુ, નમુ, નમુ (વારવાર નમુ) એમ બ-
હુ છું તો બરો પણ તેને કરે અગે જઈને નમુ તે મને મમળતુ નથી કેમ
સમળતુ નથી ? તેના ઘણા અગ રોવાથી તે અગ કહે છે પ્રેમને ઈન્—
પ્રેમાનંદ રાન્દનો વિગ્રહ કરતા પ્રેમ અને આનંદને અગ જુદા થાય છે તેમાના
પ્રેમ અંગને નમુ કે આનંદ અંગને નમુ ? અથવા લોભ તેને પરમાનંદ પણ
કહે છે તે અંગને નમુ ? અથવા તે ઝવિના જાયણ રૂપ છે, પ્રતાપવાન ઈ, કૃપણ

આનંદમયયાચના.

કામવીર યુદ્ધ આવ્યો, પુષ્પબાણ સાથ લાવ્યો,
 યુદ્ધ વાર વાર કીધું, યોધને હઠાવવા,
 ક્રોધ સાહ્યકારી સદ્ય, રક્ત વર્ણ ભલે હૃદય,
 માર માર એ ઉચાર, ધારતો લગાવવા,
 લોભ પાશ લેઈ ઉભો, જોણે વિધ વિધ દુલ્યો,
 મોહ માયા અમિ ગહી, દેતો ના અસાવવા,
 મત્સર આયુધ સર્પ, સજી બેઠો ધરી ગર્વ,
 પ્રેમાનંદ વલ્લભનો, ના દેતોજ ફાવવા ૨

સુત છે, રામચણ્ડ મહાત્માના શિષ્ય છે, વેદપાઠી છે, આગમ (શાસ્ત્ર)ના પ્રેમાત્મક પાન કરનાર છે, ચાતુરવિદી (ચોવીશા યાતના પ્રાણજોમા) મણિ રૂપ છે માધવ નામે શોધ્યાના મિત્ર છે, (અથવા માધવ-વિષ્ણુના મિત્ર—ભક્ત છે) ગૂજરાતી ગિરા (વાણી)ના રત્ન છે, રૂઝ વાન(વર્ણ)વાળા છે, એમાથી હું એમના કયા અંગને નમુ ? તોય હું કવિઓનો દશ વલ્લભ તેમને નમુ છું તથાપિ તેમનું એશાન (ઉપકાર) તો નથીજ ધારતો (કેમકે ક્રુદ્ધ છું) નમસ્કારના વિષયનો સદેહ વર્ણો છે માટે સંકેતવાદ કાર, પોતાને મોટે પોતાની સ્તુતિ તો આવા ક્રુદ્ધ કવિ કરે પ્રાચીન કથોમા પણ કવિઓ એમ લખી ગયાછે શુઓ ભારતચપૂ તેના કર્તા અનંત કવિ કહે છે કે ‘આચાર્યૈરયન્સામમૃતાર્મિલાનાવાવામનતસુક્તવવસુધવામેલ્યમ્’—શત્રુઓના યશને પી જનારી અને અમૃતની લેહેરોવાળી સરકવિ અનંત ભદ્રની વાણીની આખી પૃથ્વી એજ કીમત છે!

૨ પ્રસ્તુત એથમા વીરરસ વર્ણવ્યો છે એમ મૂલ્યનાર વસ્તુનિર્દેશના રમક મગાચરણ કરવાની સાથે પોતાના પિતા પ્રમ ક્રોધ, લોભ, મોહ, અને મત્સર, એ પચ રિપુને જીતનારા ઉદ્યજિત છે તે બતાવીને સ્તુતિ કરે કે કામ ઈન્દ્ર-સંબળનો ગુરુ (પિતા) પ્રેમાનંદ કામાદિને ફાવવા દેતો નથી કામાદિકની પામે સાધન નહિ હોય એમ પણ નથી, કેમકે કામવીર યુદ્ધ કરનારે આ પ્રેમે પોતાની સાથે પુષ્પ રૂપી પાણુ લા યો છે, અને તે યોધ (પ્રેમાન-

નીતિનામ નારી સાહ્ય, કામ મારિયો કરાળ,
શાતિ શાતિ શાતિ ભાખી, ક્રોધમૂળ કાપતો;
અભયકેવલ ધારી, લોભને લગાવી લાત,
મોહ મિથ્યા સર્વ માની, વીર્ય તેનું માપતો;
મત્સરને મારી કાઢ્યો, રીતિ સારી સર્વ ધારી,
વધેર્યા વિના આયુધ, પચ વીર તાપતો;
આનંદ આનંદ આણી, યાચના કરે હું તેથી,
વાલભ ક્વીશ તોય, રાખું એક રાપતો

૩

૬)ને હતાનવા તેની સાથે નાગ વાર યુદ્ધ કર્યું છે તેની સથ્થ (સાથે) સાબકારી રક્તપણુંનો ક્રોધ પણ છે, તેના હથ્થ (હાથ)મા ભલ્ય (ભાતો) છે અને તે પણ પ્રેમાનંદને લગાવવા (પરાજિત કરવા) માર માર ઉચાર કરે છે લોભ નામે શત્રુ પાશ (ફાસો) લેઈને ઉભો છે, જે લોભે તેને વિધવિધ (અનેક પ્રકારે) દુઃખો (દુઃખિત કર્યો) છે મોહ શત્રુ માયા (કપટ) રૂપી અસિ (તરવાર) લેઈને ખમવા દેતો નથી મત્સર નામે રિપુ તો બધાજ આયુધ સજીને ગર્વ ધરીને બેઠો છે પણ વલ્લભનો ગુરુ પ્રેમાનંદ તેમને હતવા દેતો નથી કામાદિકને વિશે વીરપણુંનો આરોપ કર્યો છે માટે રૂપકાલંકાર.

૭ પોતાના પિતા પ્રેમાનંદ પાછળ કહેવા પાચ શત્રુઓને શી રીતે છૂટ્યા તે બતાવતા તેના વિરોધ ગુણ્ય પ્રકટ કરેછે નીતિ ઈ—નીતિ નામે (રૂપી) નારીની સાહાય પાખીને તેણે કરાગ (વિકાળ) કામને ખાંચો છે. વીર્ય તેનું માપતો—તેના જગને જાણી લેતો અર્થાત્ તેને પણ હરાવતો વધેર્યા ઈ—વિના આયુધે પચ વીરના તાપ—પરિતાપને વધેર્યા—હુણ આનંદ ઈ—મારા ગુરુ એના સમર્થ છે તેથી હર્ષિત થઈ અનંદ આનંદ (અતિ આનંદ) આણીને હું તેમની યાચના (પ્રાર્થના) કરે છું તમે તો પોતે પોતાને કીશ કહો છો અને વળી પોતાના પ્રથમ પદમા લખોઠો કે “ધાર ના એશાનને” ત્યારે શામાટે પ્રાર્થના કરેછો? તેના જવાબમા વહેંછે ૬, વલ્લભ ઈ—હું વ નબ કીશ્વ તો છું (મારે હવે મીઝની પ્રાર્થના કરવાની

પિતાવચ્ચતિરસ્કાર.

શુ કરીએ પિતા કે'છે, દુનિયા ફો ડાહ્યા લે'છે,
 કવિ કવિ લોક કે'છે, તેણે સુણવુ પડે,
 કિ'છે દુડા કામ કરો, લખી લખી નામ ધરો,
 ચોરી કરી ચોર કહો, વરા એ શુ ના નડે ?
 શીખ હીએ માયુ દી, વાદ વદી બાધી લીએ,
 હરે ન હરાવ્યો બાપ, વાદ વદીને વ'ડે,
 નાકકદાતણી નાત વધાવ્યા ધારે આપ,
 કવીશ્વર ઇશ્વરશો, વલ્લભ શેણે અડે । ૪
 શુકસાર નીતિઅથ, માહી ઉપદેશ કશ્યો,
 અમો માનુ તેહ બાપ, મન માન્યુ ફો બકો,
 ચોરી કરી ચોર થાવ, અન્યને કે' આપ થાવ,
 બાપ કે'છે ચોરી કરો, બાપ બાણો તે છડ્યો,

જરૂર તો નથી) તથાપિ એ સપતોન્નિવાજરાજુદુ અચારને શુર આદિને નમરુદર મરવા રૂપ શિલ્પો સંસ્કાર છે તેને માત્ર માન આપનાતી ખાતર આટલું મરુદુ રૂપક.

૪ સંસ્કૃત બાસામાથી આખ્યાનાદિ પ્રાકૃતમા લખતા પ્રેમાનંદ જે વિનય કરેછે તે રીતિને નાપસદ કરીને પિતાને ઠપકા આપતા પોતાનું મત જણાવે તે શુ ઈન્—અમે બીજાના અધોમાથી ચોરી કરીને લખતા નથી અને અમારી સમિત્થી જે કાવ્ય લખીએલીએ તે ત્યાં બીજાએ વર્ણવેલો વિષય તેમ તેમણે તે ચોરી માનતા નથી તથાપિ શુ કરીએ ? પિતા મહે છે કે ચોરી કરી છે એમ માનો એમ છતાંય ન માનીએ પણ દુનીઆમા સહુ તેમને ।લા બાણે છે અને લોપ્ત તેમને મિત્ર મિત્ર મહે છે તેથી મારે તેમનું એટલું વચન સાંભળવું પડે છે । પિતા શુ કહે છે ? કે કે ઈન્—તે મહે છે કે દુડા કામ (બીજાએ વર્ણવેલા વિષયની રિતા કરવા રૂપ) કરો અને તેવા કામ લખી લખીને અસન અથાત્તુ તેમા નામ ધરો અડે । બીજા—અમરુદા પ્રેમાનંદ બીજાના વલ્લભલા વિષયો

આ તો કુંછે ચોરી કરો, ચોરે બેગી ચોર થાય,
વદો વદો ભવા તમે, ન્યાય રે'શે એ ટક્યો ?
અન્યાય ન થાય થાય, હવે ભને લય લય,
કવીશ્વર વલ્લભ તો, શાહના સને હકો । ૫
સાદ સાદ લેવુ તેમા, ચોરી કહો કથી વિધિ,
કવીશ્વર કાલિદાસ, ચોર શુ મનાય છે,
ભવભૂતિ ભારવી ને, માઘ માઘકાર મોટો,
બ્યાસે કહો વેદ દાદ્યા, ચોર ચોર ગાય છે,
થાય છે ને થતુ આ યુ, અમારે તે પણ માન્ય,
કિતુ ચોર ચોરી કરી, માન્યે ચોર થાય છે,
શુ કરીએ બોલી બોલી, છાવા કંઠે કશુ થાય,
પ્રેમાનંદ માને નહિ, વલ્લભ ને ગાય છે ૬
વળી વાર વાગ વા'લ, આણી આણી આકુળે છે,
અથ લખી નમ્ર થાય, એ તે કનાનો ન્યાય છે,

પોતાના મુખમા વર્ણવે છે તો તે જગ્યાએ આત્મસ્થાવાના હેતુથી પોતાનું નામ ધુસાડતા નથી એવા તે ઉદાગ હૃદયના છે, એ અથનો ધ્યનિ છે માટે વ્યાજનિંદા.

૫ તમે તમારા પિતા પ્રેમાનંદ કહેડે તે માનનાના નથી ત્યારે ? તુ માનશે ? તે વિને કહેડે શુકસાર ઈ—શુકનીતિસાર નામે અથમા ને ઉપદેશ કયો છે તેજ પિતા છે એમ હુ માનુ છુ વદો વદો ૭—બલા ! તમે કહો તો ખરા કે એ ન્યાય ટક્યો રહેશે ? સ્થાપિત થશે ? એને યાય માનશે ? અર્થાત્ એ તો અન્યાયજ્ઞ કહેવાય, અને તે અ યાય છે માટે મારાથી તે યાય નહિ કવીશ્વર ઈ—કેમકે વલ્લભ કવીશ્વર તો શાહના (શાહનના) હમે સજાવાગો છે ।

૬ પૂરે નહોતા વિચારો તેમને મળ્ય કરામા ચોરી નથી એમ પ્રતિષ્ઠા દન કરે છે મારૂ ઇ—સ્પષ્ટ છે કવીશ્વર ઇ—મનિદાએ શાકુતન ભારવીએ કિરાનાનું નીચ, માઘે શિશુપાળવધ એ સર્વ ભારતમાથી લીધેલા છે બન

ગુરતા ગુમાવવાનો, મારગ માનીઓ મોહે,
 પરીક્ષિત જેવા શ્રોતા, તેવા દાસ થાય છે,
 વક્તા શુક જેવા નહિ, કથ્યું કાઈ જાણે નહિ,
 લખ્યું લાખ મોટે વર્ણ, (તોય) ગૂન્ય સમજાયછે;
 ચૂઆ જેમ ચાર ચીર, અર્થ વિના નાશ કરે,
 તેવાઅર્થ દગ્ધ શ્રોતા, વક્તા વખણાય છે ! ૭
 કે'છે નમસ્કાર લખો, ખર જેવે સ્વરે ગાય,
 ઠાળમા ઉચ્ચેથી ઠળે, નમ્રું હુય તેમને !
 ઉદ દખી છળી જાય, ભૂત વળગ્યા શુ ગાય,
 જૂતી પાયતણી માથ, નમો નમો અમને !
 વાચી જાણે લાખી જાણે, મુણી જાણે તેહ સારા,
 ઉચ્છિષ્ટ કવિનુ ખાય, નમુ તેવાને મને !

ભૂતિએ ઉત્તરરામચરિત રામાયણમાથી લીધેનું છે, બ્યામે ચાર વેદ એક વેદમાથી કહ્યા છે, માટે શુ તે ચોર મનાય છે ?

૭ પિતા નમ્ર થવાનો ઉપદેશ કરેછે તે સામે વલ્લભ વાધો લેછે વળી ઈ—
 વળી પિતા વારવાર વાહાન આણી આણીને આરોજે છે—કૂટેછે—માથાકૂટ કરેછે
 અર્થાત્ કહેછે કે અંધ લખીને નમ્ર થાઓ—શ્રોતા વક્તાને પ્રણામ કરે વાર,
 એ તે ક્યાનો ન્યાય છે ? શામાટે ન્યાય નથી તે કહે ॥ ગુરતા ઇ—એ તો
 મોહે (મોહથી—વિવેક બુદ્ધિ વિના) પોતાની ગુરતા ગુમાવવાનો માર્ગ છે
 તેને માન્યો છે—સ્વીકાર્યો છે પરીક્ષિત ઇ—પરીક્ષિત જેવા શ્રોતા પણ
 કવિના દાસ થાય છે તો પછી સાવારણુ શ્રોતાને અમે—કવિ પ્રણામ કરીએ
 એ શુ ઘટિત છે ? વાર ત્યારે વક્તાને—તમારા અથની કથા કરનારને તો પ્રણામ
 કરે તો કહેછે કે, વક્તા ઇ—તે પણ શુક જેવા નથી ? અમે તેમને પ્રણામ
 કરીએ તેઓ તો કબજા જે કથ્યુ હોય તેને કાઈ જાણે નહિ એના હોય છે
 તથા તાખ મોટા અક્ષરોથી લખ્યુ હોય તથાપિ તેમને શૂન્ય સમજાય છે—
 કાઈ સમજાવુ નથી ચૂઆ ઇ—જેમ અર્થ (મતલબ) વિના ચૂઆ (બિદર)
 ચાર (મુદર) ચીરનો નાશ કરેછે, તેવા અર્થદગ્ધ—ચોડુ જણેના વક્તા અને

કુન્ડ વલ્લભ નામ, નમે નહિ કામ કામ,
કવીશ્વર ઇશ્વર શો, નમુ આપને તને. ૮

કુપુત્રલક્ષણ.

એક માર્ગ દીઠો મીઠો, ખોલે કયાંથી બીજો અધો,
અધ રાહ દીઠે એક, તેવા જાય જૂતમાં;
ગાડરાં પૂઠે પળાય, એક ગયે બીજુ જાય,
તેવા માર્ગદર્શી થાય, હરે ધણુ દૂતમાં;
ગાડુ માર્ગ એક જાય, ના આડુ અવણુ થાય,
તેવા મૂર્ખ એક પચી, ઇતેખાપ જૂતમાં;
અજાણ્યો હજણુ ભરે, વિચારી વિચારી મરે,
તેમ વલ્લભેશ્વર તો, ખપે શો કપૂતમાં. ૯

સુપુત્રલક્ષણ.

સિદ્ધ વાંકો દેડો ચાલે, દીઠો રાહ નાજ ભાજે,
વિદ્ય આલ્યાં વાટ વાજે, હરે નહિ જૂતમાં;

શ્રીતા આ સમયમા વખણાય છે જેઓ સારા કાવ્યનો પણ અર્થ વિના
(અજાણ્યા વિના) નાશ કરેછે-તેની ખૂબીને બગાડે છે ! દૃષ્ટાંત.

૮ જૂતી ઇન્-જે એવા ટોચ તેમને હુ તો ન નમુ પણ મારા પાંચની
જૂતી તેમને માથે નમે નમે ! ઉચ્છિષ્ટ ઈન્-જેઓ કવિનુ ઉચ્છિષ્ટ ખાયછે-
પોતાનામા કાવ્ય કરવાની શક્તિ ન છતા ખીજા કવિઓના વચનો પાઠે કરી
માથને શ્રીતાઓને રીઝાવે છે, તેમને હું મને (મનથી) નમુ કે ? આપને તને
-પોતાને શરીરે. અર્થાત્ હુ તો પોતાનેજ નમસ્કાર કરૂ છુ અથવા આપને-
(તમને) પ્રેમાનંદને

૯ જૂતમા-જૂથમા-સમુગાયમા હરે ઇન્-દૂતમા (નવો માર્ગ
કરવામા) ધણુ હરે ઇતેખાપ ઇન્-તેઓ તો જૂતમા (પ્રતિમામા)
ઇતેખાપ (નકલ) રૂપ છે-તેઓ જડ પ્રતિમાઓ જેવા છે ! અજાણ્યો

સૂરા તેવા પૂરા કહે, અરિ હાથ આવ્યા હરે,
વિચરે ન એક પથ, હરે નહિ ભૂતમાં;
ચોગીશ્વર પળે પોતે, બીન માર્ગ જોત જોતે,
કોકકુ ગૂચાય ત્યાથી, તોડે કાંડે સૂતમા,
કવીશ્વરે તેવા હોય, અન્યથા ખવીશ સોય,
કવીશ્વર પૂત છુ હુ, સપૂત સપૂતમા. ૧૦

પિતાવચસ્વીકાર.

નામ કાવ્ય રાખી કે'વુ, આ તો મારું કાવ્ય કાવ્ય,
એ તો રૂપ સાકરનુ, લઈ કીર્તિ ગાવી છે,
મહાકાવ્ય મહાકાવ્ય, લખ્યાં લખ્યા મહાકાવ્ય,
ગુખથી જાણાવે મૂઢ, શોભા તો ગુમાવી છે;
નાટકના ચેટક તો, લાગે ખેટક શો થયો,
ભંભે દેવગીરા હોય, મહત્તા ગુમાવી છે;

ઈ૦— ... અજણ્યો પુરૂષ જે કમનું ભરે તેમા વિચાર કરી કરીને
વાજ આવે, પણ વલ્લભેશ્વર તો તેવા કપૂતમા રુ કરવા ખપે! અર્થાત્
હુ તો સપૂત છુ માટે નવીન માર્ગ કરીશ, કાંઈને નમસ્કાર નહિ કરું—મથ-
મા જૂના કવિઓના વિષય સેધને તેમનાં ગુણ નહિ ગાઉ વગેરે.

૧૦ કવીશ્વરોને સિદ્ધ, શર અને ચોગીઓની ઉપમા આપી પોતે પણ
તેવો છે એમ વાંચું. સિદ્ધ ઈ૦—સ્પષ્ટ છે દીઠો ઈ૦—દીઠેલા રસ્તા સામુ
તે જોતો નથી—ઈચ્છામા આવે તે રસ્તે જાય છે. વિદ્ધ ઈ૦—વાટે વિદ્ધ
આવે તેને વાળે—પાછા વાળે હાથ આવ્યા—હાથ આવેલા અરિને હરે
—નાશ કરે સૂતમા—સૂતમા સૂતનુ કોકકુ ગૂચાય સાથી તેને તોડી નાખે,
કે ફેાડી નાખે, પણ વિમાસવા ન માટે અર્થાત્ ગૂચવણ વાળી બાબતમાં
ગમે તે માર્ગ પોતાની અકલ્પથી કાઢે. ખવીશ—એક જાતનો મોટો
પ્રેત—માયા વિનાનો ખરી કવિઓ તો ઉપર કલા તેવા વીર બાહાદુર
(સ્વતંત્ર વિચારના) હોય છે, પણ અન્યથા (એથી ઉલટા)—તેવા ન
હોય તો તેમને ખવીશ જેવા જાણવા

- પારસ પિના ઉચ્ચાર, અડકી સુવર્ણ કરે,
મન કીખ એહ ધારી, કવિતા કૂલાવી છે. ૧૧
- જો વાકીકિરામાયણુ, લખી નામ સાદું રાખ્યું,
તત્વ હતું માંહિ આદિ, કાવ્ય તે ઠેરાવી છે;
કૃષ્ણદયીપાયનનું, ભારત અપાર ભાર,
કવિઓતણા કોઠાર, માળ એ પેરાવી છે;
- પૃથ્વીરાજ રસો અદ, નામ સાદુ લખી ગયા,
તોય કવીશ્વર કથે, મેંલ એ મેરાવી છે;
માધ રધુ કે કિરાત, કુમાર સભવ કાવ્ય,
મહાકાવ્ય નૈમધ શું, કર્તાએ ઠેરાવી છે? ૧૨

૧૧ પોતાના ગ્રંથનાં પોતે વખાણુ ન કરવાં એવી પ્રેમાનંદની
શિલાનો અગીકાર કરતાં કહેછે નામ ઈન્—૨૫૪ છે. એ તો ઈન્—સાકર
પોતાને મોટે પોતાને ગણી છુ, ગણી છુ, એમ કહે તે જુએ છે, એ માવ છે.
અર્થાત્ જે વસ્તુનાં કાવ્ય કે મહાકાવ્ય છે તેને પોતાને મોટેજ કાવ્ય કે
મહાકાવ્ય કહેવાની જરૂર નથી. નાટક ઈન્—મુખથી વખાણુ કરે તો મોટાકા
જાય પછી કહે તે દેવવાણી-અમૃતમા લખેલ હોય, પણ નાટક (એવું મોટું
નામ ગાખ્યું હોય તો) એટલું (નકામા બરાબ રાખ્યા) લાગે અને (લખનાર)
જેટલું (દાંતિક) શો (સરખો) બને. કુવાની છે-વિભતારી છે. આ ઉપરથી
આધુનિક અધિનીન ગ્રંથકારોએ વિનય શિખવાનો છે

૧૨ કાવ્ય છતાં કાવ્ય નામ કવિએ પોતેજ રાખ્યું હોય નથી તેનું
દાનગોથી સમર્થન કરે છે: જે ઈન્—૨૫૪ છે. કૃષ્ણદયીપાયન (કૃષ્ણદેવપાયન)
—વ્યામ. કવિઓ ઈન્—ભારત એ કવિઓનો કોઠાર છે—જેમ કોઠારમાંથી
અન કાદી કાદીને ખાતાં ખૂટતું નથી તેમ ભારતમાંથી આખ્યાપિકાઓ
લેઈ કવિ તેનાં કાવ્ય કરે તથાપિ ખૂટે તેમ નથી, એવી માળ પહેરાવી છે—માન
આપ્યું છે અદ—અદ બારોટ, પૃથ્વીરાજ રાસાનો કર્તા મેરાવી-મેહેનગી-
મેહેનગો (કમાનો) વાલો. અર્થાત્ એ કાવ્ય સુદર મેહેલ જેવું છે. માધ
૧૦—માધ, રધુ. કિરાત, એ કાવ્યોને જે મહાકાવ્ય નામ આપવામાં

નથી નામ રાખ્યાં તેણે, ઉપદેશો એણે વેણે,
 વણબે આખ્યાન નામ, દાખ્યુ રીખ લાવી છે;
 હશે મણિ મકાશીને, આખ્ય કરશે રૂડી,
 મૂડી ક્યાંહી છપી રહે, ડાટી બા'ર આવી છે;
 કુશાસનનુ રૂધિર, પાન કીધુ ભીમ ભડે,
 આખ્યાયિકા નામ ધારો, કવિતા બનાવી છે;
 કવિપૂત સપૂત છુ, જાતિ વિપ્ર ઉત્તમ છુ, '
 નામધારી વલ્લભ છું, નિરખ્યુ તો લાવિ છે

૧૩

હતિમંગળાચાર.

આવેછે તે શુ તે કાવ્યોના કર્તાએજ ઠરાવ્યા છે ? અર્થાત્ નહિજ, તેમણેજ
 તે નામ ઠરાવ્યા છે એ વિષે પ્રમાણ નથી માટે વણબને કહેવાનુ તાત્પર્ય
 એ છે કે કુશાસનરૂધિરપાનાખ્યાનને જો કે કાવ્ય નામથી અકિત કરતો નથી
 તથાપિ તે એક કાવ્યજ છે

૧૩ નથી ઈ—એણે પોતે કાવ્યરૂપ અર્થે લખ્યા છતાં કાવ્ય,
 મહાકાવ્ય, એના નામ વિનયની ખાતર રાખ્યા નથી તેણે—ત્રેમાનદે અને એણે
 વેણે—એ (પાઠસા કવિતમા કહેના) વચનથી ઉપદેશ્યો, અને તેથી વણબે આ
 કાવ્યનુ આખ્યાન એનુ નામ રાખ્યું છે અર્થાત્ પિતાની એની રીખ ન
 હોત તો હુ તો કાવ્ય નામ રાખત કાવ્ય અથવા આખ્યાન નામ રાખતુ પડતુ
 માટે દિગ્ગીર છતાં પણ છેવટે નિરૂપારે મમાધાન માની સે છે હશે ઇ—
 જે પોતે મણિજ હશે તે પોતાની મેજે પ્રગટીને પોતાની ડડી જોળખ કરશે-
 જ, (તેમ આ અર્થ જો ખરજ કાવ્ય હશે તો એની મેજે તે પોતાનુ કાવ્ય-
 ણ પ્રકટ કરશે) આખ્યાયિકા નામધારી—આખ્યાયિકા નામને ધારણ
 કરનારી કવિપૂત ઇ—સ્પષ્ટ છે અર્થાત્ કવિનો પુત્ર છુ, અને તે પણ
 સુપુત્ર છું, વળી ઉત્તમ જાતિ વિપ્ર છુ અને વળી વરુન એનું નામ પણ
 મારે છે! આટલી આટલી યોગ્યતા છે માટે અવશ્ય મારું રચેનુ આખ્યાન
 કાવ્ય રૂપ થવુ તો જોઈએ, પણ જો તેમ ન બને તો જે ઇશ્વરે નિર્મ્ય
 હશે તે બાનિ છે—મનશે!

કથામુખ.

વ્યાસના કે ભૂપકેરા, મળી પુત્ર સૂત્ર હુઆ,
 ક્ષેત્ર તેના તનુ માનું, અમો બુદ્ધિમાન તો;
 પાંડુ અને ધૃતરાષ્ટ્ર, વિદુર નિપુણ રાષ્ટ્ર,
 ભીષ્મ શા સદૈવ પાસ, ધર્મ બુદ્ધિમાન તો;
 વયે પાંડુ બેઠો રાજ, કરે રૂડા રાજકાજ,
 મૃગયાએ જતા વાજ, આવ્યો શુદ્ધિમાન તો;
 મૃગરૂપ ધારી વિષ્ણુ, માર્યો બાણ તાણી ક્ષિપ્ર,
 શાપ દીધો મર્ણુ તાર, થશે લુપ્તિમાન તો
 મૈથુનમા માર્યો હુને, મૈથુનમા શાપ તુને,
 મર્ણુરૂપ થાશે રાવ, કહી જીવ ત્યાગતો,

૧૪

૧૪ પાંડુની હતપત્તિ અને તેને થયેલો મૃગરૂપધારી ઋષિનો શાપ વર્ણવતા વક્ત્રમ મ્હે છે વ્યાસના ઇન્દ્ર—કતનુના પુત્ર ચિત્રવિર્ય અને વિચિત્રવિર્યની સ્ત્રીઓને નિમે વ્યાસે ક્ષેત્રના પુત્ર ઉપન કર્યા તે ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડુ અને વિદુર આટે તેને ગમે તો વ્યાસના પુત્ર કહો કે ગમે તો રાજાના પુત્ર કહો, પણ અમો તો બુદ્ધિમાન (બુદ્ધિ પ્રમાણે) જેનું ક્ષેત્ર તેના તનુ (પુત્ર) માનુ (ક્ષેત્રમા એવો વ્યવહાર પ્રમાણિત છે આટે) અથવા શુદ્ધિમાન—(તનુનું વિરોધાત્મક) નિપુણ રાષ્ટ્ર-રાષ્ટ્ર (દેશ)મા નિપુણ ધર્મ ઇન્દ્ર—જે ભીષ્મ ધર્મમા બુદ્ધિમાન છે વયે-યોગ્ય વય થયે વાજ આવ્યો ઇન્દ્ર—જે કે પાંડુ હતો તો શુદ્ધિમાન (સાચવેત) તથાપિ મૃગયાએ જતા વાજ આ પો—દુ ખી થયો શી રીતે વાજ આવ્યો તે કહે છે મૃગરૂપ ઇન્દ્ર—સ્પષ્ટ છે એક બ્રાહ્મણને દિવસે રતિ કરવાની જ્ઞાતિ થઈ, પણ તે અધર્મ હોવાથી પશુત્વ ધારણ કરી—મૃગરૂપી થઈને મનોવાગ્મના પૂરી કરના પ્રવૃત્ત થયો મૃગયાએ ગયેલા પાંડુ—એ તેને મૃગ બાણી બાણ માર્યો તેથી મરના બ્રાહ્મણે શાપ દીધો કે તાર મૃત્યુ પણ એનાજ પ્રસંગમા થશે (જારત). લુપ્તિમાન—જે રતિપ્રમુદ્ધ થઈશ તો

રાય રાજ તાજ કગી, મુદરી સમેત વન,
વસી પચ દેવધરી, પચ પુન માગેતો,
કુતી ધર્મ લીમ પાય, માદ્રીતનુ નકુલ ને,
સહદેવ નામ ધાગી, ધયા પચ વાધ તો,
માદ્રી મોહ કામ જાગ્યે, જીવ ગયો પાકુતણે,
કવીશ્વર વલ્લભ કે', લાગ્યો નારી કાધ તો

૧૫

હિ મ એક હતુ ત્યહી, ગધારીને ધયા પુત્ર,
બધુ રાજતાણી જોડી, ગાઠ આવી ચીરતા,
વનમાધી પાચ આવ્યા, રો ને પાચ કદી મુઝા
પાચભાઇ હુઆ જુઝા, હદ્રમચ્ચ ધીરત,
રાજસૂય તેણે કીધો અધપુત્ર અધ કીધો,
જુગટાનો દાવ લીધો, વન ગયા વીર ત્ય,

૧૫ પાછલા કવિત્તમા કહેના માપનુ નિરરણુ કરી પાકવેતી ઉત્પત્તિ
અને પાકુનુ રતિનસગથી મરણુ વરણુને છે મૈયુ। ઇન્-હે રાય। તે
મને મૈયુનમા પ્રજ્ઞ થોવાી મારો મારે આ શાપ પણુ તો મૈયુનમાજ
મણુપ ધરી રાય-પાકુ પચ ઈન્-પાકુની પત્ની કુતીને કુતીસાથી દેવાને
બોનાવવાના મત્રો મળ્યા હતા જેમાના એક મત્રથી કુ નારી અનરથમા
કર્ણ ઉપ-મો હતો સ્ત્રીસગ થાય નહિ મારે પાન્-એ દેવો બોનાની ક્ષેત્રજ
પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની કુતીને આજ્ઞા આવી કુતીએ નણુ મત્ર રાખી ૧૬
પોતાની શોક્ય માદ્રીને આપો જેથી યમ નધુ અંતે હિત્રી કુતીને યુધિષ્ઠિર
લીમ અંતે અગ્નુન પુત્ર ધયા અને અશ્વિનિકુમાર નામના મે દેવોથી જો રે
મે પુત્ર નકુલ અંતે સહદેવ નામે ધયા કુતી-કુતીને માત્રી-માદ્રીને વાન-
વાધ જેવા પરાક્રમી માદ્રી ઈન્-માદ્રીને જોઈને મોહ ધયાથી કામ જાગે-
કામવૃત્તિ નળજ ધયાથી (શાપ નમાણુ) પાકુતો જીવ ગયો નાગ્યો ઈન્-
નાગી (માદ્રી)ને જાવ (૨૧૬) લાગ્યુ માદ્રીએ પાકુને માયા એવુ તેના
ઉપર કયક આવ્યુ જુઝો મહામારત

બાર વર્ષ ગાળ્યા પુઠી, વિદર્ભમા ઉઠ્યા રૂડી,
કપીશ્વર વલ્લભ તો, દાખવે અમારતા.

૧૬

કુરુક્ષેત્ર માહી મળ્યા, અષ્ટાદશ અસૌહાર્દગ્રી,
રા'ચ ભગદત્ત ગૂઝ, ભીમ ભટ્ટ બહારમા;
કર્ણ દ્રોણ અશ્વત્થામા, દુર્યોધન આલ્યા સામા,
શકુનિ કરે ઉધામા, કુ સાસન તારમા,
યુધિષ્ઠિર ભીમ પાર્થ, નકુલ ને સહદેવ,
થયોત્કચ અભિમન્યુ સાલ્યકિ સરારમા,
દ્રુપદ નાશકારી નાથ, દાવપેચતાણી ગાથ,
કપીશ્વર વલ્લભ તો, ભણે આવી બારના.

૧૭

૧૬ કુ સાસનનધનો પ્રસંગ આણુવાને યુદ્ધ થતા સુધીનો પ્રસંગ
દુકાગા કહી જાય છે કે કુ સાસન-પાડવો ઉત્પન્ન થયા એવામા હા (હાનિના-
પુરમા) એક કિંગ (ન માનવા જેવો બનાવ-તૂટ) હવુ (થયુ), તે એક
કે ધૃતરાષ્ટ્રપત્ની ગાંધારીને પુત્ર થયા કેટલા પુત્ર થી રીતે થયા ૧૭ ધૃ-
ગાંધારીને એક ગાંધ આવી (પ્રમદ થઈ) તેને ચીરતા સો બાધુની બેડા
ઉપજાય, દરેકપ્રકાર-હાનિ આવી રહે છે તે જગોનુ આસપાસ નગ-
રાજસભ્ય ધૃ-તે પાન જુદા થયેલા બાધુઓએ રાજસભ્ય નામે યજ્ઞ દાધો-
કયો અને તેમા પાડવપત્ની દ્રૌપદીએ દુર્યોધનનો 'અધ પુત્ર અધ' એમ
કહી ઉપહાસ કર્યો તેમણે (ગેંગ્રોએ) જુગઘાનો દાન લીધો-અર્થે,
અને તેથી વીર પાડવો નનમા ગયા વનમા બાર વર્ષ ગાળ્યા પુઠી-પુઠી-પછી
વિદર્ભ (વિનટ વરાડ) દેશમા તેઓ રહીને (કૌરવો ઉપર વેગ લેવાના હેતુથી
કોષે ભગ ને) ડાયા-પ્રમદ થયા હવે કપીશ્વર વલ્લભ તો તેમની અમી તા-
-આનંદાનપણ આર્મ ત પરકમીપણ દાખવે છે કુ કાર્ઠ બધો તિહાસ
માત્ર કહેતો નથી પણ તેમના પરકમનો એક પ્રસંગ માત્ર કહ્યું
એ આવે છે

૧૭ કૌરવ અને પાડવના પક્ષકારો મણાવે છે કુરુક્ષેત્ર ધૃ- કુરુક્ષેત્રમાં
(હાનના પાણીપતના મેલનમા) અષ્ટાદશ (અઠાગ) અસૌહાર્દી યોદ્ધાઓ યુદ્ધ
કરવાને ગળ્યા (૧૦૪૭૫૦ પાવદગ, ૧૫૧૧૦ યોદ્ધા, ૨૧૮૭૦ રથ, અને

વડહથ્થ બડ યોધ, ભીખપિતા કીય રોધ,
 રોધ યોધ ગીતાતણો, આણી માર્યો દાવમાં;
 દ્રોણે ચક્રવ્યૂહ રચી, માર્યો સુત અર્જુનનો,
 જયદ્રથે રોકી રાખ્યા, બંધુ ચાર હાંવમાં;
 પાર્ય નિરાચર હણી, આવતાં નિરાસી શણી,
 પ્રતિજ્ઞા કરી કે હણું, સિંધુપતિ નાવમાં;
 સૂર્ય અસ્ત નવ પામે, માફ અમો એવે ઠાણે,
 ભલે વીર ધીર ધાણી, આવે એની રાવમાં.

૧૯

૨૧૮૭૦ દ્વાપી, એટલી સેનાને એક અક્ષાદિણી કહે છે, એવી અગિયાર અ-
 દ્વાદિણી સેના કૌરવો તરફ હતી અને સાત અક્ષાદિણી પાંડવો તરફ હતી).
 જે મળ્યા તેમાંના મુખ્ય ગણાવે છે : શલ્ય ઇ૦—કૌરવોના બહારમાં (પક્ષમાં)
 શલ્ય, શૂરા ભગદત્ત, બદ્ર (બટ-યોધ) બીખ, કર્ણ, દ્રોણ, અશ્વત્થામા, દુર્યો-
 ધન, એ સામા આવ્યા, તેમજ શકુનિ (દુર્યોધનનો મામે) ઉધામા-કરતો હતો
 અને દુઃશાસન (દુર્યોધનનો ભાઇ જેણે દ્રૌપદીનાં ચીર ખેંચ્યાં હતાં તે) તાર-
 મા-મદમાં હોઈને ચઢી આવ્યો. પાંડવપક્ષ ગણાવે છે. યુધિષ્ઠિર ઇ૦—૨૫૬ છે.
 સરારમાં—ઠેક સુધી યુદ્ધ કરવામાં. કૃષ્ણ ઇ૦—વળી તેમના પક્ષનાં કૃષ્ણ હતા
 તેના દાગપેચની ગાય (ગાયા-વાત) વલ્લભ કવીશ્વર બાહારમાં આવીને-સે-
 હેરમાં આવીને બળે છે.

૧૮ બારનના યુદ્ધમાં કોણે શું પરાક્રમ કર્યું તે વર્ણવેછે : વડહથ્થ
 ઇ૦—વડહથ્થ (મોટા હાથવાળો) અને બડ યોધ (મોટા યોધો)—અર્જુન
 તેણે ભીખપિતાનો રોધ કર્યો—અટકાવ્યા—આંતર્યા. (અર્જુનના હાથ ઘૂંટણની
 નીચે સુધી લાંબા હતા માટે એને વડહથ્થ કહ્યો છે). યુદ્ધમાં આવેલા ગુર,
 બંધુ, સમા, વગેરેને જોઈને અર્જુન તેમની સાથે યુદ્ધ કરવાથી આળસી જતો
 હતો તેને કૃષ્ણે ગીતાદ્વારા યોધ કરીને શત્રુને દાવમાં આણીને માર્યો. અર્જુન-
 નો સુત—અભિમન્યુ. જયદ્રથે ઇ૦—દ્રોણે અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુને ચક્રવ્યૂ-
 હમાં (ચક્રાકાર સેનાની રચનામાં) આંતરીને માર્યો, તેની મદદે આવતા ચાર
 બંધુ (યુધિષ્ઠિર, બીખ, નકુળ, સહદેવ) ને જયદ્રથે લાંબમાં (અભિમન્યુમરણ
 અને પાંડવપરાજય રૂપી લાભ મેળવવાને) રોકી રાખ્યા (શિવના વરદાનના

અભિમન્યુનુ આખ્યાન, જાહેર જનક કીધ,
કર્મ જુઓ કૃષ્ણતાણા, દ્રોણ વીર ધીરના;
ધર્મયુદ્ધમાં અધર્મ, જેય પક્ષ મળી કીધો,
ભીમ ભટ્ટ શુદ્ધ વીર, કથુ કર્મ નીરનાં;
અભિમન્યુ મુઓ જાણી, જ્યદ્રથ પીલ્યો ઘાણી,
ધટોલકચ હણ્યો નાણી, દુ શાસન પીરના;
વક્ષભ કુક્કડ ભણે, શુદ્ધ વીર સા'ય ગણે,
મળિયા અપાર રણે, ગુણ ગાઉ વીરના ૧૯

પ્રતાપથી) પામે ધૃ—દુર્યોધન પક્ષીય રાક્ષસોની સાથે યુદ્ધમાં અર્જુન
ગૂંચાયો હતો માટે અભિમન્યુના અતરાવાની તેને ખબર નહોતી, પણ તેમને
હણીને આવતા તેણે તે પુત્રમરણરૂપ નિરાશી (નિરાશ કરનારી વાર્તા)
શણી (સામગી), અને તેથી તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે સિધુપતિ (જ્યદ્રથને)
નાવમાં (પણ) હણુ (જ્યદ્રથે ભાઈએને મદદે જતા અટકાવ્યા માટે)
જ્યદ્રથ સિધુપતિ છે માટે નાવમાં એશીને સિધુ (સમુદ્ર)માં જતો રહે તો
ત્યાં પણ તેને હણુ, એમ કહેવાનો ભાવ છે સૂર્ય ધૃ—અને તે પણ સૂર્ય
આયમતા પેલેલાજ માર, એ અર્થ છે વીર ધીર ધણી વીરતા તથા ધીરતાના
ધણી-મદ્દાવીર અને મદ્દાધીર રાગા-અર્થાત્ મદ્દમાં

૧૯ અભિમન્યુ ધૃ—અભિમન્યુનુ આખ્યાન તો મારા જનકે (પિતા-
ગ્રેમાનકે) જાહેર કર્યું છે એ અભિમન્યુને મારવામાં કૃષ્ણના અને ધીર વીર
દ્રોણના કર્મ જુઓ શા કર્મ તેમણે છે ધર્મ ધૃ—સ્પષ્ટ છે માત્ર જોણે
અધર્મ નથી કર્યો એવો શુદ્ધ વીર ભીમ ભટ્ટ છે માટે તેના નીર (પાણી-શુદ્ધ-
તાવ) ના કર્મ કથુ ધુ ધટોલકચ ધૃ—ધટોલકચ (ભીમના પુત્ર)ને હણ્યો
તે નાણી (અનુભવી)ને દુ શાસન પીગના—દુ શાસને પીગે. યોગ્ય છે !
વક્ષભ ધૃ—કુક્કડ વક્ષભ કહેણે કે, શુદ્ધ વીરો શુ બીજાની સાહાય ગણે છે ?
જો કે રણમાં તો અપાર વીરો મળેતા હતા તથાપિ દુ તો તે વીરના
ગુણ ગાઉ ધુ

પોદશમાવાસરનું સૂક્ષ્મસમરવર્ણન.

ભીષ્મ ભીષણ નિપાત, યથો જોની જગખ્યાત,
અયુત ચોધાનો ઘાત, કરતો તે મારિચો;
નરકજરની વાત, ધમે ગ્રમ ભાખી જાત,
પચ દિને દ્રોણ--પાત, કરી રાય ડાગિયો;
કર્ણ શૂર મૂળજાત, થાય તેની કેમ માંત,
યાતુધાન મારી લાત, દાનેશ્વરી વારિચો;
કુડળ કવચ જાત, શક્તિ એક હુથ થાત,
વાત વાત ઘાત દાત, કરી વીર નારિચો.

૨૦

૨૦ પોદશ ઇં-સોળમા દિવસનું સંક્ષિપ્ત યુદ્ધ વર્ણન બીષણ-બયાનક.
બયાનક ભીષ્મનો નિપાત યથો-મરણ યથુ. અયુત-દશલખ દ્રોણે પાચ દિવ-
સ યુદ્ધ કર્યું; પછી દ્રોણના સામજતા કોષએ કહ્યું કે 'અશ્વત્થામા' મરાયો
તે સામગીને પોતાના પુત્રના મરણથી ખિન્ન થઈ દ્રોણે હથિયાર તથા દીધાં
(હથિયા-છોડ્યા પછી ફરી તે ઝાલવા નહિ એવી દ્રોણની પ્રતિજ્ઞા હતી)
પછી અશ્વત્થામા નામનો હાથી તો નથી મરાયો. એવી દ્રોણે શંકા પડ-
વાથી રાસનાદી યુધિષ્ઠિરને તેણે પૂછ્યું કે કયો અશ્વત્થામા મરાયો? યુધિષ્ઠિરે
કહ્યું કે 'મૌઘાકુઝોઘા-માણસ અશ્વત્થામા કે હાથી અશ્વત્થામા' તે હું
જાણતો નથી. એ વાતનો ઇસારો કરતા કવિ કહે છે કે, નર ઇં-નર અને
કુજરની વાત ધમે પોતાની જાતે ગ્રમ યુક્ત ભાખી, અને પાચ દિવસે દ્રોણ
નો પાત કરીને-દ્રોણને મારીને રાય-કુમારને ડાચો સતજનન-સત જાતિના
મનુષ્યનો પુત્ર કન્યા અવરથામા કુંતીએ જણેલા પુત્ર કર્ણને એક પેટીમા ધા-
લી નદીમા નાખી દીધો હતો તે સત જાતિના અધિરથ નામે રાજાને જડયા
તેણે તેને ઉઠરી મોટો કર્યો, માટે તે સતપુત્ર કહેવાય છે. તેની ઇં-તેની મા-
દાન કેમ ધાય-તેને જેર કેમ કરાય? યાતુધાન ઇં-તે દાનેશ્વરી કર્ણ યાતુધા-
ન (ભીમપુત્ર ધરોતકચ)ને લાત મારી (શક્તિવડે મારો) તેથી તે વારિચો
(નાશ પામ્યો) કર્ણનું પરાક્રમ કહે છે. કુડળ ઇં-તેને સૂર કુડળ અને કવ-
ચ આપ્યા હતા તે, ઈંદ્રે આલણુ વેગે આવીને માગી લીધાં હતાં અને તેના બ-
દલામા જેનો એકજ રાય થાય એવી શક્તિ (સાંગ)ને આપી હતી. એમ

અકથ્ય સંકુલ યુદ્ધ, લથબથ્ય કર્યા બુદ્ધ,
 નથ નાથી નાકે કુદ્ધ, રથ એક શૂર તો;
 જથ જોહ હણ્યો શુદ્ધ, કથન કરે વિષુદ્ધ,
 મથન સેનાબિંધ યુદ્ધ, પથ આવી પૂરતો;
 સથ પથ રોકી રૂદ્ધ, મથ ભાગતો વિરૂદ્ધ,
 બથભીડી કો અશુદ્ધ, ગથ તણ નૂર તો;
 મથ કોઈ ના વિશુદ્ધ, હથ દાખવતો હુદ્ધ,
 ભથ તીર વલ્લભ તો, મથ ન અધૂર તો

૨૧

છતા પછુ તે દાનાએ વાતનાતમા વીરની વાત કરીને તેમને નારીઓ જેવા બ-
 નારી દીધા. દરેક વિરામને અ તે સ્વર અને વ્ય જનની આદતિ છે મારે પદા-
 ન્તાનુપ્રાસ.

૨૧ કથુનુ પરાક્રમ વર્ણવે છે અકથ્ય ઈ-મટાભારતના યુદ્ધ સમયે
 બ્યારે અકથ્ય (જેનુ વર્ણન ન બની શકે એનુ) સંકુલ યુદ્ધ થયુ ત્યારે તે
 બુદ્ધ (બુદ્ધિમાન કર્ણ) શત્રુ યોધાઓને લથબથ્ય કર્યા-બોલી હુલાયુ કર્ણ
 તથા તે કુદ્ધ (ક્રોધે ભરાયલા) અને શૂરા ઘણું એક તથા બેશીને તેમના
 નાકમા નાથ ધારી જથ ઈ-તે શુદ્ધ વીરે જે જથ (જયો) હણ્યો તે હુ
 વિશુદ્ધ (ભાગીતો વલ્લભ) કથન (કથન) કરે છુ અથવા, હે વિશુદ્ધ!
 હુ તેનુ કથન કરે છુ મથન ઈ-સેના કપી બિંધ (મયુદ્ધ)ને યુદ્ધપથ
 (પથ) યુદ્ધના માર્ગમા આવીને મથન (મથન) કરીને પૂરતો-અર્થાત
 સેનાને નાશ કરતો અથવા યુદ્ધપથમા આવીને સેનાબિંધનુ પૂર મથન કરતો
 સથ ઈ-પથ (પાથ પાડવ)ના સથ (માથ)ને રોકીને રૂદ્ધ કરતો (મઠે
 આવતા અટકાવતો), અને જેઓ તેની વિરૂદ્ધ પદાના હતા તેમના મથ
 (માથા) ભાગતો, તેની સામે જથ (પાથ) ભીડીને કો (કેટલાએક)
 અશુદ્ધ યદિ ગયા, તથા તેમણે નૂર (તેજ-બળ)ની મથ (વાત) તણ-
 તેઓ પોતાના બળની વાત કબી જૂલી ગયા સથ ઈ-તેને કોઈ વિશુદ્ધ
 (અતિશુદ્ધ વીર)નો સથ (સાથ) નહેતો, તથાપિ તે કુદ્ધ થઈને હથ (દા-
 થ) દાખવતો હતો-મારતો હતો વલ્લભ કહે છે કે તેના જથ (ભાથા)મા
 તીર હાથ તો તે સત્રુઓનુ મથન (મથન) કરવુ અધૂર રાખતો નહેતો
 આર્થ-તાનુપ્રાસ.

ચોધ મારિયા અપાર, કરે કોણ તેની વા'ર,
રડે આવી સાથ નાર, શિબિરે પોકારી રે;
પોડશમો દિન ધાર, અક્ષોદિણી અર્ધમાર,
એક કહ્યું નિરધાર, ગાજતો હોકારી રે;
સેનતણે સર્પભાર, સૂતપુત્ર વે'તો સાર,
દુશમીન તાર તાર, કરતો ચોકારી રે;
કૃષ્ણાર્જુન સે'તા માર, અન્ય કોણ પાવે પાર,
વલ્લભ તો અવિધાર, ભાળેછે નોકારી રે.

૨૨

ભીમ ભટ્ટે વાત બાણી, અરિ કરતા હબાણી,
ગઈ બૂમ મારી તાણી, ગદા લેઈ હાથમાં;
નાકાચોધ નાણી નાણી, ધુજ્યાં પ્રાણધર માણી,
આપાઠા શી કરી વાણી, દૂટી પડ્યો સાથમાં;
કણે છિદ્ર નેઈ પાણિ, ધનુસર સાંધ્યુ, માણી—
કિરીટીએ કાપ્યું આણી, ઢોધ રોધ કાથમાં;
ભીમ ચોધ પીલે ઘાણી, કયાં થું કથું વખાણી,
હરે કહ્યું તોય પાણી, રે'તાં ધનુ બાથમાં.

૨૩

૨૨ હજી કહ્યું પરાક્રમ કહેછે : ચોધ ઇ—૨૫૬ છે. શિબિરે—
તંબુએ. પોડશમો—સોળમો. અક્ષોદિણી ઇ—તેણે અર્ધી અક્ષોદિણી સેના
મારી. સૂતપુત્ર—કર્ણ. દુશમીન—દુર્યોધન. તારતાર—દાણોદાણુ. ચોકારી—ભય-
ભીત કરીને ('ચોકારી'ના અર્થમાં). કૃષ્ણાર્જુન ઇ—તેનો માર કૃષ્ણ અને
આર્જુન સે'તા—સહન કરતા કેમકે અન્ય (બીજે) તો કોણ તેનો પાર પાવે
(પામે એવો હતો) ? અવિધાર—નિશ્ચય. નોકારી—નકી કરીને કે નોક રાખીને.

૨૩ અરિ ઇ—શત્રુઓ હબાણી કરેછે—આપણા દળને નાશ કરીને ખુશી
ચાલે. નાણી નાણી—(ભીમના મારને). પ્રાણધર—જેના અંગમાં જીવ હોય તેવા
સમમ પ્રાણી. આપાઠાશી—આપાઠ મહિનાના મેઘની ગર્જના જેવી. સાથમાં

કુશામન અભિમાની, કુશામન ઘણો માની,
 નહિ રીખ દોની માની, કરે યુદ્ધ તેહ તો;
 મનમાં ઘણી ગુમાની, અહલની ના નિશાની,
 બદે બાની મન માની, આવીને ઉઠેહ તો;
 મેઝા ચોધ અતિ ગતી, મમ સમજ ગાની,
 યુદ્ધ રીત ના પિઝાની, મકે છત રહ તો,
 વદે તુ આગળ થાની, બીજે બોરે તુ તો બની,
 છત્યાની ઉચ્ચારે બાની, કવીશ સદેહ તો ૨૪
 હમી કાઠું કીધી મા'ય, વીર બની આગે બાય,
 ચોધ પાડવોના ખાય, મહામારી રોગધી,
 અર્જુન સન્મુખ થાય, વારતો અમરરાય,

—ગત્ર માયમા દહો ધૃ—કર્ણ પોતાની સેનામા દિદ્ર પ-પુ (યોધોના ના મવાથી) તે લેધને પાણિ (હાથમા) ધનુ (ધનુષ્ય) લેઈને તેમા શર (તીર) સાધ્યુ ગાણિ—બનુભવી તેને આગતુ લેધને કિરીગીએ (અર્જુને) કોધ બાળી ૧ધુ અો તેના મથમા બગમા (૧૨૨ ઉપરથી અપમ શ 'કાય') રોધ કેવી—માણુતુ બળ અટ ૧ યુ પીરે ધૃ—શનુએ ને ધા ધીમા પીવતો હોય તેમ પીની નામે હરે ઈ—નોમ હતા પણ કર્ણ પોતાનુ ધનુ પોતાની બાથ મા ગેતા વગી તેમનુ પાતી (બગ) હરેઠે અથવા મનુ યોધાઓની બાથમા તેમના ધનુષ્ય ગેતા છતા પણ મ્ને તેમનુ પાણી હરે

૨૪ માની—માનાજો બાળી—વાણી ગન માની—કાવે તેમ આવીને ધૃ—ઉઠેહ (ઉઠેરા—પ્રમશ)માં આની—પ્રગિદ્ધપણે અનિગની—ધણા વગની સમર ધૃ—નેમો સમર (મઆમ) કરાતી સમજ શાની હોય ૧ યુદ્ધ ધૃ—યુદ્ધની રીતને ના પિઝાની (ન જાગીને) પોતાના દેહમાથી છવને તજે—વદવાની રીત ન જાણુવાથી નેમના છવ વતા હતા રાડી યોધા કેવા બાહાદુર! હતા તે બતાવે છે વદે ઈ—અપ છે કવીશ ધૃ—એતુ રોપ સા છતવાની વાતનો સદેહ છે એમ કવિ વાળી ઉચ્ચારે છે અથવા તેઓ છત્યા ની વાણી ઉચ્ચારે છે તથાપિ કવિને તો તે વિશે સદેહજ છે છેકાનુપ્રાસ.

વીરનિધિ તેહ ના'ય, માણે વીર ભોગથી;
 બેમા ન કોઈ લજાય, પચ્ચો ન કોઈ પચાય,
 વીંગતા નહિ તજાય, શુદ્ધ જોગી જોગથી;
 જાય શુદ્ધમા દિરાય, નિશિપતિ ઝગ્યો જાય,
 શુદ્ધ બધ થાય ત્યાય, જાય કાપા શોગથી

૨૫

ક્ષપાગમન.

રાત્રી રમ્ય આવી રહી, શૂર શાત સમરથી,
 થયા ગયા તબુએ તો, ગણીજયા રાવ તો;
 માનિની મજબૂત સાથ, ભેટતા ભામિનીનાથ,
 કાયર માયર શાત, મળું મૂકી માવ તો,
 ગયા ગુણી ગોરીપાસ, પિતા માત દાસી દાસ,
 મળ્યા ટળ્યા કુ ખત્રાસ, શેમુખી સખાવતો,

૨૫ ૮સી ઈ૦—પછી કહ્યું હસીને દુર્લોધનો સાહાય કરી અને તે વીર
 યદને આગળ જવા લાગ્યો તથા મહામારીના શોગની ચેટે પાડવોના થોધ
 ખાવા લાગ્યો—નાશ કરવા લાગ્યો આ ગદરાય—અગ દેશનો ગળ—કહ્યું વીરનિ
 ધિ ઇ૦ વીરરૂપી સમદ્રમા તેહ (હું) ના'ય (રનાન કહે છે) આ વીરોના
 ભોગ (બળિદાન)થી તે માણે છે—આન દપામી માહાને છે અર્થાત્ વીરોના
 સમુદાયમા પડીને તેમનો નાશ કરે છે બેમા ઇ૦—કહ્યું અને અર્જુન એ બેમા
 મેધ લાજતો નથી—પરસ્પરથી પરાજય પામતો નથી, અને કોઈ એક બીજાનો
 પચ્ચો પચાતો નથી—હરાવ્યોહારતો નથી વીરતા ઇ૦—શુદ્ધ જોગી (રાક્ષા
 ગુરુ—દ્રોણ)ના જોગથી તેઓ વીરતા તજતા નથી જનર ઇ૦—એની રીતે દિ
 રાય—વિવસનો પતિ—સૂર્ય શુદ્ધમા જાય—વીતે, અર્થાત્ વિવસે શુદ્ધ કરે અને જ્યા
 નિશિપતિ—અદ્ર ઝગ્યો જાય—પ્રકાશવા માટે સારે શુદ્ધ બધ થાય અને તેમની
 કાપા (રાત્રી) પોતાના ઈષ્ટ મિત્રો સગા શુદ્ધમા મરાયા હોય તેના શોગ (શો
 ક)થી જાય

નમિની જુગશી જાય, પુરધર ધારે રાય,
વલ્લભ વલ્લભ ગાય, બાપા બાવ બાવ તો.

૨૬

આવી નિદ્રા કોઇને તો, કોઈ તંદ્રામાં તણાયા,
કોઇ વૃંદા વામ જેવી, સતી પાગ આંપતી;
પડ્યા ધારણમાં કોઇ, કોઇ ધારણને તજી,
ભજે ના રાણને બાધી, ભજે કીર્તિ કાંપતી;
કોઇ શૂરવીર રવખન, આલ્મે ઊર હમ્ત દાખી,
અરિ પૂર પીસુ ભેર, એવી જુદી ખાંપતી;

૨૬ દ્વીપાગમન—રાત્રીનું જીવું. તેમની રાત્રી કેવી રીતે વીતતી હતી તે વિશે વલ્લભ કહે છે. રાત્રી છં—હવે રમ્ય (રમણિક) રાત્રી આવી રહી—રાત પડી, ગૂરાઓ સમરથી (સમામથી) સાંત થયા અને તે રાણી જાયા (રાણીના પુત્રો) રાય તજીએ ગયા. ભાગિની છં—કાચર અને માયર (માત્ર પ્રવીણ)-બુદ્ધમાં પ્રવીણ એ સર્વે માય (સ્ત્રીઓના નામ) રાણી બ્રહ્મમાં ગળુંને મૂકીને (અર્થાત્ ગળુંથી બચીને) તે ભાગિનીનાથ મંજુલ (મંજુર) ભાગિની (માનવની સ્ત્રીઓ)ની સાથે બેઠતા (બેઠવા લાગ્યા. અથવા, રાણીજીના અને રાવનો (ધોડા દેરવાનાર) તથા માવનો (હાથી હાકનાર) એ સર્વે તજીએ ગયા એમ પત્ર અર્થ થાય. ગુણી—(વીરોનું અથવા ગોરીઓનું નિર્દેશન. શેખરી સખાવનો—જુદીની સખાવતવાળા—ગોરી જુદિવાળા. નમિની છં—પુરધર રાગઓને રાત જુગ નેટકી પાગે છે, કેમકે તેમને લટવાનું મળતું નથી! અથવા જુગ એવી રાત્રી તે સરખી થઈને જાય છે એમ તે પુરધર રાય-દુર્બંધના ધારે છે. ચિંતાને લીધે તેની રાત્રી વીતતી નથી. અથવા રાત્રીમાં, જેઓ પુરધર વીરો છે તે રાગને ધારે છે—તેનું રક્ષણ કરે છે. વલ્લભ છં—વલ્લભને વલ્લભ (વાહાલી) એવી બાપા (ગૂજરાતી બાપા)નો બાવ (આદર) બાવનો (ગમતો) છે માટે તે તે બાપામા ગાય છે કાવ્ય કહે છે. અથવા, બાપાનો બાવ જેને બાવતો છે એવો વલ્લભ ગાય છે કે, જે નમિની ને રાય-દુર્બંધન પુરધર—અતિ અગત્યની ધારે છે તે તેની રાત્રી જુગ જેવી ગોરી થઈને જાય છે.

મણિ વલ્લભા કેવીશ, સ્વામી વલ્લભાને ઇશ,
 સુલભા દુલભા સતી, પતિ કષ્ટ ચાંપતી. ૨૭
 યાકી લોચ યદ પડયા, એક એય ઇશ્વરની,
 નેવો પોય વાણિજ્યની, યાકી ઘણું ચાલતાં;
 શખ્યા પાર પામે કોણ, બન્ને બહારતણો ભાઇ,
 અનિધાર આંકડાથી, બૂલે ભણ્યા ફાળતાં;
 એવાં મણી અસંખ્યાત, એવ ઘણી પીઠી પડ્યાં,
 ભોગ માણી શું તે જાણે, મણુમાંથી માલતાં;
 ધણું સુતા રચ્યા સુતા, રથ જૂના અતિ હુતા,
 રે ! સજૂના રાસ હુતા, મીચી ચક્ષ ભાળતાં. ૨૮

૨૭ ત દ્રા-ધેન, વૃદ્ધ વામ જેવી-વૃંદા (જલ્લ ધરની સ્ત્રી) નામે સ્ત્રીના
 જેવી. બન્ને ઇન્-દિવસે ધયેલા મુદ્દને જોઇ બધ પામી ગયેલા કાષ્ઠ ભાચી-વી-
 ર રાત્રે ધારણ (હિમત) ને તણને રણને બજતા નથી-રણને ઇચ્છતા નથી-
 રણભૂમિથી કટાણે છે ! (વિચારે છે કે) અમારી કીર્તિ બધે કાંપતી-બધે
 અમારી કીર્તિ નાશ પામે ! અરિ ઇન્-અરિના પૂરને જોરથી પીસું છું, એવી
 બુદ્ધિ આપતી-ખુપે છે. અવનમાં એમ ધારે છે. મણિ ઇન્-કવીશ્વરમાં મ-
 ણિરૂપ દે વ'વભા ! હે વ'લભ કવિશ્વર ! સ્વામી જેમને વલ્લભ (વાલ્લભ) છે
 એની સ્ત્રીઓને ઇશ (પોતાનો ધણી) સુવંભા (સુલભ-સુખપ્રાપ્ત) છે. પણ
 ને પોતાના પતિનું કષ્ટ આપે છે-નાશ કરે છે એવી સતીએ દુલભા (દુલભ)
 છે. છેકાતુપ્રાસ.

૨૮. લોચ-લોચ જેવા. એય-આસરો. પોય-પોહ. વાણિજ્ય-વણનરો-
 બહાર-સેનાઓ. અનિધાર-નિયત. ફાળતાં-વે મેચતાં. આટલા રથ, આટલા
 દાથી, આટલા ઘોડા, આટલું પાવણ, ઇત્યાદિ વિમાન પાડી ગણતાં. જેવ
 પૂર્વ-ગણતરી. ઘણીમાં, ખીલાછો. પડે-નેમ, પડ્યા-જતાં. એવાં-પ્રાણી. 'વજુ' અ-
 સંખ્યાત દતાં, તે ગિયાગં મણુમાંથી માલતાતાં-અર્થાત્ મોતની પપારીએ
 સુનેવાં દતા, ને (પાછળ કળા તેવા) ભોગ શુ માણી જાણે ? ધણું
 ઇન્-કેટલાક ધણું (ધરણી) માં સુતા દતા, કેટલાક સખ્યામાં સુતા દતા,

પક્ષ દીન બને હુઆ, કુ ખ પીન આવી પડયા,
 શ્રેષ્ઠ હીન એક લાડી, લેઈ કાળ હાકતો;
 યાકયા સર્વ શૂર પૂર, તણ ગર્વ પડયા કૂર,
 નવ ધર્મ ને વિશ્રામ, કે જરાક થાક તો,
 કૂટયા હૃદયેના જેહ, કશી મદે શાંતિ દેહ,
 કાલ વદે અગિ હણુ, ભાખી એમ હાકતો,
 હરિ નાગ ગણે કોણુ, મળ્યુ ભાગ વારિલોણુ,
 લાગે ડાઘ અરે કોણુ, જૂ ચઢાવુ ચાકતો

૨૯

તેમ ૧૫ જૂતા-૨૫ જોડીને તેમજ સતેલા પણ અતિ (ધણા) દૂતા (હતા) એટલુજ નહિ, પણ રે । ધણાક તો સ્ત્રીથી સજૂતા (સસુકતા) દતા, તે મધાએ રાત્રે ભાગતા (જોતા જોતામા) ચક્ષ (આખો મીચી-તે સુ જાધી ગયા છે)કાનુબ્રામ તથા ઘૃત્યનુબ્રામ.

૨૯ પક્ષ ઈ-કોરવ અને પાડવ બન્નેના પક્ષ દીન થયા કુ ખ પીન-પીન (પુટ અર્થાત્ ધણા)કુ ખમા અવ ઇ-કાળ શ્રેતને અને હી ને એકજ લાડી લેઈને હાકે છે યાકયા ઈ-પૂરે પૂરા શૂરાઓ પણ સર્વ યાકયા, અને જેઓ યુદ્ધમા કૂર હતા તથા જેમને ધર્મ (સતો), વિશ્રામ, કે જરાક પણ થાક નહોતો, સિઓ તો ગર્વ તણને (રણમા) પડયા કૂટના ઇ-જે હૃદયના કૂટેલા હતા, તે ના દેહને મદનકે શાંતિ તાની દોષ । અર્થાત્ તે પણ પડયા । કાળ ઈ-જે એમ જોનતા હતા કે અમો કાલ વારિને હણુ, અને એમ ભાખીને જે હાક મારતા હતા-ગર્જના કરતા હતા, તે પણ પડયા । હરિ ઇ-અને ટેટનાક તો ધાયલ થઇ પડયા પડયા એમ કહેહે કે, જેમ મીઠું અને પાણી મળ્યુ હોય તેમથી મીઠાનો ભાગ કેટલો છે તે ઈ સકોતો નથી તેમ હરિ (ધોગ) અને નાગ (દાથી) યુદ્ધમા ટેટા પડયા છે તેને કોણુ ગણે છે ? અર્થાત્ ભલેને તે અસખ્યાત મરી ગયા । જે તેમની ગણના કરવા બેસુ તો અને ડાવ લાગે । અરે ! હુ કેણુ ! હુ તો ભૂમિને ચાકે ચઢાવુ-જૂમડને ઉડના પાથન કરી નાણુ એવો હુ । અથવા જેમ વારિમા લોણુ (સવણુ)નો ભાગ મળ્યો હોય તેમ સેનામા જે હરિ અને નાગ મળ્યા છે તેને કોણુ ગણે છે ? એમ પણ અર્થ થાય

છતે જશ જગ વાધે, વૈરી વગ આવી લાધે,
 કરી કૃશ કુગમિન, મોકલીએ નાક તો;
 ધારે કોક નાસવાને, રે આવોક ત્રાસવાને !
 દુ ખ રોક ન ઉધાર, એવી મન ધાક તો,
 નિશિ ખટ માસ થાય, કહે કૃટ કુરરાય,
 નાચો નટ ખેટક છુ, વ્યર્થ જેમ કાક તો,
 હરે ચોધ વલ્લભ ના, હરે યોધ વલ્લભ હા !
 કરે રોધ મન ઘણો, નાવે નિદ ધાક તો
 રાય એવે લેધ સા'ય, જય જુએ દુ ખ થાય,
 ના'ય દુ ખ નિત્રિરાય, ખાય ખાય ખાય રે,
 મુઆ ચોધતાણા જુઆ, ચક્ષ કરે ભક્ષવાને,

૩૦

૩૦ ઢેલ્યાં યોધ બોલે છે, છતે ઈન્—ને આપણે છતીશુ તો આપ-
 ણો જશ જગમા વાધે-વધે, વૈરીઓ વગમા આની લાધે- પ્રાપ્ત થાય, અને
 કુશમીનને કૃશ કરીને-હરાનીને નાક (સ્વર્ગ)મા મોકલીએ ધારે ઇન્—યુદ્ધને
 આતોક (દશન) જાણે ત્રાસવાને (ત્રાસ પામવાને) હાય તેમ તેથી કોક
 નાસવાને ધારે છે કારણ કે દુ ખ તો રોકકુલ છે, ઉધાર નથી એવી તેમના
 મનમા વાક છે કેવલાક નિશિ (નિશા)—રાત્રી (ચિતામા) ખટમાસ
 (છ મહિના એવી મોતી) થાય છે અને તેઓ કુરરાય (કુરોધન) ને કૃટ કહે છે
 (તેણે જાણી નેધને આ નિનાશકારક યુદ્ધ ઉજુ કર્યું મારે) નાચો ઇન્—
 તેઓ વળી કહે છે કે, હે કુરરાય ! જેમ કામડો મોરના પીઠા ધાનીને વ્યર્થ
 નાચો તેમ તુ પણ ખેટક (અર્થાત્ ખખરદાર) થઈને નટની પેઠે નાચો
 અર્થાત્ જેમ કામડો પોતાના નાચમા સફળ થયો નહોતો તેમ તુ પણ
 આ યુદ્ધમા સફળ થાનો નથી ! હરે ઇન્—વલ્લભ કહે છે કે જે યોધ હાય
 તે હરતા નથી અને તેમનો વલ્લભ (વાલાલો) તેમને યુદ્ધ ન કરવાનો બોધ
 કરે તો તે બોધને તેઓ હા (નિયંતાત્મકપણે) હરે-લેધ લે—નાશ કરે
 અર્થાત્ મારે નહિ એવા વીર રાને જીવવાને મનનો ધણો રોધ કરે છે—મન
 બીજા વિચારથી સાત કરવાને મથે છે, પણ તેમને નિદ (નિદ્રા) આવતી
 નથી, કેમકે તેમના મનમા ધાક છે

લક્ષ ધૂડ ઝૂડ વક્ષ, ખાય રાય રાય રે;
વર ધારે રોણે ડર, હર બળ ભક્ષ કર,
અરિ આવે તેહ ધરી, કર ન્યાય ન્યાય રે,
વાધતણા શોધે લાગ, લાગ સારો ભક્ષી નાગ,
રાગ પાણ કરે વાધ, વક થાય થાય રે.

૩૧

વણિયરોતણા પાર, પામે કોણ નિરધાર,
પશુ પખી રાત્રીતણા, કરે બૂમરાણ રે;
ચોર દ્રવ્ય ગ્રહે તેવા, હરે બાજ ખાણી જવા,
ધારે મળ્યા મિષ્ટ જવા, મળી દ્રવ્યખાણ રે;
નાગ રાય ભાળી એમ, ઘરધણી બગે જમ,

૩૧ રાય ધ૦—એવે રાય (રાજ-રૂઢિપાન) સાંય-કુશાસન, રાકુનિ,
વગેરે સોમતીને લેઈને (કહ્યુંને મુકામે) જાય છે અને રસ્તામા રણુભૂમિમા
પડેના ધાયલ વગેરેને જુએ છે તેથી તેને કુખ થાય છે નાંય ઈ૦-રાય (કુ
રૂઢિપાન) કુખના નિધિ (સમુદ્ર)મા નાહાર છે-અતિ કુખમા દૂખે છે, અને
રણુભૂમિ તેને ચારે પાસેથી ખાઈ ખાઈ કરતી હોય તેની લાગે છે રાજા શું
દેખે છે તેમકહે છે મુઆ ધ૦—જો યોધ મરી ગયેલા હતા તેમના ચક્ષુ (નેત્ર)
ને જુઆ (એ નામના જતુઓ) બક્ષવાને (બક્ષવાનુ) કરે છે ! અથવા
ધૂડપદ્મીઓનું એક લક્ષ (લાખ)નું ઝૂડ (ટોણુ) મુએલા યોધાઓના ચક્ષુને
બક્ષવાને જુઆ (જુઆ) કરે છે-ખોતરી કાઢે છે તથા રાય રાય (પ્રત્યેક રાજા-
ની) વક્ષ (હાતીને) ખાન છે ! વર ઈ૦-રાયે રણુભૂમિમા વર આવે છે તે
જાણે એમ ધારે છે કે કુશાણે ડર ? કુશો માગ શિકારનું બળ હર અને
તેનો ભક્ષ કર અને જો અરિ (બીજને વર કે મરપદ) આવે તો તેને ધરીને
(પકડીને) ન્યાય ન્યાય કર-જો ન્યાય હોય તે કર-અચાત્ર મારો શિકાર તેને
ન ખાઈ જવા દેઈ વાધ ધ૦-વગી તે વર સારો લાગ જોઈને નાગ (હાથી)ને
બક્ષીને પછી વાવનો લાગ શોધે છે-તેની સાથે લડવાનો અથવા તેનો શિકાર
પડાવી જવાનો લાગ શોધે છે તેથી વાધ પણ રાગ (રીસ) કરે છે અને વક
(વાકો-અર્થાત્ ગુસ્સે)થાય થાય રે-વાર વાર થાય છે-ધૂરકે છે ! છેકાનુમા-
સ તથા લાટાનુમાસ.

ઉભા રહે ચોર કેમ, જાળજે લે પ્રાણ રે;
 ધાયલતણા પોકાર, દીનતાતણા હોકાર,
 થાય સુણે રાય કર્ણ, કષ્ટ થાય જાણ રે
 દીવાકેરી સોઇ સોઈ, વાલા મુઝા નેઈ નેઈ,
 ગાલ લાલી ધોઈ ધોઈ, રડે રાય નામને
 શબ સાંધે લઈ લઈ, કથુ કે'ણી કપી કપી,
 ડરે દુ ખે રહી રહી, સ્મરી નામ રામને.
 મળે સગા કોઈ કોઈ, ભાળે મુખ ખોઈ ખોઈ,
 રાખે ઘાને ટોઈ ટોઈ, વખોડતા સ્થામને
 કુર્યોધન નેઈ નેઈ, ઉચરતા કોઈ કોઈ,
 રે વલવળ રોઈ રોઈ, દાખે દુ ખ ધામને
 લધુતાઈ રાજ લાગી, ગુસ્તાઈ ગૂમ થયે,
 મહુતાઈ મૂળ મૂકે, દીનતાઈ દામણે,
 સ્વામીતાઈ સાચવતા, સેવકાઈવડી તેહ,

૩૨

૩૩

૩૨ રાત્રીના પશુ પરીઓ જે રણુમૃગિમાથી મરેનાં મુઠ્ઠાને
 ખેંચી જતા હતા તેમને જોગની સાથે કનિ સરખાવે છે ચોર ૪૦-જેમ
 ચોર છાનામાના દ્રવ્ય લેઈ લે છે અને જેમ બાજ જોયિતો ઝડપ મારી
 પ્રાણીઓને હરે છે-પકડી લે છે, તેમ ગત્રીના પશુઓ પપુ એમ ધારે છે કે
 અમને આ તો જાણે મીઠ મેના મલ્યા અથવા દ્રવ્યની ખાણ મળી નાહા
 ૪૦-જેમ ધરખણી જાગે ત્યારે ચોર નાસે છે તેમ રાય (કુર્યોધન) આવતો
 જોઈને તે પ્રાણીઓ નાહા, ઇત્યાદિ સ્પષ્ટ છે

૩૩ ગાળને મશાન આથે આવતો દેખીને જેમના મગા વાહાના મરી
 ગયા હતા તેઓ શીકે એહેરે રામના નામના પોકારો કરે છે, તે વિરે કવિ કહે
 છે દીવા ૪૦-સ્પષ્ટ છે સાંધ-પકડે ક'ણી-કથા-હકીકત કપી કપી
 કથા કહુ ? અર્થાત્ એવું તો ત્યા જદુજ હવુ ટોઈ ટોઈ-તેલ વગેરેના
 દીવા મૂકી મૂકીને

હીનતાઈ પામી પડ્યા, બિનતાઈ ભામણે,
કામતાઈ કેલિ ચહે, દાનતાઈ દમે રહે,
નમ્રતાઈ નામ તે શુ, રામતાઈ સામણે;
સપિતાઈ સેવકથી, કપિતાઈ કો કરતા,
પિતૃતાઈ પામી પ્રેમે, વેગતાઈ વામણે.

૩૪

કદી એક ખૂમ સુણે, કદી એક શીરા ધૂણે,
કદી એક આવી નાણે, કદી એક ત્રાસતો;
કદી એક દુયોધન, કદી એક ગ્લાની મન,

૩૪ પોતાને માટે રણબૂમિમા આવેલા રામગોની એ અનર્યા
પઈ તે જોઈને દુયોધન રાગને જાનિ ઉપજી, તે રિરે કનિ કહે છે સધુ-
તાઈ ઇન્-પોના ॥ બીજમ, દોણ, વગેર ચોધ મગવાથી રાગને શુરતાઈ
(શુરતા-મોટાઈ) મૂમ યમાથી તેો વધુતાઈ લાગી અને ગદતા (મોટાઈ)
મૂન મૂળને ગઈ તેથી તે દાનજી રામમા દીનતાએ પ્રવેશ કર્યા સ્વામી-
તાઈ ઇન્-જેઓ પોતાના મેવકપણાને દુયોધનની સ્વામીતાઈ (ધૂપીપણુ)
સાચવતા હતા-તેના સ્વામીપણાને જાન આપી રતા તતા તે સેવક હીતા
પામીને પડ્યા અને તેથી (રામના) ભામણા (ઓરાણા) લેરામા બિનતા
(પડી) મતપમ કે રામની સેના ખમનનાગ મતને પડ્યા કામતાઈ ઇન્-
જેઓ કામતાઈ (મામ મંબધી) રિનિર તાખ્યાહતા હતા, તથા પોતાની દામ-
તાઈ (ધનવા પણા)ના દમગા રેતા હતા, તેમજ ન તા સાનુ નામ જેગ
જે ભણના નરોતા, અને ગમતા ગુણ નો જે ગમણે મણ પોરોતો આરતો,
વળી જે સેર ને લીધે સરિતાઈ (સર્વ જેનો પ્રતાપ) દામવતા હતા એ
જેની ટાઈ કનિજો કવિતા કરતા હતા, તેના રામગો યુદ્ધમા પ્રેમથી પિતૃતા
(પિતૃપણુ-દૂરિજપણુ) પામીને-અર્થાત મરણને વશ થઈને વામણ-સ્વ-
દીન વેપતા પામ્યા-બૂમિ ઉપર દલા ॥ ચછને પડ્યા છે ॥ અથવા, એ સધુ
દુયોધનને જે સેવકનાડે હવુ તે સેરકો આમ રગુબૂમિમા પડરાથી (રામ
ઉપરના પ્રેમને લીધે પિતૃતા પામી જરાથી) દુયોધનનો વેર દીનતા પામ્યો
તો ગ્લાનિ ઉપજી એ ભાવ છે

કદી એક કપ તન, કદી એક નાસતો,
 કદી એક ભાગ લેતો, કદી એક માગ્ય કે'તો,
 કદી એક દુખ સે'તો, કદી એક ગ્રાસતો,
 કદી એક રાજકવિ, કદી એક કથા નવી,
 કદી એક દશા કવી, કદી એક પાસતો. ૩૫

ગજગ ગઢચા જેહુ ગવે, રજગ લિપ્ત ત્યાગ સવે,
 કેજગ સગ કૂડે પડે, લજગ લાની લોટતા,
 સજગ થઈ શૂર થાતા, લજગ ભાવ ભુક ગાતા,
 મજગ મૂકી પડ્યા માતા, અજગ તો આયોડતા,
 તજગ કથા તનુ કોચે, મજગ પામ્યા તોય રોચે,
 દજગ દગ્ધ દુખયકી, વજગ આવી મોટતા,
 રજગ રાણી માણતા તે, અજગ કષ્ટ આણતા તે,
 વજગ આપ્યા વલ્લભતે, કેજગ કુડી કોટતા ૩૬

૩૫ કદી એક ઇ— દુર્ધોધન રણભૂમિમાથી રાત્રે પસાર થતા કદી એક ધનાયવા દુ ખીની ગૂમ સણે છે, અને ઇર્ષ વાર તે સાભળીને તે પોતાનું માથું હલાવે છે, કોઈ વાર તે પોતાના યોધાઓના ઝલ્લમા આરી ભય છે— હથકાર માને છે, કોઈ વખત (તેમનું દુ ખ જોઈને અથવા રણભૂમિના બપાનકપણાથી) તે ત્રાને છે, કોઈ વખત તેને તને (સરીર) કપ થાય છે, કોઈ વખત તે બીભાસતાથી કટાણીને કે ભયથી બીતીને નારો છે ઇર્ષ વાર તેમના દુ ખમા ભાગ લે છે, ઇર્ષ વાર ઇર્ષના ઉપર પ્રસન્ન થઈને તેને કહે છે કે માગ્ય, તારે શું જોઈએ છીએ?, કોઈક વાર તે દુ ખ સહે છે, કોઈ વખત મનમાં ઉપજેલા વિચારને માસતો (પાટો ગળી ભય છે), કદી એક રાજકવિ તેને નવી કથા કહે છે (તે માળજે છે), ઇર્ષ વાર એમદ દુ ખીની દશા કવી (દહી)ને કોઈ વાર તે એક પામે (તરફ) જુએ છે અથવા, હવિરાજવદ્ધમ નરી કથા કહે છે કે, એ આ એક પામની (રણભૂમિની) દશા કવી (વર્ણવી) છે લાટાનું પ્રાસ

૩૬ રણભૂમિમા પડેલા યોધાઓની દશા વર્ણવે છે ગજગ ઈ—ગજો અર્થથી ગજ (હાથીએ) મદયા હના, તેમના સરીર રજગ (રજ—ધુળ)

ભાજતો ભૂપતિ ભૂવે, ટાજતો કોઈનાં કષ્ટ,
માંદતો ન મનૈયકી, આઠ્યો કહ્યું દારમાં;
ચાલતો વિગ્રમ પાંચો, કાજ તો અપાર જમ્મો,
ખાજતો ખજો ન ખાજ્યો, ડખ્યો સરાસમાં;
પાજતો તે પૂર્ય કર્યા, ગાજતો તે આવી ગડયા,
ન્યાજતો તે ન્યારા હુવા, વાંલા આઠ્યા વહારમાં;
ઘાજતો જે ગુંજ કાજ, જાડતો મેમેથી હાથ,
કાજ તો કરાજ તેને, ખાય ખાય ખારમા. ૩૭

થી વિષ્ણુ યયા-લેપાયા, અને ખીજી સઘળું ત્યાગ થઈ ગયું વળી જોમણે આ
સુદૃષ્ટી પર (મધિ) મા ફેડા સગયાં દબા (કાર્ય) કર્યું હતું તેઓ આજ
(દુર્યોધનને જોઈને) વજા (લાજ) લાડીને લોટતા હતા. અર્થાત્ યુદ્ધમાં
દુર્યોધન પક્ષમાં ટોળેને તેનું ગુપ્તપણે અદિત કતા ગાંધી ગયા હતા તે આ
વખતે તેને જોઈને લાજતા હતા સજ્જ ઇન્-વળી જે મજા પછેને શૂર થઈ
જતા હતા, તથા જુદા ભાવને બજા (બજાને) ગાતા હતા -આનંદ પામતા
હતા, તે માતા (મહોન્મત્ત સ્ત્રીઓ) અજા (આજ) મજા (માજા)
મૂકીને આગોડતા થડયા છે ! તજ્જ ઇન્-કોઈએ તો પોતાના તનુ (શરીર)
તજ્જ કર્યા-ત્યાગ કર્યા, કેટલાક પજ્જ (પરાજય) પામ્યા છે-ધાયન યયા છે
તેઓ તો (પાણી)ને રોયે (ગેરે)-પાણીની જુમો પાડે છે અથવા કેટ-
લાક પોતે પરાજય પામ્યા છે, તોય પોતાના જે સગાએ દેહ તલ્યા છે તેમને
રડે છે એવી રીતે દુ ખચકી દન્ધ થઈ દબા (દાબેયા) યયા છે અને તેમની
મોટતા (મોટાપણું) વજા આવી (વાજ આવી) મઈ છે રજા ઇન્-જેઓ
રજા (રાજ્ય) અને રાજાને માણતા તેઓ અજા (આજ) કષ્ટ આણતા
(દુ ખી થતા) દેખાય છે, વધમ કટે છે કે, જોમણે કજા (કાર્ય)ની કુડી
(કપટ ભરતી) કોટતા (કોટિતા-કોટિપણું) કરી છે તેઓ વજા આઠ્યા
(વાજ આઠ્યા-દુ ખી થયા) અર્થાત્ કોટિક ફેડા કામ કરનાર યુદ્ધમાં એની
મેજા દુ ખી થયા !

૩૭ માંવતો ઇન્-તે ખીજાઓના કષ્ટ ટાજતો હતો ખરો પણ મનમાં
માંલતો (માહાત્મનો)-ખુશી થતો નહોતો વિરામ પામ્યો-અટક્યો (કહ્યુંના

હાય હાય કરે સય, મુખ ગયું આવ્યું દુઃખ,
 હમે પાસ બેસી કસે, દાસ તે ઉદાસમાં;
 કંઈ જશા મૃદુ રજ, આવી પડ્યા, કષ્ટ ભાવી
 ભાગી આગમાંથી લાગી, આશ જેહ ત્રાસમાં;
 યોધ લઢ્યા ક્રોધ બોધ, તનથી થયા નિધન,
 એમ વિચારતો ક્ષેમ, પાસ તે ઉદાસમાં;
 કણું શણકારી મારું, એક મિથકારી નેક,
 મળ્યો દુઃખ ત્રાસ ટળ્યો, ભાસ ભળ્યો ખાસમાં.

૩૮

તપુના દારમા આવીને). કાળ-ક્રોધ. સરારમા-એક છેડાથી બીજા છેડા
 સગી-ઠેક પોતાના પક્ષના મરી ગયા તેનો શોક, પાડવો ઉપર ક્રોધ, ૨
 થશે તેની ચિંતા, વગેરે જુદા જુદા વિકારો સામટા મનમાં ઉપજી આવવાથી
 મનના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી (આખા મનમાં) ડબ્બ્યો (દુર્મે) ભરા
 આવ્યો, શોક, ક્રોધ, ચિંતાના હેતુ કહી જતાવે છે પાળતો છું-જેમ
 હું પાળતો હતો તે બીજાદિને મનુષ્યોએ પૂરા કર્યા, જેમને ગાળતો હતો
 (અધરે વખતે કામ આવશે એમ જાણીને દૂર ગાળી દાઢતો હતો) તે (પણ
 આવીને ગડયા (મડી પડવા-મૃત્યુ પામ્યા) અને જેમને હું વાંલા કહી
 ન્યાળતો અને જે મારી બહારમા આવ્યા હતા તે ન્યારા હુવા (મૃત્યુ પામ્યા
 જુદા પડ્યા) પાવતો છું-જેમને ગુજ (ગુલ-હાલી મસયતમાટે) ધરમ
 પાસતો અને જેમનો પ્રેમેથી હું હાય જાલતો તેને કરાળ (વિકાળ) કાળ
 ખારમા (જાણે દેવથી) ખાય ખાય (નિથાય ખાઈ જાય છે). પદાંત અં
 વૃત્યનુપ્રાસ.

કેવું કસે-કસાય-અમિત થાય કંઈ છું જેઓ કંઈ (કમળ) જેવો
 મૃદુ (કોમળ) હતા તેઓ રંજ (દુઃખ) મા આવી પડ્યા એ કષ્ટ તેમને ભા
 વી (યવાકોળ) હશે । મુદના ત્રાસમા (ત્રાસને લીધે) તેમની જે આશા હતી
 તે ભાગી (નિરાશ પામી) અને આગમા લાગી મઈ અર્થાત્ તેમના મનના મ
 નોરથ મનમા રહ્યા અને તેઓ જાતે પણ મરી ગયા. યોધ છું-જે યોધ મા
 રા યોધથી ક્રોધ આણીને લઢ્યા તેઓ પોતાના તનથી નિધન થયા (મૃત્યુ,

‘કરવુ અમારે કેમ, કાલ શો તમારે નેમ,
શત્રુઓ સમારો કેતા, મળો ભળો ભાઈ રે;
મહાની સમાન રાવ્ય, શૂરવુ ગુમાન ભક્ષ,
વાળતો કમાન લોલ, શૂર શૂર સાઈ રે,
નશાણુ કરીએ અમો, પૂઠથી કરીએ ક્યમો,
અરિને હરીએ ધારી, ધન્ય ધન્ય ધાઈ રે,
કર્ણુ રીછએ અપાર, કાળ ખીછએ આ વાર,
સાથ સીછએજ પચ, રડે ધાઈ ધાઈ રે

૩૯

આ) એમ કર્ણના તણુની પાસે ઉભાસમા (અર્થાત્ ઉત્સાહમા) આવીને પોતાનું શ્લેષ દક્ષ્યાણુ (વિચારતો) વિચારતો બાસ બખ્યો (બાસરૂપ કાઈ બોલ્યો) કે, હવે મારે આ ધર્મ (ધરણી) માં કર્ણુ એજ એક રાણુકારી (રાણુ આપનારો) અને નેક (સાચ) પ્રિયકારી (પ્રિય કરનારો) છે તે મને મળ્યો છે તેથી મારા દુ ખનો ત્રાસ ટળ્યો છે એમ તે પોતાના ખાસમા (ખાસ મહાનમા) બખ્યો (બોલ્યો) આઘતાનું પ્રાસ.

૩૯ હજે દુર્યોધન કર્ણને પૂછે છે કરવુ ઈન્-અમારે હવે કેમ કરવુ કાલે તમારે શો નેમ (નિયમ-પ્રતિજ્ઞા) છે-કમા શત્રુને હણવાની પ્રતિજ્ઞા છે તમે પ્રેતા (પ્રેતા) શત્રુઓને સમારશો (કાપી નાખશો) ? હે ભાઈ ! તે બખ્યો બખ્યો ! (બોલો બોલો !) રાવ્ય, જે મહત્વની સમાન છે, જેને શૂરવુ ભક્ષ(મહુ) ગુમાન છે, જે લોહની કમાન વાળતો (વાળે છે-નમાવે છે), હે શૂર ! તે શૂર તમારે સાર્વ(સાલ) છે હરિએ-નાશ કરીએ ધારી-પકડી કર્ણુ ઈન્-રાષ્ટ્ર (વ્યાધિન) રડે રડે (દુ ખી થઈને શોક કરે છે) તેથી જાણે આ વાર(વખતે) કાળ ખીજ્યો હોય અને પચ (પાડવો) સાથ સીછએ-સીઝી ગયો-મળી મુઝ્યો હોય તેમ કર્ણુ અપાર રીઝ્યો અથવા દુર્યોધનના વચન સાંભળીને કર્ણુ અપાર રીઝ્યો, તથા બોલ્યો કે હે રાયા ! તુ તુ કરવા રડે રડે-વાર વાર રડે છે ! આ વખતે કાળ ખીજ્યો છે અને તેથી પાચ પાડવનો સાથ સીઝી ગયો છે એમ તુ જાણુ રડે’ ઇત્યાદિ પાડવ પક્ષીય રાજાને પણ હમ્મીડી રાકાય ભાટાનું પ્રાસ.

અર્જુનને મારું કાલ, ભીમને ભગાડું ભાળ,
શક્તિ ગયે શક્તિ એતી, છે મન બદનમાં;
દ્રોણ-જેવો દીન દ્રોણ, ભીષ્મ નશા નહિ ગ્રીષ્મ,
કવચ ગયે કવચ, ને શૂરસદનમાં;
સાલ્ય થયો નશો સાલ્ય, ધારો તમો નેહ મલ્લ,
એકલો અગાડી પડી, આવું ને કદનમાં;
પંચ વીર મારું કાલ, મરાળ ચૂટે મૃણાલ,
કવિરાજ શૂરતાજ, મોહ ના મદનમાં. ૪૦
મલો! મલો! રાય ભાગ્યે, મળ્યા સર્વ શૂર દાણે,
ધન્ય ધન્ય નિરધારે, ધીર વીર આ સમે;
કુર્યોધન ખાલ્યા એમ, કોઈએ ન કર્યું ક્ષેમ,

૪૦ અર્જુનને ૪૦-પણી કહ્યું પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે ને મારી શક્તિ (એ નામનું આયુધ) તો ગઈ છે (ધટોલ્યને મારતાં) તથાપિ કાલે અર્જુનને માર અને ભીમને ભગાડું એટલી શક્તિ તો મારા મન અને બદન (તન)માં એમ શું ભાળ (ભે-ભણ). દ્રોણ ૪૦-દ્રોણના જેવો દીન દ્રોણ હશે (કે જે અશ્વ-ત્યાગ પડ્યો એટલું સાંભળીને હચિયાર તજીને રાત્ર હાથથી મૃત્યુ પામ્યો!) અને ભીષ્મના જેવા દ્રોણ ગ્રીષ્મ (તાતા-ગરમ) હશે કે જે પોતાની પ્રતિજ્ઞા સત્ય કર્યા વિનાજ બાણસાચ્યાને સરણ થયા! પણ હું તો, ને કે મારું અભે-ધ કવચ (હિં કપટથી લેધ ગયો છે તેથી) ગયું છે છતાં, રાત્રીએ શૂરસદનમાં-રણભૂમિમાં કવચ એવો હું. સાલ્ય ૪૦-તમો જેને મલ્લ ધારો છો તે સાલ્ય તો મને સાલ્ય (કાંટા) જેવો થયો છે (યુદ્ધ વખતે કર્ણનું સારથીપણું કરવાને સાલ્યે ના પાડી ને કર્ણની નિંદા કરી) હતી માટે કહ્યું તેને વિષે આમ કહે છે). પણ ને-હે રાજા! તું ને કે કદનમાં (યુદ્ધની કાપાકાપીમાં) હું એક-સાજ અગાડી પડીને આવું છું. તથા જંગ-મરાળ (હંસ) મૃણાલ (કમળના તંતુઓ) ચૂટે છે તેમ પંચ વીર (પાંડવો)ને કાલ મારું છું. કવિરાજ વક્ષમ કહે છે કે કહ્યું તો શૂરાઓના તાજ રૂપ છે. એને કાંઈ મદન (કામ)માં મોહ નથી. છતાં પ્રાસ.

તજ્જ આજ અમો વેંમ, મિત્ત ચિત્ત ના ભમે;
અશ્વત્થામા શૂર ખરો, કિંતુ વિમ્ન શૂર ધરો,
લાગે એના શાપ ડરો, શત્રુ ભીત્રુ શે રામે;
દુઃશાસન અમો ધીર, શત્રુનિ ને તમો વીર,
વહ્નિ કવિનો મીર, શિર ભીર શે દમે.

૪૧

ચારપ્રતિજ્ઞાકથન.

એમ જોધકા મળીને, ક્ષેમ રોધકા વિચારે,
આવી રોધકા ઉચારે, સુણો રાંખ ગર્જતા;
ભીમ મહાબાહુ એતો, કૃષ્ણાના સરાહુ કાળ,
આવી ઉજાહુમાં કીધ, પ્રતિજ્ઞા તો તર્જતા;
ભાવી ભગવંત મને, લાવી યજ્ઞવંત તને,
હુધી કળવત કે'તા, ધન્ય તારો સર્જતા;
કવિ વહ્નિ મતાપ, ભીમ કુહિલ અમાપ,
દહે સુહિલ મસાપ, કવિ શૂર વર્જતા.

૪૨

૪૧ ભયો ઇન્-કેણુ એવું વચન સાંભળીને રાય (દુર્યોધન) ભલો, મ-
લો, એમ જાણે છે તથા ત્યાં જ નીજ શૂર મળ્યા હતા તે સર્વ પણ એમજ દાખે છે.
—ભયો, ભલો, કહે છે ક્ષેમ—કલ્યાણ. તજ્જ ઇન્-પણુ આજ અમે વેહેમ તજ્જ દે-
છએ હીએ. મારા મિત્ત (મિત્ર) કહ્યુંનું ચિત્ત જામે એવું નથી—તેની કરેલી પ્ર-
તિજ્ઞા મિથ્યા યજ્ઞની નથી! અથવા હે મિત્ર! હવે મારે ચિત્ત મનનાર નથી.
તમે કહેશો કે અશ્વત્થામા શૂર શૂર નથી? તેને કેમ વખાણતા નથી? તો કહેવા-
નું કે, અશ્વત્થામા ઇન્-અશ્વત્થામા શૂર તો છે. પણ તે શૂર જાણણુ છે એમ
મનમાં ધરો—જણો એના માપના ડરો (૩૨) લાગે, અથવા એના શાપ લાગે
માટે ડરો, પણ નેથી ભીત્રુ (ભયંકર) શત્રુ શે રામે? કેમ નારા પામે? ત્યારે
શાપી શત્રુ શમશે? તો દુઃશાસન ઇન્—ધીર એવો દુઃશાસન તથા અમો
(દુર્યોધન) તથા શત્રુનિ અને વીર એવા તમેજી કવિનો મીર (શ્રેષ્ઠ) વહ્નિ
કહે છે કે જો એમ હોય તો મારા માથા ઉપર ભીર (બીડ) શે દમે—અને
શાપી શ કા આરે?

૪૨ એમ ઇન્—એવી રીતે તે જોધકા (એક બીજાને જોધ કરનારા મં-
ત્રીઓ) તથા રોધકા (રાજાઓ કે મહારાજા) દુર્યોધન વગેરે ચાર (કુટુંબગુરુ-
૫

દીપ જેમ દિન દખે, સૂર જેમ ઘૂડ પેખે,
 પૂરમા તાણાચે જેમ, સુગલી બને ભલી,
 હાણું જેમ વાઘનાસ, રે કપોત બાજભાસ,
 હાથી સિંહ પાસ જોઈ, કપતો હજમજી,
 કાયરને રાણુ જેમ, માયરને યુક્તિ જેમ,
 રૂક્તિ ધર્મ અધર્મની, ઉમંગ દત્તી ગણી,
 ભીમની પ્રતિજ્ઞા તેમ, અર્જુનની દીડી જેમ,
 વલ્લભ આવે શે વે મ, પૂછતો વળી વળી

૪૩

ચકાળ ચોપડી) પોતાનું ક્ષેત્ર (ધ્યાણ—કુશળ) વિચારે છે. આવી ઇન્દ્રિય-
 એવામા શોધકા (જમમ-રૂપા દૂત) ત્યાં આવીને ઉચારે છે કે, તમે શખ
 ગર્જતા (શખની ગર્જના કરતા) પાડવને સાબળો ! કોણ શખ વગાડે છે ?
 ભીમ ઈન્દ્રિય—એ તો મહાબાહુ (મોટા હાથનાળો—પરાક્રમી) ભીમ શખ વગાડે
 છે તેણે કૃષ્ણના સરાહુ (મરાહુ) વખાણુને કાળે—કૃષ્ણ (ટ્રોપી) થી વ
 ખાણુ પામવા માટે ઉજાહુ (હિસાહ) માં આવીને પ્રતિજ્ઞા કરી છે, અને તે
 આપણને તને છે—તિરસ્કાર કરે છે જાણી ઈન્દ્રિય—એ પ્રતિજ્ઞા ભગવત (કૃષ્ણ)
 ને મને (મનમા) બાપી, તથા તે બળવતને તને લાવીને (શરીર માથે લ
 ગાડીને બેગીને, તે કમવત (મગા જાણનાર) કૃષ્ણ તેને મહે છે કે, તારા સર્વ
 તાને ધન્ય છે !—ધન્ય છે તારા માતપિતાને ? વત્તમ મનિ કહે છે કે, ભીમનો
 પ્રતાપ દુર્ગમ અને અમાપ છે બીજાઓના સુ નભ પ્રલાપ (ઝટ ઝટ ઉચ્ચ
 રેલા લનારા) જેમને શરા મિચો પોતાના વણુનમા તજ દે છે, તેમને તે જ
 હે—ખાતી નાખે એવો છે અથવા ભીમનો પ્રતાપ બીજાઓને સુત્રભ (સેહે
 લપી) બાગે એવો છે, (એ કુ મત્ય કહુ છુ) કેમકે શુ મનિઓ પ્રલાપ
 (ખેડા લનારાને) વર્જતા આ-આ કે-પાદાતાનુપ્રાસ.

૪૩ પોતાના દૂતે કહેલી ભીમની પ્રતિજ્ઞા સાબળીને દુર્યોધનની શી
 દસા થઇ તે કવિ વણુવે છે દીપ ઇન્દ્રિય—સ્પષ્ટ છે સૂર-સૂરો. પૂરમા-
 નદીના પ્રવાહમા સુ બિ ઇન્દ્રિય—સુરબિ (ગાય) જેમ બરી (ગરી) બની
 જાય અથવા ભલી (ગરીજ) ગાય પ્રવાહમા ન ગુના જેવી ગતાનિ પામી જાય

ચારઅભયત્રહણુ.

કોણ કાળ લીધ નીમ, દીર્ઘોદર જેહ ભીમ,
જાણે નહિ બળસીમ, દુર્યોધન આગળે !
શૂરમણિ કણું પાસ, ધારતો ન તેનો નાસ,
દુઃશાસનનો ઉત્તસ, એથી એ શું ના ગળે ?
ભાખ્ય ભાખ્ય ભીમ ભડો, મતિના કેવીમાં પડ્યો,
મોત હાય આવી અડ્યો, લખી રાખ્ય કાગળે;
શકુનિ અપાર ખૂની, સુપણું શકુનિ ધૂની,
અંચુવડે ચીરે ઝાણી, આજ બેસી ભાગળે.

૪૪

તે ઇ-રે। ખાનના ભાસથી (દેખાવથી) કપોત (હોશો) જેવો દીન બની
જાય. સિંહ-સિંહને. માંચર-માચર (માહિતગાર-પ્રવીણ) ને જેમ કાલ
યુક્તિમાં દસાવે ત્યારે તે જેવો ગ્લાનિ પામી જાય. શકિત ઇ-ધર્મને (યુધિષ્ઠિરને)
અધર્મની શકિત (ઈચ્છા અથવા રસનો) કોઈ બતાવે તે જેમ તેવા ઉમંગને
ગળી (ગાળી) કે છે. ભીમની ઇ-તેમ, પ્રથમ જયદ્રથ વિષે જેમ અર્જુન-
ની પ્રતિજ્ઞા દીઠી હતી તેવીજ આ ભીમની પ્રતિજ્ઞા છે. વલ્લભ કહે છે કે એમાં
વેહુમ-શી આવેતો હશે કે તે વળી વળી (વારે વારે) પૂછે છે? અર્થાત્ ભીમ
પોતે કરેલી પ્રતિજ્ઞા નિશ્ચય પૂરી કરશે એમાં સંદેહ નથી.

૪૪ ચાર ઇ-ચાર (દૂત) ભીમની પ્રતિજ્ઞા કહેતાં પહેલાં દુર્યોધન
પાસેથી અભય ત્રહણુ કરેછે-અભેદાન આગી લે છે. કોણ ઇ-(દુર્યોધન
દ્વેષને પૂછેછે કે), દીર્ઘ ઉદરવાળો જે ભીમ છે તેણે કોણ કાળ (શાતેમાટે)
નીમ (પ્રતિજ્ઞા) લીધી? શું તે બાણનો નથી કે બળની સીમા રૂપ દુર્યો-
ધન તેની આગળ છે? ઉત્તમ-પ્રકાશ. ગળે-હામ દારી જાય-નરમ પડે. ભીમ
બંડા (ભીમ ભટ્ટ)-ભીમ વીર. લખી ઇ-હું જે કહ્યું તે ગમે તો તું કાગળ,
ઉપર લખી રાખ્ય-અર્થાત્ એ પ્રમાણે નિશ્ચય બનશેજ. સુપણું-ગરૂડપક્ષીના
જેવા ધૂની (અવાજ) વાળા અથવા ધૂનમાં ગરૂડ એવો. અંચુ ઇ-તે.
શકુનિ રૂપી ગરૂડપક્ષી આજ રહ્યું સંગ્રામ રૂપી ભાગજે બેસીને અંચુ (અં-
ચ)વડે તે ઝાણી દેવાદાર-ભીમને ચીરે, એવો છે.

સેવક વદે સમારી, વાણી થાયછે બિચારી,
 શે શકે અમો ઉચારી, રાય આપ પાસ એ,
 રાખ ગર્જતા અપાર, એથી કરો નિરંધાર,
 દાસ વેણુમા ન સાર, કથુ શુચ ત્રાસ એ,
 પ્રતિજ્ઞા મહાન કીધ, સાખ કૃપણતાણી દીધ,
 તુલસી ઉપાડી લીધ, વદુ શુ આભાસ એ,
 તમો છો અમારા ઇશ, વલ્લભેશ્વર કવીશ,
 અભે આપો પછેવદુ, મન માહિ આશ એ

૪૫

નિઃસશયચારપ્રતિજ્ઞાકથન.

મળી પાડવાદિ સર્વે, બેઠા માધવાદિ ગર્વે,
 તઈં તાડવાદિ પર્વે, બોલિયો બળે બકી,
 બોકડી ગર્દન દત, શેર વિર્મદન ખત,
 ગાડીએ ગર્દન જત, વૃકોદર વહે વકી,

૪૫ સમારી—સમાગીને કે સાચવીને વાણી ઈ—સેવક સમાગીને
 બોલ્યો કે કુ શુ બોતુ ? બોનતા મારી વાણી બિચારી (ગરીબ-દીન) થઈ
 નાયછે ને કહેનાતુ છે તે આપને અપમાન લગાડનાર હોનાથી અમારી કહેવાની
 દિવ્યમત યતી નથી નિરંધાર-નિશ્ચય દાસ ઈ—દાસના વચનમા કાઈ સાર
 હોય નહિ માટે દુ એ ત્રાસતુ શુ કથન કરે ? અથવા, હુ એ શુ કહુ ? કેમકે
 એ કહેતા મને નાસ ઉપજે છે । વદુ ઈ—હુ એ આભાસ (છાયાવર્ણન) શુ
 વદુ ? અથવા, હુ શુ વદુ ? મોગી પ્રતિજ્ઞા, કૃપણની સાક્ષી આપી અને તુલસી
 ઉપાડી સોગદ ખાધા એ એનો આભાસ છે, એ ઉપરથી એ પ્રતિજ્ઞાનુ
 સ્વરૂપ સંગ્રહ લેજો તમો ઈ—વલ્લભેશ્વર નામે કવિરાજ કહેડે કે, તે દુ
 આ પ્રમાણે બોલે તમો અમાર ઇશ છો (તેથી તેના વચન ગમ્ભીરતાની
 અમે દિવ્યમત કરીએ તેમા કાવ્ય તમો અગારોજનારા કરો માટે) પ્રથમ અગતે
 અમે (અભય વચન) આપો એટલે અમે વદુ (બોલીએ) એની મનમા
 અશા છે

મૃગ દુશાસન આજ, સિદ્ધ વિનાશન કાજ,
ભીમ સુરાશન સાજ, છળી છિન્ના રેછકી;
વલ્લભ કૃષ્ણાનો મૂઠ ફલ્લભ તૃષ્ણાનો રૂઠ,
સુલ્લભ ધૃષ્ણાનો ગૂઠ, નાથું નાથ હું નકી.

૪૬

ભીમ સભા બીચ ઝોમ, હુલ્લું પ્રભા મીચ નેમ,
સાહી ખભા ઘોચ કોચ, ખૂનનો ખૂની કર;
ધારી શોભા જેઠ ફુલ, કર ઝોભા તેઠ પ્રુલ,
બળે કોભા દેઠ અરિ, ના કર નિશે મર;
પદ્મી ભાંડતાણી સહુ, વેણુ માંડ કદી વહુ,

૪૬ અભય વચન લીધા પછી આર (દૂત) નિ સશયપણે બીમે દરેલી
પ્રતિચાતું કથન કરે છે: મળી ઈન્-પાડવાદિ (પાડવ વગેરે) અને માધવાદિ
(કૃષ્ણ વગેરે) સર્વે મળીને બેઠા હતા ત્યાં તે પર્વે (તે સધિમાં)-તાંડવાદિ
(નૃત્ય આનંદાન આપતું હતું તેને) તર્ણને (તિરસ્કારીને કે તણને) બળથી
(દોડ) બકીને બોલ્યો. શું બોલ્યો? બોલકી ઈન્-જેમ જત (પશુઓ) નો
ગર્દન (ભોખી) શેર (વાધ) બોલકીની ગર્દનમા દત્ત ગાડે-દાંત બેસાડે, તેમ
શત્રુના વિનર્દન (નાશ) ની ખતવાળા અમો પણ શત્રુની ગર્દનમા દાત
ગાડીએ. દૂત કહે છે કે, હકોદર એવી વજી વહે છે—અર્થાત્ રાખે છે. વળી
તે બોલ્યો કે મૃગ ઈન્—દુ શાસનરૂપી જે મૃગ છે, તેના વિનાશનેમાટે હું
(ભીમ) સિદ્ધ છું; કેમકે એણે (દુ શાસને) ભીમના સુરાશન (અમૃત) નાં
સાજરૂપ દ્રૌપદીને છકીને (છકમાં મદમા આવીને) છળી છે તથા છિન્ના
(મર્મમાં બેદિત) કરી છે. વલ્લભ ઈન્—હું (ભીમ) તે કૃષ્ણા (દ્રૌપદી) નો
વલ્લભ (સ્વામી) છું, અને તે મૂઠ (દુ શાસન) ફલ્લભ (કૃષ્ણ-ન પ્રાપ્ત થાય
એની-દ્રૌપદીમહાશ્વરૂપી) તૃષ્ણાનો રૂઠ—એવી ઇચ્છામા રૂઠ થયેલો છે. તથા
દ્રૌપદીની સુલ્લભ (મેરેવથી બને એવી-કેમકે તે વખતે ધર્મ હારવાના
બયથી અમે તેનો બચાવ કરવાને અસક્ત હતા તેથી તેની ધર્પણા કરવી
સુવચન હતી) ધૃષ્ણા (ધર્પણા-તિરસ્કાર) કરવા વિષે ગૂઠ (ગુપ્તમત્ર)
જે દુ શાસન, તેને હું નકી નાથ નાથુ. અર્થાત્ વશ કર દેહાંત અલ્પ-
કાર, અત્યાતુ પ્રાસ.

બની રાંડ સાંઠકેરી, થઈ દીન હું ડર;
પિતૃ નાક ગયા પાકુ, જીતી હાક મારી ગાકું,
હોય વાક વાનમાં તો, દુષ્ટ મર્ણુને વરં.

૪૭

દુષ્ટને મારું ન આજ, રૂધિરના પાન કાજ,
જાન વાન કરે તાજ, નર્કમાં જઈ પકુ;
વાર વાર વડુ કરું, જહુ લિખત હાલું પશુ,
ખૂન ખૂની બની ઘસુ, રે બદન આ વડુ;
પાન કરે ઉણુ લોહી, નત્યકરે શૂર જોઈ,
વારશે અમોને કોઈ, તેહ બાણુ મકુ;

૪૭ દ્વ કહેછે બીમ ઇ—એમ સભાની ખીચ (વચ્ચે) રાત્રીની પ્રભા
(કાલિ) વ હરણુ કરે એવા બીમે મીચ (મૃત્યુની) નેમ (પ્રતિજ્ઞા) કરી તે બોલ્યો
કે, હું ખૂની (બીમ) હું શાસનના ખબા સાહી (પકડી) ને ખૂનનો (લોહીનો)
ધીચ (જાડો) કીચ (કાદવ) કરે. વળી તે દુષ્ટ (હું શાસને) જોઈ—જોને
(દ્રૌપદીના કેસ બેચવા રૂપ) શોભા ધારી હતી તેને હું પુષ્ટ (પ્રબળ) આ-
ભા (ગુચવણ) કરે. અથવા તે શોભાની મોટી આભા કરે (પસ્તાવા
રૂપ થઈ પડે એવી કરે) અને જો માગ બગે કરીને અરિના દેહને ક્ષોભા
(ક્ષોભ યુક્ત) ના કરે તો નિશે (નિશ્ચય) મરે. ખીજા સોમન ખાયછે પકડી
ઇ—જો આ વચન હું મૂઝ માંડ વડુ (વદન) કરે—અર્થાત્ જો મિથ્યા
કરે, તો હું બાડની પદની મદન કરે—માડ જેવો ગણાડ. જો હું દીન
થઈને ડર તો સાંઠની રાડ (ગાય) થઈને ડર તાત્પર્ય કે હું ડર તો મને
ગરીમ ગાયની પદની મગે પિતૃ ઈ—હું મ આમ બૂમિમા રાત્રીના પિતૃઓ
જો નાક (રત્ન) મા ગયા હોય તેમને પાડુ—પાઠ આ લોકમાં લાડુ તથા
તેમને જીતીને હાક વગાડીને ગાડું—દાની દઉ, અને જો વાન (શરીરના વર્ણ)
મા વાક (કમ) હોય તો રાત્રીના દુષ્ટ મર્ણુને વર—પસદ કરે. અર્થાત્
રાત્રીના દુષ્ટ રીતે મૂઝ અથવા તે દુષ્ટને મળ્યુ માયે વર—વગડુ. વીરના
અનુભાવ

શબ્દતાજ સુચોધન, સૂતસૂત કર્ણ ધન,
શકુનિ રમત રમે, નામ ભીમ જઈ ભડુ ૪૮.
ભયે અગ રૂઢિરથી, આલિગુ કૃષ્ણાને આપ,
શ્યામ વર્ણ રક્ત કર, ભીમ નામ તો ભણુ;
ચોધની મીઆવુ આખ, વૈરીતાણી તોડુ પાખ,
અનખ ગળણ આગો, અરિ એ વિધે હણુ;
કર્ણ કેરે ધનુતાજ, કરાવુ ન યદુરાજ !
કાઈ રોઈ આવે વાજ, શૂર નામ શે ગણુ;
એકબો ન કોને ગણુ, વહારે આવે તેને હણુ;
લોહી ના પીવાય કે' જો, વેણુ ધર્મ ના રાણુ. ૪૯

૪૮ વળી વે કહેડે દુષ્ટને ઇન્-જો હુ રૂઢિરનુ પાન કરવાને માટે તે દુષ્ટને આજ ન મારે તો મારો જાન (જીવ) અને વાન (વર્ણ-અર્થાત્ દેહ) તાજ (લાગ) કરે અને નરકમા જઈને પડુ જડુ ઇન્-જડુ (ધૂળ) થી વિષ (લેપાયના) પશુ (દુઃશાસન રૂપી) ને હણુ અર્થાત્ પશુને હણુ અને ધૂળમા રગદોણુ. અને ખૂની બનીને ખૂન (લોહી) રડે આ વડુ (મોહુ) મારે બદા (રારીર) ઘસુ-ખગડુ મડુ-મડડુ અર્થાત્ જો કોઈ મને અટકાવના આરજે તો તેનો હુ પ્રાણુ લેઈગ રાજ ઇન્-રાજ એના તાજ (મુકુટ) ઉપ સુચોધન (દુઃશાસન), તથા ધન્ય એવો સૂતસૂત (સૂત જાતિના પુરુષનો પુત્ર). હું, તથા શકુનિ જે રમત રમે છે-રમત રમવામા પ્રવીણ છે, એ ત્રણેના દેખના જો હુ જઈને ભડુ-મુદ્દ કરે, તો મારે નામ ભીમ જાણુજો વીર ના અનુભાવ.

૪૯ ભયે ઇન્-અગ રૂઢિરથી ભયે છો હુ આપ કૃષ્ણા (દ્રોપદી) ને આનિગુ અને તેનો શ્યામવર્ણુ રક્ત કરે તો ભીમ એવું નામ ભણુ (કહુ) અનખ ઇન્-રાજુને મારેતો જોઈને લોહો કહે કે આ અનખ ગળણ રો ગયો, એમ કહે, એવી રીતે અગ્નિને હણુ કર્ણ ઇન્-હે યદુરાજ ! જો હુ કર્ણ-નુ ધનુધ્ય તાજ (લાગ) ન કરાવુ તો મારી કોઈ (નામ પાડનારી) રોઈને વાજ આવે અર્થાત્ મારે નામ મોહુ પાડ્યુ એમ જાણુ મારે કાઈની મદદ

પણ લેઈ શખ વાય, ચાર વદ સુણો રાય,
હાય હાય હવે કશુ, થાય રાય આતનુ;
હબકી હબકી અમો, આવીઆ વિચારી સમો,
સમાચાર ઘણા મૂક્યા, આ રહ્ય્ય વાતનુ;
ઉગારવો ધારે ભાઈ, તો સન્ને રૂડી સળઈ,
દાસકેરે ધર્મે દાખ્યુ, બન્યુ બેહ રાતનુ;
ચૂડામણિ કવીશ્વર, છે નામે વલ્લભેશ્વર,
ભાષે રાય દશા ભદ્ર, શુભ વાહી સાથનુ

૫૦

કર્ણાદિકૃતસુયોધનશાંતવન.

સુણી શરીરથી શ્યામ, પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણુ મૌઠ,
નૃપાળ નહુષ જરો, સુણી સર્પ સર્પ તો,
ફળ ફૂલમાં ફણીદ્ર, નિહાળી નરીદ્ર હવો,
સમજી સુગન શાત, દાટયો દર્પ દર્પ તો,
વૃત્તાસુર વળખાત, તણી તાતી તાજાવેકી,
આવિયો અપાર વાર, કપ કર્પ કર્પ તો,
અમકચો અચો અતુર, ભાખ્ય ભાખ્ય ભાવી ભક્ષ,
દાખ્ય દાખ્ય કુખ દૈન્ય, શાણા સર્પ સર્પ તો

૫૧

પણ નહિ જોઈએ તે નિરે કહે છે, એકનો ઈન્-સ્પષ્ટ છે લોહી ધન્-ન્ને ધર્મ
(સુધિષ્ટિર) મને એમ કહે કે લોહી ન પીવાય, તો તે વેણુ કુ રાણુ (સામ.
શુ) નહિ-કાનેજ ન ધર.

૫૦ પણ ધન્-ચાર (દૂત) કહે છે કે હે ગાય સુણો, પાડવ પણ (નિયમ)
લેધને શખ વાય (વગાડે છે) રાયમાનુ-કુ સાનનનું મૂક્યા-પન્તા મૂક્યા
રદરય-ગુપ્ત બેદ અભાઈ-તેશરી

૫૧ સુણી ઈન્-મૌઠ પ્રમાણુ-ગાળી બીમની પ્રતિજ્ઞા સામગી રાજ
(કુયોધન) જેમ નહિએના મુખથી સર્પ મર્પ એ પ્રમાણે સામગીને નકુ

જોધ જ્યદ્રપતણે, રોધ ગય હણી કર્યો,
 જોમ જોલી જોલી બક, છત છત છત એ;
 કોધથી કનાત કાગ, ધોધ ધામ મહાબળી,
 રોધ રાનપણે લેશે, રીત રીત રીત એ;
 રૂર કાત બ્રાત કરી, નૂર નાય સિધુ હણી,
 પૂર પાણી તાણી લીધ, ભીત ભીત ભીત એ;
 કહ્યું કૃપાગ જાણ, રાખ્ય રાખ્ય રાધેય તુ,
 કિરીટીને કૃધણ જેમ, મીત મીત મીત એ ૫૨

જેવો રાગત જેમ કુળ દૂનમા કુર્ણુદિ (સર્પ-અગનર) થયો હતો તેવો શરીરે
 સ્યામ (કાગો સર્પ જેવો) થયો અર્થાત્ તેની કાતિ બપથી સ્યામ થઇ
 ગઈ. અને બીજાના સુગન (સોગન) રાતપણે અમજ બઢને પોતાનો અતિ
 ખણે દર્પ (ગર) તેણે દાટ્યો (તગ્યો) દનામુર ઈન્-જેમ જનામુર નામે
 દેવ ઉપર દંદનો વજૂપાત થાયથી તે જોણુ કુ બ થયુ હતુ તેની તાતી
 (ગરમ) તાવાવેલી રાગને આ પ્રતિજ્ઞા માબગનાથી થઈ તથા અપાર વાર
 તેને ગરીએ કર્પ કર્પ (અતિ ધાકથી) કપ થતા લાગે કવિ કહે છે કે,
 તે અતુ (કુર્ણુવન) અમકો અને અગો (અપારી એ.એ. અરેયો , તથા
 બોધેયો કે, દે ગાગા) તુ સર્પ મપ (ઝટ ઝટ) દુ મ અને દીનપણુ જણાવ
 અને જે બનના કાગ છે તે ગુમેથી કે-અથવા શાણુ હત ! જે તુ
 સર્પ સર્પ (દોડી દોડીને આ યા છે) તો જે કુ અરેય બાવિ હોય તે બસે
 રાખ્ય !

૫૨ હવે દુર્યાધન મૂર્ખને વીનવેટે કે જેમ આગુને પ્રતિજ્ઞા કરીને જ્ય-
 દ્રપનો વિનાશ કર્યો તેમ જીમ પણ આ પ્રતિજ્ઞા કરીને કુ રાસનના વિનાશ
 કરશે માટે તુ અમને બચાર જોધ ઈન્-ધણા રાગતઓ હણીને જ્યદ્રપ
 જોધનો રોધ કરા માટે હુ જોની જોનીને રોધ બક (બેક) હુ કે એમની
 છત છત છત (નિથવ છત છે) કોધ ઇન્-તે કોધે કરીને કૃત ત કાગ સર
 જો છે, તથા તે મહામળી (મોટા બગસાગો) બજના ધોધુ ધામ છે, માટે
 અથવા ધામનો ધોધ (અત્યંત તેજસ્વી) છે, માટે તે રાત પછો આપણી
 રોધ (ખમર) લેજો એ રીતજ છે ચર ઇન્-કાત

કંપતો કરાળ જંપતો ન જરી ડરી ડરી,
હરિ ! હરિ ! કરી ધરી, કરને કપોળમાં;
ભરી ભરી આંખ આપ, મરી મરી મીત જાત,
કરિઆરિ મુખ નાખું, ભાઇને અન્નેજમાં;
ડરી ડરી કશો મરે, ધરી ધરી કહું ભણે,
નરી નરી નરસાધિકી તો અતોલમાં;
ફરી ફરી પૂછે જોને, પરી પરી પીડ કરી,
મરી મરી મોટપણું, મૂકશો અખોલમાં.

૫૩

(પરાક્રમી) યુવાઓને બ્રાંત (અભિત) કરીને સિંધુના નાપ (જયદ્રથ) ડું
નર (તેજ) હણીને તેણું પૂર પાણી તાણી લીધું, એવી મને ભીત (ભી-
તિ-ભય) હમણા પશુ છે. માટે હે કૃપાળ જૂપાળ કર્યું ! હે રાધેય (રાધા-
યુત) તું હવે મને રાખ-ખચાવ. કિરીટી (અમ્બુન) ને કૃષ્ણ એ જેમ મીત
(મિત્ર) છે તેમ તું પણ મારા મિત્ર છે. અર્થાત્ કૃષ્ણ જેમ પાંડવોને સ-
હાય કરે છે તેમ તું અમને સહાય કર.

૫૩ કંપ છં-દુર્બોધન પોતાના કરને (હાથને) કપોળમાં (હમણા
હપર) ધરીને અને હરિ હરિ કરીને (જોડીને) જીમની પ્રતિજ્ઞાથી ડરી
ડરીને તે જરા પણ જંપતો નહોતો, તથા તેને અંચે કરાળ (ભયાનક) કંપ
થતો હતો. મરી છં-તે આંખે પાણી ભરીને કહ્યુંને કહે છે કે, હે મિત્ર ! મારો
બાઈ હવે મરીજશે ! અથવા મારા મિત્રો મરી જતા જાય છે ! અને હવે મારા
બાઈને પણ અન્નેજમાં (અંતરિયાળ) કરિઆરિ (સિંહ)ના મુખમાં
નાખું છું. ડરી ડરી છં-પછી કર્યું તેને ધરી ધરીને (ગલી ઝાલીને-ધીરજ
આપીને, ભણે (જોડે છે) કે નરી નરી (છેક) અતોલ (અપાર) નરસાધિકે
તું આટલો કેમ ડરી મરે છે ? ફરી ફરી છં-એમ છતાં પણ દુર્બોધન પીડાને
પરી (વેગળા) કરીને કહ્યુંને ફરી ફરીને પૂછે છે કે, જો તમે અજોલમાં રહેશો
-જોલશો નહિ-પરાક્રમ નહિ કરો તો મરી મરીને મોટપણું મૂકશો-તજરો-
અર્થાત્ તમે પરાક્રમ નહિ કરો તો અમારા સાથ મરી જશો અને તેથી મોટ-
પણું પણ જશે. ભાટાનુપ્રાસ.

દુઃશાસન ગઈ તઈ, સઈ સઈ એને સર્જ્યો,
ખોલિયો અપઈ વઈ, કંપ જપ અંગનો;
જ્યદ્રથ નો'ય, નો'ય, રોય રોય રમાપતિ,
કોય હોય માત જયો, આવે રંગ ભંગનો;
દુઃશાસન નામધારી, સારી સારી સુખડી તો,
મારી મારી આપુ અમો, મુસંગ અભંગનો;
ભીમ નામને ભૂલાવું, દૂલાવું દૂલાવું દંભી,
દૂલાવું દૂલાવું દુજો, ખગ જગ તગનો.

૫૪

વક્ષભા રમાડુ રાય, મતી પતિ વિણ થાય,
યતિ મતિ ને તજાય, ગોરી ગાય ગાય ને;
હાય હાય કરે કુતી, ગાય ગાય ગીત ગુતી,
રાય કાય કંપ કરે, ખોલ્યો ગાય ગાય ને;

૫૪ દુઃશાસન ઈન્-પોતાને મારનાની બીગે પ્રતિજ્ઞા કરીછે તે સાંભળાને અપઈ (અપરાજિત) દુ શાસન ગઈને તથા તઈને (તિરસ્કાર કરીને) ખોલ્યો કે, (ખૂલાએ) સગ્ગ મગ્ગ ને શુ એનેજ સરજ્યો છે? કેવી રીતે ખોલ્યો? વઈ ઈન્-પ્રથમ ભીમની પ્રતિજ્ઞા સાંભળતા ઉપજેના બમથી થયેલા કંપને તથા જપ (શાંતિ)ને વઈને-તજને જ્યદ્રથ ઈન્-અરે! આ જ્યદ્રથ ન રોય કે ને અર્જુનની પ્રતિજ્ઞા પાર પડવા દે! હું તો દુઃશાસન છું; ને રમાપતિ (વિણ) ગારી સામે આવે તો તે પણ રોય રોય (નિશ્ચય રહે) તેમ છતાં ને કોઈ ગતાને જરૂરો હોય તો તેના ભગનો (નાશ કરવાનો) રંગ બાહાર આવે! સારી ઈન્-તેને મારી મારીને હુ સારી મારી સુખડી આપું-જમાડું! અર્થાત્ મારરૂપી સુખડી ખવગાડુ અને અભજ (અમર-દેવ) નો મુગંગ આપું અર્થાત્ દેવ પદે મો નું! ભીમ ઈન્-હું ભીમના નામને ભૂલાવું અને તેને દંભીને (દુખ દેઈને) દૂલાવું (કોલાવું) વગી દુલો (દુખ-વડે-બાળાવડે) તગ (માઝગીનો-દૃઢ) જગ (યુદ્ધ)નો ખગ (બલો) દૂલાવું-શદ્ધિ થમાડું! અર્થાત્ કસા કસીવાળા મુદ્દનો બલો બાલાવડે-દૂલાવી દાડું-વિસ્તાર-અર્થાત્ લેડું લાગાનુપ્રાસ.

પંદ કંડ પાણી ના'ય, નદી તીર જાય જાય,
 ખાય ખાય ધનુ તનુ, કરે હાય હાય જો;
 કવીશ્વર વલ્લભશા, ગુણ નાણ તણ મારા,
 ગાજ ગાજ પાજ કયે, રૂડા ગાય ગાય જો. ૫૫
 શકુનિ કે'ભાર શાય, માર મારો પાસાદણો,
 તેવાં બાણ મારૂં રાય, રૂધિર રૂધિર શું;
 લોક ચારના ઉચાર, માંહી ચાર સંપ ધાર,
 કુદનું ચતુષ્ઠ કયે, અવીર અવીર શું;
 દ્રોણ વૃહંભાની માપે, અર્જુનને દમ્યો નહિ,
 તેડી રાય રમાકું હું, અધીર અધીર શું;
 તરભડચે હરભડચે, ગરભડચે કશું થાય,
 ચરભડચે વલ્લભ તો, અમીર અમીર શું. ૫૬

૫૫ જો છં-જો હવે હું રાય (કુધિધિર)ની વલ્લભા વદાલી પત્ની
 (દ્રૌપદી)ને રમાકું છું-છપ્પા પ્રમાણે નવાવું છું, અને તે સતી પતિ વિના-
 ની યઈ જાય છે તથા યતિ (સંન્યાસી જેવા કુધિધિર) મતિ તત્ત્વય છે તથા
 મારા પરાક્રમ ગોરી (અપ્સરાઓ) ગાય છે । જો હવે કુંતી હાય હાય કરે છે,
 અને શુંતી (આપણી સ્ત્રીઓ) ગુચીને-નવાં બનાવીને ગીત ગાય છે, અને
 હું જે દ્રૌપદી સદિન પાંડવો વન જતા હતા ત્યારે તેને 'ગાય,ગાય' કહીને
 બોલ્યો હતો તે, રાયની કથાને કંપ કરે-કંપિત કરે છું । પંદ-આપણો-અ-
 ર્જુન. તનુ-શરીર. તેના શરીરને મારું ધનુષ્ય ખાઈ જાય છે ? કવીશ્વર છં-
 હું ગાજ ગાજને પાંડવોને પાજ-શુદ્ર-અધમ કરી નાખીશ ત્યારે પોતાનું
 નાથુ (દેવું-દરમ) તણને (અદા કરીને) વલ્લભ સરખા રૂડા કવીશ્વર મારા
 ગુણ મારો તે શું જો. સર્વત્ર ભવિષ્ય ક્રિયાને વર્તમાન જેવી વર્ણા ૭ માટે
 ભાવિકાલંકાર. શબ્દની આવૃત્તિ છે માટે લાઠાનુપ્રાસ.

૫૬ પાસા રમાડી છળભેદ કરનારો શકુનિ બોલ્યો છે : શકુનિ છં-સ્પષ્ટ
 છે. રૂધિર રૂધિર શું-રૂધિર પીશે રૂધિર પીશે એમ શું બોલો છો ? લોક છં-
 ચારસોઠ (સિદ્ધ મંડળ)ના ઉચારમાં આપણુ ચારનો સંપ ધારવામાં આવે

આર વાર વાર તેડી, પાર સાર પૂછતો તે,
 ધાર ધાર ધારણને, ભાખ્ય ભાખ્ય ભાવના;
 માર માર ભીમ ભણ્યો, માર સાર તેને વદા,
 કારભાર ભણુ અમે દાખ્ય દાખ્ય દાવના;
 તાર તાર કરી તોડુ, ભાર ભાર ભીમના શા,
 ઠાર ઠાર લાડુ જગ્યા, આખ્ય આખ્ય આવના;
 ડાર ડાર દુરાગિન, માર માર તો ઉચ્ચાગ,
 સાર સાર વદલ કે', હવિ તુ લખવના. ૫૭

છે (અર્થાત્ આર લોકમા જે વાત થાય તે જોગી ન દોય, મારે આપણો સ પ
 ખરોજ છે) અને તેઓ આપણને દુષ્ટુ ચતુષ્ટ (ચતુષ્ટય-આરનુ ટોડુ)
 કરેછે, તેમને તમે અપીર અનીર (નહિ વીર-કાયર) શુ કહોડો ? દ્રોણ ઇન્-
 દ્રોણુ જદ્દ હતો તેણે અર્જુનને માપે માની (તેણે માપ રાખીને) અથવા
 માની એવા જદ્દ દ્રોણુ અર્જુનનુ માપ રાખીને તેણે અર્જુનને દબ્યો નહિ,-
 માર્યો નહિ, પણ દુ રાય (યુધિષ્ઠિર)ને તેડીને રમાડુંધુ-યુની બાણ રમાડું
 ધુ, તમે અધીગ શુ કરવા યાગે છો ? અથવા હમણા હુ યુધિષ્ઠિરને પકડી
 મેઠીને તેને ફરીને ઘૂત રમાડુંધુ અને પાર વરમ પાછા વનમા મોકલુ હુ (મુદ્દ
 કરવા કે ઘૂત રમવા સાગો માણુ મોવાવે સારે રાજ્યએ તેને ના કહેવી નહિ,
 એવો રા નઓનો ધર્મ છે) તરમ એ ઇન્-તરમડયે (તરફાળ કયે) અ-
 થના હરમડયે (નાદિખમત થયે) અથવા ગરમડયે (ગરમડાટ કરે) શુ થાય ?
 વધમ દહેડે કે, અગીર (ઉમદા નુધ્ય) દોય તે તો અનીરની સાથેજ ચર-
 મડે ■ '—દુષ્ટો કરેછે અથવા ચરમડયે (ચરમડવાથી) શુ અગીર તે
 અગીર જણાયછે કે ? છેકાનુપ્રાગ તથા લાટાનુપ્રાસ.

૫૭ હવે દુયોધન દૂતને પૂછે છે કે ભીમે રૂધિરપાન કરવાની પ્રતિજ્ઞા
 સામાટે કરી તે સવિસ્તર કહે, તે વિશે વર્ણનતા વ બ નવિ હજે છે આર
 ઇન્-તે (દુયોધન) આર (દૂત) ને તેડીને (પાસે બોલાવીને) વાર વાર
 પાર સાર (વાતનો પાર અને સાગ-મનશ) પૂછતો-પૂછે છે તે દૂતને કહે
 છે કે, તું ધારણુ ધાર ધાર—મનમા સ્થિર થા—દુ શાસનને મારવાની પ્રતિજ્ઞા

ચારરૂઢિગેત્પત્તિકથન સવૈયા

પોડશમે દિન ચુદ કરી હરિ,
શુદ્ધ બની વડ વીર વિજેયા,
જાણુ ભાવી મન બુદ્ધ વિચારથી,
કુદ્ધ બની ભડ ભીમ ઈ દેયા,
શિબિર ચિર વિશુદ્ધ મતિ કરો,
ચુદ્ધ બની હરિ અર્જુન હેયા,
ભીમ ભડે અતિ રૂદ્ધ સભામિત્ય,
કુદ્ધ બની બકવા અતિ ર્ધ્યા

૫૮

ભીમે કરી તે જાણીને ગભગપ્પશ નહીં પણ તેમના મનની ભાવના (ઈચ્છા) મને બાખ્ય—કહે માર માગ છું—ભીમ જે માર માર એમ બોલ્યો તેને તમે સાર સાર વદો—કરોડો અર્થાત્ એ તો તમે કરોડો કે ‘સક્ષેપમા પ્રતિજ્ઞા કથન કર્યું છે ૧૪ તેમજો કારભાર અમે જાણીએ તો ખરા માટે તેમના જે ભાવના છગ પ્રપ ન દોષ તે દાખ્ય (કહે)—તેઓ કેવા દાન રમે છે તે મેં ભીમની પ્રતિજ્ઞા પાર પ રો એનો બધ તુ ન રાખીશ કેમકે ભીમન શા ભાર છે તેને તો હું તાર તાર કરીને—વૃદ્ધા પૂટા મરીને વીણી નીણીને તોડું—નાશ થશે એવાં છું તેમજો તુ કહે કે તમે દાર દાર લાડ જમ્યા છે પશુ આ આવ ॥ (આનર) તો આખો ૧ અર્થાત્ એ તમારા દાત તોડી પાડે એવું છે ૧ હે દુન ૧ જ, દુશમનિ રોગ કહીને જર જર—ખીલીનરાવ અને માગ માર સમ્યે ઉચ્ચાર થર વા ન મિ સાગ સાર (સક્ષેપ) કહે છે કે હવે તુ પોતાને લગ્નરીશ નહિ—અમના નરમ બોલીને અમને લગ્ન વીશ નહિ ૧ લાટાનુ પ્રામ.

૫૮ કુટોધનના પૂઠવા પરથી રૂઢિગેત્પત્તિ (રૂઢિરપાનની પ્રતિજ્ઞાની હતપતિ સવિસ્તર વાગ (દૂત) કહે છે તે સ મે છું—સેજામે દિવસે ચુદ કરીને તપા શુદ્ધ બનીને (સ નવાન થાને) હરિ (રૂઢો) વડ (વડા મોટા) વીરો વિજેયા-બગાડ્યા પડી તેજે મ ૧ બુદ્ધ વિચારથી મનમા વિચાર

તેહતણા તનમાં મનમાં રહિ,
 શોચનમાં રણમાં ધનમાં શુ,
 નેહતણા જનમાં ધનમાં નહિ,
 મોચનમાં કાણમાં વનમાં શુ;
 રહ બચે ઉનમાં ગનમાં રહિ,
 લોચનમાં ઉણમાં અનમાં શુ,
 ખેહન જોચનમાં હનમાં સહિ,
 શોચનમાં ધુણમાં ધનમાં શુ.

૫૯

કરીને અને બુદ્ધિમાં નિશ્ચય કરીને બધી રીતે જાણુ (જાણુ) કે ભીમ બડે
 કુદ્ધ બનીને-કોધી યદ્દનેઈ (આ પ્રતિજ્ઞાના શબ્દો) ટેંધા છેલવકાર્યા છે (ટેરના
 લલ્પારના) એ પ્રતિજ્ઞા કેમ પાર ઉતારવી તે નિચે ચિંતા થવાથી હરિએ પો-
 તાના શિમિર (તંબુ) મા ધિર (સ્થિર) યદ્દને અને મતિ (બુદ્ધિ) ને વિશુ-
 દ્ધ કરીને (એકાગ્ર ચિત્તે જે કરવાનું તેનો નિશ્ચય કરીને) તથા મુદ્ધ (મુગ્ધ-
 અજ્ઞાણના જેવા) બનીને અર્જુનને ટેંધા (જોયા) આપાત્ તે અર્જુનના તબુએ
 ગયા અને ત્યાં જઈને કહ્યું કે, ભીમ બડે (ભીમ બડે-વીર) અતિરૂઢિ
 શોકવાની સીમાને ઉગ્રધી ગયેલી આપાત્ ખુદી સભા બિચ (વચ્ચે), અ
 થયા ન શોચસો દોહને-ખુદી રીતે કુદ્ધ બનીને કોધી યદ્દને આતશય બડવા
 ફેંધા-ધુમાળ્યા છે ! (વેરના-ગુમાના) -વગર વિચારે બહુ લગારો કરી વળ્યે
 છે અર્ધાનુદુઃશાસનનું રૂમિર પીનાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી છે, પણ તે તેનાથી
 પાર કેમ પડશે તેનો તેણે હજી સુધી વિચાર કર્યો નથી ! વૃત્ત્યનુમતિ.

૫૯ તેહ ઈન્-જો એ પ્રતિજ્ઞા તેહતણા (જીમના) તનમાં અને
 મનમાં રહી ગઈ (પાર પાડનામાં ન આવી) તો પાછળથી તેનું શોચન
 (શોચના) કરનાથી શુ ફળ છે અને તે આજ સુધી ધન (સંજડ) રણ
 (યુદ્ધ) મા ગયો તેથી પણ શુ ? અર્થાત્ ગમે તેનું પરાક્રમ કરું પણ પ્રતિજ્ઞા
 તો મનમાંની મનમાં રહી ગઈ એ શોચના જેવું છે ? જેહ ઇન્-જો જનમાં
 (જનુ-જનમાં) અને ધનમાં (ધન્યમાં-ધન્ય વામાં) નહિ, (દીર્ઘદર્શી
 નથી) અર્થાત્ જે જન્મથીજ અવિચારી છે અને શુ કરવાથી ધન્યવાદ મળશે

જય અહાર દિના તવ વાર રૈં,
 કાય અપાર હણે સૂતસાથી,
 યાય અસાર અપાર વિનાગજ,
 લા'ય અકાર લહે જોત નાથી;
 ખાય અહાર ગમાર, બની ધની,
 યા'ય અવાર, ન હેરત ભાથી,
 ના'ય ન વાર સવાર બની બળી,
 ધાય અધાર સરે ગુત નાથી

૬૦

તેનો પણ જોને વિચાર નથી, તેના મોચનમા-મિથ્યા મગરીમા (મુચ્-મિથ્યા
 મગરર થયું) તેની ક્ષપુમા-તેને લાગ-અવકાશ મળે હોય તેમા (ક્ષણ-નવ-
 રાશ-અવકાશ) અને તેના વનમા-તેના પાણીમા અર્થાત્ બળમા (વન-પાણી)
 પણ શુ ? અર્થાત્ જે જન્મથીજ મિથ્યા બકરા કરનાર હોય તેની બકાઈએ
 મા કે તેને અવકાશ મળ્યો હોય તેમા કે તેના બળ વગેરેમા પણ કાંઈ માય ન
 સમજવો દેહ છં-એ કદાપિ હનમા (હિતિ-અચિતામા) અથવા ગન
 (ગણ)મા-મનુષ્યસમુદાયમા રહી તેનો દેહ બચે તથાપિ તેના મોચનમા-
 તેને જોવામા-તેના તેજમા (સ્વા-જ્નેતુ, પ્રકાશતુ) તેના ઉણમા (ગિન-
 પણમા-ગરમ મિત્તજમા)અને તેના આમા-ધામ લેવામા-જનમામા (અન-
 મા લેવો, જનતુ)પણ શુ ? અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞા પાળવાના કાચ તે જનતો રહો
 તો તે સર્વને પણ ધિરાર છે । ખેદન છં-એના પુત્ર ના જ્ઞેનનમા અને હન-
 માં (નુમા-જડમામા) ખેદન (ધૂન) પડી । તેના રાચન (ગોમવા)મા, કે
 ધૂણમા (તે જીજન ધૂગાને-પાવ તેમા અથવા તેની ધૂનમા) કે ધનમાં
 શુ ? તે શા કામના છે ? તાત્પર્ય કે વીએ પ્રતિજ્ઞા તો કરી છે પણ તે જો
 તેનાથી પળાય નહિ તો જપ્ત મિથ્યા છે । ચિદ્ર-અ-ચ.

૧૦ જન્ય છં-જુજા મટે છે કે અદ્ય દિવસ વીતી જાય તવ (તારે હવે)
 વાર રી ?-વાર શામા કરો છો ? કેમ કે તે ૧ મુક્તમા સ્તરગાથી (કર્ણ)
 અપાર કાય (૧ જુ મોવા-ગો) હણે અને તેથી અમાર (માર રહિત) અ-
 પાર વિનાસ યાય અને તે આપણા જૂત (નૂય-સમુદાય) નાર્યાને (ક્ષ-
 ન)

એ વિધિ તારા વિનાશ લહી મન,
 શોચ કરે હરિ બહો બડલાગી,
 ને ધરિયું પણ જીમ મહાભડ,
 ખૂન ખૂની બની રે પોઈ રાગી;
 દ્રોપદી દામણી ને કપડે ગહો,
 કસ્તુરી દોહો લગાડું વિરાગી,
 રક્ત સુરગ ધરે અતિ શોણિત,
 કસ્તુરી કાળો ન જોડ મુહાગી.

૬૧

ને આણીને) અક્ષર (વિના કારણ) આપણી લા'ય (બળતરા) લહે
 (જુએ). ખામ ઈન્-તે ગમાર (કર્ણ) આપણી અક્ષર (સૈન્યની પક્ષિ)
 ખામ (મારી નામે), અને પછી ધની (ધણી-સમર્થ) બનીને અવાર (ન
 અટકાવી શકાય એવો) થાય, તે બાપી (જીમ) ન હેરત (હેરત) નથી જોતો!
 નથી વિચારતો! નામ ઇન્-તે કર્ણ (આપણી) નહીં નવીન (યોધાઓ)
 ને નાથીને (નાશ કરીને) અવાર (ધાનણ યર્થ શકે નહિ એવા-સહન ન
 થાય એવા) શરે (તીરે કરીને અગાળ ન સહેનાય એવા તીરને પ્રહાર
 કરીને) ધાય-રાય બૂમના દોડે, અને (રથમાં, સવાર બનીને, અથવા
 સવારમાં બની (બળાગન) બનીને ધા (પાપુ), ધી ન ના'ય (રનાન કરે
 નહિ) અર્થાત્ આપણા સૈન્યકાળ લેદ. પીઠ તે રનાન કરશે. ચિત્રકાંઠ.

૬૧ એ વિધિ ઇન્-બાઝમાર્ગ, નાટા બાઝવળા) હરિ એ વિધિ
 (એ પ્રમાણે) પોતાના પક્ષના નામ નાનારા મનમાં ધરીને બહો (બહુ)
 શોચ કરે છે. પછી તે અચ્ચુનને કંડકે કે, મહાભડ (મોટા વીર) જીમે જે પણ
 (પ્રતિજ્ઞા) ધાનણ કર્યું છે તે જી-સામગ્રી પણ કહી બતાવે છે ખૂન ઇન્-
 તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, રાગી (રાગ-પ્રીતિવાળો) અથવા રાગી-કોપી એવા
 હ ખૂની બનીને ખૂન (લેહી) પા. જી દોહો દોહી પ જી? તે કહેછે: દ્રોપદી ઇન્-
 દામણી (દીન થયેલી) દ્રોપદીને જી (કુરાસન) કપડે મહી (મહી-ઝાલી)
 -તેનાં વસ્ત્ર ઝાલીને જોણે જેમાં છે, તેના લેહી-પી કસ્તુરી દ્રોપદીને અંગે
 થગાડીને તેને વિચારી (વિચિત્ર રમણી) કરે. અથવા દોહી રૂપી કસ્તુરી

રે ઘડો એક ઘડી ઘડી શોણિત,
 લાલો મિઠાવો કુકાળપ લાવું,
 એમ ગહી પરતીગન જ્યાં જન,
 જો મુસકાઈ ગયો સું લખવું!
 કર્યું વસે જમીમાં જવલોં તવ,
 તો પરતીગન વ્યર્થ મનાવું,
 રે પરતીગન વ્યર્થ ગયે નર-
 કે પડશે ભીમ હું પછતાવું.

૬૨

તેને અગે લગાડીને હું વિરાગી (રાગ-કોધરહિત) થાઉં-સારે મારો ક્રોધ
 મટે. દ્રૌપદીને અગે લોહી લગાડવું તેનું કારણ કહે છે- રક્ત ધૃ-કેમકે શો-
 ણિત (લોહી) રક્ત સુરગ (સારો સતો રંગ) ધારણ કરે છે; અને કસ્તુરી
 તો કાળી છે, માટે તે જોડ સુહાગી (શોભાવતી) નહિ પાવ. કાળી દ્રૌપદીને
 અગે કાળી કસ્તુરી જોખે તેના કરતાં રાત્રી લોહી સાથે શોભશે એમ કહેવાને
 અભિપ્રાય છે અથવા, દ્રૌપદીને અગે કસ્તુરી રૂપી રક્ત લોહી લગાડું, પણ
 કસ્તુરી તો કાળી છે અને લોહી તો રાત્રી છે માટે એ જોડ સુહાગી ન બની-
 માટે એ કથન સુધટિત ન થયું-રૂપક ઘટવું ન બની આવ્યું (જો લોહી કા-
 ણું હોત તો તેને કસ્તુરીનું રૂપક બરાબર જાણત) છેકાનુપ્રાસ.

૬૨ પાછલા મર્યામા કથ્થુ કે લોહી રાત્રી છે માટે તેને કસ્તુરીનું રૂપક
 ઘટવું નથી એમ બીજાને શકા થઈ હતી, તે શકાનું પોતેજ નિવારણ કરે છે :
 રે ધૃ-લોહી રાત્રી છે તો શી શીકર છે ? તે શોણિતને એક ઘડો મુધી ધરી
 ધરીને તેની જાતી મટાડીને અતિમય કાળપ લાવીશ. (લોહીને ધણી વાર
 ધરાવાથી તે કથ્થું થાય છે એ પ્રમિદ છે). એમ ધૃ-એ રીતે જ્યાં
 જન (મનુષ્યો) હતા ત્યાં તેણે પરતીગન (પ્રતિજ્ઞા) મહી (મદણ કરી),
 અને પછી તે જો મુસકાઈ ગયો છે-જો આનંદ મયો છે કે હું પોતાને શું
 લખવું ! અર્થાત્ એવી વચ્ચે વિચારે પ્રતિજ્ઞા કરીને તે એવો આનંદ પામ્યો
 કે તેની અગમ્નિ અને ઉદ્દનાઈ ઉપર વિચાર કરીને અને જાગ જાગતી હતી !
 શામાટે પ્રતિજ્ઞાને વચ્ચે વિચારની કદો છે ? તેનો ખુલાસો કરે છે : ધૃ ધૃ-

અર્જુન કે' દરિ કાલ પિયે ભીમ,
સોહો દુશાસન અંગ લગાવે,
કૃષ્ણ કથે નવ માનું હવે ભસો-
ભાવ દુખે દિવ સંધુ લગવે;
ને વળી કર્ણ મુઝા પછો પ્રાક્રમ,
ના ભક્ષતાઈ ભક્ષીજ લગવે,
કિરોઈ કે તવ કેશવ શું મન,
બીચ ધરે મમ આંદ્રિ તજવે.

૬૩

જવથો (ત્યાં મુધી) કાળે જભીમાં (પૃથ્વી ઉપર) વસો છે તો (ત્યાં મુધી)
તેની પરતીગન (પ્રતિજ્ઞા) હું વ્યથે મનાવું છું-તમાગી પાને વ્યથે મનાવું છું
અર્થાત્ હું તો વ્યથે જાણું છું પાણી તમે પાણી તેને વ્યથે કહેશો. વાર, પ્રતિ-
જ્ઞા વ્યથે થશે તો યાઓ, તેમાં તમારે લાગવું શુ કરવા પડે છે ? તેનો ઉત્તર
આપતાં જણાવે છે: ૨૬૦-અરે ! તેની પ્રતિજ્ઞા વ્યથે ગયાથી ભીમ નરકમાં
પડશે અને પછી તેથી હું પછતાવું-પસ્તાક (રનેદને લીધે) મારે પસ્તાવું પડે.

૬૩ દરિનાં વચન સાંભળીને અર્જુન કહે છે: અર્જુન ૬૦- અર્જુન
કહે છે કે હું દરિ ! દુઃશાસનનું સોહો ભીમ કાલ પિયે (પીરો) અને અંગે
લગાવે (લગાવશે), અર્થાત્ એ પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળશે. તે સાંભળીને
કૃષ્ણ કથે-કહે છે કે હું તે હવે માનું નહિ, કેમકે સંધુ (સિંધનો રાત્ર જયદ્રથ)
અમને ભક્ષિભાત લગવે છે અને તેથી દિવ (દુઃખે છે) અથવા જયદ્રથને દણુ-
વાની તે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તે વખતે એ પ્રતિજ્ઞા પળાવવાને અમને જે ભક્ષિ-
જ્ઞાન દુઃખ પડ્યું હતું તે દુખે કરીને અમારું મન તે સિંધુરાત્ર દશ લગવે છે.
તાત્પર્ય કે તે જેની જયદ્રથને મારવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી પણ તારાથી તેમાંનું
કાર્ત્તવ્યનું નહિ અને આખરે મારે તેમણે શ્રમ લેશે પણો હતો તેવીજ આ
ભીમની પ્રતિજ્ઞા છે, તેથી તે પાણી તારી પેડે પ્રતિજ્ઞા નહિ પાળી શકે એવો
ભય છે. હું કહેજે કે એનું રક્ષણ કરનાર માત્ર કર્ણ છે મારે પ્રથમ તેને મારી
પછી દુઃશાસનને મારીશું, તો: ને ૬૦-એ કર્ણના મુઝા પછી ભીમ દુઃશાસન-
ને મારવા ૨૫ પ્રાક્રમ (પરાક્રમ) કરે તો તેમાં તે પોતાની જાણતાઈ (જલાઈ)

લોક બળી રચિ મા'રગિ તો કથ,
 એ સહુ આપ પ્રમાદ પ્રભૂજ,
 નાથ નિયતાપણુ પદ માયજ,
 હાથજ પાંડવ આપ દિભૂજ;
 ને મુખથી હરિ એમ વદો કદિ,
 બેસી રહો નવ નેક હોભૂજ,
 વા'લ અપાર ન આપ રૂચે મન,
 ને દુર્ગમિન વદાજ દેભૂજ.
 વેણુ સુણી હરિ નેણુ નમાવન,
 કેણુ જડે પ્રિય વેણુ જશાં એ,
 હાથ બતાવીશ સાથ મુકૌરવ,
 ગાય તજનિશ કાય કરાં એ;
 મુખથી બેશ ન રૂખ થતો મન,

૬૪

બધી રીતે બળવે છે એમ મમજાતુ નહિ—એમા વડાજ નથી એવા
 કૃષ્ણના વચન સાંભળીને કિરીડી (અગ્નુન) કહે કે કે, તવ (ત્યારે) હે કેશવ !
 તુ તારા મન ખીચ (મનગા) શુ ધરે છે તે કદીને મારા મનની આડી તળ-
 વ-ત્યારે હવે કેમ કરતુ તે કહે

૬૪ લોક ૪૦—હે પ્રભુજ ! લોક અને બળવાન અને રથી મહારથી ક-
 હે છે તે સહુ આપનોજ પ્રસાદ (મેહેરબાની) છે હે નાથ ! અમાર નિયતા-
 પણાનું (અમને કનજે રાખરાપણાનું) પદ તમે માથે રાખ્યું છે અથવા હે
 નાથ ! તમાર નિયતાપણાતપી પદ અમારે માથે છે, તથા હે વિભુજ (બ્યા-
 મક ઇશ્વર) ! પાડવના હાથજ આપ છો અથવા પાડવને તમારો હાથો છે—
 સાહાય્ય છે ને ૪૦—હે હરિ ને કદી તમે મુખથી એમ વદો કે, “તમે બેસી
 રહો ” તો હુ ને (નકી) ધમો ન થાક. વા લ ૪૦—ને અમને મઠના ઉપગ
 અપાર વા'લ (વાહાવ) હોય નથાપિ તે આપને મન ન રૂચતો હોય, અને
 ને તેને તમે દુર્ગમીન (શત્રુ) છે એમ વદો (કહો) તો હુ તેને દુષ્ટ—દુ ખ
 રહ.

ભૂખ ભગાવુ હુ દુ ખ તરાં એ,
ભાખવો હા જવ દાખવો ના તવ,
રાખવો રૂકેતિ આખ ચરાં એ
માધવ એમજ ના રવ અન્યત,
સાધવ યુક્તિ રાધન રાજ,
આસત ત્યાડકો ભાજત ના ભીમ,
માસત ના મન આજત આજ,
પૂજત દામન સૂજત ભીમ ન,

૬૫

૬૫ વેણુ ધ૦—અર્જુનના વેણુ (વચન) આમળીને દરિ નેણુ
(નયન-નેત્ર) નમાવત (નમાનવા લાગ્યા) મતવળ કે અર્જુને કહેની વાનને
પોતે સ્વીકાર ક્યો પોતાના કપર અર્જુને પ્રીતિ ભક્તિ બતાવી તેથી આનંદ થઈ
સાત્વિક ભાવ પ્રગટ થયો, અને પોતે કૃતમ પ્રકૃતિના દોષથી અર્જુનના મુખ-
થી પોતાની મૃતિ સામળી નેત્ર નીચા કર્યા નેત્ર કેમ નમાવ્યા તેનું કારણ
કહે છે કે'ણુ ધ૦—પોતાના પ્રિય મિત્ર અર્જુનના એ કે'ણુ (વચન) મનમા
રેણુ (રેવણુ) જેવા જડે-જડાઇ ગયા અને તેથી કૃષ્ણ બોલ્યા કે—હાય
ધ૦—હુ કૌરવના સઘળા સાથને ગારા હાય બતારીશ-મારી યુદ્ધ નિપુણતામા
તેમને આજી'નાખીશ, અને તેમની ગાય (ગાયા કીર્તિની કથા) તજવીશ,
એ કાય કશા-એમનામા શુ મય (કૌરવ-દેવત) છે? અથવા કૌરવો જે
એમ કહે છે કે “પાડવો એતે કશા (શા) કાય (કૌરવો) છે—પાડવનામા શુ બળ
છે” તે એમની ગાય (વાતા) હુ તજવીશ સુખથી ધ૦—માટે હુ સુખથી
બેશ, મનમા રૂખ (રૂક્ષ-અર્થાત્ ખિન્ન) ન થતો, કેમકે હુ તમારી ભૂખ
(શત્રુને ષગળ્ય કરવા રૂપ) ભગાવુ (નાશ કરણુ) અને તરા (તેવાજ)
દુ ખ પણુ ભગાવુ ભાખવી ધ૦—જ્યારે આપણે ‘દા’ ભાખવી દોય ત્યારે
આપણે ‘ના’ દાખવી (જણાવવી) અને મનમા મિત્ર (મર્મ-અતઃ પ્રુ-પ્રુ
ન કરી દેવાનો પ્રણુ) રાખવી કેમકે એ ભીમના આખ (રુદ્ર-નેત્ર) ચશ,
(ચશી ગયેલા-જિએ મરી ગયેના) છે અતઃ ભીમ પોતાના બળના અદ્યાર
થી કાઠને ગણતો નથી, માટે પોતાના બળના ભગમા ઉપર તે વખતે ફસાઈ
ન પડે તેથી આપણે તેને મદદ કરવાના છીએ એવો આપણો મર્મ તેને કહી
દેવો ધટિત નથી

ઝૂઝત પૈ ઇક રચત બાહ્ય,
 વા'લીતણી ભણી ચાલી ગયા ધણી,
 ભાળી સુભાળ ચતા લીનતાહ
 ગત બિહામણી જાત જદુપતિ,
 થાત ન ભે પશુ ખાત અસુ તો,
 જક્ત નિપાવન રક્ત જની મલુ,
 ભક્તન કાજ અશક્ત અસૂતો,

૬૬

૬૬ માધવ છં—અર્જુનને એમ કહીને માધવ એમને એમજ (એક-
 સા), અન્યત (બીજે જાણ) રવ (શબ્દ—મરખાટ) ન કરતા યુક્તિ
 (યુક્તિ—પોતાના મનમાં જે યુક્તિ ધડી કાઢી હતી તે) સાધવ (સાધવાને)
 રાધવ (રા—લક્ષ્મી + ધવ—રનામી)—લક્ષ્મીપતિ—દૃષ્ટુ રાજા હતા તેથી સા-
 મકી (અર્જુન) પાસેથી ચાલત (ચાલ્યા) પણ મઠ જગોએ તેમણે ભીમને
 ના ભાળત (નહોતો), અને તેથી મનમાં ના (ન) મા રત (માલ્યા—પુશી થયા),
 પણ મનને ઝાણ ઝાગત (ઝાગ લાગી) ‘મા’ રામ્દને ઉપયોગ બે તરફ થઈ
 શકે છે અર્થાત્ દૃષ્ટુ ભીમ પાસે દુશાસનરધરૂપ કાર્ય કરાવનાની યુક્તિ
 ધડી કાઢીને તને સાવધાને છાનામાના—મઠ ન જાણે તેમ ભીમની પાસે જવા-
 ને ની ત્યા પા. ભીમ કહી જ. એ નહિ તેથી તેમના મનમાં પરિતાપ
 ઉપજ્યો પછી પોતાની ધારેલી બાહ્ય પમદ પ. નાથી તેને જીતાને એક પગે
 થઈ રહેતા દૃષ્ટો તરફે પૂછ્યું ત્યારે ભાગ મળી કે ભીમ તો પોતાની વાદાલી-
 દ્રોપદીના તુભાણી ચાલી ગયા છે, તેથી તે આનંદ પામ્યા, એ રંગન કરતા મ્વિ
 લખે છે પૂજત છં—પછી તે દામન-વામ લોખને (હિંદી ગીતે ‘દાસ’ શબ્દ
 નું બ. વચન ક્યુ જગાય છે એના પગે વચનબની કવિતામાં ઠેર ઠેર
 દષ્ટિએ પડે છે એ વિશે કાચ વિચેચનમાં ખુનાસો કંપા છે માટે દીમમાં
 દામ દામ દરાવનાની અગત્ય જોઈ નથી) પૂછત (પૂછે છે), પણ ભીમ ચૂકત
 ન (જાણે નથી) અને કૃષ્ણને તે બાહ્ય (દાન—ભીમની પાસે પ્રતિજ્ઞા કરાવી
 દુશાસનને મરણના દાવ) રચત (રચે છે) તેથી તે માધવો તે ઇક પૈ
 (એક પગે થ ને) જગ (જૂએ છે) વાલી છં—પણ પછીવી ખગર મળી
 ધળી (નીમ) સાની (પાદી)ના બાળી ચાલી ગયા છે, એ રીતે સુભાળ-
 સારી ખાતમી બાળી (અર્થાત્ જાણીને) લીનતા (આનંદમાં લીન—ગરમવ)
 ચતા (હતા) વિચકાવ્ય.

શીરા ન હાડત રીમ ન જાગત,
મિથથી માલત ચીત અસૂતો,
ભાગ્યુ ઘણુ ભવ ટાગ્યુ નિપાવિયુ,
ખાગ્યુ ન ખતથી ગાગ્યુ અસૂતો.
કોઈક વાર જગત નિપાવન,
કોઈક વાર મંદારન હારો,

૬૭

૬૭ દૃષ્યનુ નિર્ભયપણુ વર્ણુ છે રાત ઈં-રાત જો કે બિહાગણી છે તથાપિ તેમા એવા જાદુપતિ (દૃષ્ય) જાત (જામ છે), પણ પશુ (દિશ પશુ) માન અસુ (પ્રાણ) ખાત (ખાઈ જાત) એવો જો (ભય) તેમને ન થાત (નથી થતો) દૃષ્યની બક્તસંસયના વર્ણુ છે જાન ધન-જગતનો નિપાવન (ઉત્પન્ન કરનાર) પ્રશુ (બાળના ઉપર) રક્ત (પ્રીતિનારો) બનીને અથના (શત્રુ ઉપર) રક્ત (ક્રાધથી લાનગોળ) બનીને (પાછળ દિ-વસોના યુદ્ધમા વાગે ॥ ધારડે) અશક્ત છતા પણ જાતન (બક્તોને) કાજ (માટે) અમૂતો (નદિ સુતો-અથાન નિહા તણને) જામ છે કેવી રીતે જામ છે તે વર્ણુ છે શીશ ધન-તેમનુ ગીત માત્ર (સંખ્યુ પણ) ન હાલત (હાલનુ નથી)-અર્થાત્ એવી રીતે વૃષ્ઠાપ જામ છે કે શરીરના અગ દાનવાથી પણ કાઈ અસજ થાય એમ કન્ટા નથી વગા તેન ગીમ જાળત ન (બાળતી નથી)-અર્થાત્ ગામાન્ય માણુમાનો કોઈ જોમ તેમન પાતાને હૃદયમા પરિતાપ ઓપજાવે છે અને તેથી ક્રાધના આવેનથી નેઆ બરાજ પાડી ઉઠે છે તેનુ અહીં નહોતુ, પણ તેમને કેળીને ક્રાધ ચીમ પાડીને અશ્યુ (અશ્યુ-નાહુ) તો તેની પામે મિથથી (નિમિત્તથી-અર્થાત્ પોતાનો અસંજ અથ પ્રકાશ ન કરતા કોઈને મહેલ ન થાય તેનુ તેનુ સમાધાન કરાને) માલત-માહાવેછે-જામ છે એવા દાર્યમા પ્રજુને ક્રોધ, ભય, વિગમ્ય કેમ નથી તેનુ કારણ કહે છે જાગ્યુ ધન-તેમજો ભવ (સમાર)મા ઘણુ જાગ્યુ છે, તેનુ પાતે ઘણુ ટાગ્યુ (વિનાશ કરું ૩), નિપાવિયુ (ઉપજાવ્યુ છે), પણ તેને ખાતથી જાગ્યુ નથી-સહિના કર્મ રામાનિક ગીતે જો બન્યા જામ છે તેને તણે અટકાયા નથી, કેમકે એણે અસુ (એનુ) તો (ઘણુક) જાગ્યુ છે અર્થાત્ જોઈ જોઈને જાતુ કહ્યું છે જુઓ ગીતા " વદ્ધનિમેવ્યતીતાતિજમાનિતવનાર્જન "—હે અર્જુન મારા તથા તારા ધણુક જન્મ વીતી ગયા છે " તાન્નહરેદસર્વાણિનત્વવૈત્યપરતપ"—તે સવંને દુ જાણુ છુ, પણ હે સનુતાપન ! છુ જાણુતો નથી ચિત્રકાવ્ય.

કોઈક વાર ભગત લુકાવન,
 કોઈક વાર રિજાવન હારો,
 કોઈક વાર લગત લડાવન,
 કોઈક વાર મિલાવન હારા,
 કોઈક વાર રગત પડાવન,
 કોઈક વાર ખચાવન હારો
 કોઈક વાર ભરો ભજ ભાષિન,
 કોઈક વાર કલો' સજ સ્વામી,
 કોઈક વાર મુખી વર આપત,
 કોઈક વાર કુખી વરનામી,
 કોઈક વાર લુખી ત્વચ ભાળત,
 કોઈક વાર ભુખી ક્વચ ગામી,
 કોઈક વાર ભુખી અટતા હરિ,
 કોઈક વાર રૂખી ગટ ૩૧ ૧

૬૬

૬૮

૬૮ કૃષ્ણ ભગવાનનું સામર્થ્ય વર્ણ છે માર્છ ૮૦—૨૫ છે જગત-
 જગત નિવાસન નિવાસનદાર નિવસનવાન (બધે આવા રૂપો એવોજ
 અર્થ કર્યો) ભગન જુવાન (હાર) બ તે ૧ તેમની પરીક્ષાને અર્થે ભૂ-
 લાનનારો) રિજાવ ૧ ઈ—માર્છ વાર તે રિજાવ હારો—રીજાવનાર છે
 ભગત ઈ—માર્છ વાર તે ભગત (લાગતાનજગતાઓને) લાવન (હાર)—
 લાવનાર છે રગત ઈ—માર્છ વાર તે રગત (સ્ત્રી) પડાવન (હાર)—
 લોહી વેહેવ નાનાર—તેવુ યુદ્ધ કરાનાર છે અને કોઈક વાર તે ખચાવનદાર
 પણ છે ચિત્રકાવ્ય.

૬૯ કોઈક ઈ—કોઈક વાર તે ભલો થઈ જાણિન (ભાષીઓ—વીરો) ને
 બળે હે—નેમની સાથે યુદ્ધ કરે છે અને કોઈક વાર તે સ્વામી (હરિ) 'ભલો'
 (૨૧૬) સજ છે યુદ્ધ પ્રાપ્ત છે વરનામી ઉત્તમ નામનાં ભુખી ઈ—માર્છ
 ક વાર તેને લોકો જુખી (રૂક્ષ) ત્વચનાગો ભાળત—જુએ છે અથાત્ ઉધાડા
 શરીરવાળો દેખે છે અથવા ઉધાડી ત્વચનાગો તે પોતે ખીજીને જુએ છે અ
 ને કોઈક વાર તે ભુખી (ભૂષિત—અલગૂત) યદને કવચ (કવચ સહિત) ગામી
 (જનારો) માય છે અથવા કવચરૂઠે ભૂષિત થઈને જાય છે કોઈક વાર તે હરિ

નામી અપાર તરો હરિ ઊભત,
 દૂભત નાહિ વિચાર વહતા,
 ગામી કુપાર તરો હરિ લુભત,
 ડૂભત શિબિર દાર ગહતા;
 કામી ખરો પણ ના બિચ રૂઢત,
 ચમન ના ચિત રમ્ય રહતા,
 સ્વામી સરોજન વલ્લભ સુલ્લભ,
 દુલ્લભ દુષ્ટન દુખ દહતા

૭૦

ભૂખી (ભૂખ્યા હોઈને) અટતા (હરે છે) અને ટ્રાઈકિવાર રૂખી (ઝપિઓ)
 જેના ધામનુ રટન કરે એના થકને (મોટા ઐશ્વર્યવાળા સ્થાનમાં રહે છે)

૭૦ હરિની મોટાઈનુ વર્ણન કર્યા પછી કવિ હવે પ્રગુત વર્ણુ છે ! નામી
 ઈ—તરો (તેવો—પાછળ કહો તેવો) અપારનામી (અપાર નામવાળો)
 હરિ (કૃષ્ણ) ડૂભત—દ્રૌપદીના ત મુના દારમાં ડૂબો રહેછે, અને (તેમને)
 વિચાર વહતા દૂભત નાહિ—દૂભતો નથી જી પ્રુડની એકાત વાતમાં ખલેલ
 કરતો નથી ગામી ઇ—જે હરિ કુ (પૃથ્વી)ની પાઠ ગામી (જનારો) છે
 તરો (તેવો) હરિ લુભત (પા-વા ૥ પ્રેમથી લોભાઈ રહેતે) અને શિબિર
 (તથુ)ના દા ને અટણ કરતા ત મુ આગળ પોતોચતા રખત (તથુ આ
 લીને ડોભા રહેતે ?) ।મી ઇ—તે કાની (કામકાજ અથવા ।મ) નાજો તો
 છે ખરો પણ મિચ (સ્ત્રી પ્રુડની એ ।તની વચ્ચે) ઝમન ન—જ તો ઝોકાનતો
 નથી, અને તેનુ ચિત (નિ તર) રમ્ય નહતા (રહેછે તો) પણ તે
 ચમનો નથી—નીતિગાનની મર્યાદા જો નથી સ્વામી ૬૦—સરોજન
 (કમળો) અથાત્ કમળનામિની (મળના-વલ્લભી)ને ગામી (કૃષ્ણ) વલ્લભને
 (તેના વલ્લભી અથવા વલ્લભ મિત્રને) સુનભ (સુનભ) છે, અને દુષ્ટન (દુ
 ષ્ટાન) દલભ [દુનભ] છે અને તેથી તેઓ દુ ખથી દહતા છે અથવા ‘દુષ્ટન’
 એવો છે. કરીને નો, ને દુગો દુલ્લભ છે તેથી નેમના દુ ખ જળી જતા નથી.
 છેકાનુપ્રાસ.

સૂણી સતીતણી વાણી ગુણી ભલી,
ભીમ સુસ્વામી રીઝાવતી રાણી,
જાણી જરૂર જગેશ્વર જોગણી,
આપો ઉભી પ્રભુ દો શીખ શાની;
તાણી ન આપ ધીમેધી ભખ્યા ભલ,
ભાળ કહો સતી દ્રૌપદી રાણી,
માણી પ્રિયે તમ જે સખી તે ઉભ,
વહલભ બાહર બહર બાણી.

૭૧

વાર કહી વળતી જગદંબન,
જંભન જન વિહારનવાળી,
મા'મદમત નિ શુંલ નિશુંલન,
ફંભન રાડ મિટાવનવાળી;
જે યજ્ઞતા તિ હવા બળખંભન,
લભન લાડ લડાવનવાળી,

૭૧ કૃષ્ણે તંબુના દાર આગળ ઊભા રહીને શું કહ્યું, તે કહે છે: સૂણી
૪૦—તેણે સતીતણી (દ્રૌપદીની) ભલી ગુણી (ગુણવાળી) વાણી સૂણી. શું
સુણ્યું ? પોતાના સુસ્વામી ભીમને રાણી (દ્રૌપદી) રીઝાવતી હતી તે વખતે
જોગણી (કાષ્ટ દેવી) જગેશ્વર (કૃષ્ણ)ને પોતાની જરૂર છે એમ જાણીને તેમની
પાસે આવીને ઊભી અને બોલી કે હે પ્રભુ ! તમારે મારી શાની (શી બાબત
ની) જરૂર છે તે સબધી મને શીખ દો—આમ કરો તે સામગીને આપ
(હરિ પોતે) તાણીને (મોટથી) નહિ પણ ધીમેથી ભખ્યા (બોધ્યા) કે, ભલ
ભલે સારે (અથવા ભવ-ભલી રીતે બોધ્યા, એમ પણ થાય.) રાણી સતી
દ્રૌપદીને ભાળ (ખબર) કહે કે જે પ્રાણી તમને પ્રિયે (પ્રિય) છે અને તમારો
સખી (મિત્ર) છે (સાક્ષિન્ શબ્દ પુલિલગ છે. માટે પુરૂષને મિત્રના અર્થમાં
અખી લખ્યો છે). તે બાહાર બહર (ગુપ્ત નહિ તેના) સ્થાને જાણીને સ્થા
ઉભો છે અથવા, તે બાહાર ઉભો છે એમ તુ (આ મારે કહેણું) જાણીને
તેને બહર કર (કહે).

દ્રૌપદી પાસે ગઈ કુખભજન,
રજન-રાશિ રીંજવનવાળી.

૭૨

બોલી નહીં પણ ચેતવી દ્રૌપદી,
નેત્ર ધરિશરતથી મતબાઢી,
કૃષ્ણ ઉભા સખિ કૃષ્ણ ઉભા ચળ,
જે અચળા વિચળા પત પાળી;
ઊઠો તતક્ષણ કે ભડ ભાખત,
હો અમઢી અપળા રતનાળી,
દ્રૌપદી બોલો સખી બરકે મમ,
જેઢ જઈ ધવ ડી મત મા'લી.

૭૩

૭૨ વાર ૪૦—કૃષ્ણને સંદેશો સાંભળીને જગદબન (જગદંબા) “માર” કહીને વગતી (પઢી) દ્રૌપદી પાસે ગઈ (એમ છેલ્લી કડી સાથે અન્વય.) જગદંબા કેવી છે? જબન ૪૦—તે જબન (જબ નામે અસુરનેા જબન (પ્રાણ) વિહારનવાળી (વિહારવા-નાશ કરવાવાળી—નાશ કરનારી) છે, વળી મા'મદમત (મદામદથી હિમત થયેલા) જે શુભ અને નિશુભન (નિશુભ)—એ નામના દ્રૌપદીની રૂબન (આશિર્વાદ સંબધી) પોતાની સાથેની રાડ (લઢાઈ)ને મિટાવનવાળી—તેમને વધ કરીને તેમની લઢાઈ શાત કરનારી છે, (શુભ નિશુભે દેવીને પત્ની કરવાની ઇચ્છા કરી તેથી તેમને વધ થયો છે એ પ્રસિદ્ધ છે) જે તે દેવીને વજ્રતા (પૂજતા) તે બળખબન—બળના ખબ (સ્તબ) રૂપ હવા (થયા) તથા જે તેને લબન (પ્રાપ્ત) થયા તેમને તે લાડ લગવનારી છે વળી તે કુખભજન (કુખને ભાવનારી), રજન (આનંદ આપવા રૂપ ક્રિયાના) રાશિ રૂપ અને પોતાના ભક્તાદિકને રિંજવન-વાળી (ચુર કરનારી) છે, તે દ્રૌપદી પાસે ગઈ.

૭૩ બોલી ર્થ—તે મતબાઢી (મદા-મત-મદાન) જોગણી મુખથી બોલી નહિ પણ તેણે દ્રૌપદીને નેત્રની ધરિશરતથી ચેતવી—ચેતાવી એવી રીતે કે, હે સખિ! કૃષ્ણ ઊભા છે, કૃષ્ણ ચળ (અસ્થિર-હિતાવશે) શમ કરવાના સિચારવાળા ઊભા છે, જેણે (કૃષ્ણ) અચળા (પૃથ્વી)ને વિચળા (સ્થિર) કરીને

એમ વદી વરવાનવતી ગઈ,
 ગોપતિ પાસ નિહાળી નમતી,
 શે પ્રિય ગપત છૂપત ઊભત,
 દેહ ત્રિભુવન માહિ ભમતી,
 ના ગુનરો ગુણી કે અનગુણી ખ-
 રે દિલ ભક્ત દયાળ દમતી,
 શામળવાન સખી મમ છવન,
 કારણ કો' વદી કાળો શમતી

૭૪

પોતાની પત (પ્રતિજ્ઞા અથવા પતીજ) પાળી છે અથવા જોણે અયજામા
 પોતાની પત (પ્રતિજ્ઞા) વિચળ (સ્થિર) કરીને પાળી છે જોગણીની ધર્મા-
 રત સમજી તે તત્કાલ જીડી કે ભડ (ભટ-ભીમ) તેને ભાખત (હે છે) કે હે
 રતનાગી (રતના હારવાગી) ચપળા (વીતળી) રૂપ અથવા ચપળ આખ-
 નાળી દ્રાપદી ! શે ચમકી ?-એમએક કેમ ચમકી જીડી ? તે સામળીને
 દ્રાપદી બોની કે મમ (મારી) સખી બરકે (બોનાવે છે) માટે હે ધવ !
 તેના જમને જોઈ કે ની મત છે (તેનો શે વિચાર) કે ? એમ કહીને તે
 મા'લી (માલાના નાગી-આની) અથવા તેનો કેના માનના વિચાર છે
 તે જમને જોડ

૭૪ એમ ધન-એમ વદી (બોલી) વરવાનવતી (હિતમ કાલિવાળી
 દ્રાપદી) ગઈ અને ગોપતિ (હદિયોના સ્નામી કૃષ્ણ) ને પાસે (જોના)
 નિહાળીને નમતી (તેમને નમનાયાગી) પછી તે બોલી કે, હે પ્રિય ! (વા
 દાયા કૃષ્ણ !) તમે ગુપત (ગુપ્ત-જાનામાના) છૂપત (છૂપાઈ રહી) શે
 (કેમ) જામત (જામારલા છો) ? તમારી દેહ તો ત્રિભુવનમા ભમતી
 (ભમતી) છે અથવા તમે સવ દામે વ્યાપ્ત અથવા ગતિવાળા છો તો અર્ધો
 નમે ાના શુ કરવા જિજ્ઞાસવા છો ? (અથવા તમે તો જ્યાં જોઈએ ત્યાં
 તૈયાર ! એ અર્થમા પણ એ વાચ્ય હોઈ શકે) પછી દ્રાપદી કૃષ્ણને આદવા-
 નું કારણ મતારી વિનય કરે છે કે તમે તો ગુણી કે અવગુણી જોઈને તેને
 ગુનરો (પત કરો) એમ નથી, (અથવા અમારા ગુણથી જોમાઈને કાઈ

કૃષ્ણ કયે સખિ કારજ એકજ,
ભીમ હુલાવી કુલાવી કરી લે,
જે વદિયો કુરુકેરી સભા બિચ,
પાન રૂઢિર તિ તુજ વરી લે,
જાગે જશે ઝટ જ સખિ જામની,—
આજની, એક મને તિ ધરી લે,
ના રજ ફેર પડે પતિ રીઝવ,
કારો વકારો હકારો હરી લે

૭૫

આવો એવા નથી) પણ ખરે । તમારા દિનમાં ભક્તની દયાજ દમ તી (દ-
મે છે) ।—માત્ર અમે તમારા ભક્ત છીએ માટે તમે અમારા ઉપર દયા કરવા-
ની ખાતર અહીં આવ્યા છો । હે સામળનાન । (સામળા વર્ણવાળા) મારા
જનન રૂપ સખી (મિત્ર) કૃષ્ણ । હવે આનંદનું કારણ કો' (કહો), એમ
વદીને કાગી (કૃષ્ણા-દ્રૌપદી) રામતી (શાત ધર્મ-છાની રહી)

૭૫ કૃષ્ણ ઈ૦—કૃષ્ણ કયે (કહે છે) કે હે સખિ ! એકજ કારજ છે
તે તુ ભીમને હુનાની કુલાવીને કરી લે—સાધી લે શુ કારજ તે કહેછે જે ઈ૦—
ભીમ જે કુ (કારવોની) સભાબિચ (સભામાં) વદિયો (બોલ્યો) હતો તે
રૂઢિર તુ પાન તુ વગી લે (માગી લે) દ્રૌપદીના વચ્ચે કુશાસને ખેચ્યા ત્યારે
ભીમે કહ્યું હતું કે, હું કુશાસનનું રૂઢિરપાન કરીશ, તે આજ તેને રમરણમાં
આણીને તેની પામે કરાન, એમ કહેવાનો અભિપ્રાય છે જાગી ઈ૦—હે સખિ !
તુ હવે ઝટ જા, કેમકે ભીમ જાગી જશે (તો આ વાત તે શીખવણીની ધારી
ને કદાપિ નહિ માને) અને આજનીજ એક રાત જાકી છે તે તુ મનમાં ધરી
લે અર્થાત્ આજ મુદનો સોજાએ દિવસ પૂરે થયો છે માટે આટલી રાત વીત્યા
પછી કુશાસનને ભીમ ન મારે તો પત્ની આપણી જાણ જમડી જાય એમ છે
(અદાર દિવસમાં દુર્યોધનને મારીને યુદ્ધ સમાપ્ત કરવું છે માટે) ના ઈ૦—
તુ સાવધાન રહેજે કે મારા કહ્યા પ્રમાણે કરવામાં રજ (લગાર નેટલો
પણ) ફેર પડે નહિ, માટે ભીમને ગમે તો ડારીને (પ્રતિજ્ઞા બંધ થવાનો બધ
દેખાડીને), વકારીને કે હકારીને (શર મઢાવીને) તેનું મન હરી લે અને પતિ
રીઝવ (ખુશી કરીને કાર્ય મિદ્ધ કરીવે)

મત્તગયદ જરો બની મત્તજ,
 હિન્મતતા ધરો લોહીજ પીએ,
 બોધ કરો સખિ માનુ મને વર,
 છે અડગો ન ડગે અમિ છીએ;
 કર્ણ જશાયકી કપ ધને નહિ,
 તોય બચાવ કયે નવ બી'એ,
 હાવ કરો સખિ ! ભાવ કરો ભલ,
 દાવ કરો ખેન જે વિદ્ય પીએ.

૭૬

પાર કહી વળતી વનિતા વર,
 કૃષ્ણ કૃપાળ દયાળ સવેળા—
 પારથ પાસ પધારત પૂરણ,
 હર્ષ ધરી હરણ અલબેલા;
 અનુન આવી નખી વદતો હરિ !
 કારજકારી થયા શું કવેળા !
 ઈશ્વર શો કવિ વક્ષ્ણ સાંધક,
 સાધક શું કરશેજ અમેળા.

૭૭

૭૬ તુ કહેશે કે દીક છે, હું તેમ કરીશ, તો તેમ નહિ; અમે તો તારી સુકિત ક્યારે માનીએ તે વિષે કહે છે : મત્ત ઇન્-મત્તગયદ—(મદો-મત્ત કાદી) જેવો મત્ત ગાડો બનીને અને હિન્મતતા ધરીને તે લોહીજ પીએ, ત્યારે છે સખિ ! તે બોધ કર્યો તે હું મને (મનમાં) વર (શ્રેષ્ઠ) માનું. એ અડગો (ન ડગે એવો) છે તેથી ડગે એવો તો નથી તેમ છતાં અમિ (અમે) તેની પાસે છીએજ. તોય ઇન્—તોય એનો બચાવ કયે (કરવામાં) અમે બીદીએ એમ નથી બય-મને ! દાવ-સુકિત પ્રયુકિત. ખૂન-લોહી.

૭૭ વર-ઉત્તમ (વનિતા) કારજ ઇન્—આ કવેળાએ (રાત્રીએ) પથ તમે કારજકારી (કારજ સિદ્ધિ કરનારા) થયા કે શું ?—કાર્ય નિષ્ફલ કે શું ? ઈશ્વર શો ઇન્—કવિ વક્ષ્ણ કહે છે કે, અમને જે ઈશ્વરશો (તમારા સરખો ઈશ્વર) સાંધક (સદાય કરનાર) છે, તો અમેળા (વગર મેળવે

કૃષ્ણ કહે નવ મુખધરી કહું,
કાન સુણે તુજ સાર અમારા,
બે ઘડી ધોરજ ધાર્યે ધનજય,
દાખુ દમે કદમે મુવિચારા;
રીછ જગો મન, છતો જગો રણ,
સો' તપ સાર અસાર અમારા,
વક્ત્રબને કવિનો કવિ તોજક-
થો, જવ ગુણ લહોજ અપાગ

૭૮

દ્રોપદી શોચત મોચત ગિણિર,
આવત એવી તણ ભીમ તદ્રા,
માનિનિ મનુજ મોહિનિ સોહિનિ,
ક્યા ગઈ સ્વામી ધરી ભર નિદ્રા;
આતક ચિત્ત સુમિત મણીવતી,
કૃષ્ણ સરૂપ મુખાકૃતિ ચદ્રા,
આસ મરાણ સુભાળવતી ભણ,
વત્સલ રીજવ કથ કૃપીદ્રા

૭૯

આવી મળેતા) સાંધક (મદદગાર અથવા બાણો) શુ કરશે ? અર્થાત્
તમારી કૃપા હોય તોજ મારા બાણ અથવા સદાય આપનારા સાંધક છે અ-
થવા અમેળા-મેળ વગરના-હમ ધન વગરના (શત્રુના) સાંધક શુ કરવાના છે ?

૭૮ ઘડી-ઘડી ધનજય—અર્જુન દમે ઈં—હું મારા વિચાર મુખધરી
કહી બતાવવા ઈચ્છેનો નથી પણ દમે કદમે ભીમ પોતાના કદમે (કગવા
બરીને) શત્રુને દમે સારે મારા સુવિચાર હું તને દાખુ !

૭૯ એની-એવે-એવામા તદ્રા-ભીમ સખધી આજસ દ્રોપદી આવી
નથી એવામા તદ્રા તજીને ભીમ શું બોલ્યો તે કહે છે માનિનિ ઈં— હે
મનુજ (મુદર) માનિનિ ! હે મોહિનિ ! હે સોહિનિ ! (શોભાયમાન સ્ત્રી !)
તુ સ્વામીને (મને) ભર નિદ્રામા ધરીને ક્યા ગઈ છે ? આતક ઈં—સ્વામી
રૂપી મેઘની પ્રતિ આતક રૂપ ચિત્તનાળી હે દ્રોપદી ! સુમિત (સારા મિત્ર-

તોય ન દ્રોપદો આવી મળી જવ,
 કોધી થઇ તવ ભાખત કૃષ્ણ,
 શે ગઇ ? ક્યા ગઇ ? ના ગઇ કો દિન,
 શે તથો તારણી કયનો તૃષ્ણ !
 શુષ્ક થયો સમરે દુખ વેઠી હુ,
 તે મન લાવત શે નવ ધૃષ્ણ,
 વલ્લભ હે વલ્લભા અવભા વર,
 શે ન મળે તથા અન્યત ધૃષ્ણ

૮૦

તોય ન દ્રોપદો બોલી, અબોલીર-
 હી, તવ રૂઠી ઉભો ભીમ બ કો,
 નેન અઢયા, ફૂર વેણુ ઉચારત,
 મારત શુ યમશો ધરી લકો,
 રે પરજક નીચે પગ ધારત,
 આવી રિઝાવત ત્યાહિ અડકો

સ્વામી) રૂપી મણિનતી (મણિને ધાગણ કરનારી—સ્વામી એજ. જેતુ ધરેણુ
 ૭ એવી) અથવા તુ' સુમિત્ર અને મણિવાળી હે સ્ત્રી । હે કૃષ્ણ (સ્વામ)
 સરપ (કાતિ) વાળી હે અદ્ર સમાન સુખાકૃતિવાળી ! હં મરાળ (હસ)
 સમાન આનવાળી ! હે સુભાગવતી (સુદર કપાળવાળી) હે બન (બલી) !
 વદનન કવીદ્રા (કર્નીદ્ર) કહે છે કે, તુ તારા કયને રીજવ (ખુશી કર)
 એમ ભીમ બોલે।

૮૦ તોય ઈ—ભીમ પાઠ્ય કથુ એમ બોલ્યો તોપણુ દ્રોપદી આવી
 નહિ સારે તે કોધી થઈને ભાખત [બોલે ૭] > હે કૃષ્ણ ! તુ ક્યા ગઇ ?
 અને રો [શા કામે] ગઈ છે ? તુ કોઈ દિન [દિવસ] કહી ગઇ નથી, હે તાર-
 ણી ! ને તારા કયની [સ્વામી ભીમની] વણ રો [કેમ] તથા ? સમરે-
 સમામમા ધૃષ્ણ—અધીરતા વલ્લભઈ—વલ્લભ કહે છે કે હે વનભા [વનમા]
 અનભા [ખીમને પ્રાપ્ત ન થાય એવી] ! હે વર [શ્રેષ્ઠ] સ્ત્રી ! તું અન્ય-
 ત [અન્ય-મીત્ર] ધૃષ્ણ [ઈચ્છા ?] તથાને મે નથી મળતી ?

વલ્લભ દુલ્લભ ને અરિને મન,
તેહ મનાવત ને છા ૬૬૦.

૮૧

મૂકી મને વદ વામ ગઈ કઈ,
કો સખિ વા'લી સખાયકી આલે,
ખોડ હવે નવ વાર રતિ કર,
શે મતિ ઉઘો કરી ? રતિઆલે,
દ્રૌપદી કે' પતિ ગે ગીમ અતર,
આપો અતુલિત કો દિન ના ને,
કાજ વિના પ્રિય હુ જલ કે ગઈ,
એવું મને વસતુ લલ રાજે.

૮૨

૮૧ રૂઢી જિભો-દોષ કરીને જિભો થયો મારત ૬૦- [જાણે] યમશે
[યમ જોયો] ધઈને લ કો [કઠિના લ કો] ધરીને માનત [મારે છે-મારો કે]
શુ ? કે ૬૦-રે ! જેવો તે પરજક [પર્ય-પવગ] નીને પગ ધારત [ધરે છે]
તેવે દ્રૌપદી ત્યુહી આવીને તે અડમને [અડમ-ભીમને] રીકારે છે વલ્લભ
કરે છે કે, જે દ્રૌપદી અરિ [શત્રુને] મન દુલ્લભ [દુલ્લભ] છે તે જીતના ૬૦૩૫
ભીમને મનાવે છે !-શાત કરે છે !

૮૨ દ્રૌપદી આવ્યા પછી ભીમ જોલે છે મૂકી ૬૦-હે વામ ! તું મને મૂ-
કીને કઈ [કહી] ગઈ હતી તે વદ (કહે) માન સખા સખાયકા [સખા
કતા] આજે તારી કો [કઈ સખી] વાલી છે ? રતિઆલે !-રતિ [પ્રતિ-
મા] જાનમાન [પ્રકાશમાન] પ્રમાણિત પ્રીતિનાળા દ્રૌપદી ! દ્રૌપદી ૬૦
-દ્રૌપદી કહે છે કે પતિ ! તમને જે ૩૦ દિન ન આવે એવી અતુલિત
[અમાપ] રીસ આજ અતરમા કેમ આવી છે ? જાજ ૬૦-હે પ્રિય ! હુ
કાજ વિના જલ કે ગઈ હોઈ એવું બક્ષેતમાન મનમા વસતુ [વસતુ હોઈને]
બલે ! રાજે છે [શીખે છે] શુ ? -તમારા મનમા એવો વિચાર આવે છે તે
શુ ઠીક રેખાય છે ? અર્થાત્ નહિજ.

ભીપણુ ભીમ ભણે ભલ ભામિની,
 મૂકી મુને ગઈ'તી કંઈ બાળી,
 ધૂમ અમો દશ વીશ દોધી પણુ,
 સાલણી તે નવ હે મતબાલી;
 તેથકો ધાર હું ના તરણી નન-
દીક પસો પ્રિય હે રતનાળી,
 ઇશ્વર શા કવિ વલ્લભને મન,
 વે'મ પડ્યો તિ નિવારણુ વા'લી

૮૩

કૃષ્ણ સરપવતી સખિ કૃષ્ણની,
 કૃષ્ણ હૃદ નહિ કૃષ્ણ સરપા,
 રીઝવતી રમણીક રવે રતિ,
 પ્રીતિ મુનીતિયો રીતિ અનૂપા,
 હે મમ પ્રાણુપતિ પરમેશ્વર,
 ઇશ્વર શા ગુણી, સાગર કૃપા,
 કૃષ્ણ મુપ્તનતણો કવિ પુત્ર હું.
 દ્રોપદી કાજ રિઆણુ મુલૂપા

૮૪

૮૩ ભીપણુ-ભયાનક બન-બલી પ્રિય-પ્રિયા રતનાળી-રતનની પકિત જેવી અથવા રતનના અલકારવાળી ઇશ્વર ઇ-ઇશ્વર સરખા વલ્લભ કવિને મન (તુ રાને ગઈ માટે) વેહેમ પડ્યો છે તેનું વાહાની તુ નિવારણુ કર

૮૪ વગી ભીમ કહે છે કૃષ્ણ ઇ-કૃષ્ણ (રૂપામ) સ્વરૂપવાળી કૃષ્ણની સખિ (મિત્ર), જેનું હૃદય કૃષ્ણ (કાળુ) નથી એવી-હૃદયમા કુડ-કપટ વિનાની, અને કૃષ્ણ સરપા-કૃષ્ણની સગાન-(કૃષ્ણની અનન્ય ભક્ત હોવાથી) છે વગી તુ રતિમા પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનારી તથા મુનીતિયો અનુપમ રીતિવાળી તારા રમણીક રવે (શબ્દે કરીને) મને રીઝવતી (રીઝવે છે) એ સામળીને દ્રોપદી શ્લે છે હે ઇ-સ્પષ્ટ છે સાગર કૃપા-ગુણના સાગરરૂપ અને પ્રેમામૃતના કૃપરૂપ અથવા સાગર સરખા ગભીર અને કૃપ-સરખા

મંજુલ ભાણી પ્રીતિવતી પ્રભુ,
પ્રાણથી પ્યારી પ્રભાવતી નામા,
દાસીપણું પદ ચોગ્ય ન તોપણ,
ધારત કામ અકામ મુશામા;
રે રતિવંત વિચારી વિલુ વળી,
જોઈ પતિ મુજ સિંબિર સામા,
વલ્લભ રીઝી ચઢે રણ એ વિધિ,
લાવો મુરંગ મુશગ મુકામા.

૮૫

તેલ કુલેલ ચમેલીતણું ઘણું,
અતર માલતી ગોગરકેરું,
હીન હીના નહિ સૂખડ ને,
મહિયાગર સાગર નાગર રેરું;

ગૂઢ. અથવા સાગરને કાંઠે મીઠા પાણીનો કૂપ હોય તેવા પ્રિય અથવા મુશુના સાગરરૂપ એવા કુ (કૃષ્ણ) ના પા (રક્ષનાર). કૃષ્ણ ઈન્-વલ્લભ કહે છે કે કૃષ્ણારામના સ્મૃત પ્રેમાનંદનો હુ કવિ મુત્ર છું, તે દ્રૌપદીનેમાટે મુખૂપા (સા રા રાગ્ન—બીમને) રીઝવું છું—દ્રૌપદી ઉપરનો બીમનો વેહેમ શી રીતે દૂર થયો તે વર્ણવું છું.

૮૫ દ્રૌપદીએ બીમને શું કશું તે કહે છે. મંજુલ ઇન્-હે પ્રભુ (સ્વામી) । મને પ્રાણથી પ્યારી એવી મંજુલ (મુદર) ભાવણ કરનારી અને પ્રીતિવતી (પ્રીતિવાળી) પ્રભાવની નામે એક દાસી છે. જો કે તે એવી છે કે તેને 'દાસીપણું' એવું પદ આપવું ચોગ્ય નથી તથાપિ તે મુશામા (સારી સ્ત્રી) કામ અને અકામ (કરવા જેવું કામ કે નહિ કરવા જેવું હલકું કામ) પણ ધારત (ધાગણ કરે છે—કરે છે)—અર્થાત્ ઉત્તમ બી છે—હલકી દાસીઓ જેની નવી તેણે પતિને (તમને—બીમને) મારા સિંબિર (તંબુ) ની સામા આવતા જોઈને અને તે વિલુને (ઇશ્વરને—બીમને—તમને) રતિવંત (રતિની ઇચ્છાવાળા) વિચારીને, જેથી બીજે દિવસે વલ્લભ (તમે) રીઝીને રણમાં ચઢે અર્થાત્ ચઢો એ વિધિ (એ પ્રકારના) મુરંગ મુશગ

પાણી ગુલાબ તાણું પતિ લાવી ઈ,
 સર્વ પ્રકારતાણુંજ સવેરં,
વલ્લભ વલ્લભ વલ્લભ જે અતિ,
વલ્લભ લાવી મૃગમદમેરૂ.
 એ વિધિ કાંચન પાત્ર ભરી પતિ!
 લાવી સુરાગ અને વળી રંગા,
 શી બની નૂતન એ તન શું ધન—
 વંતિ રૌંસાઈ સરાહિ અભંગા;
 બોલી બજે રતિવંત રૌંઝાવ તું,
 અંગ સુરંગ ધરી વિતરંગા,
 હું તવ ના મુખથી ઉચરી પતિ,
 વલ્લભની નહિ વેળ વિટગા.

૮૭

(સારા રંગરાગ—તેજ કુલેશ અત્તર વગેરે) તે સુકામા—સારી ઈચ્છાવાળી—હિતેશ્વર દાસી લાવી છે.

૮૬ પ્રભાવતી દાસી શું લાવી છે તે કૌપદી બીમને કહે છે: તેજ ઇ—
 રૂપ છે. હીનો (એ નામનું અત્તર) જે હીન—હલકું નથી તે. સાગર—
 સાગર જેટલું—અતિશય નાગર—નારંગીનું તેજ. દેર—દોહડું, અર્થાત્ ધણું.
 ઈ—એ. સવેર—સવેળા વલ્લભ ઈ—વલ્લભ કવિ કહે છે; કૌપદી એ રીતે
 બોલી કે હે વલ્લભ ! (પ્રિય !) વલ્લભ (સ્વામી—બીમ) ને જે અતિ વલ્લભ
 (વાલાયું) છે, તેમ જે ના કોઈને વલ્લભ છે એવું મૃગમદ (કરતુરી) માં મેરૂપ
 (અર્થાત્ મેરૂકરતુરી) પણ લાવી છે.

૮૭ ગી ઈ—એ પ્રભાવતી પોતાને તને (શરીરે) શી નૂતન બની છે!
 કેવી બની હતીને—શણ્ઘાર ધરીને આવી છે ! શું (જાણે) ધનવંતી (ધનદેવ-
 તા—લક્ષ્મી) ગીસાધને આવી આવી હોય ! એવી એ અભંગા (અખંડ—પરે-
 પૂરી) સરાહી (મુતિયુક્ત ચર્ચ) છે (સિમ્હના—મુતિ કાળી) બોલી ઈ—
 ને વિતરંગા (વિવદાણુ તુરંગવાળી મારી પામે બળવડે બોલી કે તું અંગે
 સુરંગ ધરીને રતિવંત (બીમને) રીઝાવ. અથવા, તે બોલી કે તું અંગે સુર-
 ગ ધરીને વિતરંગા (તરંગ—વિચાર વિનાની—અર્થાત્ એક ચિત્તવાળી) ધધ-

શે નહિ જો રણધી પતિ આજજ,
આવી મળ્યો મૌતિથી સુભગા જો,
આ દિન રોણ ન કો દિન આવત,
શે વિલસાવત હે સુરગા જો;
જો પતિ છે અડગો અચ્ચો અતિ,
તો દિન આ સુખ છે સુજગા જો,
વશ્વભ તોય ન મેં ધરિયું ચિત,
મિત જુઓ ઉભી આ સુનગા જો.

૮૮

હોવ હરિવદની મદની રદની,
કદની કુખ મોચવતી ત્યાં,
આવી સુનારો અપારિ ઉભારો,
સવારો સુખાકૃતિ લોચવતી ત્યાં;
જોઈ સુરૂપ અનુપ, અનુપમ,
કુપસુધા રૂપ રોચવતી ત્યાં,
યાજ ધર્યો કર તેથી દિમે વર,

તેસ્વામીને રીઝાવ. હે પતિ ! હું તે વખતે સુખથી ' ના ' એ પ્રભાણે બોલી,
ખતે તેને કહ્યું કે હે વિટગા (વિટગા-કળાકુશળ સ્ત્રી) મારે અંગે સુગંધ
લગાવવા જેથી મારા વશ્વભની આ વેળા નથી.

૮૮ દ્રૌપદી બીમને કહે છે કે, મારું એવું વચન સાંભળીને દાસી બોલી:
શે ઇં-૨૫૯ છે. સુભગા-સારા ભાગ્યવાળી (દ્રૌપદીતું સંબોધન). આ
ઇં-હે સુરગા (સુરંગા-સારા વણવાળી સ્ત્રી) ! આ દિવસની રેણુ (રજની-
રાત્રી) કાઈ દિવસ આવવાની નથી, માટે મને શી (શું કરવા) વિસલાવત
(ટળતળાવે છે) ! સુભગા-સધળા જગતમાં કે સારી જગા. વશ્વભ ઇં
વશ્વભ કવિ કહે છે: દ્રૌપદી બોલી કે, તોય મેં તે દાસીના વચન ઉપર ચિત્ત
ધર્યું નહિ; હે મિત્ર (મિત્ર-બીમ) ! જો આ સુનગા (સુનંગા-સારા
નંગ જેવી-રત્નરૂપ સ્ત્રી) જોઈ છે ! તો તેને જુઓ.

નેવર નેવર શોગવતી ત્યાં.
 રાણી ગ્રહો મન રાગ વિરાગથી,
 હું લઈ આવ્યો પતિમુખકાળ,
 ના નવ કેવી ઘટે પતિ રીઝવ,
 નો રાત્રી નામ ધરોજ સમાજ;
 દાસી ઉદાસી થડં વધું શું વડું,
 ધર્મતાણી રાત્રિ! જાય ન માત્રા,
 વલ્લભ ને રણમાં રગડી અરિ,
 આવત શેય લગવત રાજા!

૯૦

૯૯ દેવિ ૪૦—એવામાં ત્યાં આગળ હરિવંદની (ચંદ્રમુખી) મદની (મદન-કામ ઉપજાવે એવી, અથવા મદનાળી), રદની (હૃદયની) કદની (કદન-અંગ કરનારી)—કામીઓના ઉદયને કચરી નાખનારી (કાગવેદના ઉત્પન્ન કરીને), દુઃખભોગ્યવતી (દુઃખમાંથી ભોગ્યન-છૂટકા) કરનારી, સુખાકૃતિ ભોગ્યવતી (સુખ રૂપ ભોગ્યન ાળી—જેનાંનેજ જોતાં સુખ ઉપજે એવી) સુનારી (સારી સ્ત્રી) અપારી (અપાર) ઉમરી (ઉત્સાહવાળી થઈને) અને સવારી (સવારી—શણ્ઘુગાર સજ્જને) આતી. બીજે તે અનુપ સુરૂપવાળી, તથા અનુપમ સુધા (અમૃત)ના રૂપ જેવી, અને રૂપ સંબંધી રોગ્યવતી (કાંતિવાળી) અને જોઈ. તેણે કર (હાથ)માં ધાળ ધર્યો હતો તેથી તે વર (ઉત્તમ) દિસે (દેખાય છે), વળી તેજુ જે જે ર (ધરણ) તથા નેવર (નેપુર-ઝાંઝર) પેહેર્યા હતાં તે પણ ઉત્તમ દેખાતા હતાં. એવી, (દ્રૌપદી પોતાની ભેટને અંગીકાર નથી કરતી તેથી રોગ્યવતી (રોક કરતી) સ્ત્રી બીજે દીડી.

૯૦ પ્રભાવતી દાસી બોલે છે: રાણી ૪૦—હે રાણી (દ્રૌપદી) મનમાં રાગ (પ્રીતિ) કે વિરાગ (અપ્રીતિ)થી પણ મારી ભેટ ગ્રહો (અહણ્ય કરો); કેમકે તે હું પતિ (બીન)ના સુખકાળ (સુખકાળે) લેઈ આવ્યો છું. સમાજ—સમાજમાં—સહુ લોકમાં. દાસી ૪૦—તમે મારી આણેલી ભેટ નહિ અહણ્ય કરો તો હું દાસી ઉઠાસી ચર્છગ, વગરે શું કદું? પણ હે-સતિ! એથી ધર્મની માત્રા (મર્યાદા) વગર નથી માટે અહણ્ય કરો અર્થાત્ દાસજને પ્રીતિથી આણેલી ભેટ આવે પ્રસંગે અંગીકાર કરવી ઘટે છે એવો ધર્મ છે! તમે તે નહિ અંગીકાર કરો તો ધર્મની મર્યાદાનો લોપ થશે. અને

ક્રોધયો દ્રોપદી તો મુણી ભાખત,
જાઅલિ ! જાઅલિ ! જાઅમોલા,
રંજન ભજન કેમ કરું અમિ,
કેજન ગજન જાણુ અમોલા;
અજન ખજન સાં ચલણુ ચખ,
વ્યજન રજન વાંલ વરોલા !
વલ્લભ દુલ્લભ છે દિન છે દિન,
મુલ્લભ મુલ્લભ તોરિ અતોલા.

૯૧

ભીમ ભજે ભક્ત ભામિની ! દામિની—
શી દમકી ચમકી ધુરકાવે,
રીઝવ રામ શુ આમ કરે અલિ,
કામ ! મુકામ બિચે ભુરકાવે;

જો રણુમા અરિ (શત્રુઓ) ને રમડીને રાજા (ભીમ) આવે છે તો તેની પામે અગરાગરહિત જઈને તેને શુ કરવા લખવે છે ! એવી સ્ત્રી જોઈને તો તેને લાજ લાગે ! માટે તું એમ શામાટે કરે છે ?

૯૧ અમોલા-મોલ્યા વિનાની રજન ઇન્-અમિ (અમે) માગ રવામીને રજન કરવાનું ભજન કેમ કરીએ, અમે તો કેજન (કામદેવ) નું પણ અમોલા (અમૂલ્ય એવું) ગજન (પરાજય કરવાનું કર્મ) જાણુ (જાણીએ છીએ). અર્થાત્, હે દાસી ! તું મને શુ રીખામણુ આપે છે હું તો કામદેવને પણ વશ કરી સેવા રૂપ અમૂલ્ય કર્મને જાણુવાવાળી છું તો પછી મારા રવામીને રજન કરવાનું હું કેમ ચૂકીશ ? અથવા અમોલા- (દાસીનું વિશેષણ) અજન ઇન્-અજન (કાજળ અર્થાત્ કાળા) ખજન (દીવાળી ઘોડા) જેવા ચચળ ચખ (નેત્ર) ચલણુ, (અથવા અજન કાજળ) અને ખજનરા ચખ ચલણુ. અને હે વરોલા (ભમરી !-દાસી બહુ મોલ છે માટે તેને ભમરીની પેઠે ગણુગણાટ કરનારી કહી છે) વ્યજન (મામિક વચનોએ કરીને રંજન કરીને વાલ (વાહાલ) ઉપજાવુ (અધ્યાદાર). વલ્લભ ઇન્-હે દાસી તું આ દિન દુલ્લભ છે આ દિન દુલ્લભ છે, એમ શુ કહે

લાડિયિ ! લે લલના વવના વ,
 રે જલના જવના ઝુરકાવે,
 વલ્લભ આ કવિ-તાજ મુસાજથી,
 કાજ કથે અગ્નિ હુરકાવે
 દ્રોપદી બોલી ગઇ શુભ કારજ,
 તો કરવા ઉઠી આપ કનેથી,
 વે'મ પડ્યો વદિયા મતિવાનજ,
 શે રીઝશે સતી શુભ બનેથી,
 સૈધવ સાથ વસી પ્રિય બે દિન,
 ત્યા તજ્યુ સર્વસ રયામ મનેથી,

હા, પણ જોને અતોના (અમાપ) તોરી (ઘોઝ-રજુસ ગ્રામમા) સુલભ છે,
 તેને આ દિન પણ સુલભ છે અર્થાત્ વીરપુરવને મધ્યા દિવસ મુનમ છે
 છેકા નુપ્રાસ.

— ૮૨ દ્રોપદી દાસીને એ પ્રમાણે કહે છે તે રાજાની બીમ દ્રોપદીને શુ
 કહે છે તે વર્ણવે છે બીમ ઈન્-બીમ બખે (બાખે-મ્હે) કે હે બની ભામિની
 દ્રોપદી ! દામિની (વીજળી) ના જેવી દમકી (પ્રકાશીને) તથા ચમકી (ચમ
 કારો કરીને) દાસીને શુ કરવા હુરમાવે છે ? — બીહીવરાવે છે ? ત્યારે શુ મ્હ ?
 તે કહે છે રીઝવ મ્હ-હે રામા ! એ દાસીને રીઝવ-રાજ કર-એણે આણેની
 બેટ લેઈને એને ખુશી કર આનિ ! — સખિ ! — આમ શુ કરે છે ? — શુ કરવા
 એનો તિરસ્કાર કરે છે ? કામ ઈન્-હે કામ ! (હે મમા !) એ દાસીના સુમમ
 (સારા કામમા) તુ એને હુરકાવે છે ! — ભરમાવે છે ! અર્થાત્ ભરમાવે છ શુ ?
 લાડિયિ ઈન્-હે લાડિયિ લલના ! દાસીએ આણેની પર (હુતમ) વવના
 (વરણા-બેટ) તુ લે-સ્વીકાર તુ નથી લેતી તેથીતો તેને જલના (બગીચા)
 ની જવના (જાળ) મા ઝુરકાવે છે-સળગાવી દે છે (જલના બાળી દવુ)
 વલ્લભ મ્હ કવિઓના તાજ આ વલ્લભ કવિ મુસાજથી (સારા સાહિત્યથી)
 કાવ્યરૂપી કાજ કથે છે અને તેમા અરિને (અતિપદ્ધી કવિઓને) હુરકાવે છે
 હાથી દે છે

વશ્વજ આપની સાથે વસી વન,
રે તઈં વૈભવ બીઈં ધનેથી.

૯૩

એમ વદી મુખ મ્હાનવતી યઈ,
શુ અમતી કરતી કુલ ચેષ્ટા,
લીમ ભણે નરઆમ ઘટે મતિ !
રીઝવ તુ પતિ હે તનુશ્રેષ્ઠા;
મારૂં વદે ભલ્લ માડ વદે બળ,
શાપ ઉશાપ ગણે કદિ જ્યેષ્ઠા,
વશ્વજ તુ મતોતુ પદ ધારતી,
ના બન ના બન રે પ્રિય ! નેષ્ઠા.

૯૪

જો મગરે ભરવી ચૂક ભામિનિ,
છન ગયે હડ નો નવ મુકે,
તેમ મડોડોતણ પતિ દેશ્યો,
તોડિ કમે તન બે હડ ચુકે ?

૯૩ દ્રૌપદી ઈ—બીમતુ વચન માનવીને દ્રૌપદી બાંધી કે આપ કનેથી
હિંદીને શુભ હાજર કરવા કુ મર્છ, ત્યા મનિસાન એમ તમે 'વે'મ' પડ્યો એ
મ વધા, તો પડી કુ મતી શુભ (રમ નમથી સુદર) બન્નેથી તમે ગે ગીઝ-
શા ૧—ખુશી થશે ? મૈધન ઇ—હે પ્રિય ! હું ગૌધન (જયદ્રથ) સાથે બે દિન
વસી (તે હરણુ ડગી મથો ત્યારે) ત્યા (ત્યારે) તમે મનેથી (મનગાથી)
સર્વસ (મર્સવ—અર્થાત્ સધણુ) રથ મ (કાળાશ—૮૬૫૮—મારા વિશે દૂષિત
ભાવ) તજ્યુ, તેમજ વેશને તજીને અને ધનથી બોહતં । (વડોક્તિ—અર્થા-
ત્ ધન રહિત યજીને) આપની સાથે વનમ વસી (ત્યારે પણ તમે મનગાથી
મારા વિશે દૂષિત ભાવ તજ્યો હતો—તો આજ તમને વેહેમ કેમ આજ્યો ।)

૯૪ મુખ મ્હાનવતી—કર્માર્થ ગરેલા મુખવાળી શુ ઈ—જાણે કે
કોઈ અમતી સ્ત્રી કુલ ચેષ્ટા (કપટથી હન પ્રપંચના ચાળા) ન કરતી હોવા
તનુશ્રેષ્ઠા—શ્રેષ્ઠ સારીરવાળી !—સુદરી ! માડં ઈ—મને કોઈ સાર કહે
આપના કોઈ બળથી માફ કરે, પણ જે જ્યેષ્ઠા (મોટી—ઉદાર મનની) હોય
છે તે શું કોઈનો શાપ કે ઉશાપ ગણે શુ ! નથીજ મનુષી નેષ્ઠા—નમરી

હારિલ હાર કરી નવ ખાયજ,
 જાય જીવેથી ન કાણથી રૂકે,
 એ હૃદયી રાડ કામિનીની હૃદ,
 છે અતિ જાહેર કેવલ દૂકે.
 સુણી થઈ તવ દીન આતે સતી,
 રે મતિ મૂકી રમાધવ લીધે,
 આ વિકરાળ કરાળ કુવેણુ સુ-
 છું પ્રથમે અસુ ધારી અસિદ્ધે;
 ધિક્ક સતીપદ લોક વદે થયું,
 કૃષ્ણ કહું કરવા મતિ દીધે,
 વલ્લભ દુહલભા કહ પડી સતી,
 માઝી લીધું દુખ રે કુડ કીધે ।

૯૬

૯૫ દુહ સ્ત્રીઓની હૃદ વર્ણવીને ભીમ દ્રૌપદીને પ્રસન્ન કરે છે: જો
 ૪૦-૨૫૪ છે. મકોડીતણા પતિ-મકોડો. તન બે-તનના બે ભાગ. હારિલ
 ૪૦-હારિલ પક્ષીએ કાષ્ટ પકડ્યું હોય તો તે જીવેથી બન્ને જામ પશુ કદી
 હાર ખાય નહિ (લાકડું ન છોડવામાં), અને કાષ્ટથી રૂકે (અટકે) નહિ-
 કાષ્ટથી દૂર ન થવામાં અટકે નહિ. કહેવત-“મગર મગેલા હરિયેલ કાઠી, તપે
 તળાંની ગત માઠી; કાં તો અપના ધાર્યા કરદી, નહિતો પ્રાણ તજી કો મરદી.”
 ગુજરાતીમાં-“મગર, મકોડો, હરિયલ કાઠી, તે કરતાં અળખા ખુધ માઠી.”
 એવી કહેવત છે. દૂકે-પાસે-વર્તમાન સમયમાં. અર્થાત્ તું એવી નિર્દિત સ્ત્રી-
 હૃદ શું કરવા પ્રયત્ન છે ?

૯૬ ભીમનાં વચન સાંભળી થયેલા દ્રૌપદીનો પશ્ચાતાપ વર્ણવે છે: સુણી
 ૪૦-ભીમનાં વચન સાંભળીને સતી દ્રૌપદી અતિ દીન થઈ અને મનમાં કહે-
 વા લાગી કે રમાધવ (કૃષ્ણ) ને લીધે મેં મતિ (યુદ્ધ) મૂકી (તજી)
 અર્થાત્ મારા સ્વામીને છેતરવા રૂપ આ પ્રપંચમાં હું સામેલ થઈ તેથી મારે
 આમાં વચન સાંભળવાં પડે છે । વિકરાળ (વિકાળ)-ભયાનક. કરાળ-કર્ણકટુ.
 પ્રથમે ૪૦-હું અસુ (પ્રાણ) ધારીને અસિદ્ધ-બીજ પ્રકારે સિદ્ધ ન થાય
 માટે-ન ચાલતાં પ્રથમજ સાંભળું છું-જન્મારામાં પેહેલવેહેલાંજ સાંભળું છું !
 ધિક્ક ૪૦-લોક જે સતીપદ વદે છે તે મારું સતીપદ ધિક્ક થયું એ અન્ય.

ભીમ ભણે સતી તેવ રુઝેન હુ,
અગ ધમ્મ રમુ તુ ગે : સાપ્તી,
સત ઘટે સતિ ! ના ધતી પ્રીતિ,
એ વધતિ વપતિ વધુ માણી,
એમ વદી કર એક ધરી સતી,
ખોલ્લો દાસો ઉદાસી વખાણી,
વલ્લભ ને અગિ દુ-યમ છે કવિ,
રાજ મહાશિરતાજ મરાણી

૬૭

તે વદતો મુણિયે ગસિજો સહુ,
ને અરસિકે ઉડી ઉડી ભાગો,
આ કવિતામય અમૃત છે સર,
ને સુર હો ધરી ધ્યાન લગો,
ને અમુરો તવ ધારણુમા પડી,
ધાર અધાર કરો સ્વરદા ગો,
વ-યભ વ-ગભ રીપવતો, રસિ-
કા રસિખ રસિકા સહુ ત્યાગો

૬૮

વલ્લભ ઈ-વગ્મ કહે છે કે, એની રીને તે દલ્લભ (દુભ) સતી પ્રમા પડી
અને ખોતી કે, રે ! કુક (કપટ) કીધે (કરવાથી) દુખ હાથે કરીને માગી
હીધું છે

૬૭ અગ ધમ્મ ઈ-ભીમ કહે છે હુ તારે શરીરે ધમ્મ-ઓપકુ અને
તને રમુ રગ અગતુ માટે તે શાપી ! તુ રીઝ-અગ્ન થા હાસી-ને ઉ
દાસ ધધ ગઈ હતી તે દામી ! વલ્લભ ઈ-વગ્મ કહે છે કે ને અરિઓ
દુર્લભ છે તે સી દ્રોપદીને કરિરાગઓના મહાશિસ્તાજ-મે સગમી-વખા
ણી છે અથવા કરિરાજ વલ્લભ કે છે કે ને અરિઓ અતિ દુભ છે
એવી દ્રોપદીને મહાશિરતાજ-ભીમે સરાણી વખાણી સ્તુતિપાન કરી

૬૮ વગ્મ અગિ શુભાર વધુન કરવાના ઉપક્રમ વારા કરિતા ની સ્તુતિ
કરે છે તે ઈ-તે (વલ્લભ) એતાઓને કહે છે કે સુખીગે (જીવુ સ્વપ્ન છે)
આ ઈ-આ કવિતામય અમૃતનુ સર (સરોવર) છે, નેતમે સુર (દેવ) હો

દ્રૌપદી ચાંપી હૃદ બડલાગી,
 સુઅગ મુરાગ મુરાગ લગાડો,
 દ્રૌપદી સાન્ધ હોઈ ગઈ તવ,
 માનવ કૃષ્ણનુ કીધ બગાડો;
 સ્વામિ ભલા પરજક ગિરાજિય,
 લાવુ મુરાગ હું કામજગાડો;
 વલ્લભ હું વલ્લભ રિજવુ પતિ,
 શોક મમૂળ સમૂળ ભગાડો

૯૬

તો-અમૃતના અધિકારી દો તો, તે અમૃતને ધરીને ધ્યાનથી (ઊધરૂપ ધ્યાન-
 થી) જગો-સાન્ધ થઈ કવિતા માળજો અમુરો છં-જો અમુરો (દૈત્યો)
 હો તો ધારણમા (હાંવમા) પડીને અવોર એની ઘેર (બીહામણી) સ્વરદા
 (સ્વરઆપનારી) જો (વાગી) કરો (ધરધરનાક બેનાવો-જિવો) કેમકે તમે
 અમૃતના અધિકારી નથી વધબ છં-વલ્લભ કવિ કહે છે કે વલ્લભ (ભીમ)
 રસિકા (દ્રૌપદી)ને રીઝવો (રીઝવે છે), માટે હે રસિકા (રસિક પુરૂષો)
 તમે મહુ (સર્વ) પોતાની રસિકા (રસિક તરૂણીઓને) ત્યાગો (અને આ
 તેની રસગય કથા સાંભળનાને આવો તાત્પર્ય કે પ્રત્યક્ષ કામિની કરતા પણ આ
 શૃંગારમય કવિતા નધારે રસિક છે

૯૮ તે બડલાગી (મોટા ભાગનાગા) ભીમે દ્રૌપદીને હૃદય સાથે ચાંપી
 અને બે દૈત્યો કે હે સ્ત્રી મુરાગ (સારી પ્રીતિ)થી તમારા સુઅગે મુરાગ
 (અતર વગેરે મુનાસયુઅ રગગગ)ને લગાડો-ચોપડો તે સાંભળીને દ્રૌપદી
 સાન્ધ હોઈ ગઈ (થઈગઈ) અને મનમા નિચાગવા લાગી કે, જો હું અગરાગ
 લગાવીશ તો કૃષ્ણનું મીધ (કરુ) મારે જે માનવુ જોઈએ તેમા બગાડો
 થશે (માટે મારે હવે કોઈ યુક્તિથી ભીમને ભમાવીને શરીરે રાગ ન લગાડતા
 કતવ્ય અર્થ સાધવો જોઈએ જેમ સાન્ધ થઈને ને મોડી કે) હે બના સ્વામી !
 તમે પરજક (પર્જ-પવન)મા ગિરાજિય (ગિરાજે), હું મારે શરીરે
 કામજગાડો (અને જગાડે એવો) મુરાગ મનુ (વગાડુ) છું અથવા તમે
 પ્રેમને પ્રદિપ્ત કરો હે વલ્લભ (સ્વામી) હું તમારી વનમા (વલ્લભ-પ્રિયા)
 તમે પતિની રીઝવુ છું, માટે સમૂળ (અશેષ-સંધળા) શોકને સમૂળ (મૂળ-
 માથી) બગાડો-નાશ કરો

ભીમ મહાતુપ ખૂશ બની, પરિ-
યક પધારત છે રત ઝાઝી,
હાથ ધર્યોજ સુરગ સુરગથી,
અગ લગાવત શુ મત ભાણ,
આ પ્રિય કસ્તુરી આ પ્રિય અતર,
આજ ગુલાબતણે જળ રાણ,
લાલુ હુ અગ ઉમગ અથાગથી,
રે સ્મરી રે સ્મરી રે પ્રિય લાણ

૧૦૦

આપ સભા બિચ ખોલિ ગયા પતિ,
કે સતી દ્રૌપદી અગ અનેરે,
ને કર કુદ કુશાસનનો અક-
ક્યા લવિયા કક વ્યર્થ ફરે,
લોહી ઉતુ વદને કરીને પીજ,
બીજ નહીં બકરોજ વધેરે,
તે રૂઢિરે ખરડાઇ મણુ સતી,
તો પતિ ભીમ ભણોજ અને રે

૧૦૧

૧૦૦ ભીમ ઈન્-દ્રૌપદીનુ એવુ વચન સાંભળીને બીમ મહાતુપ (અ
તિ સતુષ્ટ) અને જુગ બનીને પર્વક (પનગ) મા પધારત (પધારે છે)
કેમકે તેને ઝાઝી રત (પ્રીતિ) છે હાથ ઇન્-પછી દ્રૌપદીએ સુરંગ (સારા
રગરાગ) ને સુરગથી (સાગ આનદથી) હાથ ધર્યો (હાથમા લીધો),
કવિ કહે છે કે, એ પોતુ ની મત (મતિ - કૃષ્ણે કહે ॥ મુગિત સખધી) ભાણ
(ભાગીને તનુને) અગેજ લગાવત (લગાવે છે) રૂ શુ ર હાથમા લેધને
દ્રૌપદી શુ બોલી તે કહે છે આ ઈન્-હે પ્રિય ! આ કસ્તુરી છે, હે પ્રિય ! આ
અતર છે, આજ ને ૩ મજળથી ગણ થવાય એવુ શુનામતુ જળ તો
આજ છે । હવે એને હુ અથાગ ઉમગથી આ લાલુ (લગાડુ) છુ (એમ
કહીને વળી દ્રૌપદી એમનેક બોલી ઉઠી કે,) હે પ્રિય ! રે ! હું સ્મરી સ્મરીને
લાણ ગઈ છુ । -મને મામયું । મો આમયું । અને તેથી હુ લાણુ છુ ।

૧૦૧ દ્રૌપદીો શુ મામી આનુ તે મ્હે છે આપ ઇન્-દ્રૌપદી બીમને
કહે છે કે, જ્યારે કુશાસને સમાગા મારા વસ્ત્ર ખેંચ્યા સારે હે પતિ ! આ

ત્યા વળિ આપ બળેથકો તો કચિ-
 યા મમ સામુ નિહાળી નિહાળી,
 આંજ્યો અગ સુરગ ન દ્રોપદી,
 લાવીશ લોહી દુઃશાસન ટાળી,
 એ પતિ આપ ધર્મ પશુ વ્યર્થજ,
 જાય હુ અગ સુરગજ ભાળી,
 દાસની દાસ ઉભી તમ આધીન,
 વદનભ પાણી જરો વદી કાળી
 ભીમ બણે સતો કાવ હણુ અરિ,
 લા ય સુરગ તુ આજ અગાડી,
 દ્રોપદી કે' પતિ ના વિસરી કુખ,
 જે સુસભા ગિચ દીન અનાડી,
 તેમ ધર મન કે દિન પોડશ,
 તો ગુર્જા નવ મર્ણુ લગાડી,

૧૦૨

સભાની ખીચ (વચમા) બોલી ગયા છે કે, 'સતી દ્રોપદીના અંજો અગ ઉપર દુઃશાસનને જે કર (હાથ) અડકો છે તેને અને જે તે લવિયો (બક્યો છે) તેને હુ ફેરે (એકજ દેરે) વ્યગ મર-તે હાથનો નાશ કરી તેનું બોનવુ મિથ્યાકર અને જોગ બકરો વધેરે તેમ તેને વધેરીને તેનું ઠીતુ લોહી હું વધને કરીને (મુખપડે) પીજી, પણ બીકુ નહિ વગી તે રૂધિરે ખરગાધને હુ સતી (દ્રોપદી)ને મગુ તો મને અજ (અજોગ) કે અજોર (ન છતાય એવો) ભીમ બણો-કરો' હે પતિ ! તમે એની પ્રતિજ્ઞા મરી છે ।

૧૦૨ વગી ઈ—ત્યા આગળ વળી આપ મમ (મારા) સામુ નિહાળી નિહાળીને બળેથકી કચિયા (બો યા) કે, હે દ્રોપદી તુ આજથી દુઃશાસનનું લોહી ટાળીને (તેના લોહી ગિનાય) તારે અગે સુરગ (સારા રાગરમ) ન લાવીશ (ન લગાડીશ) " હે પતિ ! અગે (મારે શરીરે) સુરગ ભાળીને આપે ધરેનું એ પશુ વ્યર્થ જાય છે પછી હુ તો તમારા દાસની દાસ તમારે આધીન ઉભી છું (અર્થાત્ પછી હુ તો તમે મરેશો તેમ કરીશ) વહજ કહે છે કે કાળી (દ્રોપદી) વદી કે, પણ તમાર પાણી જરો

વલ્લભ વલ્લભ રીઝન કારણ,
અગ સુરગ લગાડુ ભગાડી.
આપ કષો પાણ કાલ કરે ખરે,
જો અરૂંરા જાનો ભીમ સુભાથી,
નારતાણા તવ ટેકે કરાપતિ,
ના રતિ જો બળ મા'મત હાથી,
હુ અબળા પાણ કાનિની નદિની,
વદિની પાડવ પત્ની સુપાથી,
આપતાણા હથિધાર ધરી તન,
કામળ કાઠુ કપૂતનુ કાથી
આપતણી પરતીગન સિદ્ધજ,
ચાય પતિ પછિ આવુ હમગી,

૧૦૩

૧૦૪

૧૦૩ અનાડી-દુષ્ટ (દુશાસન) તેમ ઈન્-તેમ વગી મને મનમા
એમ પણ થાય છે કે સોગ દિવસ તો રહી ગયા તથાપિ એ લનાડી (દુશા-
સન)નું મગલુ થયું નહિ । એ જાન છે અથવા દુશાસનનું મરણ હજી સુ-
ધી ન થયું તમાગી પ્રતિજ્ઞા મિથ્યા જતા લનાડી, રે એમ હું મનમા ધાર
હુ । વચન ઈન્-દ્રા રહી કહે છે કે, તોપણ વચન (સ્વામી)ને રીઝવનાને
માટે હુ તે પ્રતિજ્ઞાને બનાડી (નાશ કરી) પણ અગે સુરગ લગાડું (લ
ગાડું હુ)

૧૦૪ પપુ—પ્રતિજ્ઞા અશ્રય થી—ગનર થઈને, કે અશ્રય-મોગ
થઈને નાર ઈન્-જો મા'મત (મતામત) તાથીગા (અર્થાત્ તમોમા) જો
રતિ (તગાર પણ) જળ નથી તન (તારે) પછી તે પતિ (મારા સરખી)
નારના તો ઝક ઝસા (શાનાજ રતે) ! પછી વધાર પાણી ગદાનસને “તમે ચૂડી
જો પેહેરીને બેસો હુ પ્રતિજ્ઞા માન રી નાપુહુ” એના અર્થનું મર્મ
વચન દ્રોષથી ભીમને કહેટે છે ઈન્-દું હુ તો અબળા (નિર્બળ—
સ્ત્રી) પણ કાનિની નદિની (પુત્રી) હુ તથા પા'તની વદિની (વદવા થો
ગ્ય) સુપાથી સારા પાણીનાળી (પાથમ્-પાણી) પત્ની હુ, માટે આપના
હથિધાર તન (શરારે) ધરીને કાથી (અથ-કૌવતનાળી) હુ તે કપૂત (દુ-
શાસન) નું કાસન કાઠુ-કાઠી આવું ।

બેટુ ભડી ભડી ભાતથી જૂપતિ,
 અગ ઉમગયકી ધવ રગી,
 આપ જીઆ ગળ નારતાણુ નર,
 શુ તન કામ કરે હોય જગી,
 વધલ મોહિનીથી હરશા બચિ-
 યા તવ આપ કરાજ અભગી.
 જ્યા લગી કર્ણ વસે પતિ જૂબિય,
 ત્યા લગી તો નવ તારુજ તૂટે,

૧૦૫

૧૦૫ પાછના મોહનો સબધ આણુ છે આપ ધૃ- હે પતિ । એ
 રીતે આપની પરતીગન (પતિયા) સિદ્ધ થાન તે પછી ઉમગી (ઉમગવાળી)
 હુ પાછી આણુ અને હે જૂપતિ । આસ ધન (સ્વામી) ને-તમને રગીને-
 લોહીથી રાતા કરીને (અર્ધાત લોહીથી તમાર અગ રાત્ર થાય એની રીતે)
 અગમા ઉમગ ધરીને તમને ભની ભાતથી બેટુ અથવા હે રગી (રગીના)
 ધવ (સ્વામી) । એમ પણ થઇ શકે વગી બીમો વધારે તીવ્ર વચન કહેઠે
 આપ ઈ-આપ નારતું બગ જીઆ મદાપિ તન (શરીર) જગી (મોહ-
 ભારે) હોય તથાપિ તે શુ કામ કરે ?-અર્ધાત તમે માત્ર ચારીર વધારી જા
 ણ્યુ છે, તમારાથી શુ પરાક્રમ થયાનુ છે ? જા એ સ્વામીને જાણ્યા હોય
 એ વાત સંબંધિત કરાવનાને દૃષ્ટાત આપે છે મોહિનીથી ઈ-હરશા (ગદા-
 દેવ સરખા) પણ મોહિનીથી (મોહિનીના પ્રતાપથી) બચિયા (ભસ્માશુગથી
 બચ્યા) તો પછી આપ કરાજ (શનાગ) અગી (અન્ડ-આકડા ની
 ચો નહિ નમેના એવા) હો ? ભસ્માશુર નામે દેવે સિનનુ તપ કરીને એક
 વરદાન તેમની પામથી મેગ પુ હતુ તેણે પ્રબાન એવો હતો કે જેના માધા
 ઉપર તે દાપ મુકે તે બળીને ભસ્મ થઈ જાય પછી પાનતી લેવાના વિચાર
 થી શિવો ઘાય હાથ મૂકાને ગયો તેનો શિવ નામના લાગ્યા શિવનુ કષ્ટ
 જોઈને વિષ્ણુને મોહિતાં રૂપ નેઈ ભસ્માશુરો દશાન દીક્રુ બરમલુરે તેથી
 મોહિનિ થઇ તે । વરવાની માગણી કરી તે ઉપરથી મોહિનિએ કંથુ કે શિવ
 ના જેવુ તાડવ નસાતુ કરી બતાવે તો તન વર જાન જૂરેનો રાક્ષસ તેમ
 કરવા જતા માયે દાપ મૂકીને નાચતા જીને ભસ્મ થયો અને સિવની પીડા
 ટળી એની આમ્યાયિકા છે, તેનુ દષ્ટાત અર્ધો દ્રાપગીને બીમને આપ્યુ છે

આજ કરૂ પરતીગન સત્ય હું,
કાલ કરૂ ઈમ દિન ન ખૂટે;
આપ બુદ્ધો પતિ ! અમુનશા બળી,
કૃષ્ણ વશા નિર હાયથી ફટે,
વલ્લભ કર્ણુ ઘટોલ્લચને હાણી,
ગાછ ગયો પતિ ! રાજ અખૂટે. ૧૦૬

હુ અમળા, પનિ ને નમળા,
મતિ હાગત હારત હારત હા ! ને,
હુ અકળા અતિ, ને ન કળાવતિ,
જરત જગત જરત જાને;
હુ અમળા રતિ, ને ન કળાવતિ,
રગ સુરગ સુરગ સુરાને,
હુ અકળા સતિ ને ન કળાવતિ,
વલ્લભ વલ્લભ વલ્લભ વ્યાજે ૧૦૭

૧૦૬ કાવના દેખના ન સામનને મારવો નહીં. એ અર્થે શિલ્પ કરવાને તે બામન નામની બાવના કૌપદી કરે છે. આ નિઃસ્વર્ગ છે તર્પુ—તરણ પરતીગન—નિશા રાજ અખૂટે—અ. અપાગ રજી પલ્લ થયો !

૧૦૭ હુ છું—નિપદી એ પ્રમાણે કૃતિને તને સ્વારે નિપાવવાને બી મની પામે અક્રમેસા કરે છે. હુ ઈ—તા (અન) હુ તે અમળા હુ પગ માર પતિ પણ એ નમળા (નિમળ) છે, તા મારી જે મતિ છે તે હારત, હારત, હારત, (અને વાર તાની એ છે) રગી ને રાત પનિ પામે કળા (નાનાં નિના અનના નામો બાગ—બગના શુભિ પ્રયુક્તિ) નથી, તો હુ પગુ અતિ ના (તે ન કાવનની ગાત પગુ મળા—અ સ-ભાગ) વિહારી હુ, અતે તે મને આટે (ધમ પ્રકાર) જરત, જરત, જરત, (અને પ્રકારે બાગે છે) હવ જરારે એમનાના સુગધ માર શરીરે નથી લગાવના મોરા દેવુથી તેને ઉત્તીને હે છે એ કે કળાવતી (કળા-વાગી) નથી તથાપિ અમળા (નિમળ) રતિ (પ્રીતિ), વાળી હુ, તો

ભીપણભીમક્રોધાનલ- કથન.

અન્યજાતિ કવિત

અરે ! નારી નીચ વેણુ, કથી કેમ કહ દણુ,
વીતે શુ આજની રેણુ ફુ ગાસન જીવ જાય,
સાથે શ્યામ તુય જાય, બોલતા નહિ લજાય,
નિઠકાગને સનન, કડ રોજી ગિવ થાય,
બોપાળિયા પોળિયા તુ, આવ આવ રે ના આવ,
લાવ લાન ગદા લાવ, ખાતે ખાકુ ક્ષીવ રાય,
કાળી બાળી સોત ઠાળી, બેના રાધગમા મા'લી,
લગાવુ સુઅગ રાગ, વધ્વલ જો નીવ ના ય ૧૦૮

મારે અગે તે (નિર્ભંગ રતિ રૂપ) રગ અને સુરગ સુરગથી (સારા રગથી—સારી છટાથી) સુગન્ધ છે—સારા શોભે છે અચાત પતિઓ ઉપર મારી નિમળ ત્રીનિએજ મારે શરીરે રાગ ચોપડે ના છે માટે મારે આઆ ના અત રગુનામ શુ કરવા હ? છેનટ મમ વચન મરે છે કે વળી મારામા મળા સખ ધી ગતિ (જ્ઞાન) નથી તથાપિ મારા વદનમ (વાહના) વદન (સ્વામી ઓ) ના બ્યાજે (નિમિત્તથી) કુ અમ્યા (ન કળી શકાઈ ગેરી)—રાતુગોના હાથમા ન આનુ એરી સતી છુ તમારા પરાક્રમને બાહારે હુ શનુએને અગમ્ય સતી થઈ છુ તાપા કે તમારામા પરાક્રમ હોત તો ફુ ગાસન વગેરે મારૂ સમા મરે અપમા। શુ મરી શકત! પણ તમારૂ પરામ્ય તો એજ બ્યાજ (બાહા) મા। છે તમે નામનાજ પરામ્યી છો।

૧૦૮ ભીમજુ ધ્રુ—ભીમના જ્ઞાન ક્રોધાગ્નિનુ ધ્યન અધર્મજાતિ કવિત—ધ્રુપદશરી દ્રાપદીના મેહુ, સાબગીને ભીમ । ભીને દ્રાપદીને મરે છે અરે ધ્રુ ૨૫૪૮ છે વીતે શુ ? અચાત । / વીતે રેણુ—રાત સત ન વીતત! શાસનનો ઝન જાય સાથે ધ્રુ—અને જો તુ બાનતા લજ્જતી નથી તો હે

ના'ય ના'ય નારી ધર્મ, લીમ લીપણો છે પર્મ,
 નિદાઉરા પામો કર્મ, વીણી વીણી દાયમાય,
 એમ વદી ત્રાડ પાડી, ગર્જના આઘાઠ ઘાડી,
 દ્રોપદા શુ દી ૧ ગાડી, કપ કપ માથ માથ,
 આખ લાવચોગ લાગી, પાખ શુ ગરડ ટાળી,
 ધાખ આજ તુ કરાળી, કાસજોજ કાથમાય,
 વલ્લભેશ્વરાકવીરા, વલ્લભા ડરાવે ઇરા,
 પોળિયા પંરોઠ થાય, કાઢુ વક માથ માથ ૧૦૯

ભાખી એમ વાર વાર, આસડાઠ જઘ ધાર,
 હોઠ દામી માગ મારના ઉચાર ના વિચાર,

રથામા ! તેની સાથે તુ પણ જન્ય નાશ પામે નિદાકાન્ત-ત્રૌપદી સન્નય-શિક્ષા
 શિવ કલ્પાગુ-ભ્રુ બોપાપિયા-પોગિયાનુ નામ ખાને ઈન્-જેથી કરીને હુ
 કીવ (અધમ) ૧૧ (રાજ)ને ખાકુ (ચ્યરી નાખુ) અર્થાત્ અધમ
 હુ શામનને માઠ ગરી જાગી-રથામા (ત્રૌપદી) સ્ત્રી વચ્ચે ઈન્-વધમ
 કહે છે કે ભીમ પોતાના નીન (નીમ)મા નાચ (સ્નાન કરે છે) અર્થાત્
 પ્રતિમા પૂરી કરે છે તે જો

૧૦૮ ગોય ધ૦—હે નાગી આ ધર્મ (યુધિષ્ઠિર) ન દોય (કે જે તાગે કના વચન સાંખી ગહે) ગાડ—નીમ ધાડી—અર્થાત્ મોગી ગાડી દીધી ની દીડી ૫૦૦ મરગા સાથ (આકર નોખો) મા કપ (ધુળરો) ૫૫૫૧૨૦ ના મ્લજે પાખ મરો મરુ મેષ તેનો ન વગાડ્યાની મયો (કુપ્પ) ધાખ ૬૦—કે ૨ મી (વિશાળ સ્ત્રી) તારા મથ (મન) મા આ ૮૫ મમ સોગર ધાખ (ધખનામ્ અપાનને) વ રમેશ ૧૬૦—૪ રનનાને રીશ્વર કહે ૭૨ મે પ્રમાણે ૬૫ (બિગ) વ ના (વાપાની સ્ત્રી—નાદી) ને ૩ લે છે મો પોને ૨૨૮ મિ ૧૧ લે પશેન થાય (થક ૧૨ ના) તેથી મારી રનિત નરિ ૫૫૫ નો તેનો વાડ ગાય માથ (તારે માથે) ૬૫ મડુ અર્થાત્ તે તારો વાડ મારો

જંબુકરી સિંહ નિંદ, જાણતી ન ભીમ રિંદ,
કરું કાળી છિંદ ભિંદ, ના અસાર નાજ સાર;
તારું લાણું લોહી એને, એનું લાણું લોહી તુંને,
પછે નાર નિંદ કેને, ના સવાર ના ઉતાર;
ગદા લાવ ગદા લાવ, હર્ષ આવ ક્ષેષ થાવ,
વડલ વડલ ગાવ, ના ઉલાર ના ધરાવ. ૧૧૦

કૃષ્ણાભયકથન.

ભાખી એમ ઉભો હોય, હાથણી શું જીવ ખાધ,
કપોતી શું કંપ જાય, શું ફડકે જાળ જાળ;
મૃગલીએ શેર દીઠો, ખમણી (એ)ગરૂડ શીટો,
ઠગણી શી ખિચ સાધ, કર્યા કે'વાં કાળ કાળ;
રખે ત્રાઘ ગાય ખાય, એવો ઉભો થાય થાય,
કંપ આપથી સમાય, સ્તબ્ધ થાય તાજ તાજ;

૧૧૦ દ્રાપદીનાં વચન ૩૫ ઉદીપનથી વ્યક્ત થયેલા શૂરના અનુભાવ વર્ણવે છે: ભાખી ૪૦—સ્પષ્ટ છે. આશ્ચર્ય ૪૦—ગ્રાતા ! શીમ જ'ધાને આશ્ચર્ય કરે છે—થાળે છે તે તું પાર (જાખ) જંબુકરી ૪૦—જંબુકરી (શિખાળ જેવી) દ્રાપદી ભીમ સરખા સિદ્ધની નિંદા કરે છે પણ તે જાણતી નથી કે ભીમ તો રિંદ (અરિદમ)—ગરૂડોને હમન કરનાર છે. ના ૪૦—તું અસાર કે સાર જોડાનો નથી. લાણું લાણું. એને—દુઃશામનો. એનું—દુઃશામન. ના—જાણ ૪૦—સાર પાત્ર ન થાય કે ઉતાર ! અત્યાજી (૫) પાત્ર ન થાય ! દર્પ ૪૦—એને તો દર્પ આવે કે ક્ષેષ થાયો. પાત્ર વડલ ૪૦—કે કે વડલો વડલખ પરમેશ્વરને ગાળ્યા; કેમકે તેથી આપણને તો ઉતાર કે પનામ (નેદા નુમાન) નથી ! અત્યાજી, દર્પ આવે કે ક્ષેષ થાયો. તે વિશે જાણ (જીમને) ઉલ્લાસ કે ધરાવ નથી—તેના શરત આવેમ. માં તે હાનિજાન જેનો નથી.

વશ્લભ શેણે લખાય, લેખણી શેણે ઘસાય;
કંપ કાય થાય થાય, કોખો ભીમ રાજ રાજ.

૧૧૧

કૃષ્ણ ચિત્રથી લખાય, વાઘ જેમ સ્વપ્ન ખાય,
આગ જોહ-ખાય થાય, તેવી દીન દામણીજ;
ધન લેઈ ચોર ભય, રાત્ર જોઈ દીન થાય,
હાલે ન હસાચો હાથ, એવી ઉભી દામનીજ;
પિતાશ્રીના ગુણ ગાય, રે વખાણથી લખાય,
હાય તેવી થાય થાય, મુક્તિલાણી નામનીજ;
ભીમ માગતો ગદાય, ખોલતો જેનું ખકાય,
કૃષ્ણ કૃષ્ણ સાંધ થાય, રે વશ્લભ હામ નિજ.

૧૧૨

૧૧૧ હોય-આય. હાથણી ઇન્-જેમ સિંહને ઉભો થયેલો જોઈને
હાથણી પ્રાણુ તજે છે તેવો દશા દ્રોપદીની યમ. બીજાં દૃષ્ટાંત આપે છે:
મૃગથી ઇન્-સ્પષ્ટ છે. શેર-સિંહ. ધીટા-ધૃષ્ટ-નિર્દેશ-તોદાની. દગલી ઇન્-
શ્રી (લક્ષ્મી)ની દગલીની વચ્ચે સાપને જોઈને તે લેવા જનારની જેવી દશા
થાય તેવી દશા દ્રોપદીની યમ. કશાં ઇન્-ભીમનાં કાજ કાજ (કામ કામ)
કશાં (માં) કશાં ? કંપ ઇન્-દ્રોપદીનો કંપ તો આપથી (એની મેલે
સમાય-સમાઈ ગયો અને (બચથી) તે સ્તબ્ધ થાય (યમ ગર્હ). તાજ તાજ
-સ્ત્રીઓમાં તાજ (મુકુટ) ગમ દ્રોપદીનો. વશ્લભ ઇન્-વશ્લભ કહે છે કે બીમ-
નો દોષ અને દ્રોપદીનો ભય તે. મારાથી શેણે (કમ રીતે) લખાય (અર્થાત્
એ તો અકૃષ્ણ છે) અને લખાય નહિ ત્યારે લેખણી ઘસાય પણ શેણે-કશાથી?
(માન એટલુંજ લખું છું કે) રાજ રાજ (રામનો રામ) ભીમ દોષો (અને
તેથી દ્રોપદીની) કાપાએ કંપ થાય કંપ થાય-દ્રોપદી અતિશય કંપવા લાગી.

૧૧૨ બચથી સ્પષ્ટ-યથેલી દ્રોપદીનું વર્ણન કરે છે: કૃષ્ણા ઇન્-સ્પષ્ટ
છે. કૃષ્ણા-દ્રોપદી. લખાય-જણાય. અથવા, જણે ચિત્રમાં લખેલી (આજે-
લી) હાય તેવી દ્રોપદી યમ ગર્હ. તે હાલતી ચાલતી નથી તેનું. દૃષ્ટાંત આપે
છે: વાઘ ઇન્-જેમ સ્વપ્નમાં વાઘ ખાય જતો હોય અને તેથી જેમ સ્તબ્ધ
યમ જવાય છે તેવી તે યમ. (સ્વપ્નામાં અસ્થ બયાદિક ઘણી અસર કરે છે તે
સંને અનુભૂત છે). આગ ઇન્-જેમ આગ ધરને ખાય (બાળી નાખે)

પાંડવસેનાસયકથન.

સુણી ભીમના હોકાર, પાર્ય કન્તો પોકાર,
 અરે ભીમ યુદ્ધ ગયો, એકલો અજ પતાજ;
 ગર્જના અપાર કરી, બાણ પાણુ ધરી ધરી,
 આવતા નકુલ કુલ, દુકુલન ક પતાજ;
 સહદેવ યુધિષ્ઠિર, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સાત્યકિન,
 ભય પામી કૃષ્ણ ધાયા, દોડી દોડી દ પતાજ;
 ગર્જના સુણી જે દિશ, ધાયા આવ્યા ભાગી રાત,
 રાઠ રાંડ સાંઠકેરી, શે વલ્લભ જ પ તાજ.

૧૧૩

અને તેથી ધરધણી જેવો દીન અને દામણો થઈ ભય તેવી દ્રૌપદી પણ દીન
 અને દામણી થઈ ગઈ થન ધન ધન—જેમ કોઈના ધર્મમાંથી ચોર થન લેઈ જતો
 હોય અને તેની ખાસે શસ્ત્ર હોય તે જેમને ધરધણી દીન થઈ રહે તથા હાય !
 (અરે) તે જેમ હવાબો છતા હાને નહિ, એવી તે કામની સ્તબ્ધ બની છે
 પિતાશ્રી ધન—(વલ્લભ વળી બીજુ દંડાત આપે છે કે), જેમ કોઈ મનુષ્ય
 મારા પિતાશ્રી—પ્રેમાન દના ચુલુ ગાય (વખાણ કરે) અને લે, તે વખાણથી
 જેમ લગાય છે તેમ હાય ! (અરે) દ્રૌપદી પણ નામની સુશ્રાવણી થઈ ગઈ,
 દ્રૌપદી કહેતી હતી કે હું ક્ષત્રિયની પુત્રી અને પત્ની છું) પણ અરે ! નેણે
 કાંઈ પરાક્રમ ન હતું ! (પ્રેમાન દને પોતાના વખાણ પસંદ નહોતા એ તેના
 કાંબ્યપ્રયોગો કરેલા તેના વિનયથી પણ સાબિત થઈ શકે છે, વલ્લભ એના
 વિનયથી વિરહ રૂઝડ હતો માટે તેના પિતાના અતિ વિનયની નાપસંદગીનો
 ઉત્તરો અહીં પણ નીકળી ગયો જણાય છે) જેનું—જેટલું કૃપા ધન—
 વલ્લભ કરે છે કે, કૃષ્ણને કૃષ્ણ આપ થાય એટલી નિન્દા (પોતાની—દ્રૌપદીની)
 દામ હતી

ગદા ઝ્યાલ ? ગદા ઝ્યાલ ? લા-ય પોળિયા પસેદ,-
 થાય નીગ જાય માર, ભીમ નામ ભામણેજ,
 કૃષ્ણ અને કુ ગાસન, જેય કંડ રનવન,
 ધન બાજ ધન તેને, ભણે ભણે દામણેજ,
 સુણી લીના ઉચ્ચાગ, ટોળે મળી સર્વ ઉભા,
 રાણી જાયો કોણુ એવો, કે તણુ બિજમણેજ,
 વાસી ઘર ચોર પેઠો, માગ મારે ધણીને તે,
 મોગુ પેલો જાય માહે વચ્ચ સરામણેજ ૧૧૪

તણુ પુઠે તણુગરા, અણુ આણી આણી ફરે,
 લણુએ તો રોક્યા મર્પ, કણુગ્રીવ આવિયોજ,
 અનુન કે' રાક મોટી, હવે થાવ રોજ ખોટી,
 તણુ ચીરી આનો માય, ન અન્યાય ભાવિયોજ,
 યુધિષ્ઠિર સ્થિર પોઈ, ભાખિયા સુદષ્ટિ જોઈ,
 કૃષ્ણરાજ તાજ માગ, કરો કાન કા'વયોજ,
 વલ્લભ કવીશ જાય, શાત સર્વ કોઈ થાય,
 દ્રૌપદી ઉમગી કાય, ફદ ફવ ફાવિયોજ ૧૧૫

(૧૨ી ધણીઆણીની) રાઠ (લદાઇ) હતી, તેમા તે બધાએ શે જ પ (શાતિ) ને તાજ (ત્યાગ) કર્યો ?

૧૧૪ નીગ-પાણી ભીમ ઈં-માર ભીમ એવુ નામ ભામણેજ (અ-
 થાત વૃથા) જાય છે (ભમણા ઉપરથી એ શબ્દ થયો છે ને ભમણા હોય
 તે વૃથાજ હોય છે માટે વૃથા ॥ અર્થમા કનિએ વાપર્યો છે) ધન ઇં-જેને
 ધન (ધણુ) બળ છે એવો દુ ભીમ ધન (ધન્ય) છુ, તેને (દ્રૌપદી) દામણેજ
 ભણે છે ? -તેને દામણે કહી તુરુઝકારી મદ્રે છે ? બિજમણેજ-ઉપારો કરે
 -જાય સરામણે ૧ મદાય મનાવે (?)

૧૦૫ અણુ પાણી જોર બાજ લણુ-ભીમ કણુગ્રીવ-અનુન ન
 ઈં-દ્રૌપદીને ભયગીત કરવા રૂપ ભીમનો અન્યાય તેને બા યો નહિ-ગમ્યો
 નહિ સુદષ્ટિ જોઈ-મારી નજરથી જોઈને અથ ॥ મારી પેઠો નચાર કીને

ક્રોધાંધલક્ષણ.

ભરે ભરે ભુંડો ભરો, ક્રોધકુંડે આવી કડ્યો,
 થાય અધ પેલો તેહ, સુમુનિ દવ દાનવી;
 અંગ રક્ત થાય પછે, ક્રોધ રક્ત કાય ગ છે,
 થાય શોચ નાશ ભય, ભૂરો હરશા જાનહવી;
 વા'લાકેરો વેરી થાય, કૃત્યકેરો કેરી થાય,
 મરદ ન મેરી થાય, સાચા શાણા તે રાનવી;
 પંગુ પાયધર થાય, દિવ્ય દષ્ટિ (ધર) શૂન્ય થાય,
 બ્રહ્મા જેવા ભોળા બૂરો, તો કરા કરા માનવી. ૧૧૬

તાજ-માયાનો મુકુટ રૂપ. કા'વિયો-ગોસ્થો. વક્ષભ ઇન્-વક્ષભ કવીશ-
 કહે છે કે, હવે કૃષ્ણ તંબુમાં જાય છે અને સર્વ ક્રોધ શાંત થાય છે (શું બને,
 છે તે જાણવાની ઇચ્છાથી સધળા સુખ યઈ જાય છે), તે જોઈને દ્રૌપદી
 કાયામાં ઉમંગ પામી અને તેણે કરેલો ફેલનો ફેલ (અપ'ચ) કાવીઓ
 -કાવી ગયો.

૧૧૬ ક્રોધરક્ત કાય ગ છે-ક્રોધથી તરેલુ લોહી પછી કાયામાં વેદેવા માંડે
 છે. થાય ઇન્-શોચ અને ભય બનેનો તે અવસ્થામાં નાશ થાય છે. હરશા
 ઇન્-શિવ જેવા (પોતાની પત્ની) જાનહવી (ગંગા) ને પણ ભૂલે (તો પછી
 ભીમ દ્રૌપદીને ભૂલે એમાં શું આશ્ચર્ય ?) કૃત્યકેરો ઇન્-તે કેહેર વર્તાવનારો
 કૃત્ય કરે. મરદ ઇન્-પછી ગમે તો તે મરદ હો કે મેરી (સ્ત્રી) હો. સાચા ઇન્-
 ખરેખરા શાણા હોય તે રાનવી-રાની-જંગલી મનુષ્ય જેવા (વિવેકડીન) યઈ
 જાય. પંગુ ઇન્-પાંગળો હોય તથાપિ ક્રોધના આવેશમાં ને પાયધર (પગવા-
 જો) થાય-પગવાળાની પેઠે જુરસાથી ચાલવા માંડે. દિવ્ય ઇન્-દિવ્ય દષ્ટિનારો
 -રાની પણ શૂન્ય (જ્ઞાન શૂન્ય) થાય. બ્રહ્મા ઇન્-ભોલો બ્રહ્મા જેવો હોય તથા-
 પિ તે તે વખતે ભૂલે છે. દૈદ્રના અનુભવ રૂપ ક્રોધનાં લક્ષણ કહીને કવિ વ્યંગિત
 કરે છે કે, દ્રૌપદી જેને અતિ વાડાવી છે એવો ભીમ તેને મારવાને તૈયાર થઈ
 જાય એ ક્રોધદશામાં જનવા યોગ્ય છે-અર્થાત્ 'અસંભવ' દોષનો અહીં અ-
 વકાશ નથી.

કૃષ્ણોપદેશથી કૃષ્ણાચ્ચે કથેલાં વેણુ.

વિચારી જરા કબધ, મૂળે ઝાઝો ના સબધ,
તેવા થયા કોધબધ, કો દગુ દેવ બધા છે,
રે વિચારી અવિચારી, સુઆચારી અનાચારી,
થાય તેવા આ તો કોધી, રે કરી કથુ કાયા છે,
પામ થઈ કૃષ્ણ ગયા, ભીમ બદે ના પિછાન્યા,
કોધ કોધ કાયા કોધ, જોહને કોધે સાયા છે,
પ્રેમાનંદ વ્યાસમુનિ, જેને હાગી કૃષ્ણધૂનિ,
કે'તા તે તો કૃષ્ણકૃત્ય, (કે'તા) વલ્લભ કોધ માયા છે ૧૮૭

૧૮૭ કમધ—સમાયગૃહા વર્ણવેલો એ પ્રેમાનંદ માયા વગરનો હત્ય, કે જે સદા વિચારશન્ય રહેતો હતો. ભીમને તેની સાથે સરખાવીને કરી કહે છે કે ભીમ કમધ જેના તો વિચારવાળા હતા અર્થાત્ વિચારશન્ય હતા અને મૂળે જ બુદ્ધિ સાથે જાણે સમધ નહોતો. તેના પુત્ર વગી દોલબધ થયા એટલે પછી તે દગુનયા (દાનવ) કે દેવનયા (દેવ) હોય તોપણ શુ થયું ? અર્થાત્ દેવ કે દેવન ગમે તે કાંઈમા અવિચારી થઈ જા. છે તો આ ભીમ તો મૂળથીજ અવિચારી હતો અને વગી કે ધી થયો એ. શુ પૂછવું ? રે વિચારી ઈ—રે ! જેમ ઈઈ વિચારી (વિચારવાન) હોય તે દોલબધ અવિચારી થાય છે આ સુઆચારી હોય તે અનાચારી થાય છે, તેમ આતો મગેજ કોધી સ્વમાનના અને વળી કાંઈના ઉત્પત્તિ મળવાથી. (૧૮૮) કોધી બન્યા એટલે તેની કાયાનુ રચણ તો કુ શુ મ્હુ ? કોધમયતાનુ દૃષ્ટાંત આપે છે પામ ઈ—સ્પષ્ટ છે પ્રેમાનંદ ઈ—પ્રેમાનંદ અને વ્યાસમુનિ. જેમને કૃષ્ણની ધૂનિ (લેહ) હાગી છે—કૃષ્ણ ઉપર જેઓ પ્રેમાસક્ત થઈ ગયા છે તે તો એમ કહેવા હતા કે એ કૃત્ય (ભીમની પાસે થઈ) કૃષ્ણ ગયા પણ ભીમે જાણુ નહિ તે) કૃષ્ણનું છે પણ વલ્લભ તો એમ કહે છે કે, એનું કાંઈ નથી, પણ એ તો કોધની માયા (બૂલવણી) છે. પ્રેમાનંદનું મન ખડા કરવાને બાહ્યો તેને વ્યાસમુનિની હારમા ગણીને વલ્લભે તેની સ્તુતિ બ્યજિત કરી છે વ્યાસમુનિ દા.

કૃષ્ણાકેરી કને કૃષ્ણ, જઈ સખવતા તૃપ્ણ,
 ધન્ય સખી ગાણી અચ્છા કોધ ઉપજ્યા છે,
 વદો સખી વદો તમે, શૂર થાઓ નારી પરે, ૧
 કયો ધર્મ ગૂરતણો, ને વેરી વિસરાયા છે,
 બેડા કરવા પ્રતિજ્ઞા, તો તો ધરો રૂડી પ્રજા,
 આમ થાઓ કરા અજ્ઞા, ભામની ભલ વા'યા છે,
 ઓરો બોલો બાળા અટ, મૂકો અન્ય ખટપટ,
 સિચો દુમ પનિતા ને, રૂડેગ નિપાયા છે ૧૧૮
 મૂળે સતી મહામતિ, કૃષ્ણસખીકેરી ગતિ,
 ઉણમની કેવી મતિ, સુણિયે બોલ બાળા ને,
 સ્વામી કોધી શીદ થાવ, સામે દુરામિન દાવ,
 ખરૂં કહેતા બોલુ લાગે, હુ કશુ કરે વા'લા ! તે,
 પ્રતિજ્ઞા મમાણુ કરો, પત્ની આવી હુ થી વઢો,
 કામકેદિ મિચ્ય હાગે, ન તોય રાસવાળા ચો,

૧૧૮ કૃષ્ણા ઈ—કૃષ્ણ કૃષ્ણા (દ્રૌપદી) ની પામે જઈને તો તૃપ્ણ
 (તૃપ્ણા-ધ્વજા) સખવતા- ભીમને વધારે શૂર ચઢાવનાના વંચો મહેનાની
 રચિ ઉત્તમ કરતા (કરે છે) કૃષ્ણ દ્રૌપદીને કહે છે કે, ધન્ય ઈ—હે શા
 હી સખી! ધન્ય છે! તે અચ્છા (સં અચ્છ-નિર્મળ સાર, એ ઉપરથી)
 મારો કોધ ઉપજ્યો છે હે સખી ! તમે એને વદો વદો (કહો કહો) ઈ—
 રપટ છે પ્રજા મુદ્ધિ અજ્ઞા (અજ)—અજ્ઞાની ભામની ઈ—ભામનીએ (મે)
 તમો બન (બના) વાયા છે—છેતયા છે, અથવા ભામની (દામીએ)
 તમને અગરાગો બાહો બના છેતયા છે, અથવા કૃષ્ણ કહે છે કે, હે ભા
 મની ! (દ્રૌપદી) તે એ બોલો નાલો છે! સિચો ઈ—હે પનિતા ! ને તમે
 રૂડે દુમ (ભીમો પ્રતિજ્ઞા સભારી આપી શૂર ઉત્પન કરાવવારૂપી વૃક્ષ)
 નિપાય [નિપજ્ય] છે તેને સિચો અર્થાત્ દેવે ભીમના કોધની વૃદ્ધિ
 પૂરેપૂરી કરીને ધરેલી પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ કરાવે [મનહર ૭૬]

નકે નાખુ અમો જાણી, પ્રતિજ્ઞા બૂલાવું જાણી,
હતું એવું નાય મારા, તો અલવીતી માળા ને. ૧૧૯
જેતા ક્રોધે મને મારો, જેતા ક્રોધે લોહી જળો,
એતો ક્રોધ લાવો અગ, જે દુશાસન ઉપરે;
તો પછી રૂઢિરપાન, થઇ આવો લોહી વાન,
આ તો વિધિ વશકેરો, (જે) વશ સોત જઇ જરે;
મારો વાક માત્ર એક, (જે) પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણ કીધ,
અગરાગ લાવ્યો નહિ, તો હરો હરો સ્વકરે;
બૂલ્યાં ત્યારે બણ્યાં અમો, એસો તમે દમુ અમો,
વલ્લભ વલ્લભા સમો, જોઈ વદ નહિ હરે. ૧૨૦

૧૧૯ મૂળે ઇન્-મૂળમાં તે સતીજ મોગી જુદિની હતી અને વળી તેમા કૂંજુ સખી (કૂંજુગિત્ર)ની ગતિ (જુદિયેશવ)નો વધારો થયો એટલે પછી ઉચ્ચમ (જોગપણા)ની મતિ (જુદિ-વિચાર)તો ફેરી હોય !-એટલે પછી શુ બાકી રહ્યું ? સુધિયે ઇન્-બાળા (દ્રોપદી) ને બોલ બોલી તે સામજો સાધો ઇન્-દુશમીન (શનુ)નો દાવ સાધો-શનુને દાવમા આણી મારો નકે ઇન્-હુ તમોએ કરેલી પ્રતિજ્ઞા જાણીને તમને તે માફ ન કરાવુ, અને એવી રીતે જાણી જોઈને તમને નરકે નાખુ શુ ? અથાત્ મે તો તમને પ્રતિજ્ઞાનુ સ્મરણ કરાનીને મારો ધર્મ બળવ્યો છે માટે તમારે મારા ઉપર ન ક્રોધતા પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ કરી જોઇએ એ ધ્વનિ છે અથવા, હું તમારી પ્રતિજ્ઞા જાણીજોઇને બૂલાનીશ અને તેજ રીતે નકે પણ નાખીશ એનું જો હવે તો, હે મારા નાય ! (પ્રયમથીજ) હાથમા માળા જ ની હતી !

૧૨૦ જેતા-જેટલા જાણો-બાજો એતો-એટલો તો ઇન્-તો પછી રૂઢિરપાન (કરીને) લોહી-તાન (લોહી-નાળા) થઇને આવો-આવોજ પણ આ વિધિ તો (શનુને મારવાને બદલે મનેજ મારવાને તૈયાર થયા છે તે) વંશકેરો (વાસનો) છે, કે જે વંશસોત જાળને જરે (બજે) છે (વાસ અદર અદર મસાદને નાશ પામે છે તેવી આ રીત છે) મારો ઇન્-મારો વાક માત્ર એકજ છે, તે એ કે મારે શરીરે અગરાગ મે લગાડ્યો નહિ અને

જોઈ આવો કેવા નાથ, દુઃસાસન લોહી સાથ,
 વધાણું હું જોડી હાથ, રે સાણું અંગરાગને;
 જગાવો જગાવો ક્રોધ, માની માની મારો બોધ,
 શોધ લિયો શત્રુકેરી, રે રચી રણ જાગને;
 પેલો એન મારી આવો, પછે મુને માર્યે ભાવો,
 ફાંકે ન આમ દાવો, રે ભુલો પેલા હાથને;
 નિઃ અખળા હું કોને, વંદુ સગળા હું કોને,
 જા અખળા પર જો, તોનિંદુ નિદુ ભાગ્યને. ૧૨૧
 હીને પાર્યંકેરી સાથ, એકલે ન કામ થાય,
 વાંકુ વાંકુ બોલો નાથ, તે આવે કશુ કામનુ;
 અંગરાગકેરું ઠાઠ, સ્વામી ઉભું સજી ઠાઠ,
 આવતાં વધાણુ નાથ, (આ)અગ માનું ન આમનુ;
 બોપાળિયો પોળિયો જો, ગદા શંખ લાગ્યો તેવો,
 હીને નાથ હીને નાથ, ધન્ય કૃત્ય ઉદામનુ;
 કવીશ્વર વલ્લભ શા, કૃષ્ણ અક્ષય હોઈ,
 કથે સહુ કપટ એ, હશે મુદરસ્યાંમનુ ૧૨૨

તેમ કરીને તમારી પ્રતિજ્ઞા મેં પ્રમાણ કરી (માન્ય રાખી); હવે તે તમારે-
 જ પ્રમાણ ન રાખવી હોય નો તમે સ્વકરે (પોતાને હાથે) તેને હરો હરો
 (તોડો) મેસો ઈન્—તમે મેસી રહો અને અમો કશુ (કુશત્રુને મારી
 આવુ), એવું કુ બોલી તે પણ મારી જૂલ છે વહુભા—દ્રોષદી.
 સમે—વખત

૧૨૧ શોધ લિયો—ખજાર લ્યો—મારો રણજાગ-રણ રૂપી ધર.
 માર્યે—મારવાથી, સગળા—(ભીમનુ સજોધન) જળા ઈન્—જો તમે મજ
 અખળા પર જળા (જળવાન) યશો (અને જળવાન શત્રુ ઉપર જળ નહિ
 દાખવશો—એ ભ્યગ્ય) તો કુ મારા ભાગ્યને જ નિદુહુ ૧

૧૨૨ અંગરાગ ઈન્—તમે દુસાસનને મારીને આવશો ત્યારે

લીમલાપણુ.

ગદા રાખ હાથ યાતાં, આનંદતો મન લીમ,
સુણ્ય સતી કઠાક્ષી તુ, પ્રતિજ્ઞાકેવં પ્રમાણુ;
મોટી વાત લાગે તને, તે તો છોટી મારે મને,
મર્મજાણુ મારીશ ન, થયું થયું હે અજાણુ !
શુ કહ અજાણા જાત, કરી દાણુ શૂર જ્યાત,
લીમ પ્રિય ભણે લોક, જસ જસ મસ માણુ;
તોય કૃણા સાંભળ તું, પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણુ માર,
હવે જોલે નિશ્ચે માર, વલ્લભા ! ગુણુની ખાણુ. ૧૨૩

મોટી કહ પ્રતિજ્ઞા હું, કુશાસન છવ લેવા,
દિન સતરની રાત, ન થાય કદી કામિનિ !
ઉતુ ઉતુ રૂઢિર ને, પિલ પેલુ અગ્નિતણુ,
ગાય આ છે ગાય આ છે, બૂલાવુ તેહ ભામિનિ !
વસ્ત્ર વિણ કીધી તને, વસ્ત્ર વિણ હણુ એને,
લીમ નામ તે તો ભાખ, કહુ છું સત્ય સ્વામિનિ !

અગરાગનુ ટાટ (ધાળ) આપને વધાવી લેવાને દાઢ સજીને સામુ ઉજીજ
છે. અથવા દાઢ સાથે અગરાગનો ધાળ સજીને હું લીમી રહીશ આ ઇ—
આ (તમાર) અગ હું આમતુ નથી માનતી (અર્થાત્ દિવ્ય માતુ છું)
કપટ ઇ—સુધા આઘ્યા પછી અને લીમને હડો યાડપા પછી પોળિયો
મદા અને રાખ લાગ્યો, અને તે પૂર કોધમા હતો સારે ન લાગ્યો, એ કપટ.

૧૨૩ કઠાક્ષી-કઠાક્ષવાળી હે અજાણુ !—મારા જાળને ન જાણનારી હે
દ્રોપદી ! થયુ થયુ—જસ થયુ—તાર જોતવું જ ધ કહ. કરી ઇ—તારા ઉપર
મારા શૂરની જ્યાતિ શી દાખવુ ! તને શું માર ? ન મારવાનું બીજુ કારણ
લીમ ઇ—લોક તને લીમની પ્રિય (પ્રિયા) ગણે છે માટે જસ જસ, માર
માણુ-ધણુ કહુ એમ અનુભવ કર-જાણુ વહાળા ઇ—હે શૂરની ખાણુરપ
વસમા !

એમ કહી ઉભો થયો, મત શું મયદ મોટો,
 હીધી ગદા હાથ જાણે, અબકી શુંય દામિનિ. ૧૨૪
 સમુદ્રનું સાર ફેન, દુનિઆનું યશપાત,
 એરાવત અદ્રિપતિતણે રખે આલ્યો કર;
 એવો શખ લેઇ ભાખ્યો, મુણે મુણે સતીસ્થામ ।
 શખનાદ કર્યા પૂઠે, ભાખુ તે તો મન ધર;
 એમ ખોલી શખ વાય, પાગવાર પ્રલય શુ,
 ધૂ ધૂ કરે જાણે નારાવા સૃષ્ટિ જરેજર;
 શકે હોય અતમેધકેરી મોટી ગર્જના એ,
 વલ્લભ કૂકિયો શખ, જોએ એથી કેતોં ૩૨ ૧૨૫
 શખકેરી ગર્જનાથી, આકારાના ગ્રહ તૂટ્યા,
 ગાભણીના ગાભ છૂટ્યા, વેરી વા'લા થયો કાપ;

૧૨૪ ગાય ૬૦—ધૂતમા હારીને વન જતી વેળાએ દુઃશાસને દ્રૌપદીને
 ગાય, ગાય, કહીને અપમાન કર્યું હતુ તે વસ્ત્રવિણુ હણુ—વસ્ત્ર વિનાનો કરીને
 'માર' સ્થામિનિ ।—ઓ ! મત—માતેસો મયદ—હાથી. દામિની—વીજળી

૧૨૫ બીમના શખના ઉપમાન કહેછે સમુદ્રનું ઈન્—સમુદ્રનું સાર
 (મેલ વગરનું) ફેન (શીણ), દુનીઆના યશનું પાત ('યશ'નો વર્ણુ સ્વેત
 કલ્પેસો છે માટે), અદ્રિપતિતણે (પર્વતોની પાખો કાપનાર હિંદ્રો) એરાવ-
 ત (એ નામનો સ્વેત હાથી), એ સર્વને રખે કર (હાથ)મા આલ્યા ટોપ
 તેવો શખ બીમે હાથમા લઇને તે ભાખ્યો—ભોલ્યો સતી સ્થામ—હે સતી સ્ત્રી !
 પાગવાર પ્રલય ૬૦—જાણે જરેજર (તમામ) સૃષ્ટિને નારાવા (નારા
 કરવા)ને પ્રત્યક્ષાળનો પાગવાર (સમુદ્ર) 'ધૂ ધૂ ધૂ' શબ્દ કરે છે કે શુ ?—
 ઉત્પ્રક્ષા અતમેધકેરી—પ્રલયકાળના મેધની જોએ ૬૦—વલ્લભ કવિ કહે છે
 કે મે બે ઉત્પ્રેક્ષાવડે શખનાદથી ઉપજેસો ભય વર્ણવી જતાઓ છે, હવે
 એથી ખીજે કેટલો વધારે ભય જોઇએ ? અથવા, કવિ કહે છે કે, શખગર્જ-
 ના તો વર્ણવી, હવે જોઇએ કે એથી કેટલો ૩૨ ફેલાયો છે ?—હવે તેથી
 ઉપજેલા ૩૨નું વર્ણન કરીશુ.

હાથી ઘોડા ઉઠો પાડા, પડી પડી ગયા આડા,
 નિદ્રા મહાનિદ્રા પામ્યા, સૂતા જૂતા થયા ખાંપ;
 જાગતા તે ઊઠી ગયા, સુર અસુર બેસુદ્ધ,
 કાય મૂઆ ઉભા થાય, સાંચ ખરે અસુ દાંપ;
 વલ્લભ અમારો વીર, વાય વાય શખ વાય,
 ઓસાન તો જાય જાય, કપટી ચપટી શુ આંપ. ૧૨૬

કર્ણમૂળ ફૂટી ગયા, ગર્જનાથી એવા થયાં,
 પ્રાણધર પ્રાણી માત્ર, મુણો મુણો મળ્યા સખ;
 કૃષ્ણ કૃષ્ણા જગતુ શુ, ભૂતી ઉભા ચૂપા ચૂપ,
 ચિત્ર લખ્યુ જગ જોમ, તેમ સખી સખી તખ,
 ગર્જના ઉપર ઘણી, તર્જના કરતો અરિ,

૧૨૬ વેરી વા'લા—શત્રુઓને અને મિત્રોને સહુને નિદ્રા ઇ—જેઓ
 સૂતા જૂતા (સૂતાનું અનુકરણ વાચક) હતા તેઓ નિદ્રા પામ્યા અને જેઓ
 જાગતા હતા તેઓ મહાનિદ્રા (ધોર ઊંઘ—મૂઠાં) પામ્યા અને ખાંપ થયા
 (ખૂંપી ગયા—ભોગી ગયા—જડ રૂપ થઈ ગયા) । જાગતા ઇ—જેઓ જાગતા
 હતા તેઓ ઊંઘી ગયા—શખના શબ્દથી મેભાન થઈ ગયા સુર—દેવ અસુર
 —દેવ કાય ઇ—ભામની શખ ગર્જનાથી કાય મૂઆ (મરી ગયેલા દેહો)
 જિભા થાય છે, જાણે કે તેઓ ખરેખર ફરીને પાડો અસુ (પ્રાણ) સાંચ—
 મદ્ય રે છે કે શુ ? વાય—વગાડે ઓસાન—હોશ—શુદ્ધિ કપટી ઇ—
 કપટી (કપટ કરીને ભામને ચર ચઢાવનાર—કૃષ્ણ કે કૃષ્ણા) તો જાણે આંપ
 ચપટી (દખાની ન હોય તેમ સજડ થઈ ગયા । આપણે તો આવું ધરો
 એમ ધારું ન રોણ અને ભીમ તો હાકી ઉઠેલા । એના નિસ્મયસ્થાપિથી આ
 કવિતમા વળે'ના અનોકિકના શખનાદ રૂપ આનંદનથી, તેથી થતા અતકર્ય
 કાય રૂપ ઉદીપનથી, તેમા વળે'ના મૂઠાં, જડતા, વગેરે અનુભાવથી, અને
 'વલ્લભ અમારો વીર' ઇત્યાદિથી વ્યજિત થતા હવે વગેરે વ્યવિચારી ભાવથી
 એતાઓનો નિસ્મય સ્થાપિભાવ અદ્ભુત રસ રૂપે ફલિત થાય છે

એક સાસ એક પો'ર, વગાડિયો રાખ કબ;
 અમો એવો મુરુચો નથી, ચાર કે'તા બન્યુ કથી,
 ચિત્ત ચોઢી ચોઢી મુણો, કહીએ બન્યુ સાહબ । ૧૨૭

રાખ વાઈ જૂમ મારી, મુણુ મુણુ હે કરાણી,
 આથમે નો સૂર કાવ, દુશાસન લેવા માણુ,
 સૂરજને રજ કરી, લોટાવુ પૃથ્વીની માય,
 નિશિપતિ થાય કદા, નિધિ નાખુ થાય જાણુ,
 જનદ્રય મારવાને, દિનકેરી રાત કીધી
 વળી દિન કરી માર્યો, કૃષ્ણ ચક્રે તાણુ તાણુ,
 એમાનુ અમો ન ધાર, નિએ નાર કા'ત માર,
 સા'યક એક સાયક, બીજી ગદા માણુ માણુ ૧૨૮

૧૨૭ પ્રાણધર પ્રાણો માન જીવનાગા મવળા પ્રાણીગો નબ-બધા
 સખી-અમરા । લાવનારી અંબીજી રાખીએ તમ તારે ગજના ઈં—
 ગજના જવા પછી વગી તે અરિ [શત્રુ]ની તજના [તિરમ્કાર] પણુ કરતો
 હતો દુર્યોધનો દૂત તને કહે છે કે એક સામ [એકે શ્રામે એક પોહોર
 લગી કોઈએ રાખ કા (મારે) વગા યો છે ? અથાત્ એ કાર્ય ન થવા
 જેડુ આશ્ચર્યકારક છે (વિરુદ્ધ સ્થાયિની વ્યવહાર), ચાર-દૂત
 કેતા ઇં— જે બનુ હતુ તે કથી [વણુનીને] મ્હેતા સહમ । (સાહે-
 બ)—હે દુર્યોધન મહારાજ ! આ કવિતમા પણુ કર્ણમુગ કૂટી ગયા 'વગેરે
 વાક્યથી રાખનાના મુણના મહિમ નુ કથા કરીને દુર્યોધનના વિરુદ્ધ
 ઉદ્દેશન કરું છે તથા રાખનાદ સામગાર કૃષ્ણા કૃષ્ણ સખી, વગેરેના
 સ્તબ રૂપ અનુમાન વર્ણ છે માટે અહીં રસ પ્રતીત થાય છે

૧૨૮ વાઈ વગાડીને કરાણી-અઢાર આઠોહિણીનો નારા કરાવનાના
 હેતુરૂપ વિકાગ યોગિણી જેની દ્રોપદી આથમે ઇં—એ દુશાસનના પ્રાણુ લેવા
 કાળ (ગમે) સૂર આથમે તો અથવા મન (થતા સનારે) જે દુશાસનના
 પ્રાણુ લેવા (પેહેના) સય આથમે તો તે સૂરજને રજ (બંધ) કરી પૃથ્વી
 ની માહે લોટાવુ । (એટલે આથમેજ નહિ) જે નિશિપતિ (ચદ્ર) થાય

સા'યક ને યાય કોઈ, પે'લો મારું તેને નેઈ,
એકલો અડગ અડું, સત્યા સત્ય અમો વડું;
પુરંદર ધુરંધર, આવે મોટા મુનિવર,
ભીપણ ને ભીષ્મ આવો, નકી નાર નહિ યડું;
વ્યર્થ જાય પ્રતિજ્ઞા ને, સાત પેઢી પૂર્વજને,
તાણીતાણી નર્ક નાખું, ને અમો ખુંદણાં ખડું;
હત્યાઓને ઘોરું અમો, જૂઠા ખોટા ચૂક સમો;
વશજીવેશ્વરનો વીર, કેતા મદ માંય મદુ. ૧૨૯

ટાટ ઠાઠખ ઝાલ, જાણિયું ને રાત જાળ,
કૂંણા મન મા'લ મા'લ, કંઈ કંઈ ટાળ ટાળ;
આવ્યો કાળ ને કરાળ, ભીમ ભીપણો વિકાળ,
ના'ય નારી કો મરાળ, આ છે મોટેરો ધરાળ;
શાંતા ! શાંત રે' વિશાળ, તજવું પણુ રીસાળ,
ખોલુ આનંદની સાળ, વેણુ નાય આ મિયાળ;

(છત્રે), અને તેનું મને જાણુ યાય તો, તેને નિધિ (મમુદ્ર) મા નાખું (એટ-
લે ઉપજ ન પામે) કૃષ્ણ ઈન્-કૃષ્ણે ચક્ર તાણુ તાણુ કરીને. સાયક-ખાણુ.
માયુ માણુ-અમથી અમથી-એટલે જીવયોગની, અથવા અનુભવ અનુભવ.

૧૨૯ મારે એમા ટાંચની મદદ પણ નથી જોઈતી તે વિષે કહે છે.
મા'યક ઇન્-અપટ છે. સા'યક-મદદગાર. અડગ-ન ડગું એવો યદને. સત્યા
-દ્રોષી. પુરંદર-કૃદ્ર ધુરંધર-મુખ્ય-મોટો. ભીપણ-ખીટામણો ખુંદણા
ખડું-પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ ન યાય એમ અમથી-ખાલી દોડા દોડ કરૂં તો ? બીજા
મમ ખાય છે દત્તાઓને ઇન્-ને અમો સમો (વખત અથવા પ્રતિજ્ઞા) ચૂક
અને જૂઠા મોના યાડો તો અમો દત્તાઓને ઘોરું-અમને અલ્પદત્તા વગેરે
દત્તાઓનું પાપ વાગે. વશજીવેશ્વરનો વીર (વશજીવેશ્વરના નાયક કે પશુનો
વીર ભીમ) કહે છે કે દવે કેતા (કેટલા) મદગા મદુ (મત યાગો) ૧

જોમ ભાખી 'મિય બાળ, ચાલ્યો જગવતો જાગ,
અગ્નિ હોમી સકે રાજ, વહન વખાણે માલ.

૧૩૦

તંબુ બાર લંબુ આલ્યો, સખનાદ ભખ ભાલ્યો,
મારો ન ઉધરો લાગ્યો, વાચો સંખ ઘન શુંય;
ચેણકેરે કે'ણ કાલ્યો, એવો કોઈ કેવો કા'લ્યો,
પાહુ કે'તો રાહ ભાલ્યો, ભીમ મન્ય ભીમ તુંય;
તાતી તાંત માતી તાલ્યો, કોણ માત જાણુ મ્રાલ્યો,
ભીમ બગસીમ આલ્યો, બળી બળી બળી હુંય;
નવ કે'તો ન'વગલ્યો, દવ કે'તો દવગલ્યો,
સવ કે'તો સવરાલ્યો, ભીમ નામ ના તજ્યુય.

૧૩૧

વાગી રણાંગણ હાક, ચઢી પૃથ્વી સર્વ ચાક,
ભીમ જાય જુદામાઠ, લોહી પીવા દુઃશાસન;
વા'રને લગાવે લાત, પ્રાતને લગાવે ભાત,
ખરે ગોટો એ ઉચ્ચાટ, નીચે કરે જો શાસન;
હારે ઈંદ્રિ યુદ્ધયજી, ભીમ હાર્યે કરી વડી,
અજે અંદ્ર સૂર્ય ઘાટ, ચોગી માંડિચો અસન;
ધાય એવું કદી જાણ, હારે નહિ ભીમ મહા,
દુશ્મીન ડાટી ડાટ, કરે એ નિરો અસન.

૧૩૨

કહે કે હે ભીમ તને ધન્ય છે ધન્ય છે । વાહ છે । તેને એમ કહે તે રાહ-રસો ।
(રીત) ભાગ્યે અર્થાત્ એ પોતાનાં વખાણની રીત જીગને પસદ પડતી
અને જે તેને એમ કહે કે " એવો તે કાઈ કેવો કાંબો-કટેવાય છે અર્થાત્
એવો-ભીમના જેવો કાઈ છે ? " તે મનુષ્ય તેને પોતાના એવા વેણુના કે'ણુ
(કથન) થી કાંબો-કાવનો આંબો-પસદ પડે । તાની ઇન્—જોણુ
(હમણા) માનને ધાંબો (ધાવેનો) એવો કોણુ છે કે માતી (માતેલી-
બળવાન) અને તાની-તેજદાર તાત (ધનધની પશુછ) થી તાંબો-તવાય-
સો-કસાયસો હાય ? અર્થાત્ મનુષ્ય લેવને મારા સામે ધાય એવો કોણુ છે ?
કેમકે બળમીર્મ (બળની રીમારુષ) હુ ભીમ આંબો છુ બળી-બળવાન.
નવ ઇન્—જે હુ કોઈને મરવા જતો હોઉં અને મને કોઈ નવ (નહિ, નહિ)
એમ કહીને વારે તો તેને ન'વરાંબો (લોહીથી નદગરાવી નાખ્યો) એમ
જાણુવું. જો કાઈ મને દા (દન-ટૂંગો રહે) કહે તો તેને દવરાંબો (દો'બ્યો
-દોડાંબો-નાસાડો) એમ જાણુવું અને મન (સંવ-સમ) કહે તો તેને મનરાં-
બો- (સગરાંબો-પાસરાં કયો) એમ જાણુવું. એ જણુ હું કરું અને એવી
રીતે મારું નામ જે જીમ કટેવાય છે તેને તથ્ય નહિ.

૧૩૨ વા'રને ઈન્—જે વારવા આવે તેને (અથવા મદદગારને) તે-
ભીમ લાત લગાવતો હતો, પોતાના બાઈઓને પણ તે બાત (બાત બાતથી)
બગાવતો હતો, જો એને કાઈ વારવા જાય તો તેને એ નીચે (નિચ્ચ) શાસ્ત્ર
શિક્ષા કરે એજ ઉચ્ચાટ ખરેખર મોટો હતો. ભીમ ઇન્—જણુ ભીમની દારૂ

કોઈ ગુપ ચૂપ વાત, કરતા કશું જ્યાત,
મહાકાળી વિકરાળી, રૂપ લઈ ઉભો કર્ણ;
ધટોત્કચ મહિષ જો, ભક્ષ્યો પેલો ભલ-ભજો,
બીજો મહિષો મારી જો, ગાજરો રૂડેરી ધર્ણ;
દુર્યોધન દાવ ચૂકે, હાથ આવ્યો ભીમ મૂકે,
અશ્વત્થામા વીસર્યો શું, એક રાતકેરે ઝર્ણ;
આવ્યું આવ્યું હાથ આવ્યું, મુખ માગી માગી ભાવ્યું,
મુદ્દ જાણીને તજવ્યું, ભીમકેરું કરી મર્ણ. ૧૩૩

થાય એવી વાતી તો કશી (શાન્તી) રાખવી ? ચલે ધ્રુવ—કદાચ ચંદ્ર અને
સૂર્ય ધાટથી (નેમના દરવાના માર્ગમાંથી) ચલે અને માંડેલા આસનથી
યોગી ચળે અથવા ચંદ્ર અને સૂર્ય નાડીઓ દ્વારા વાયુને રોકનાર તથા હો-
ડનાર યોગી આસન માંડીને બેઠો હોય લાંથી તે ચલે, એવું કદી બલે થાય
પણ મલ્લ ભીમ દારે નહિ. કેમકે જો તો દુઃખીનનો ઇશ્વરવાળી તેને ઇડીને
તેમનું નિષ્કર્ષ અગન કરે (ખાઈ જાય) એવું છે.

૧૩૩ ભીમને રાત્રે એકલો જતો જોઈ રોનામાંના સોકોનાં મત દર્શન
દ્વારા કર્ણ રાત્રનું પગક્રમ કથન કરી ભીમનું સાહસ વર્ણવે છે. કાર્ણ ધ્રુવ—કાર્ણ
સોકો ગુપચૂપ વાત કરીને કરજની (કર્ણની) ખ્યાત (કીર્તિ) કરતા હતા.
એવી રીતે કે ભીમ જાય છે તો ખરો પણ આગળ કર્ણ વિકરાળી (વિ-
ક્રાળ) મહાકાળી રૂપ લઈને ઉભો છે. મહાકાળી તો પાડને ખાય છે, ભીમને
તેમાં શી દરકન છે ? એવી રાંકા દૂર કરતાં કહે છે: ધટોત્કચ ધ્રુવ—એ કર્ણરૂપ
મહાકાળીએ પેટુએ તો ધટોત્કચ રૂપી મહિષ (પાડ) ને જર્યો છે, હવે બાલે
બીજો મહિષો (પાડો) એ કાર્ણકર્ણ બંને, તેને મારીને પણ એ ધર્ણ (પ-
રવી) રૂપ રૂડેરી (બહી ગીતે) ગાજરો. અથવા રૂડી મૂર્ખા પિતે તે ગાજરો-
અશ્વત્થામા ધ્રુવ—શું પાતાના જાખને ખોળેલી માગે છે અને ને પછી એકજ
રાત રૂપી રાત્રીની ગમું છે—એકજ રાત રૂડી મૂર્ખા તે—ગીતી મહા છે, તો
તે શું જૂની ગાથ છે કે બીજાને દેખાતું ? આવ્યું આવ્યું ધ્રુવ—જ્યારે ભીમ
રૂપી જાણ દાવ આવ્યું છે, અને મહાકાળીને મોટે માંડીને આવ્યું—આવ્યું હોય
તે લેવાનું છે, ત્યારે ભીમનું મરણ કરીને પાંડવોને મુદ્દત્તવર્યો એમ જાણવું.

કોક હિત ધારી જાય, વારવાને દીર્ઘકાય,
મણુ તેનું નિશે થાય, ભીમ વિક્રાજ ભાથીથી;
મયક યુ મહિષને, રોકી શકે કવિ કથો,
ખાજે સમુ સિદ્ધને યુ, છતે યુ કીડી હાથીથી
તેમ મરે વારનાર, નીરનો તળવનાર,
વેણુકેશે ખાળનાર, છે ગૂર સારમાથીથી;
વલ્લભ રિઝાવનાર, વીરતા ભજવનાર,
કવનો કવાવનાર, જેહ કાસજો કાથીથી.

૧૩૪

અર્જુન શા હોભા એમ, ઇચ્છતા ન જેહ ક્ષેમ,
યુધિષ્ઠિર ધાધ આપ્યા, કૃષ્ણા કૃષ્ણકેની પાસ,
અહો અહો યદુરાજ, કીજે ગોષ્ટ સર્વ ત્યાજ,
ભીમ એકનોજ જાય, વાગે વારો એહ ત્રાસ,
છિદ્ર જોઈ કર્ણુ ઉભે, નિશ્ચે ભીમ જાય દુલ્લે,
હજો હરી ! દષ્ટે સર્વ, ભીમ જમપુર વાસ,
બરદિયા બર્દ તાર, હરદિયા ટર્દ હાર,
ગરદિયા ગર્દ તે તો, શૂર પૂર કાજ દાસ

૧૩૫

૧૩૪ દીર્ઘકાય ભીમને મારક-મચ્છર મયુ મગનુ નીર-પાણી-બળ
વેણુ ૪૦—સાર (બળ)ના માથી (મયન કવનારા) -અર્થાત્ બળિયાને
દરાવનારા શનુઓથીપણુ ભીમ શૂર છે અને વેણુનો ખાળનાર છે વલ્લભ
૪૦—વળી તે વલ્લભને રિઝાવનાર (તેને પસદ એવા વીરરસ કાવ્યનો વિષય
આપનારો દોષાથી), વીરતા (વીરપદ્ધા)નો ભજવનાર-શ્રોતાઓમા વીરત્વ
આણનાર, અને નથી (કાય-જાળનાગા)ના કાસજો કાઢવાનડે જેહ
કવનો કવાવનાર-કવિતાઓ રચનાના છે

૧૩૫ એમ-નિરૂપાય યદો ક્ષેન- ત્યાણુ-હિત ભીમ રાત્રીએ
એકલો મનુની સામે જાય તેમા નિત નથી એમ જે ઇચ્છતા હતા કૃષ્ણા
કૃષ્ણ દ્રોપદી અને કૃષ્ણ અહો ૪૦-યુધિષ્ઠિર આત્રીને કૃષ્ણને કહે છે કે,
અહો અહો યદુરાજ-કૃષ્ણ ! દમણા મરે ગોષ્ટ-વાનોથીતેને ત્યાજ કીજે-

કૃષ્ણ કચે ચાંત થાવ, વારી લાવું અમો વળે,
ભરાયો છે મહાબળે, ગૂળે નામ ધરો ભીમ;
કહાણુ છે કાળ રાજ, તોય કંડુ તુજ કાળ,
આવ્યો જાણે તીમ આહિ, તણ સરવશા નીમ;
એમ શાત કરી રાય, જાય જહુરાય જ્યાય,
નાહો ભીમ જાય ત્યાય, બળકેરી કરી સીમ;
દાવાનળ મહાનળ, લાગ્યો ઘણું ઘણું બળ,
બુઝાય તે પાવરાથી, ભને પડે થીમ થીમ. ૧૩૬

કરવી જોઇએ, કેમકે ભીમ એમ્તોજ યુદ્ધ કરવાને જાય છે તેથી આમને ત્રાસ
ઉપજ્યો છે. તે ત્રાસ તમે વારો (ચાટકાવો) છિદ્ર ધ્રુ-કર્ણુ છિદ્ર જોઇને
(લાગ તપાસીને કે આપણી ખામી જોઈ) બોલો છે, માટે ભીમ નિશ્ચય દુબ્યે
જશે-અર્થાત્ દાર ખાઈને માર્યો જશે હે હરિ! જેમ રાઈ દેખે તેમ એ
(કર્ણુ) એને હરો (ગાર) અને ભોગને જમપુરનો વાસ પ્રાપ્ત થશે! અને
જો એમ થશે તો હે ગરદિયા! (બકત ત્સાળ બિરદવાળા!) તાર બદ (ભ-
ક્તવત્સળપણાની નામના), અને હે હરદિયા (હાર્દ-પ્રેમવાળા) તાર
હર્દ (હાર્દ-સાહાર્દ-પ્રેમ) તુ હાર છું-તુ દારી જાય છે! તેમજ હે શૂરપૂર
(શૂરાપૂરા અથવા પૂર્ણ શૂરા)! તાર દાર્મના કાજ (શત્રુજયરૂપ કાર્ય)ને
તો તે ગર્દ (ધૂળખા) ગરદિયા (ગરદી નાખ્યુ-ગદી નાખ્યુ) એમજ થશે!

૧૩૬ વારી લાવું-એ પુદ્ગલાટે જોતો આગ્રાનીને પાઠે વાગી આવ્યું.
વળે-વળ જોઇને-યુક્તિથી ભગ્યો જે હું-એ મૂળે તો ભીમ નામને ધરો
-ધરનારો છે અને વળી મહામતે બન્યો છે-યુક્ત થયો છે કહાણુ-હે
રાજા! એને વાગે લાવનારું કામ કદા છે તોય હું તે તારેમળે કર (કરીશ)
દવે સરવશા (સર્વશા) નીમ તણો ભીમ અહી આવ્યો, એમ જાણો
સીમ-સીમા-દદ દપિ દટાત દહે છે દાવાનળ ધ્રુ-દાવાનળનો મહાનળ
(મેટો મગિન) ઘણા ઘણા બળે કરીને લાગ્યો દોષ પલ્લ તે પાવરા
વાટુ (પાળી)-વગસાથી બુઝાય છે, પછી ને બહેને થીમ થીમ દીપુ
દીપુ) પડેના દોષ તોય શું થયું! બુઝાયજ

માન એક વેણુધરી, ઉભો રહ્યો ભીમ બદ,
અમે નાગી આપ્યા અહિ, કેના સમાચાર ચાર;
કર્ણ કયે કચી વાત, કૃષ્ણે કર્ણ માંહિ કથી,
નવનીત મૂકી આપ્યા, લાગ્યા લાગ્યા વાર વાર;
દુર્યોધન આમુઝાય, દુશાસન તો ધૂઆય,
ચાર ચૂકયા અતુરાઈ, આજ અવિધાર ધાર;
એવે એક દૂત આવી, બોલ્યા વાત મન ભાવી,
વલ્લભનો વીર વાળી, કૃષ્ણ જય સાર સાર. ૧૩૭

અન્ય ચાર સમાચાર કથન.

સર્વ ગુર્વધાર.

માનો માની મોટી ગાથા, બીજ બજો દોટી કાથા,
શૂરાકેરી સાચી શાખા, તેવી મારી સાચી ભાખા;
વાણી માણુ મોટી જાણે, ચીરી ચૂરી દાણે દાણે,
દાઢો દાણી તેહી લાખા, જૂઠો જાણે પ્રાણી પાખા;
ભીમાર્જુનાવનારી એ, તાલઃમેદાથી નારીએ,
ફર્યા રાખ્યો દાખી દાખા, મેહી મોટી ખોટી કાખા;

૧૩૭ દૂત દુર્યોધનને કહે છે કે, કૃષ્ણના માન એ-જ વેણુધરી (વમન-
થી) ભીમ બદ ઉભો રહ્યો, અને અમે ચાર (દૂત) નારીને અહીં સમાચાર
કહેના આપ્યા કર્ણ ૪૦—કર્ણ તેમને કહે (કહે) કે કૃષ્ણે ભીમને કર્ણ
માઠી (કાનમાં) કથી (થી) વાત કથી ? તમે નવનીત (માખણ—
માખણના જેવા આ જૂન મમાનારને) મૂકીને આપ્યા અને વાર વાર (તત્ત
વગરનું) પાણી પાણી લાગ્યા અવિધાર-નિશ્ચય ધાર-ધાર વલ્લભનો
૪૦—કૃષ્ણ વલ્લભના વી-ને (વલ્લભે જેને મથનો વીર નામક કહેયો છે તે
ભીમને) કૃષ્ણ વાળી જય છે, એ સાર સાર જાતમી હું કહું છું.

દામોદાસોઽધીસોઽધીસો, કા'નાથી તો ત્રાસો ત્રાસો,
નાસો નાસો નીધી નાખ્યા, ખાખી વીખી ખાતે ખાખા. ૧૩૮

૧૩૮ અન્ધ-બીજો ચાર-દૂત એવામા બીજો દૂત આનીને તેને દહે છે માનો ઇન્—માગી મોગી ગાયા માનો-કુ જે સમાચાર કહુ તેને મેઘા માનો અને 'બીજી કોટિ વાતોને કાથા (કાથાકમવા) જાણો શુભ ઇન્—જેમ શુર પુરોની સાખા (સાખ્ય) સાચી દોષ છે તેમ મારી ભાખા (ભાખા-વાણી) ને પણ સાચી જાણો વાણી ઇન્—હુ મોગી વાણીને માણુ છુ—ધણી અગલની વાત મારી પામે છે એમ જાણો અને તે વાતને હું ચીરીને (અદરતુ રહ્ય તમે દેખો માટે) તથા ચૂરીને-શૂં કરીને (તમારે ગળે ઝટ ઉતરે માટે) તેમજ દાણે દાણો-ટૂટી કરીને (તમે જનદી વિવેક કરી શકો માટે) કરીને આપીશ અથવા તમે દાણે દાણો તારવીને જુઓ અર્થાત કોઈ પ્રાણીની પક્ષ રાખનારો જે મને પ્રાણી પાખા (પક્ષે ?) જૂઠો જાણો તો મને તેલીની ધાણીમા તાખા (તક્ષણ કરીને-છોળીને ?) પીચી નાખો અને મારો ચીરી ચૂરીને દાણે દાણો કરી નાખજો, ભીમ ઇન્—ભીમ અર્જુન અને અવિનાશી (કૃષ્ણ) એ-એમની તાવામેથીથી નાશીએ-એમણે કરેલી તાવમેન જાણીને અમે નાદા આ-આ છીએ રહ્યો ઇન્—ભીમ ને રહ્યો-રહેલો જાણીને તને દાખા-દાખવા દાખીને-કહીને રાખ્યો-મુદ્દ કરવા આનતો અટકા-યો કેવા દાખવા આખ્યા તે રિથે કહે છે મેલી ઇન્—મોગી મોગી મોગી કાખા (કશા-તરાર કરવા વાદીનો પક્ષ તોડનારે આણેલી અડચણો) મેલીને આટલુ કલા પછી દૂત કહે છે કે અનોએ અમારા મન માથે મધુ કે હે દામોદાસો! હવે શામો-દામો વેળે-દાશી જતા ગુધી પણ નાસો અથવા, દાસો દાસો-દામ કે ઉદાસ (તટસ્થ-તિરાહિત) તે તથાપિ શાસોઽધીમો (અર્થાત દાણેદાણે) કા નાથી (કાનાનાથી-કૃષ્ણથી) તો ત્રાસો ત્રામો-અતિ ત્રામ આણો, અને હવે આપણે અર્હથી નામો, કેમકે જે ન નામ તો જગ આપણને પણ નિર્મિ (સમુદ્ર) મા નાખ્યા એમ જાણો, અને તેથી ખાખાવીખી થ જો ખાને (દોષથી જાણી જોઈને) ખાખા (ખાખ-ખમ) કરી નાખજો આ હદમા મધમા અદર ગુરુ છે દરેક નિરામમા સોમ સોમ માન, ને અતે પ્રાસ છે નેથી ચણાકુળની અથવા આઠ આઠ ગુરુ અદરને અને પ્રાસ છે તેથી નિરુ-માત્ર હદની મીને પણ સાગી રીતે વાચી શકાય

સર્વલક્ષ્યસાર.

કપટ અપટ ચર, ઝપટ ઝપટ ભર,
 કૃષ્ણ મન કુડ મતિ, ગહન દહન ગતિ;
 ફટ ફટ ફટનજ, કટ કટ કથનજ,
 મન ભર ભર અતિ, જટિલ જરૂર જતિ;
 ખટપટ ખટક ન, ઘટ વધ ગપટ ન,
 ધન ધન જહુપતિ, તન મન મુદમાત;
 દપટ દપટ દડિ, નફટ નફટ નાડ,
 કવિમણિ મહમતિ, કથુ કથુ રતિ રતિ.
 કર્ણુ કથે અતિ કથુ, વાગિ મે'લ હવે મથુ,
 ઝટપટ ભાખ્ય ભાઈ, કૃષ્ણ વાર્યો ભીમ કૈમ;
 વરણુન ગાહું ગાહું, જવા દે તું આહું તેહું,
 વાર્યો કથી વિધિ ભીમ, નીમશ્ચારી રક્ષા કૈમ;

૧૩૬

૧૩૬ તે દૂત હજી વિશેષ હકીકત કહી છે. કપટ ઈ-કૃષ્ણ કપટના અપટ
 કરી નામે એસા ચરતો ઝપટ ઝપટ (ઝટ ઝટ) અર્થાત્ સરજો ભર (ભરના-
 -ર) છે, તેનું મન કુડ (કુડું) છે, તેની માન ગાન (અગિત) છે અને
 તેની ગતિ દહન (અગ્નિગત-ગાનામે એની) છે. કટ કટ-ને સત્તુઓને ફટ
 ફટ ફટન (કાડી નામે એસા) છે, અને કથન માનથી તે કટ કટ (કટકા)
 કરી નામે એસા છે, જેનું મન સમાના અતિ ભંડૂર ભરેનું છે અથવા
 જેના મનમા સસાર જગાવે છે અને તેમ ઠના પશુ જે જરૂર જટિલ જતિ
 જેવો છે. ખટપટ ઇ-તેને ખટપટની ખટક નળી; ઘટવધનું ગપટન (ગપટા-
 વીનાખના)માં કુશળ છે. અર્થાત્ વધે ઘટે તેને બગેજર રે એવો છે. એ જ-
 હુપતિને ધન્ય છે ! તે નિરવર તનમા અને મનમા આનંદ સુખ મતિવાળા
 છે. દપટ ઇ-દપટ દપટ (દડગડ દડગડ) દડીને (દોડાને) તે નફટ નફટને
 નડીને (કાંઈ સાથે છે). મોટી મુદ્ધિવાળો કવિનો મણિ વચ્ચ કહેડે કે કૃષ્ણ-
 નું પગકમ હું રતિ રતિ (લગાર લગાર) કહું છું.

એતી જોયે મારે વાત, કે'ને અન્યનાર ખ્યાત,
ઉગયો ઉગયો ભીમ, કૃષ્ણને કપટ વે'મ,
કરૂં પૂરો કૃષ્ણને હું, ભાખ્ય ભાખ્ય વે'લો તુય,
વલ્લભેશ્વર હું કર્ણ, ભણે એ શુ જોમ તેમ.

૧૪૦

કુયોધન યોગ્યો મૂઢ ! કથી નાખ્ય વાત ગૂઢ,
કપટ ગરડારૂઢ, કેરૂં કથ ચાર ! આજ,
કુ શાસન તેમ હુઓ; શકનિ મામો ન જુઓ,
ચાર ભાષે સર્વ જુઓ, કૃષ્ણનું અલપ કાજ,
દોડી દોડી ભીમ જાય, જડુપતિ આગે ધાય,
ભીમ ભણે આપો સા'ય ? કથે નાય નાય રાજ,
ભણે ભીમ કેમ દોડો, છોકરવાદી ન છોડો,
ભાખ્યો કાઠુ આજ યોડો, વ'લ્લભ વીરનો તાજ.

૧૪૧

૧૪૦ દ્વિત જનકી મુદાનો સમાચાર કહેતો નથી તેથી અધીરો થઇ કહ્યું
કહે છે કે, એ તો તે અતિ (ધણ) કૃષ્ણ (કહ્યું), હવે વારિ (પાણી)ને
મથ્થુ (મથનાવું) મેન (પડવું મૂક) કૃષ્ણ ધન-કૃષ્ણે ભીમને કેમ (કેવી રીતે
કે શામાટે) વારો ? (આટકા થો) ? ગાઠુ ગાઠુ-ગારીક-મોટું-વાંચું નીમધારી
ધન-તે નીમધારી શી રીતે ક્ષેમ (કુશળ) રહ્યો ? એતી ધન-માટે તો એ
તી (એટલી) વાત જોઇએ છીએ, તારે ખ્યાન (સનિસ્તર હકીકત) મહેવી
રોપ તો અન્યનાર (બીજા વખતે) કહેજો પણ કૃષ્ણના કપટથી વેહેમ ભારી
ને ભીમ ઉગર્યા ઉગર્યા (નિશ્ચય ઉગરી ગયો) અથવા કૃષ્ણના કપટથીજ
ભીમ ઉગર્યો જોમ મન વેહેમ છે

૧૪૧ ગરૂં ગાઠ-ગરૂંડપર ગારી કનારા-કૃષ્ણ તેમ હુઓ-તેવીજ રીતે
અધીરો થયો ન જુઓ-અકુનિ પણ તેમનાથી જુદો નહોતો અર્થાત્ તે પણ
તેમની પેઠજ અધીરો થયો અનપ(અત્પ)-નગાર જોડતુ દોડી દોડી ધન-
ભીમ દોડી દોડીને જાણ છે અને જડુપતિ (કૃષ્ણ) તેની આગળ દોડે છે તે
જોઇને ભીમ જાય છે (કહે છે) કે તમે સાવ (ગદદ કરનારો) આપો છો ?
તેના ઉત્તરમ કૃષ્ણ કથે છે કે હું નાજ ! નાય નાય (ના ના) તારે ભીમ

કૃષ્ણ દાડી દાડી બાળે, વીરતા ઝોટી રો રાખે,
 સૂતા હજી વેરી તેથી, છતી જરા જગ જાય !
 વટ વૃક્ષ સૂતા કાગ, ઘૂડ જઈ કરે ભાગ,
 તેવો વીરતાનો જગ, ગણી ગાનધરી ગાય !
 કડીરા તું જગાડું હું, તે પણ છે ઘૂડ ન્યાય,
 જગા કરી કાગા મારે, કીરતી શું સાંચ થાય ?
 એતું કંઈ મારે દાડું, વીરતા નહિ વખોડું;
 દુઃશાસન સાથ જોડું, રૂઢિર તું ખાય ખાય. ૧૪૨
 ભીમ ભણે જહુરાય, કીરતી શું કડી થાય,
 રાતે છતું અરિને હું, જરા મારો જાય જાય;
 છે એમ તો કંઈ દર, બાળે નમ ખરો કૌમ,

મળે છે કે દોડા છે કેમ ? વક્ત્ર કવિના વીરનો તાજ (મુકુટ) ભીમ બાળ્યો (ખોળ્યો) કે જે તમે ઓકરવાદી (નાતાનપણ—મારે મહાય ન લેવી એમ નિયમ છતાં મને સદાય આપવા આવીને મારી કીર્તિતું તેજ ધટાડવા રૂપ બાળક બુદ્ધિ) ઓડના નથી તો આજ તમારો પણ ખોડો કાઢુ છું !—તમને પણ મારી નાખું છું.

૧૪૨ વીરતા—વીરપણ. છતી ઈ—સૂતેલા વેરીને હણીને તેમને છત-વાથી જગમાંથી જરા જાય (નાશ પામે છે) અથવા તેથી શું જગમાં જરા છતી જગે કે ? દૃષ્ટાંત આપે છે, વટ ઈ—વટ (વડ) વૃક્ષ ઉપર રાત્રે કાગડા સૂતા (ઊઘતા) હતા તે વખતે ઘૂડ જઈને તેના ભાગ કરે (તેમને મારી નાખે) તેવી વીરતાનો જગ (જગન—યમ—અર્થાત્ મહાપ્રભુકમ) ગણી-ને તેને ગાનધરી (ગાનકરીને—વખાળીને) ક્યો ગૂર ગાય ? અર્થાત્ કોઈના ન ગાય. કીરતી ઈ—એમ કરવાથી પણ કીર્તિ શું સાંચ (સદાય) થાય છે કે ?—એમ કરવાથી શું કીર્તિ મળે છે કે ? એનું ઈ—તને એતું (એટલું) કહેતું છે મારે હું દોડુ છું; કંઈ તારી વીરતાને વખોડતો નથી; હું તો તને દુઃશાસનની સાથે જોડું—જોડી આપીશ—એમો કરીશ કે જેથી તેનું રૂઢિર તું ખાય ખાય—ખીએત.

કરવુ શુ હરિ મારે, જો એ નહિ સા'ય સા'ય;
 કૃષ્ણ કથે માને મારું, તો તો વાણી હું ઉચારું,
 થાયછે આ તો અધારું, જશ જમ્યો ખાય ખાય;
 ભીમ જિભો ઝટ રહ્યો, જોઈશેજી જોઈ કહ્યો,
 કષ્ટ અમ માટ સહ્યો, ભાજો ભાજો ન્યાય ન્યાય. ૧૪૩
 કૃષ્ણ કહે પાછા વળો, મારી સાથ તજી કળો',
 તો તો વેણુ મારાં કળો, જશ જમો જગમાંય;
 અરપર કથું નહિ, રિયુ નવ કંકુ કહી,
 સત્ય કે'વું મારે સહિ, સારું થાય તારું કાંય;
 ભીમ ભણે અર્જુન શી, સા'ય નવ મારે જોય,
 એકલો રૂધિર પીડ, રાજે કર્યું દુષ્ટ જ્યાંય;

૧૪૩ કૃષ્ણનું કથન સામળીને ભોળા દીવનો ભીમ રોકાયો તે વિષે
 વક્ત્રમ કહે છે ભીમ ઈન્-ભીમ કહે છે કે હે જદુરાય! જો હું અગ્નિને રાતે છતુ
 તો શુ મારી કીર્તિ ફૂટી થાય અને મારો જગન્નથ જાય!—જર નાશ પામે ?
 જો એમ છે તો હું કેમ કર તે વિશે ખગે ક્ષેમ (ક'વાણુરપ) જો નેમ (નિ-
 યમ) હોય તે બાજો હે દરિ । મારે શુ કરવુ તે કહો. ભીમનાં મનમાં જાણે
 એમ હોય કે કૃષ્ણ મને ડેતરીને રખેને મદદ કરી જશે અને 'તેથી મેં એકમે
 જશ મેળવ્યો એવી મારી કીર્તિ જતી રહેશે, તેથી તે કહે છે કે, મારે
 સા'ય (મદદ) તો જોઈએજ નહિ થાય છે ઈન્—આ (રાત્રે અગ્નિ
 દગ ૧૧૩૫ કર્ન) નો અધાર થાય કે (કુંડાગ્રસ્થ ધૂળ મળે છે—જોઈએ
 તેથી હાલ બને છે) અને જે તમાને જશ વિશ્વમાં જમ્યો છે તેને ખાય
 ખાય—અર્જુન નાશ કરે હો આ સામળીને ભીમ ઝટ જિભો રહ્યો. અને
 જોઈશે કે, જો તો જે મોઢ તમારે મને દોરો હોય તે કલો જોઈશે—કૃપા
 કરી કહેવો જોઈએ, તમે અમારે માટે મટ રુપ (સચું) કે, (હિંદીમાં
 નાન્યનર જતિનો સમ્પન્ન નહી મારે તેનું અનુકરણ કરતા પ્રાસને માટે 'કષ્ટ'નો
 કવિએ નરજતિનો પ્રયોગ કર્યો છે) માટે જે ન્યાય ન્યાય (ખરું ખરું) હોય
 તે બાજો બાજો (ઉત્તરને કહો).

દુઃખ કહે તેમ કરું, કૌંસ દારામની વણું,
 પાણી જરા દાગે ભય, સાંધું નહિ કહે ત્યાંવ. ૧૪૪
 ભીમ કે' ન કોમ પ્રજા, કૌંસતા હું કુટ કુટું.
 જરા પાણું જગમાંવ, અર અરુ નિશાંસીવ;
 માણું મારું કૌંસું દરિ, આપ કૌંસા પાણે વણું,
 જરા થાપ જુગમીય, સાવું કૌંસી બાજમીવ;
 ઉભા રહેા મારું નહિ, મદ દમો વેદાંસી સદી,
 દુઃખ કહે મારે શું ! ગજ દરે મરાદમીવ;
 કૌંસ ભાખી પાસ ગયા, ભીમ ભય પામી રથા,
 રૂપ જોઇ દુઃખદેર, સૂકો કૌંસ કરારમીવ. ૧૪૫

૧૪૪ કૌંસ ઇ—કૌંસ હવે છે કે કૌંસ (૧૫૬) તજીને જે તમે મા-
 ની સાથે પાછા વેગા તો તો તમે માન વેળુ કૌંસ (સમજ મરો), અને તમારા
 જરા જગમાં વળે, અર્થાત્ પાછા વેગા તોજ નુ તમને ઉપાય જતાવું. હું તમને
 આરપર (જીવું બીજું) કાંઈ કુ નહિ અને તમને કુ (જુદું) હરીને રીમું
 (ખુમ પાડ) નહિ, મારે તો તને સવ્ય કહેવું અજ મદી છે કે જેથી તારું
 કાંવ (કાંઈ) થાર થાવ ! વળી ભીમને વિચાર આવે છે કે રખેને મારા
 ઉપર મેરુદગાન મરો તો મને સદાય હરી દેવાનું દસવમે તેથી તે હવે છે કે,
 અર્જુનથી (અર્જુનના જેવી—જયદ્રથને હજવાની પ્રતિજ્ઞા પાર પાડવામાં
 નેને તમારે આવી હતી તેવી) સદાય મારે વેઈતી નથી. દારામની—દારકા,
 વણું—વળું.

૧૪૫ માણું—માગવાનું. એતુ—એટલું. જુગમીય—જગમાં. સાવું
 ઈ—એવી બાજ તમે જતાવો—એવો ઉપાય તમે જતાવો તો તે પ્રમાણે
 સાવું. દુઃખ આમ કહેતાં કહેતાં આગળ ચાલે છે ને જોઈને બીજે જણ્યું
 કે એ માગ જગમી જીવે છે મારે તે જોઈએ જિજ્ઞા ઇ—રૂપ છે. ગજ
 ઈ—દાંથી શું મરાળ (ઘેરા) થી દરે છે ? અર્થાત્ તું ઘેરા જેવો છે
 તો હું દાંથી જેવો છું. રૂપ—વિશિષ્ટ બારતના યુદ્ધના આરંભમાં એ રૂપ
 દુઃખે અર્જુનને દેખાઈું હતું, જેમાં અનેક આદુ, પેટ, માથાં, વગેરે વાળું

કૃષ્ણ સાથે ગયો ભીમ, બીકણુશો બની દીમ,
 જડીબૂટી મંત્રી નીમ, મૂકી બળસોમ સાથ;
 તમો કો' તે કર કૃષ્ણ, તણ બેઠો સર્વ તૃણ,
 ઉઠાવતો નહિ મન, ગયો સાથ ઝાઝી હાથ;
 એટલે હું આંહી આવ્યો, એતી વાત સાથ લાવ્યો,
 પરાદ ભણો સજ્જનો, વે'લાં વળી કથી ગાય;
 ચોધ ભલે દ્રોણ ભીમ, કૃષ્ણજશો કોણ મીમ,
 છઠે નહિ તોય વિમ્બ, વજ્રભ સહુને માથ. . ૧૪૬

પ્રભાતવર્ણન.

મંદ મંદ વાયુ વાય, મદ મંદ તેજ વાય,
 કંદ કંદ કમળનાં, વૃંદ વૃંદ હાસિયાજ;
 છંદ છંદ છેલ ગાય, ચંદ ચંદ આંધુ આંધ,

૧૫ તેના જોવામાં આવ્યું હતું. (જુઓ ગીતા). કરાર-ગરત. 'તમે જન્મ
 રહો, તમને નહિ માર' એ કરારથી ચૂકી ગયો. અર્થાત્ હું એમને શુ
 મારવાનો હતો, એ તો સાક્ષાત વિશ્વનિષ્ઠતા છે! એવો તેને વિચાર થયો.

૧૪૬ બીકણુશો ઈન્-તે દીમ (મોટો જોગવર) છનો પણ બીકણુ
 સરખો બનીને કૃષ્ણની સાથે (પામે) ગયો. એટલે કૃષ્ણે તે બળસોમ (બળ-
 ની સીમા ૧૫-ભીમ)ની સાથે જડીબૂટી મંત્રી-કાંઈ છાની વાત એને સમજા-
 વી નેથી તે નીમ મૂકીને બોલ્યો કે હું કૃષ્ણ તમો જ કહો તે કર; એવી રીતે
 અરે પ્રકારની તૃણ (છાછાએને) તે તણ બેઠો. પરાદ ઈન્-એટલામાં બયો
 પરાદ બળજ્યો-મારું સવાર થયું તેથી વે'લાં (વેદેવાં-કુતારને) વળી
 (આ તરફ પાછા ફરીને) તમને ગાય (વાત) કથી. વજ્રભ કહે છે કે દ્રોણ
 અને ભીમ એ યોધ દત્તા તો બલે દત્તા, પણ કૃષ્ણના સરખો કોણ મીમ
 (ગરમ-પ્રતાપી) છે? તમે કહેજો કે કૃષ્ણે તો યુદ્ધ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી
 છે, માટે એ મીમ હેઠળે પણ શું કરવાશે છે? તેના જવાબમાં કહે છે કે.
 એ સડે નહિ તોય (તેની સજ્જનીના ગળાથી) તે વિમ્બ-વિમ્બ છે અને
 મદને માથે છે!

ફંદ ફંદ ફેકટ જે, ખંદ ખંદ ખાલિયાજ;
ગંદ ગંદ પાણી થાય, રંદ રંદ ભૂંગ નાંય,
જંદ જંદ જાગી જાય, ચંદ ચંદ ટાળિયાજ;
ખંદ ખંદ ખંદીજન, દંદ દંદ ધારી મન,
વંદ વંદ કપીશ્વર, છંદ છંદ ઢાળિયાજ.

૧૪૭

હસકે હડી અપાર, સૂરજથી ત્રાસી સાર,
નાસતા કાયર તેમ, સૂરજ સામું ભાળતાં;

૧૪૭ કવિ કમપ્રાપ્ત પ્રભાતનું વર્ણન કરે છે: મંદ ઈં—વાયુ મંદ મદ (ધીમે ધીમે) વાય છે અને સૂર્યનું તેજ પણુ મંદ મંદ (ધીમે ધીમે) થાય છે (પ્રગટે છે). અથવા ચંદ વગેરેનું તેજ મદ મંદ (ઓછું ઓછું) થાય છે. મંદ મંદ વાયુથી અને ધીમે ધીમે પ્રસરતા સૂર્યના તેજથી કમળ ખીલવા લાગ્યાં તે વિશે કહે છે: ફંદ ફંદ ઈં—કમળના કદે કદે જે તેનાં ફંદ ફંદ (જ્યા) હતાં તે હાલવા લાગ્યાં. છંદ ઈં—હેલ લોકો છંદ છંદ (પ્રભાતિ વગેરે) ગાય છે; અને ચંદ (ચંદ્રમા)નું ચંદ (ચંદ્રિકા—તેજ) ચંદ્રું ચંદ્રું—જાણે ચંદ્રાવાને છંદે છે—ઓછું થાય છે. ફંદ ઈં—ફેકટના (મિથ્યા—લુચ્ચાઓના) ફંદ ફંદ (ફંદાઓ—રાત્રીનાં દુષ્કર્મો) ખંદ ખંદ (રસ્તે રસ્તે) ખાલિયાજ (ખાળ્યા—આટકાળ્યા). સૂર્યપ્રકાશ થવાથી દુષ્કર્મોઓનાં દુષ્કર્મો આટકી પડ્યાં એ ભાવ છે. ગંદ ઈં—પ્રાતઃકાળમાં મનુષ્યના પ્રવેશથી પાણી મંદ મંદ (મલિન) થાય છે, અને જૂંમ (બમરા) રંદ રંદ (મકરંદ—પુષ્પ-મધુ) માં નાંય છે—આજોરે છે—સવારમાં પુષ્પો ખીલવાથી તેમ તેઓ કરી રાકે છે. જંદ ઈં—જંદ (જંત-જીવ-પ્રાણી) જાગ્યાં અને ઓઝોઝે પ્રાતઃકાળમાં ચંદ ચંદ (ચંદન) ટાળિયાજ. રાત્રે ગરીરે ચોપડેલું ચંદન સવારે દંતધાવનને સ્નાન કરતાં જતું રહે છે. ખંદ ખંદ ઈં—દંદ દંદ (દંદ દંદ—એ એ જોડે થઈને) મન ધારીને ખંદીજને બદ બંદ (બંદગી કરી કરીને) વંદ વંદ (વંદન કાવ્યના) છંદ છંદ ઢાળિયા—છંદ માત્ર માંડ્યા, એમ કપીશ્વર કહે છે. અથવા માગજોએ ફંદ ફંદ—ફંદ ફંદ—એવડી વાત મન ધારીને પ્રસંસા કરવા માંડી.

આદાસોસી ચઢ્યે જોમ, મૃગપતિ ઇચ્છે ક્ષેમ,
કુરુપતિ હુઓ તમ, આનદકદ જાગતા,
સૂરજથી ચીજડી શુ, આધળી થઇને બેડી,
પતિવ્રતા પેડી તેમ, સરવ સુખ ટાળતા,
વટે જઈ લટી પડી, વાગોડ નીચુ નિહાળી,
અસિ તેવી ઉધે મથ્ય. શૂરને ખધ ન્યાગતા

૧૪૬

ગર્જે સિદ્ધ કુ ખયકી, તેવા શખ શૂર વાય,
ચીકારવ હાથો જોવા, કાયગ્ના કહી કહી,
પહાડી પાડી પાદ, ઘર ઘર ઘોઠ કરે,

૧૪૮ કુ-નીર અને પ્રભાતનુ વર્ણન ઉત્કૃષ્ટ ઇ-—પ્રભાતમા જેમ
સૂરજથી સાગ (સારી રીતે-અતિ) ત્રામ પામીને અપાર ઉત્કૃષ્ટ (વૃદ્ધ) નામના
—નામે છે તેમ શૂરજ (શૂર-રીતની) સામુ બાળતા કાયગ પગ નામના વાગ્યા
(પ્રભાત થતા રાત્રીએ દુગ્ધના ધૂડ પક્ષી ગાડ વગેરેની બખોલોમા બરાબ
બેસે છે એ પ્રસિદ્ધ છે) જેમ ચઢેને દહાડે આદામીની ચઢનાથી મૃગપતિ-
સિદ્ધ ક્ષેમ ઇચ્છે છે-તેની વેદનામાથી મુખત થઈને પોતાનુ કુશળ આહે છે
તેમ, કુરુપતિ (દુર્યાધન) પણ પોતાના આનદના કદને જાળતી તેમ (તેવો)
હુઓ (થરો) આર્થાત્ તે પણ આ કુદ પ્રસન્ન રૂપી આદામીરીની વેદ
નામાથી મુખત થઈને કુશળ ઇ-જના લાગે (જેમ જેમ દિવસ ચડતો જાય
છે તેમ તેમ મિદ્ધ અને વાવને આદામીમી ચઢે છે અને તેની વેદનાથી
તે પડી રહે છે, તથા તે વખતે-તેની પામે થઈને શિખર જાય પણ ખુવાર
તેને બોલાવતો નથી એ પ્રસિદ્ધ છે) સૂરજ ઇ-જેમ સૂરજથી (તેના તેજથી)
ચીજડી આધળી થઈને (બખોલમા) બેરી લાય તેમ પોતાના સ્વામીને રજુ
બૂચિમા જતા જોઈને સર્વ સુખ તાજને પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના નિરામમા
સદાઈ પેડી જેમ પ્રભાત થતા વાગોડ નીચુ જોઈને (ઉધે માથે) વટે
(વડમા-વડની ડાગીઓમા) નહી પડી (વાઘી પડી છે) તેમ શૂરને ખધ
(ખમે) ન્યાગતા (જોત) તેની (તેમ પ્રમાણે) અગિ (ત નાર) જો
મથ્ય (ઉધે માથે) લાકડી પડેની જણાય છે ।

સેનાપતિ સાથ લેઈ, ઉચ્ચતા જહિ જહિ,
 તેન ક્ષીણ તગણિથી, પાસાગપુત્રુ થુ,
 ગા રાગીજ મર્ધ જેમ, થાય જાખ્યા રહી રહી,
 અપારા ગિચારા તારા, નાશ પામ્યા જોત જોતે,
 ભીમની પ્રતિગાથકી, એવુ સેન જહી તહી ૧૪૯

પોયણી ખીડાઇ જોઈ, સૂર્ય સનમુખ થાતા,
 કુ ગાસન નારી તેમ, સકોચાઈ જતી જતી,
 કમળની આચપામ, ભૂગી ભણુ ભણુ કરે,
 ધૂયો જોઈ નાથ ખુગી, તેમ કૃપણા થતી થતી,
 કેજ કેજ પુજ પુજ, ભૂગ ખુનખુન ગુજ,
 તેવી વાહવા ઉચારે, પાર્યપક્ષી અતિ અતિ,
 ગીતગી ને મદ વાય, સુગધિકે આવે જાય,
 વજ્રલ કવિત ગાય, મન ધારી મતિ મતિ ૧૫૦

૧૪૯ પ્રાત મગમા રણુભિનો દેખાન વણુવતા વચ્ચ કટે છે ૧૦૦—અહીં પોતાને આદાસીસીના કુ ખથી જેમ સિદ્ધ ગર્જે છે—૦ મો પાડે છે તેમ ૧ જો પણુ મનાગમા શખ વગાડે છે! જેમ પ્રાત મળમા તાથી મહિ, જહિ જોના અનાજથી આમરન રે છે તેમ મહી મહી (મરી મરી—મર્દ મર્દ કેમ છે) નાશની તેની ખૂબો સજગાય છે! પ્રાત મળમા વોટ (ધોડા) પગ પછાડી પછાડીને વગ ધર (હણુહણુહ) મરે છે તેમ સેનાપતિ પણુ પોતાના સાથો (સેનાન) સાથે લેઈને જહિ જહિ (મારો મારો) એમ ઉચ્ચાર રે છે! પ્રાત મળમા તગણિ (સૂર્યથી) જેમ પાગવારપુત્ર (અમુદ્ર પુત્ર અદ્ર) નુ તજ ક્ષીણ થાય તેમ રહી રહીને (ધીમે ધીમે) સર્વે ગાધારિજ (ગાવારી ૥ પુત્રો ડોરવો) ક્ષીણ થયા પ્રાત મળમા જેમ ગિચારા (દીન જેના થઈ ગયોના) અપાગ (અપાર) તારાઓ જોત જોતે નાશ પામ્યા છે, આયના પ્રાત મળમા પ્રમગથી ગિચારા અપાર તારાઓની જ્યેષ્ઠ (પ્રતિ) જતે (જોતામા) નાશ પામી છે તેમ ભીમની પ્રતિગાથી દુર્બોધનનુ સેન જહી તહી અનુ (તેજહીન) દેખાય છે!

૧૫૦ પોયણી ૧૦૦—જેમ સૂર્યને અનુમુખ થતો જોઈ પોયણી ખીડાઈ જાય છે તેમ કુ ગાસનની નારી જતા જતા સકોચાઈ અર્થાત્ જામે પોતાના ૧૫

ભયે રાત દિન થાય, નભ જેમ ના ચળાય,
 રૂપથી ન બદલાય, તેમ કર્ણ એક રૂપ;
 ચંદનની વાસ જેમ, રાત્રી દિન સરખી રે',
 કાપે કોઈ અધિકતા, તેમ કર્ણ છે અનુપ,
 રાત પડો દિન થાઓ, સુવર્ણ પીળારા મૂકે,
 વેળા કવેળાજ તાવો, દરે મધ્યદિન ધૂપ,
 તેવા વીરકેરો કવિ, રાત્રી દિન બેઠ બૂલી,
 કવિતા કરત કર્ણ, જેહ કવિ શિર ખૂપ.

૧૫૧

સ્વામીનો નંધ કરનાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે જાણીને તે અતિશય ઝાનિ પામી
 છે દ્રૌપદી પોતાના સ્વામીને પ્રતિજ્ઞા પાર પાડવાને સુધ્ધમા ચંદનો જોઈ
 આનંદ પામે છે તે વિશે કહે છે કમળ ઇં— રાતે કમળ બંધ થવાથી
 ભમરો તેમા પૂતળો હોવાથી તેની સ્ત્રી ભૂગીઓ (ભમરીઓ) 'બહુબહુ'
 એવો ધ્વનિ કરે છે, તે જાણે સવાર થતા કમળ ખીલવાથી તેમાથી પોતાના
 નાથ (ભમરા)ને છૂટા થયેતો જોઈને ખુશી થાય છે અને એજ રીતે ભીમને
 સુદ કરના છૂટેતો જોઈને રૂષ્યા (દ્રૌપદી) પણ ખુશી થય છે કુળ ઇં—
 સવારમા દરેક કુળમા અને પુત્ર (પુષ્પના જથામા) ભૂમ (ભમરા) અને
 પુત્રપુત્ર પક્ષીના સુખરવ થાય છે, તેજ પ્રમાણે પાર્થ (પૃથા-કુનિના પુત્ર-
 પાંડવ) ॥ પક્ષના મનુષ્યો અતિ અતિ વાહના ઉચારે છે-વખાણુ કરે છે
 રીતજ ઈં—પ્રાતઃકાળમા રીતજ મદ અને સુગંધવાળો વાય (પવ))
 આવે છે અને જાય છે, અને વલ્લભ કવિ મનમા મતિ (બુદ્ધિ) ધારીને કવિ
 તા ગાય છે-અર્જુન વ નભ એ પ્રમાણે પ્રાતઃકાળ વર્ણન ૩ છે

૧૫૧ હવે બુદ્ધ રચનાનો પ્રસંગ હેતુમાટે સત્તરમા દિવસના
 કુર્યોધ ૧ પક્ષીય સેનાપતિ કર્ણ વીરનું વર્ણન કરે છે અને ઈં—ભયે રાત
 થાય કે દિન થાય તથાપિ નભ (આકાશ) જેમ ચળાય નહિ (ચળાયમા) થવું
 નથી-રૂપ બદલું નથી-સદા એક સખુ રહે છે) તેમ કર્ણ વીર પણ
 રાત્રી દિવસ એ રૂપમાજ રહે છે-સત્તરની પ્રતિજ્ઞાથી તેના મનને ૧૪ ઉગ્ર
 થતો નથી, તથા કુર્યોધન, દુઃશામન, વગેરેની પેઠે ભય પામતો નથી એક

કર્ણુકૃતવ્યૂહરચના.

ગઈ સિંહપેર કણે, સાવધાન સર્વ કર્યા,
પિયે શું રૂઢિર ધીર, દુઃશાસન રાખું હુંય;
રચું વ્યૂહ ગજનામા, તેની શુંડ સ્થાન અમો,
ઉભું દુઃશાસન સાથ, હશે સર્વ શુંય શુંય;
અશ્વત્થામા કૃપાચાર્ય, દાંત બે વડા આચાર્ય,
શકુનિ કૌરવ રાત, ગંડચળ એ રજુપ;
ગ્રીવા બીચ કુર્યોધન, ચાર પાય અતુરંગ—
સેન રહે ખ્યાદાઓનું, આગે કયું સુગ્રી તુંય.

૧૫૨

રૂપતાનું બીજું દૃષ્ટાંત આપે છે: ચંદનની ઈં—સ્પષ્ટ છે. કાપે ઈં—કાઠ ચંદનને કાપે તો વળી તેની વાસમાં અધિકતા માત્રમ પડે છે તેમ કર્ણ બૂપ પણ તેવો છે. અર્થાત્ તે છે તો રાત્રિનિ સરખો પરાક્રમી પણ એને કાઠ છેડે તો તે અધિક પરાક્રમ પ્રકાશે છે! ત્રીજું દૃષ્ટાંત: રાત ઈં—સ્પષ્ટ છે. વેળા ઈં—સોનાને વેળા ક્ષેણ (ગમે તે વખતે) તાવે તમાપિ તે મધ્યદિન—મધ્યાહ્ન કાળ)ના ધૂપ (તડકા) જેવું પ્રકાશિત દેખાય છે! તેવા ઈં—તેવા વીરનો કવિ જે કવિઓના શિરનો ખૂંપ (મુકુટ) છે તે વક્ત્રમ પણ સત્તાદિવસનો ભેદ બૂકીને કર્ણની કવિતા કરે છે.

૧૫૨ કર્ણુકૃતવ્યૂહરચના (સુદ્ધ કરવામાટે જ્યને અતુરંગ રચનામાં સ્પષ્ટ ને ઉભું રાખવાની જ્યવસ્થા) ખતાવતાં કવિ કહેછે: ગઈ ઈં— કર્ણ સિંહની પેઠે ગઈને સર્વને સાવધાન કર્યા અને પછી બોલ્યો કે, ધીર એવો હું જ્યાં દુઃશાસનને રાખું છું (જ્યાવું છું) હાં બીમ રૂઢિર શું પિયે? શું પી શકે? એમ અભિમાન કરીને તે કહે છે કે, હું ગજનામા (દાથી નામનો—હસ્તીવ્યૂહ—દાથીના આકારમાં ઘરકરની ગોદવણુ) વ્યૂહ રચું છું અને તેની શુંડને સ્થાને અમો (અમે પોતે) દુઃશાસન સહિત બીજું (ઉભા રહીએ છીએ), તમે સર્વે શુંય શુંય (શું) હશે છો? દાથીના બે દાંત (દંતુશળ)ની જગોએ અશ્વત્થામા અને કૃપાચાર્ય નામે વડા (મોટા) આચાર્ય બિભા રહે. ('વડા' એ દાંતનું પણ વિશેષણ થઈ શકે). શકુનિ અને રાત (સો) કૌરવ એ ગંડચળની

નિવાતકવચ પૂચ્છ, ઘટમ્થાન ગજસેન,
 એવો વ્યૂહ રચી રોણુ, ભીમ ભાળતાની વાત,
 વેલો આવી વહે હુથી, ચેલો રહે સર્પથી એ,
 હાથી અગ સ્થૂળ તેથી, સિંહ શુ તોડે ન દાંત !
 કૃષ્ણાર્જુન ઘટી એક, આચાર્ય બે વારી રાખે,
 દુશાસન હાથ ભીમ, મરાણુ તો ખરે દાત;
 સર્વ વાહ વાહ કથે, ધન્ય ધન્ય કર્ણ શૂર,
 એક નવ ડોલે કૃપ, સાર હ્રદે જે વેદાત ૧૫૩

જગાએ રણુ (હાજર) રહેશે. શ્રીવા-ગરદન ચાર પાપ ધન-તેના ચારે પગને
 ઠેકાણે ચાર અગવાળી સેના સહિત ખાદ્યઓનુ સેન રહે હવે બાકીનો વ્યૂહ
 કેમ કરવો તે કહુ છું તે તુ સામળ

૧૫૩ નિવાતકવચ નામે દેત્યો તેના પુચ્છ (પૂછડાના) સ્થાનમાં
 રહે, અને હાથીના ઘટની જગ્યાએ ગજ (હાથી)નુ સેન રહે એવો વ્યૂહ
 રચીને ભાળતાની વાત (જોતામાલ) ભીમને રોણુ ભીમ કેમ ગળાશે તેનું
 કારણુ કર્ણુ કહે છે વેલો ધન-ભીમ વેહેલો આનીને હુથી (મારી સાથે)
 વહે (વહેશે) કેમકે યુદ્ધમાં એ સર્પથી પેહેલો (આમળ) રહે છે તમે કહે-
 શો કે એ મોટા શરીરવાળો છે માટે એને શી રીતે હરાવશો ? તો હાથી ધન-
 હાથી અગે સ્થૂળ (મોટા) છે તેથી સિંહ શુ તેના દાંત તોડે નહિ ? અર્થાત્
 સિંહ જેવો હુ હાથી જેવા ભીમનો પરાજય કરીશ ભીમનો તો તમે પરાજય
 કરશો પણ કૃષ્ણ અને અર્જુન જેવા યોદ્ધા તેનુ રક્ષણુ કરશે ત્યા તમારે શું
 આવશે ? એ શકા નિવૃત્ત થના તે કહે છે કે, બે આચાર્ય (કૃપાચાર્ય અને
 અશ્વત્થામા) કૃષ્ણ અને અર્જુનને એક ઘટી (ઘડી) વારી (અટાવી) રાખે
 -રાખશે અને એની રીતે કરીને દુશાસનને દાંતે ! ભીમને મરાણુ તો મને
 ખરો દાંત (દમનચીન-પ્રલો) બાલુજને કર્ણનું આ ધ્યન સાબળીને શૂરા
 કર્ણને ધન્ય કે ધન્ય છે, એમ સર્વે તેની વાહ વાહ કહેતા નાગળ, પણ વેદાતના
 સારને બાલુનાર (અર્થાત્ દીર્ઘદર્શી) કૃપાચાર્ય માત્ર ડાંચા નહિ-તેમણે
 કર્ણના વખાણુ કર્યા નહિ.

દુર્યોધને પૂછ્યું નમી, ઋષીશ્વર ! વાત ગમી,
મન ગયું દીસે ભમી, કયો કળી વળી કમી,
કર્ણ કથે જાણે જામી, મતિ રાય તેથી વમી,
અમો આજ દાણુ દમી, અરિ જાય દુ ખ ખમી,
વાત માગવી ન ધમી, સેન ઉભી સર્વ જમી,
અતુંગી ગણે અમી, શૂરતા વૃદ્ધની ગમી,
વીરતાનું નીરૂ ઝમી, ગયું ધારો મન તમી,
વિચાર જો મારો ધમી, ગમી નહિ વાત નમી

૧૫૪

અશ્વત્થામા આખ કાઠી, દેગે શુ ક્રોધમા દાઠી,
ખાદ્યો વાણી ખાટી ધાટી, માતુલને નિદે કર્ણ,
ખડ્ગથી વિહાર એને, જમી જાણે કથે કંને,

૧૫૪ કૃપાચાર્યે જાણી રચનાના વખાણુ મ્યાં નહિ તેથી દુર્યોધન
શકિત યદ્ય પૂછે છે કૃપાધન ધન-કૃપાધને કૃપાચાર્યને નમીને પૂછ્યું કે હે
ઋષીશ્વર ! તમને આ વાત ગમી કે નહીં ? તમારું મન જાણે બમી ગયું
હોય તેમ દીસે છે, માટે દાણુ કમી વળી હોય-કાઈ અપૂર્ણતા રહેલી હોય તો
તે કયો (કહેા) તે સાબળીને કૃપાચાર્યની અરગણુના કરીને કર્ણ કહેછે કે,
હે રાય ! એ તો (આદાણુ) તેથી જમી જાણે અને તેથી એમની બુદ્ધિ વમી
-મહાર મઠી નાખી છે અર્થાત્ લાડુ જમનાર આદાણુમા તે યુદ્ધ રચનાની
બુદ્ધિ કમીથી હોય ! પણ અમો આજ દમીને (દમ બીડીને-હિમ્મતથી) કહ્યું
હુ કે આજ અરિ (શત્રુઓ) દુ ખ ખમીને જાય (પાછા જશે) ! આપણી
અમી (અમ-સેના) જે અતુર ગી (હાથી, ઘોડા, રથ, પાવણ એવા આગ
વાળા) છે તે મર્યા સેના જમીને (જમાવ યદ્યને બીડી) માટે વાતને ધમી મારવી
નહિ-પૂછાપૂછ કરીને વાત વનેડી નાખવી નહીં એ કૃપાચાર્ય તો વૃદ્ધ ધમા
છે માટે તેમની તો શૂરતા (શૂરાપણુ) ગમી ગઈ છે-નાશ પામી છે તેમની
વીરતા (વીરપણા)નું નીર (પાણી) ઝમી ગયું છે એમ તમી (તમે) મનમા
ધારો એ એની રીતે મારો કરેલો સિચાગ જો તમે ધમી મારો-હરાડી દો તો
નમી વાત (નમતુ મૂ. રાની વાત) મો ગમે નહિ-પસદ નથી

હાથ હસ્તિણા ભૂચો, આખર તો નીચ વર્ણ;
કયી ખડ્ગ બાંર કાઢી, મારવાને ચીસ પાડી,
કૃપે આવી રાખ્યો વારી, રાય આદિ આવ્યા રાણ;
સૂતપૂત કયે અલ્યા ! બાપ માયે ચૂપ રહ્યો,
હરિ હાથ દીડા અમો, (કે) તારે બાપે સુણ્યા કર્યું. ૧૫૫

આજ તેથી દૂણી લાગી, મારવાને દાડે ભાગી,
વારે રાય દુયોધન, અશ્વત્થામા કર્યું બેય;
ધન્ય ધન્ય મિત્ર મારા, અરિને હસાવો ઉભી,
જુઓ જુઓ ભીમ ગાજે, પીઠ એ રૂધિર કેંય;
નમી ઋષિને મનાવે, જેમ તેમ તો જમાવે,
કૃપાચાર્ય કયો તમે, ગજવ્યુહ નિદા રેય;
કૃપાચાર્ય કયે ભાઈ, પ્રથમ જુવુ કુલાઈ,
કીર્તિ તેથી તો કુલાઈ, જય નીચે નવ રેય. ૧૫૬

૧૫૫ અશ્વત્થામા ઇન્-પોતાના મામાને કહ્યું નિદે છે તે જોઈને અ-
શ્વત્થામાની આંખ ફાગી-તેને કોષ ઊપચો અને તે જાણે હંમણા કહ્યુંને
કોષમાં ફાગી દેશે શુ ? એવા રૂપમાં આવીને ખાટી ધાટી (કઠોર રીતી)થી
વાણી બોલ્યો કે, મારા માતૃવ (મામા-કૃપાચાર્ય)ને કહ્યું શુ નિદે છે !
હરિ-અર્જુન નીચ વર્ણ-સૂતગત (કર્ણ સૂતપુત્ર હતો માટે). ચીસ-બૂમ.
રાય-દુયોધન બાપ ઇન્-તારા બાપ (દ્રોણ)ને અર્જુને માયો તારે તો તું
ચૂપ રહ્યો-ઠાનો માનો બેગી ગ્લો, માટે હરિ (અર્જુન)ના હાથ (અર્થાત્ પરા-
ક્રમ) તે અમોએ દોષ કે તારે બાપે કર્યું (કાને) સુણ્યા (સાબળ્યા) ? અર્થાત્
અમેતો કાને સાબળ્યા છે પણ તારે બાપે તો તે અનુભવ્યા છે ! ધ્વનિ એ છે
કે તું તો માત્ર દુયોધનના હિતમાટે સુદ્ધ કરવા તૈયાર થયો છું પણ તારે તો
બાપનું વેર લેતું એ પ ! અર્થ સાધવાનો છે માટે મારી સાથે વાદ કરવો
પડ્યો મૂકીને શત્રુ સાથેજ દ્વિગુણ આવેશથી સુદ્ધ કર.

૧૫૬ દુણી-અમણી. ભાગી-દોડીને. બેય-બેઉને ઊભી-ઊભા રહીને
ઋષિ-કૃપાચાર્ય જમાવે ઇન્-જેમ તેમ કરીને બન્નેની જમાવટ-સ પ કરા-

મોટી વાત દુ શાસન,કેરા રૂઢિરનુ પાન,
ભીમ ભડ કડ કથે, તેને આગે ગળે કર્ણ,
રૂઢે ન અમારે મને, અરિ પે'લા રૂઢે વ્યૂહ,
નીતિયકી બા'ર બાય, રાજ્ય સુણી એવુ કર્ણ ?
મતપૂત કથે મુનિ । સન્ય મારયિ છે મારો,
રથી કર્ણ નામ ધગે, તેહ હરે ભીમ પર્ણ,
વ્યૂહ રચ્યો કરે નહિ, દુ શામન મરે નહિ,
શૂળવીર હરે નહિ, કદાચિત થાય મર્ણ ૧૫૭

કૃષ્ણકૃતવ્યૂહરચના

ભુજગમયાત

ભુજગ મયાત તરી ગતિ કૃષ્ણ,
રચ વ્યૂહ પચ્ચાનના નામ વૃષ્ણ,
ઉભા એક હોઠે કિરીટી સદૃષ્ણ,

વેળે પછી કૃષ્ણાર્યને દુવાવન પૂટે છે કે કૃષ્ણાર્ય ઇ- સ્પષ્ટ છે દુનાઈ
જાય-ફલી જાયનાશ પામે નીસે નિશ્ચય

૧૫૭ મુની વ્યૂહ રચના પસંદ । મરવાનુ મારણુ કૃષ્ણાર્ય મહે છે
મોગી ઇ- દ શાસનના રૂઢિરનુ પાન ક- એના મોગી સાત ભીમ ભડ (ભટ
-ચોધ) મહે છે તે તેને (દ શામનન) । મર્ણુ આમગ રાખે છે, તે અમારે
મને (ગામા) રચતુ નથી વળી તે અરિ (શત્રુ)ના મેહેવો પોતાની સેના
નેા દુ રૂઢે છે આ એમ નીતિ (સુદનીતિ)યકી તે બા ર જાય છે-
(રાત્રનો ૦ હ જોયા પછી તેો આક્રમત મરે એવો પોતાની ૦ મો વ્યૂહ રચ
વા એના નીતિ શાસનના કથન ઉપર તે લક્ષ્ય આપતો નથી તે તેવુ કો
સા મોગી શુ રીકુ ? (ખુલી થાકો) ? મતપૂત મનગતિના મનુષ્યનો મુત્ર
-મુ મુનિ હે કૃષ્ણાર્ય રથી ઈ-મુ નામ રથી છે તે તમે (મનમા)
ધરો એવો રથી મગ હ ભીમ રથી પર્ણ (પાલ ધી) -ર ।

ભક્તું શું બુદ્ધં શું તજ્જ તેહ મત્તં.
 મહારૂર સઘ્યં અનાદિ અખંડં,
 અરિમર્દનં અંગ ધારં અદંડં;
 ગુરુ દ્રોણ પાસે સુયુદ્ધં અખંડં,
 શિષ્યો સર્વ સેવી મહામત્ત ખંડં.

૧૫૯

તદાપિ નહીં ઉચ્ચરં મુખ વાણી,
 કરે જોહ કામં મહા ચક્રપાણિં;

૧૫૮ હવે કૃષ્ણે કહેલી વ્યુદરચના કહે છે: બુદ્ધંગં ધૃમ્—જેવું બુદ્ધ-
 ગં (સર્પ) નું પ્રયાતં (ગમન) છે તેવી કૃષ્ણની ગતિ (ગતિ) છે. અર્થાત્
 સાપ જેમ વાંકો ચાલે છે તેમ કૃષ્ણની રાજનીતિ પણ વાંકી છે. તેથી
 (કર્ણનો હસ્તિવ્યૂહ જોઈને) તેણે પંચાનના (સિંહ) નામનો વ્યૂહ રચ્યં (ર-
 ચનાની) તૃષ્ણું (ધ્વજ) કરી. અર્થાત્ હાથીને જેમ સિંહ જીતે છે તેમ
 સિંહવ્યૂહ હસ્તિવ્યૂહનો પણ પરાજય કરી શકશે, એવા વિચારથી પંચાનન-
 વ્યૂહ રચ્યો. તે સિંહના એક હાડે સદૃષ્ય (સુદર્શન—સારા દેખાવવાળો—
 સુંદર) કિરીટી (અર્જુન) બિભા. કર્ણનો વ્યૂહ જોઈને જેમ દુર્યોધન તેના
 સારા માકાપણની શંકા કરતો હતો તેમ અર્જુન કાંઈ શંકા કરતો હતો કે
 કેમ ? તે વિષે કહે છે: ભક્તું ધૃમ્—ભક્તું શું અને બુદ્ધં શું તે સખધી પ્રજા
 (પ્રજાને) તજ્જનેજ ને કૃષ્ણના કલા પ્રમાણે બિબો હતો.

૧૫૯ કોઈ કહેશે કે ને યુદ્ધનીતિ નહિ બળ્યો હોય, તો તેમ નથી:
 મહા ધૃમ્—તે મહાશૂરનો સઘ્યં (સાથી,) અનાદિ (આદિ રહિત—સદાકાળ)
 અખંડં (ખંડિત નહિ થયેલો)—કોઈ વખત પરાજય નહિ પામેલો, અ-
 રિમર્દનં (શત્રુઓનું મર્દન કરનાર—દુરમનને યોગી નાખનાર) એવા અંગ
 (દેહને) ધારં (ધારણ કરનાર), અને અદંડં (અદંડપ) કોઈથી દંડી શકાય
 નહિ એવો છે. વળી તે દ્રોણ ગુરુ પાસે અખંડં (ખંડ વિનાનું—તોફાન કે
 અધર્મ રહિત) સર્વ (સઘળા પ્રજાનું) અને મહામત્તખંડ (મોટા મહોન્મત્ત
 શત્રુઓને ખંડન કરનાર) સુયુદ્ધં (સારું—ધર્મયુદ્ધ) નેમને સેવીમિ શીષ્યો
 હતા.

રૂચે વાત કોઇ કરે કૃષ્ણ દાણી,
ન રૂચે તદાપિ ભલી ખૂરી માણી.

૧૬૦

ભલે દિન થાતાં સુતારા લગતાં,
ભુલે ચંદ્ર સાથે ન રે'વું ભગતાં;
ભલે જો અગ્નિપાળ કૂપે સગતાં,
અગ્નિ તેહની પુઠ ક્યારે તગતાં.

૧૬૧

૧૬૦. અર્જુન એવો યુદ્ધકામા પ્રવીણ તથા શૂરો હતો ત્યારે તો કૃષ્ણનું કહેવું પોતાને રૂચું 'હશે મારે નહિ' મોક્ષતો હોય, તો તેમ નથી: તદાપિ ઈ—તદાપિ (તથાપિ) મદાયકપાણિ (મોહું ચક્ર જેના દાયમાં છે એવા કૃષ્ણ) જેહ (જે) કામ કરે, તે વિષે મુખ્યથી વાણી (વાણી) હૃદયરૂં નહિ (ધ્યાનરતો નહોતો), દાણી (એક વખત ગોકુળમાં દાણ સેનાર) કૃષ્ણ કોઇ વાત કરે તે તેને રૂચે અથવા ન રૂચે તદાપિ (તથાપિ) તે ભલી કે ખૂરી જેવી હોય તેવી માણી—માણીને—સ્વીકારીને (પૂર્યાર્થ સાથે અન્ય).

૧૬૧ કૃષ્ણને અર્જુન કેવા વિશ્વાસથી અનુસરતો હતો તેનાં બે દૃષ્ટાંત આપે છે. ભલે ઈ—ભલે દિન થાય, અને સુતારા (સારા તારાઓ લગવાઇ જાય (તેજ રહિત થઇ જાય) તથાપિ ચંદ્ર જે દિવસે અસ્ત ન પામતો હોય તો તેની સાથે રહેનારા તારા પણ શુ ચંદ્ર સાથે રહેવું જૂલે છે? નથીજ જૂલતા, કેમકે તે ચંદ્રને ભગવાન છે અથવા દિન થાતા, અને દિવસના તેજથી સુતારા લગતા (તેજ દીન થતાં) તથા ભ (નક્ષત્રો—ખીલત તારાઓ) જતા (આયતી જતા) પણ તેઓ શુ ચંદ્ર સાથે રહેવું જૂલે છે? તેજ પ્રમાણે ગમે તેવું કુખ, અપમાન, મુખ, સન્માન, જ્ય કે પરાજય પ્રાપ્ત થાય તથાપિ અર્જુન કૃષ્ણને અનુસરવાનું જૂલેજ નહિ, એ તાત્પર્ય છે. ખીલત દટાત ભલે જો ઈ—અગ્નિપાળ (બકરાં પાળનાર— ભરવાડ) ભલે કૂપે (ક્રુવામાં) સગતાં (પડતાં)—બકરાંનો ગોવાળ ક્રુવામાં પડે તો અગ્નિ (બકરા) તેહની પુઠ ક્યારે તગતાં (તગતાં— તળે છે?)—બકરા તેની પુઠ ક્યારે નળે છે? અર્થાત્ તેઓ પણ મારું માહું વિચાર્યા વિના ક્રુવામાં પડે છે!

ભલે સિહ મોટો તથાપિ ઉઘ્યો,
 ઉઠાવે હુકમ નર્તી મત ફ્યો,
 વદોશુ વિદાસી હરિ નિર્ભર્યો,
 કદી ના કદી ના કદી નાશધેયો ૧૬૨

તથાપિ ભર્યો તે ભરોસે ભરોસે,
 ઉઠાડે ઉઠે બેસ કે'તા બલરો,
 જગો પાળડો ટોચ શાણો સનેરો,
 મુકતી અહે તેથી પ્રાણી પનેરો ૧૬૩

તશા વિશ્વવશ કિરીટી હનેવા,
 ઉભા સિહ આઠે રૂંદારિ સવેવા,
 બિજે હોઠ છે સાત્યકિ તો ઉભેના,
 ઉભા રાક્ષી ડામે નકુન નમેવા ૧૬૪

૧૬૨ અગ્નુન બળવાન છતા તે કૃષ્ણની આગા માને છે એ વાત કમ માની શકાય ? એ શમ મટાડવાને દૃષ્ટાત આપે છે ભલે ઇં સિહ ભલે મોટો હોય તથાપિ જોશે તેને ઉઠ્યો (ઉઠ્યો) હોય તેનો હુકમ (હુકમ) ઊઠાવે તેની આગા પ્રમાણે વર્તે છે અને મત ફ્યો નહિ (મત ફેરવતો નથી) વદો ઈં માટે વિનામી (વિનામનાગો) હરિ (ચિહ) નિભર્યો (બગ વિનાનો થયો છે) શુ ? અર્થાત્ મદી ના ઈં—મદી નાશ ધેયો હોય તો પણ તે હુકમ ઉઠાવે છે તેથી તેને કદી પણ નિમગ મેદેશ નહિ

૧૬૩ તથાપિ ઇં સિદ્ધ એવો બળવાન છે તથાપિ ભરોસે (ભરી રીતે) ભરોમાથી ભરોસો હોય છે અને તેથી જગો (જગે) શાણો આ સનેરો [સાનસ—અથવા સનીન લીના (યુક્તિ પ્રયુક્તિ) વાળો ?] તે પ્રાણીનો પાળડો (પાળનાર) હોય તે પ્રમાણે તે તેને ઊઠાડે તો ઊઠે અને બેસ કહે તો બનેરો (બેસે ?) એ પ્રમાણે પનરો (પાળેના ? અથવા પનરોનો બીજાનવતો ?) પ્રાણી તેથી (તે ધણી પાસેથી) મુકતી (મુકિત) અહે છે

૧૬૪ તશા ઈં—તશા (તેના) વિશ્વવશ (વિશ્વાસુ) હવેના (હવે લા-થયેના) શૂરિ (શૂરાઓના શત્રુ) કિરીટી (અગ્નુન) મનેના (સવે

બીજા દત્ત ઠામે સુમે'દવ સાથી,

ઉભો ભાવમા ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સુહાર્થી,

ગ્રીવા બીચ યુધિષ્ઠિર સર્વભાર્થી,

સુપચાળ ઊભા ચતુષ્પાદ ભાર્થી

૧૬૫

ઉભો ઉદરે સેન પ્રતિવિધ્ય આદિ,

ભવા પચપુત્ર રૂડા યુદ્ધનાદી,

મહાવક પૂરૂ તરી ભીમ ભાદી,

અશા અગ કર્તાજી આદિ અનાદિ

૧૬૬

ચતુરંગ સેના વશી અગ સર્વ,

તદા ભીમ આવ્યો અસુસારિ પર્વ,

ખા-વખતમગ) સિ હના ઓઠે (ઓઠની જગાએ) ઉભા ઉભેલા-ઉભેના રા-
ક્ષી-(સિ હને)-શાગીખાનારો દાત નકુન -નકુલ નમેના-નમેલા-અધાતઝઝુ-
મી રહેના

૧૫૬ સુમે'દવ-સારો સદહેન સાથી-સાથી (નકુળનો) ભાલમા-સિ-
હના કપાળને સ્થાને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન-ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સુહાર્થી (સુહાર્થી)-બળવાન હાથી
જેવો ગ્રીવાબીચ-ગળાની મધ્યે-સિ હના ડોકાને સ્થાને યુધિષ્ઠિર
-યુધિષ્ઠિર સર્વભાર્થી-સર્વને માથે-અમેસર એવો યુધિષ્ઠિર અથવા સર્વભાર્થી
-યુદ્ધમા સર્વનું મથન કરનાર-સનને ત્રાસ પમાડનાર સુપચાળ ઈ-અને
મિ હના ચતુષ્પાદ (ચાર પગને ઠોકણે) ભાર્થી (ભાર્થી)-ભાખાવાળા-વીર
એવા સુપચાળ-પચાળ દેશના સારા યોધાઓ ઉભા રહ્યા

૧૬૬ ઉભો ઈ-સિ હના ઉદર સ્થાનમા પ્રતિવિધ્યઆદિ (પ્રતિવિ-
ધ્ય, શ્રુતસેન, શ્રુતકીર્તિ, શતાનીક, શ્રુતકર્મા, એવા દ્રૌપદીના પાચ પુત્ર વગેરે)
સેન (સેના) ઉભો યુદ્ધનાદી (યુદ્ધના નાદ-લતવાળા) મહા ઇ-સિ હના
મહાવક (મોટા વાકા) પુરૂ (પુરૂ-પૂછડા)ની જગો જ્યા હતી તહી
(સા) ભાદી (ભાર્થી ?) ભીમની યોજના કરી અશા ઈ-પચાનન બ્યૂહ
ના અશા (એવા) અગ આદિ અનાદિ (પુરાતનકાળથી) કર્તાજી (કરતા
આપ્યા છે) અથવા આદિ અનાદિપ કૃષ્ણે પચાનન બ્યૂહના એના અગ કર્યા

પ્રજ રાજ મુનિ રચ્યા વ્યૂહ હર્ષ,
તદા ભીમ ક્યા તો ગયો'તો સર્ગર્વ
મુનિ રાજ પ્રતિ ઉચાર વિચાર,
મહાદેવ પૂજા પઠાયો સવાર,
કરી સ્તુતિ આવત રૂદ્ર અપાર,
રચ્યા વ્યૂહ તેવે શ્રીકૃષ્ણ સસાર.

...

૧૬૮

મહાદેવ પ્રસન્ન હોઈ કથ્યા શુ,
મુનીંદ્ર વદો ભીમ ત્યાહિ મથ્યા શુ,
ગયો શિવદેર કથુ હુ કથા શુ,
કથુ તાજ જો કુ-કુર્ણાંદ્ર નથા શુ

૧૬૯

૧૬૭ ચતુરંગ ઇં—ભારે ચતુરંગ (હાથી, રથ, ઘોડા, પામદળ, એવા ચાર અગવાળી) સેના મિલના સર્વ (સર્વ) અગના સ્થાનમાં વશી તદા પર્વ (તે તક ઉપર) અસુરારિ (દૈત્યોનો નાશ કરનાર) ભીમ આવ્યો અથના તદા અસુરારિ ભીમ પર્વ (મુદરૂપી પવન આવ્યો) પ્રુચ્છ ઇં—ત્યારે રાજા (જનમેજય) મુનિ (મુનિ—મુનિને) પ્રુચ્છ—પ્રુચ્છ કે હવ (શત્રુઓને હરાવનારો) વ્યૂહ રચ્યા તદા (સારે) સર્ગર્વ (સર્ગર્વ—ગર્વવાળો) ભીમ તો ક્યા ગયો'તો—ગયો હતો ? (કે વ્યૂહ રચ્યાઈ રચ્યા પછી આવ્યો ?)

૧૬૮ મુનિ ઇં—તે સામળીને મુનિ (મુનિએ) રાજ પ્રતિ (રાજ પ્રતિ) વિચાર (પોતાનો વિચાર) ઉચાર (બોલ્યો) અર્ચ્યાં કથુ કે કૃષ્ણે તેને સવાર (સનારમાં) મહાદેવની પૂજા કરાવે પઠાયો (મોકલ્યો) હતો કરી ઇં—તે રૂદ્ર (રૂદ્ર—મહાદેવની) અપાર (અપાર—બહુ) સ્તુતિ કરીને આવત (આવતો હતો) તેવે (તેટલી નારમાં) શ્રી કૃષ્ણ (શ્રીકૃષ્ણ) સસાર (સારવાળો અથવા સારો) વ્યૂહ રચ્યા (રચી દીધો)

૧૬૯ તે સામળીને રાજ કરીને મુનિને પૂછે છે મહાદેવ ઇં—હે મુનીંદ્ર (મુનીંદ્ર) ! મહાદેવ પ્રસન્ન (પ્રસન્ન) હોઈ (બધો) શુ કથ્યા (કો-યા) તથા ત્યાહિ (ત્યા) ભીમ શુ મથ્યા (ભીમે શુ મથન કર્યું) તે વદો તેના ઉત્તર મા મુનિ કહે છે ગયો ઇં—તને ક્યા શુ કથુ (કહ્યું) ? તે શિવદેર

શંકરસ્તુત્યટક.

શિખરિણી વૃત્ત

અહો બંબં બોલા, સુર અસુર સોલા વરતાણાં,
અહો બંબં બોલા, ત્રિપુર હર તોલા ધર ધણાં;
અહો બંબં બોલા, જટિલ શિર મોલા સરપણાં,
અહો બંબં બોલા, ત્રિશૂળધર ધોલા સરજણાં.

૧

ગયો. એમ કલા પછી વક્ષમ કહે છેકે, જે કે હું કવી* (કવિપરોતો)
તાજ (મુકુટ) છું—કવિઓનો શિરોમણિ છુ તો પણ જયા શુ (યથા શક્તિ)
તે કયા કથું છું. મતલબ કે એ વાત બીજા તો વર્ણવીજ શકે નહિ । પણ
હું તો વક્ષમ કવીપરોતો હવર છું માટેજ તે કહી શકું છું ।

૧ શંકરસ્તુત્યટક—શંકરની સ્તુતિના આઠ શ્લોક. અહો બંબં બોલા
બંબં શબ્દ બોલીને ગાત્ર વગાડવાથી રાજ યાઓ એવા બોળા હે મહાદેવ ।
સુર (દેવ), અને અસુર (દૈત્યો)ને તમે વરતાણા (વરતાણા-વરદાનના)
સોલા (સોલલા-સેહેલા) છે. તમે દેવ દૈત્યનો ભેદ ન રાખતાં ઝટ વરદાન
આપો એવા છે. હે બંબં બોળા મહાદેવ । તમે ત્રિપુરહર (ત્રિપુરાસુર
નામના દૈત્યનાં ત્રણ નગરનો નાશ કરનારા) છે. તથા તમે ધર ધણાં (મહ-
ગણા-મહોના ન્સમુદાયને) તોલા (તોલ્યા-નિરાધાર રાખ્યા છે) । તમારી
સત્તાથી આકાશમાં અનેક મહો નિરાધાર રહ્યા છે. અથવા,—તમે ધણાં ધર
(દેહાદિક સ્થાન) તોલા (તોલ્યાં-સ્વસત્તાથી રાખ્યાં) છે. હે બંબં બોળા
મહાદેવ । તમે શિર (માથે) જટિલ (જટાવાળા) છે અને તમારા મોલા
(મૌલિ-મુકુટ)માં સરપણાં (સાપ) છે. અહો બંબં બોળા મહાદેવ ।
તમે ત્રિશૂળના ધારણ કરનાર, ધોળા (ગૌર કાંતિવાળા) અને સરજણાં
(સરજનહાર) છે. આ શ્લોકમાં કવિએ એવી રચના કરી છે કે તેને
અમુક જગોએથી આરબોને બોલતાં એક નવા વૃત્તનો શ્લોક ઉપજે તથા
તેનો અર્થ પણ શિવ સ્તુતિ પરત્વેજ યાય. એવી રીતે આ છંદમાંથી અનેક
જૂદા જૂદા શ્લોક બની શકે માટે એને ચિત્રકાવ્ય જાણનારા અનેક ધેનુગુણ-
બધ ચિત્રકાવ્ય કહે છે. નમુનામાટે એમાંથી ઉપજેલા કેટલાક શ્લોક અહીં લખી
ખતાવ્યા છે:—

અહો બ બ શીવ, રૂઢિર વર પીવ કર મયા,
 અહો બ બ શીવ, ભગતિ પર જીવ હર હયા,
 અહો બ બ શીવ, ભગતિ ભર ભીવ હર ભયા,
 અહો બ બ શીવ, શિલ્લીગુપ્ત સુ દીવ ધર દયા

૨

ભોલા સુરઅસુર, સોલા વરતાણા અહો બ બ,
 ભોલા ત્રિપુરહર, તોલા ધર ઘણા અહો બ બ,
 ભોલા જટિલ શિર, ભોલા સરપણા અહો બ બ,
 ભોલા ત્રિશૂળધર, ઘોલા સરજણા, અહો બ બ

૧

સોલા વરતાણા, અહો બ બ ભોલા ત્રિપુરહર,
 તોલા ધર ઘણા, અહો બ બ ભોલા જટિલશિર,
 મોલા સરપણા, અહો બ બ મોલા ત્રિશૂળધર,
 ઘોલા સરજણા, અહો બ બ મોલા સુરઅસુર

૨

બ બ ભોલા, સુરઅસુર અહો, સોલા વરતાણા,
 બ બ ભોલા, ત્રિપુરહર અહો, તોલા ધર ઘણા,
 બ બ ભોલા, જટિલશિર અહો, મોલા સરપણા,
 બ બ ભોલા, ત્રિશૂળધર અહો, ઘોલા સરજણા

૩

એ પ્રમાણે પ્રામનાના પદોમાંથી એક એક છોડીને અને એક એક
 કરીને વાચતા અનેક છંદો જણાય છે । આવીજ રચના આ પછીના બીજા
 પણ શ્લોકોમાં છે

૨ આરો ઈ—મ બ શમ્દથી રીઝનારા અહો શિવ । હુ હુ શાસનનું વર
 (સાર) રૂઢિર પીવ (પીલ) એવી મયા (મયા—કૃપા) કર ભગતિ ઈ—ભગતિ
 (ભગતમા) પર (શત્રુ) ના જીવ (જીવની) હયા (શુદ્ધિ) હર અથવા
 ભગતી (પૃથ્વી) પર જીવેને અને હયા—ધોડાઓને (શત્રુના) હર ભગતિ
 ઈ—નું મારે વિરે ભગતિ—ભક્તિ ભર તારી ભક્તિ આપ અને ભીન (ભી
 મના) મયા (ભયને) હર (હિંદી મરાઠી, વગેરેમાં મ નો વ બોલાય છે જેમ

અહો બબકારી, વિનતિ ધર મારી કગણમાં,
અહો બબકારી, નવ ધર ઉધારી સરાણમાં;
અહો બબકારી, ભરમ મમ ભારી ભરાણમાં,
અહો બબકારી, અમુર આરિધારી ધરણમાં

૩

અહો બબ બોલા, સહુ નવ અબોલા વરણમાં,
અહો બબ બોલા, અકથન અતોલા 'તરણમાં;
અહો બબ બોલા, પશુપત અબોલા ધરણમાં,
અહો બબ બોલા, અહિધર અબોલા મરણમાં

૪

ગામ, નામ-ગાવ, નાવ, વગેરે) શિવીમુખ ઇ૦-તુ મારા ઉપર દયા (દયા) ધર અને સુ (માગ) જિનીમુખ (બાણ) ને દીવ (દે-આપ) કે જેથી હું ગનુને મારીને મારી પ્રતિજ્ઞા પાળી શકું, અથવા સુ દીવ સારો દીવ્ય શિવી-મુખ એમ પણ અર્થ થાય.

૩ બબકારી-બબ એવો શબ્દ મોવનાર મહાદેવ. નવ ઇ૦-મને શરણમાં ડાખનાને ઉધારીને ધર નહિ-ઉધારો રૂપીશ નહિ-અર્થાત્ હમણાજ મગણ આપ ભરમ ઇ૦-મારો ભગણમાં (જનસમુદાયમાં) ભારી (ભારે) ભરમ છે સહુ એમ જણે છે કે બીમ મોગે બળવાન છે માટે તેણે કરેલી પ્રતિજ્ઞા તે પૂરી કરશેજ, માટે તે તુ નભારી લે શી રીતે પ્રતિજ્ઞા નભાવી લેજો ? તો, અમુર ઇ૦- મારા અમુર રૂપ આરિઓને ધરણમાં-પૃથ્વીમાં ધારીને મૃત્યુ પમાડીને

૪ બબ બોલા-મબ એવો શબ્દ મોવનાર મહાદેવ સહુ ઇ૦-હું વરણમાં (મારી ક્ષતિય જાતિમાં) અબોલા નવ સહુ-અધરતાય ન રહું-વિહાજના ન વેકું, એમ પ્ર અકથન ઇ૦-હું જે અકથન (જેનું વર્ણન ન થઈ શકે એવો) અને અતોલા (જેની તુલના ન થઈ શકે એવો અથવા જેની બગેમગી દ્રાષ્ટ કરી શકે નહિ એવો) હું તે તરણમાં (તરણાના તોલ-મા) ન થાઉં તેમ જ (અધ્યાહાર-પેટેલા ચરણનો અનુચાર) પશુપત-હે પશુપતિ નામ ધાગણ કન્નાગ શિવ! ધરણમાં (ધરણિમાં)-પૃથ્વીમાં અ-મોના-અમૃત્ય અહિધર-અર્પને ધાગણ કરનાગ અડોલા મરણમાં-મરણને વિષે નહિ ડાનનારા-મરણ ગહિત-મૃત્યુજ્ય મહાદેવ !

અહો બ બં દેવા, દનુજ વર દેવા મુકિ રહ,
 અહો બ બ દેવા, મનુજ મર મેવા હુકિ રહ;
 અહો બ બ દેવા, વનુજ વર વે'વા રૂકિ રહ,
 અહો બ બ દેવા, અનુજ અર એવા મુકિ રહ.

૫

અહો બ બ બાપા, પરહર અમાપા પાણુ પાણાં,
 અહો બ બ બાપા, મખ અજપજપા જણુ જણાં,
 અહો બ બ બાપા, મનસિજ સશાપા શણુ શણાં,
 અહો બ બ બાપા, ગુહુ નિધિ ગણાપા ગણુ ગણાં

૬

૫ બ બ દેવા-બ બ રાજા બોગનાર દેવ-મહાદેવ દનુજ ધં-હે મહા
 દેવ । તારા આગળ દનુજવગ (શ્રેષ્ઠ દેવો) અને દેવો મુખી રહ-નમી રહે છે ।
 મનુજ ધં-મર (મરણુ ધર્મનાગ) મનુજ (મનુષ્યો) તારા મેવા (પ્રસાદ
 -કૃપા) ને માટે હુકિ રહ (હુકી રહે છે) વનુજ ધં-વનુજ (વનજ-વ-
 નમા રહેનારા મુનિઓ વગેરે) તારી પાસેથી વર (વગ્દાન) ને વેહેનાને
 અર્થાત્ પામવાને રૂકિ રહ (રોકાઈ રહે છે)-તારાં તપ કરનામા રોકાઈ રહે
 છે. અનુજ ધં-મારા અનુજ (નાનાભાઈ-અર્જુન) નો અર (અગ્નિ-જય
 વ્રથ) તારી પાસેથી વગ્દાન પામીને પણ મુકિ રહ (મૂકી રહ્યો) છે, અને
 તેજ પ્રમાણે એના (મારા અનુજના અગ્નિ જ્ઞા-કુ શાસન વગેરે પણ મુ
 -હ-મૂકી રહ્યો)

૬ બ બ બાપા-બ બ રાજા મોનના બાપા-મહાદેવ પરહર ધં-હે
 અમાપા ! (માપ રહિત દેવ) ! તુ પર (શત્રુઓને) હર (નાશ કર), અને
 માં પણ (નિયમ-કુ શાસન વધ ૩૫) પણા (પળાવ ૨) અહો બ બ બા-
 મા ! જણુ (જન માણુમ) અજપજપા (અજપાજપ-શ્વાસોર્વાસરૂપી
 જપ) રૂપી મખ (યજ) કનારને તને જણા (જણ્યો છે)-અર્થાત્ અજપા
 જપ એજ તારો યજ છે એમ લોકમા વિદિત છે અથવા જણુ જણા-માણુસ
 માણુસેનો-સર્વ માણુસેનો અજપાજપ એજ તારો યજ છે મનસિજ ધં-
 હે મનસિજ (કામ) ને મશાપા (શાપયુક્ત કનાર) !-કામને બાગી મનનાર !
 શણુશણા-માને વિનિતિ માબગ, સાબગ ગુણુનિધિ ધં-હે ગુણુના નિધિ

અહો બબ ભીમા, રૂઢિર પિળનીમા મમ ધર,
અહો બબ ભીમા, સહસ મતસીમા સમ સર;
અહો બબ ભીમા, સ્તવત નર ભીમા ભમ ભર,
અહો બબ ભીમા, વરદ વરવીમા નમ નર.

૭

અહો બબ શ્રીવા, વરૂભ જન છવા જગતમાં,
અહો બબ શ્રીવા, સુકવિ મણિ દીવાજ ગતમાં,
અહો બબ શ્રીવા, ન મન બિચ ણીવા જગ તમાં,
અહો બબ શ્રીવા, શરાણુ શર શીવા જગત માં.

૮

(બ.પર) । તથા હે ગણુપા (ગણેાનુ રક્ષણુ કરના) । ગણુગણુ—મને તાન ગણુ જેવો ગણુ (ગણુ) અર્થાત્ મને પોતાનો દાસ જાણીને કૃપા કર આપા, ગણુ ગણુ—ધણુ ગણુનો તુ ગણુપા (રક્ષણુ કરના) છે

૭ બબ ભીમા—બબ શબ્દ બોધનાર ભીમે પર મહાર્દેવ ! રૂઢિર ઈં—મમ (મારો) રૂઢિર પિળનીમા (રૂઢિર પાન કરવાનો નિયમ) ધર (ધારણુ કરાવો—રાખો) અર્થાત્ મારો ટેક રાખો સહસ ઇં—તુ મને સદમ (સહસ) શુણિત ગત (સો)—અર્થાત્ લક્ષની સીમા (અનવિ) સમ સર (શર—પ્રણુ) બાપ અર્થાત્ એવા એક બાણુ આપ કે જે લાખ બાણુ જેવો થાય અશ્વના જેમથી લાખ બાણુ પ્રકટે સ્તવત ઈં—આ ભીમા (ભીમ) નામે નર ભમભગ (પોતાના બમ—બ્રમનો બાર રહેવાનેમાટે) સ્તવત—તારી સ્તુતિ કે જે છે અર્થાત્ મારો જે બગ મિથે લોકમા બમ છે તે જતો ન રહે તેમ હર. વરદ ઇં—હે વરદ ! (વરદાન આપનારા) હે વર વીમા—વરદાનના વીમા રૂપ નર (ભીમ) તને (નમ) નમસ્કાર કરે છે ।

૮ બબ શ્રીના—બબ શબ્દ યુગ્ત જેની શ્રીના (ગણુ) છે એના હે મહાર્દેવ ! વનમ ઈં—જગતમા જે મારા વવભ—વશભ જન (વાદાવા જન) છે તે છવા (છવાડો)—તેમનો યુદ્ધમા સહાર ન થાઓ કેમકે તેઓ સુકવિ (સારા નિપુણ) અને ગતિમા મણિ જેવા તથા દીવા જેના છે બીજે અર્થે—અથકાર કવિ વનમ એજ જગતમા છવા (છવા) એમ જાણવું. કેમકે તે ગતમા (ગતિમાં—યુદ્ધના વેગમાં) સુ.વિ (સારા કવિ) રૂપ મણિના દીનાજ છે કવિઓ પોતાના સુમન્યવડે અમગ રહેછે તેમ વનમ કવિ પણ સુકવિ છે માટે તે

છંદ ચાલતો

કરીને સ્તુતિ મેળવી મન માગ્યું,
ગયો જ્યાં હતા કૃષ્ણ સંગ્રામ સાગ્યું;
નહીં વાત બીજી ઇકે લગ્ન લાગ્યું,
મરં કે હું મારં બિનું સર્વ ત્યાગ્યું.

૧૭૦

વદે કૃષ્ણને બીમ ભોજો રિઝાવ્યાં;
ખુશીથી કહ્યું લોહી પીશોજ દ્રાવ્યાં;
જુઓ આ રસો જલકંઠું છવ લેવાં,
નિહાજે હરિ ! સ્વર્ગથી સર્વ દેવાં.

૧૭૧

કયો વ્યૂહ રચ્યો કયો કૃષ્ણ ભાઈ,
ખરી એક ધારી તમે તો સગાઈ;
ભલો વ્યૂહ રચ્યો મુને માંહિ સજ્જે,
વહેલો મણુ બીમ લોહી નિમજ્જે.

૧૭૨

અમર રહેશે એ નિશ્ચયરૂપ કવિનું કથન છે. નમન ઈં—(બીમ પક્ષે) હે મહાદેવ! તમારી કૃપાથી મારા મનમાં બીહીવા રૂપ જગતની તમા (દરકાર) નથી—અર્થાત્ મને જગતમાં કોઈનો ભય કે દરકાર નથી, કેમકે જગતની માં (મા-માતા) શીવા-પાર્વતી દેવી મારા સર (શિર)નું શરણુ છે—અર્થાત્ મને શરણુ રાખનારી છે. (કવિપક્ષે પણ એજ અર્થ લાગુ પડે છે).

૧૭૦ કરીને ઈં—પાછળ કલા પ્રમાણે મહાદેવની સ્તુતિ કરીને તથા મન માગ્યું મનની ઇચ્છા પ્રમાણે (વરદાન) મેળવીને જ્યાં સંગ્રામ સાગ્યું (સંગ્રામની તૈયારીમાં) કૃષ્ણ હતા ત્યાં ગયો. ઇકે—એકમાજ. લગ્ન—ધ્યાન.

૧૭૧ વદે ઇં—કૃષ્ણને બીમ કહેછે કે મે ભોજો (મહાદેવ) રીઝાવ્યાં—રીઝાવ્યા. (સર્વત્ર અત્ય અતુસ્વાર નિરર્થક યોજ્યું છે). તેમણે ખુશીથી મને કહ્યું કે તમે કાવ્યા (કાવેલા) હોઈને લોહી પીશોજ—લોહી પીવામાં કાવશો. અથવા કાવતાં લોહી પીશો.

૧૭૨ બીમ કૃષ્ણને વ્યૂહરચના વિષે પ્રશ્ન કરે છે: ક્યો ઈં—સ્પષ્ટ છે. ધારી—(સગાઈ). સજ્જે—સજ્જે—મારી પણ તેમાં યોજના કરો. વેહેલો

વદી એમ ભાથી ગદા લીધ હાર્થો,
રદી એક માથી કુમાર સુસાર્થો,
થયો ત્યા રથારૂઢ આરૂઢ કાયા,
કુડ્યો ગખ તે કો સુણે રાણી બયા

૧૭૩

જદા કર્ણ પાસે તદપ્પી ડરે છે,
ધર્યા હસ્ત આયુધ ભૂમિ ખરેછે,
ધરી વાર વારે યુકારે સુગખ,
અરિ છવ બાયે પડે પૃથ્વી પખ

૧૭૪

થયો અધનો પૂન મા'રાજ રાજ,
વિએ આધજો કાજ નિર્ખે સમાજ,

ધૃ—કે જેથી હે પ્રભુ હુ વેહેનો વેહેનો રાત્રુના સે હીમા નિમજ્જો—નિમજ્જુ'
—દુ.પુ અર્થાત્ જેથી હુ દુ શાનતુ રૂઢિપાન જલદી કડ ।

૧૭૩ વદી ઈ—બીમ ભાથી એમ વદીને તેણે હાથી (હાથમા)
ગદા લીધી કે જે ગદાને માથી (માથે) એક રદી (એક દ તવાગા—ગણુપ
તિ)નું ચિન્હ છે અને તેની સાથે કુમાર (વાર્તિય)નું ચિન્હ છે થયો
ધૃ—જેની મૂળા આરૂઢ (સર્વ તરફથી અતિ વધેલી—પુ ટ) છે એનો બીમ
પછી રથારૂઢ થયો અને તેણે રાખ કુડ્યો તે કો રાણીગતપા (રાજપુત્ર)
સુરો (માબળી શકે)? અર્થાત્ તેના રાખનો નાદ સાબળીને સંધળા રાગએ
ભયભીત થઈ ગયા ।

૧૭૪ બીમના રાખનો નાદ સાબળીને દુ શાસની શી ગતિ થઇ ને
કડે છે જદા ધૃ—જદા (યવપિ—જે કે) કણુ તેની પામે છે તદપ્પી
(તદપિ—તોપણ) તે ડરે છે, અને તેણે જે આયુધ હસ્તમા ધર્યા હતા તે
ભૂમી ઉપર ખરે છે—ખરી પડે છે—પડી બાય છે । પખ—પાખો રાત્રુની પાખો
પૃ ઠી ઉપર પડે છે—તેમના હાથ પગ ગળી બાય છે । પક્ષી જેમ પાખો ખરી
પડનાથી ઉડવાને અશક્ત થાય છે ને પૃથ્વીપર પડી બાય છે તેમ રાત્રુએ
પણ બીમનો રાખનાદ સાબળીને યુદ્ધ કરવાને અશક્ત થાય છે અભેદતા-
દુ.પ. ૩૫૨.

વળી સંખ વાગ્યો અમુરારિ બંકં,
થયા શિથિલા વિથિલા શત્રુ લંકં.

૧૭૫

વળી સંખ વાચી વદે કૃષ્ણ સથ્યં,
રહું ક્યાં ઉભો દાખિયે દાણી ! દથ્યં;
વદે કૃષ્ણ મુદ્રા ફિરાવી ઉભારી,
મને જ્યાં ગમે ત્યાં કૌંજે શૂર સ્વારી.

૧૭૬

અરે મૂક શું તું લજવે અમોનં,
ગમે તે કરો મન રૂએ તમોનં ;
જદા માન મોડો અમારું મદાધિં,
પડો કૂપ કે સાહી બેસો મુધધોં.

૧૭૭

૧૭૫ થયો ઇં—અંધ (ધૃતરાષ્ટ્ર) નો પુત્ર (પુત્ર)—દુર્યોધન મા'રાજ—
રાજા—મહારાજ ધિરાજ થયો અને વિએ (નેત્ર) આંધળો—આંધળા જેવો
તે સમાજ (સમાજ—સૈન્યનું) કાજ નિર્ણે (જીએ છે). એક તો આંધળાનો
પુત્ર છે, તથા બીજે જેને મારવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેને આગળ રાખે છે માટે
કવિએ તેને આંધળો કહ્યો છે. અમુરારિ બંકં—રાક્ષસોનો નાશ કરનાર બીમ
બંકનો. બંકો—વાંકો—ટોડો. થયા ઇં—તે સાંભળીને શત્રુઓના લંક (સાંધા)
શિથિલાવિથિલા (શિથળવિથળ) થઈ ગયા !

૧૭૬ વાચી—વગાડીને. સથ્યં—સાચે. દાણી !—હે કૃષ્ણ ! દથ્યં (દધ્યં)—
દહીંના. હે દહીંનું દાણ લેનાર કૃષ્ણ હું વ્યૂહમાં ક્યાં બિલો રહું તે દાખીયે
(બતાવો). મુદ્રા ઇં—મુખની મુદ્રા ફેરવીને અને ઉભારી (ચઢાવી)—
ને—મોડું ચઢાવી અને ફેરવીને. મને ઇં—હે શૂર તને મને (મનમાં) જ્યાં
ગમે ત્યાં સ્વારી કર (તૈયાર થઈ ઉભો રહે).

૧૭૭ બીમને વ્યુહની પાછળ ઉભો રાખવાની જરૂર છતાં પણ તે માને
એવો નહિ હોવાથી તેને ગરજવાન કરવાને કૃષ્ણ બેદરકારી બતાવે છેઃ જદા
ઈં—હે મદાધિં! તમે જદા (જ્યારે) અમારું માન મોડો છો—માન બંધ કરો
છો, જ્યારે તમે કૂપ (ક્રોધે) પડો કે મુધધો (કોઈ સારો રાજમાર) સાહી
(પકડી) બેસો ! મતવજ કે તમને હાથે તે કરો ! અમારે શું !

અમે દારકામાં વળુ આજ નીગી,
ઉવેજો અમેને ખરો ન્યાય દીસી;
વદી એમ દારકને હાક મારી,
ખરેખાત જાતા જડુનાથ ધારી ૧૭૮

તદા પાર્ય આવે, યુદ્ધિષ્ઠિર વાજે,
મહા લાથી લીમ્મ હરિ આપિ ખાજે,
વદ લીમ હે નાથ શુ લાગ્યુ જોડુ,
સદા આપનુ તો દિસે મન મોડુ. ૧૭૯

તમે કાજ મે રાત્રિનુ યુદ્ધ મેલ્યુ,
તમે કાજ ખાતેયકી મૂક્યુ ખેલ્યુ,
તમે કાજ ઉભો અદરિપ હરિ હુ,
રિમાઓ તમે તો અમે શુ કરીશુ ! ૧૮૦

વદ કૃષ્ણ શા ઉપકાગી અથાગા,
તમારી ગરજને રિન્યા રાય રાગા,
ન પહુની અમારા પ્રતો ભાઈ પહુર્ણા,
તમાગ ઉપકાગ જાએ ન વહુર્ણા ૧૮૧

૧૭૮ દારકામાં વળુ—દારકા તરફ જઈ નીસી—નિશ્ચય ઉવેજો છું—
શુ તમે અમેને ઉવેજો (અમારી ઉદ્દેશ—અરજીના કરે) એ ખરો ન્યાય
દીસી (દીસે છે) કે? દારક—કૃષ્ણનો સારથી ખરેખાત છું—તે જોઈને
સહુએ ધારી (ધાણ) કે જડુનાથ ખરેખાત જાતા (જાય છે) !

૧૭૯ પાર્ય—અર્જુન લીમ્મ—લીમ હરિ—હરિને

૧૮૦ મે યુ—પન્થ મૂક્યુ ખેલ્યુ—ખેન કરેલો તે અથા જોવાનુ
અદરિપિ (અવાપિ) હજુ સુધી પણ

૧૮૧ ભીમના વય ! માબગી? કૃષ્ણ વદોભિમા જોલે છે વદે છું—
કૃષ્ણ વદે છે કે અહો ! શા અથાગા (અથાગ) ઉપકારી છો! હે રાખા અમે

તમે માનતા માહર ફુખ જોવા !
 તમેથી ધરે દૃષ્ટિ આ ચક્ષુ જોવા !
 તમેથી થયા રાજસૂયો અમારા !
 તમેથી જીવ્યા ! ઉપકારોજી મારા !

૧૮૨

તમારીજ સાંચે અરિ જીતિયો હુ !
 હવે સાચ જોયે ન હુ રીજિયો તુ !
 ભણા ઉપકારી ! ભયા દાન દાતા !
 કરો સાંચ કબે હુ માગુ ઇ માતા !

૧૮૩

વહી એમ રથે બિરાજી હિંડ્યા જ્યા,
 હરિ ભીમ યુધિષ્ઠિરાદિ ભિંડ્યા ત્યા,
 અહો ઉપકારી અશુ શુચ કીને,
 અશુ ધારતા હે હરિ આપ રીને

૧૮૪

જે રાગા (રીસાઈએ છીએ) અને રિજ્યા (રાજ થઈએ છીએ) તે અમારે તમારી ગરજે (ગરજ હોવાથી)જ અથાત તમારી અમારે ગરજ છે માટે અમે રીસાયા છીએ તે મનાઈશુ ! તાત્પર્ય કે મારે કાંઈ તમારી ગરજ નથી કે જોયી હુ રીસાયો છુ ને તમારે વચન સાંભળીને રાજ થાઉં ! વગી ખીજી વક્ર વચન જોને કે ન ઇ—હે ભાઈ ! અમારા જે પુત્રો ન પૂર્વી (નહોતા પરજોના) તે તમારાથીજ પડ્યા (પડ્યા) છે ! ઉપ-૧૭-ઉપમર

૧૮૨ બીમની હડિનાઈ તજ્જનવાને તેને સ્પષ્ટ વચનોમા મેલેલા મારે છે તમે ઇ—તમેજ માર ફુખ જોવાને માનના (ધારતા), તથા તમેથી જ આ ચક્ષુ (નેત્ર) જોવાને દૃષ્ટિ (દર્શન રાક્ષિ) ધરે છે ! અથાત તમારા વિના તો અમે આધ્યાત્મીજ છીએ ! તમેથી જીવ્યા ઈ—અમે જીવ્યા તે પશુ તમારાથીજ એ તમારા મારા ઉપર ઉપમર છે !

૧૮૩ હવે ઇ—તુ રીજ્યો એટલે જુ થયું ! મારે હવે તારી સદાય જોઈતી નથી ! કરો ઇ—મને તમે મને મહાપ કરજો, હે માતા ! (મદા ન્મત) ! હુ ઈ (એ) માગુ છુ !

૧૮૪ હરિ-અર્જુન ભિંડ્યા-જહ લાગ્યા અશુ-એવું શુચ-શુ અશુ-પ્રાપ્ત રી-ગી-રે

વદે કૃષ્ણ જો ભીમ માને અમારું,
તદા તો વસું માન મોડું ન મારું;
વદે ભીમઆદિ સહુ સત્ય માનું,
તદા કૃષ્ણ કે' કાઢવું નહિ બાનું.

૧૮૫

વચનં દિયે ભીમ બોળા ભરેરાં,
વદે કૃષ્ણ જો જો થતા સૂર નેરાં;
ભણે ભીમ શું ગૂર બે મુખ રાખે,
ભણે છવ ભણે ન ખોટર દાખે.

૧૮૬

તદા ત્યાં જડુનાથ ખોટ્યા મુખારી,
ફરે ના રમ્યો વ્યૂહ મારો સુખારી;
કયે ભીમ એમાં વડુ મુજ માગ્યું,
વદે કૃષ્ણ લોભી ન સૌ તેથી ત્યાગ્યું.

૧૮૭

અમો ત્યાં કહું ત્યાં રહે ચોથ ઉભા,
અમો જો કહું તો અરિ જય કુભ્યાં;

૧૮૫ તદા ઈ—તદા (સારે) તો હું વસુ (રહુ), પણ માર માન મોડું (ભગ કરું) નહિ. અર્થાત્ હું જે કરું તે ભીમ ફરવે એથી મારા માનનો ભગ થાય છે, તે જો ન બને તો હું અટી રહું. તે સાંભળીને ભીમ આદિ સહુ પાડવો કહે છે કે એ વાત અમો સત્ય માનુ (માનીએ).

૧૮૬ વચન ઇ—તે મામળાને બોળા (બોળા—કૃષ્ણનું શુ કર્તવ્ય છે તે સમજ્યા વિનાનો) ભીમ બનેના (મારા) વચન દિયે (વચન આપે છે).—કૃષ્ણના ફરેના પ્રમાણે વર્તવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. નેરા (અનેરા—ખીજન). કૃષ્ણ કહે છે કે જો જો સૂર પવટારને બેવચની અચ્છ થના!

૧૮૭ સુખારી—શત્રુઓના સુખનો અરિ અથવા પોતાના પક્ષને સુખકારી. વદે ઇ—કૃષ્ણ કહે છે કે અમે લોભી નથી તેથી જીતું તો બધું ત્યાગ્યું—તેજ દીધું છે, પણ માત્ર માર માન જળાવવા ખાતર આઠવું મારું છે.

અમો જ્યા નિમુ ત્યા ઊભા રહેવુ ભાર્યો,	
અમો જે કહું તે કરો સર્વ માર્યો.	૧૮૮
વદે ભીમ હા હા ધર એજ શીશો,	
તદા કૃષ્ણ કે ઉભ્ય પુચ્છે તુ નીચે;	
ભણે ભીમ એ શુ સદા સન્મુખો હું,	
અરે આજ શણે થઈ ઉન્મુખો હું.	૧૮૯
કયે કર્ણ બી'ચો, ગયો તેથી પૂર્ણ,	
ન માનુ અમો આપ જાઓજ રૂઈ,	
વદે કૃષ્ણ તાર ગયુ વેણુ, જાણુ,	
તદા સર્વ વારે ન જોયે રિસાણુ.	૧૯૦
મનાવ્યા હરિ, ભીમ કોયે મનાવ્યા,	
મુકુટિત પ્રયુક્તિથી ભીમા જમાવ્યા,	
ખરે જોર ધાર્યો વિના વાક કેદ,	
વવલ્લ વખોડે નહિ વાડ વેદ	૧૯૧

૧૮૮ અરિષ્ટ-નુ જો કહું તોજ અરિ (શત્રુઓ) દુષ્ટા જાપ (માર્ગ જાપ) અર્થાત્ મારા કહેવાથી શત્રુઓને મારવા. અથવા તેમની સાથે લડવું.

૧૮૯ જિજ્ઞાસુ જો રહે પુ-કે-સિદ્ધતા પૂજાની જગોએ નીચે-નિશ્ચય મન્મુખો-શત્રુની સામે જો રહીને યુદ્ધ કરનાર ઉન્મુખો-ઉત્ક્રુષ્ટ મુખ કરીને (અર્થાત્ પાછળ) જો રહેનારો.

૧૯૦ કયે ઈ-ભીમ કહે છે કે હું પાછળ ઉભો રહું તેથી કર્ણ એમ કયે (કહે) કે ભીમ મારાથી બીજી-ચો તેથી પૂર્ણ (પૂરે) ગયો માટે આપણે એ કેટલું નોતું ન માનું, આપ આજે તો રૂઈ (રીસાઈ) જાઓ તે મામળી-ને કૃષ્ણ વ? ■ કે તાર વેણુ ગયુ. હવે હું જાણું (જાણ) છું અથવા મારે જાણુ-જાણુ. ત્યારે મન કૃષ્ણને વાગ છે કે તમારે રીસાણુ ન જોયે (જોઈએ)

૧૯૧ કોઈએ હરિને મનાવ્યા અને કોઈએ ભીમને મનાવ્યા ભીમા-બી-મને ખરે જોર-કરિ કહે છે કે, ખરે વાકવિના જોર (વાધ)ને કેદ (કેદમા)

સહુ સ્યામ માળે ચડી મુદ્દ લાળે,
મુદ્દુ શ્યા નિહાળે પતિ કુખ સાલે; .
અરે મે ઝનળે વૃજો નાખીં વાલે,
કર્કુ મું મરાળે નિચાળે કરાળે.

૧૯૨

જહુનાથ દાખ્યા વિચારો ન રાખ્યા,
પતિ કષ્ટ પાખ્યા ભલા જોત ભાખ્યા,
અરે દીનનાથ કોંધાં કુડ કાય,
પતિ કુખ હાય કોંધાં મૂર્ખ માય

૧૯૩

ધાતો, તે રીતને વનજા (વજ્રમ કનિ) વજોડે છે અને તે તેને વાર (સાર-
-ઠીક) વેરે (જાણે) નહિ-તે તેને ઠીક કહેતો નથી

૧૯૨ બીમને મુદ્દમા છેલ્લો ઠોભો રાખેલો જોઈ દ્રૌપદીને પથાતાપ
પથા તે વળે છે સહુ ધન-બધી સ્ત્રીઓ મુદ્દ જોનાને ખાધેલા જુદાદિ ઉપરના
માળામા ચડીને મુદ્દ ભાળે છે, તે વખતે મુદ્દુશ્યા (સારી દ્રૌપદી) પણ તે
નિહાળે છે અને તેને પોતાના પતિનું કુખ સાલે છે તે બોલી કે, અરે !
મરાળ (હસ) જેની ચાત વાળીએ, વિશાળ નેત્ર વાળીએ, પણ કરાળ (વિ-
કાળ) હૃદય વળીએ મે વાલે (વાદાનપણ બતાવીને) વૃજો (દોષદર)ને કુ-
જાળે (નહારી જાળમા-હેરા ઠોભા રહેતા રૂપી કાદામા) નાખીને શુ કર્કુ !-
કેનું ખોડું કામ કર્કુ ! અથવા મરાળા વગેરે દાસીઓના નામ હોય તો હે
મરાળે ! હે નિચાળે ! હે કરાળે ! એમ તેમને સબોધન કરીને કહ છે, એવો
અર્થ કરવો

૧૯૩ જહુનાથ ધન-જો મે જહુનાથે દાખ્યા (દાખેલા-નતાવેલા)
વિચારો ન રાખ્યા (માન્ય ન કર્યા) હોત, તો મારા પતિને દુ કષ્ટ પાખ્યા (કષ્ટ
વિનાના) અને ભલા બાખ્યા (બીજાઓએ સારા વખાણેલા) જોત ! પણ
અરે ! દીનનાથ (હે દીનાનાથ !-મગધાન) મે કુડ કાય (કષ્ટ બરેલા કય
ન) કોંધા (દણ), અને મે મૂર્ખ (મૂર્ખાએ) પતિ માય (પતિને મારે)
કાય (હાય કરીને) કુખ દીધા !

દિપો ના કુપુચ્છે રૂંધ્યો ભૂગ ગુચ્છે,
રહ્યાછો અરૂચે જદા નાહિ રૂચે,
કર્યું મે નકારું હવે શુ વિચાર,
હુ ખો દાખોં મારૂ વૃથા ધ્યાન ખાર

૧૮૪

બજો સર્વ સારૂ ચિતે ચાહ્યુ ચાર,
પિધુ કષ્ટ ધ્યાત હવે શુ સમાર,
વદી એમ વામા રડે શાણી શામા,
તજ્યા સૌ ઉધામા સજ્યા ના વિસામા.

૧૮૫

ભજ્યા નાહિ કૃષ્ણ તણ સર્વ વૃષ્ણ,
વખોડે સુવૃષ્ણ પુરા માની મન,

૧૮૪ વળી દ્રૌપદી બીમને ઉદેશીને કહેછે દીપો ધન-તમે વ્યૂહન કુપુચ્છે (નયારા પૂછડાના ભાગ ઉપર) દીપો ના (નથી શોભતા) જેમ ભૂગ (ભમરા)ને ગુચ્છે (કમળના ગુચ્છમાં) રૂંધ્યો (રોકી દીધો) હોય તેમ જદા (જ્યારે-જો કે) રૂચે નાહિ (તમને એ સ્થળમાં જિભા રહેવું રચવું નથી) તથાપિ તમે અરૂચે (ન રચતા છતાં પણ) રહ્યા છો (ત્યાં જિભા છો)! હુ ખો ધન-મારા મનના હુ ખો એ પ્રગાણે દાખીને હવે હુ ધાર છુ કે મારૂં ધ્યાન વૃથા (મિથ્યા) છે અર્થાત્ મારી જે નજર પોહ્યાથી હતી-મને જે ચોગ્ર અને સારૂ લાગતુ હતુ તે મિથ્યા હતુ અથવા હુ ખો જણાવી? હુ હવે મિથ્યા મનન કરે છુ

૧૮૫ બજો ધન-જેને મે ચિતે (મનમાં) ચાર (સુદર-સાર) ચાહ્યુ (મા હુ હતુ તે સર્વ મારૂ સાર બજો (બજી જાઓ)! મે કષ્ટનેજ ધ્યાત (વાહાતુ) ગળીને પડુ છે, હવે હુ શુ સમાર!-જે વાત બની ગઇ તેમાં મે સુધારો કરી તકુ વરી ધન-તે વામાં (શ્રી)-શાણી શામા (શ્યામા-દ્રૌપદી) એમ વદીને રડે છે તથા તેણે મે (પ્રગર ૧૧) ઉધામા (પતન) તજ્યા-પણ (તેથી) તેજો વિસામા મજ્યાના-તેના મનમાં વિપ્રાતિ ઉપજી નહિ

ન કોઈથી બોલે ધરી દુખ હોયે,
હજૂચો ન બોલે બોલો તોલ તોલે

૧૯૬

તશો ભીમ પૂઠે પિસે પાણિ મઠે,
હવે કહ્યું રૂઠે ડરે શૂર જૂઠે;
મળ્યા સેન બોલે શરો દાત સિચે,
મરે શૂર મીચે નહીં નેત્ર મીચે

૧૯૭

૧૮૬ બળ્યા ઇં-દ્રોપદીએ કૃષ્ણ (કૃષ્ણને) મળ્યા નાહિ-તેણે મન-થી તેનો આદર ન કર્યો, અને સર્વ તૃષ્ણ (બધા પ્રકારની ઈચ્છાઓ) તણને તથા કૃષ્ણના પ્રશ્ન (પ્રશ્નને-વાતચિતમાં જે એક જીભને પૂછવું ઈચ્છુ તે) બૂરા (બૂરા) માનીને સુદૃષ્ણ-તે સારા વૃષ્ણને (વૃષ્ણ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા કૃષ્ણને) વખોડે-નિદે છે હજૂચો ઇં-પોતાના મનનો હજૂચો તે બો-લતી નથી-મનમાની વાત કોઈને કહેતી નથી, પણ બોલો તો ન તોળે છે-સારા ગંભીરપણામાં રહે છે

૧૮૭ કનિ હવે ભીમની દલા વણું છે તશો ઇં-તશો (તેવોજ-દ્રોપદી-ના જેવોજ ખિન્ન થયેલો) ભીમ પૂઠે (બૂદ્ધની પાઠળ) રહીને મૂઠે (મૂઠીવતે) પાણિ (હાથ), પીસે-દબાવે છે કોઈની ચેષ્ટા કરે છે । હવે ઇં-હવે કહ્યું રૂઠે (રીસે બરાબ) છે, કેમકે શૂર હોય તે શૂર જૂઠે કપટથી ડરે છે નથીજ ડર-તા નિરંતર ભીમ મુદ્ધમાં આગળ ઉભો રહેતો હતો પણ આજ બ્યારેકુ શાસનનું ઇધિરપાન કરનાની તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે ત્યારે તે હેડતો ઉભો રહ્યો છે તેથી એમાં કપટ છે એમ જાણીને પણ કહ્યું ડરતો નથી એમ અભિપ્રાય આપવા, શૂર હોય તે જૂઠા થનાથી ડરે છે-કરલી પ્રતિજ્ઞા પાર ન પડનાથી ડરે છે માટે હવે ત્યારે પરસ્પર સેના સામ સામે સજીને ઉભી રહી ત્યારે પોતાને ક્રોધ કરવાનો સમય નિચારી કહ્યું રૂઠે છે અથવા, કહ્યું રૂઠે છે તેથી શૂર (ભીમ) જૂઠે (પ્રતિજ્ઞા ન પળાનાર પ જૂઠાથી) ડરે છે મળ્યા ઇં હવે સેનની બોલે (વચમાં-માઢે) જેઓ મળ્યા છે તે દાત (ઉદ્વિગ્ન દમન શીળ-અર્થાત્ ૯૬ મનના ગુરા શત્રુઓ ઉપર શરો સીચે છે-બાણ છોડે છે, શૂર હોય છે તે મીચે (મર-ણ પ્રાપ્ત થયે) મરે ખરા પણ નેત્ર મીચે નહિ-તેઓ તો કાગી આખેજ મરે છે એ તેમના વીરત્વની નિશાની છે

વદે કહ્યું લીમાં ધર્યા શાન નીમાં,
શમ્યો ક્યાંહો સીમાં વળ્યા નાહિ વીમાં;
દુઃશાસન આ ને હળો તંન દાનો,
દદામાં શું વાળે તણ પાર્ય માજે.

૧૯૮

વદી એવી વાણી ધર્યું તીર પાણિ,
કથે કોણ કા'ણી સુવાણી અજાણી;
દુશામન કે'તો અરે મૂક એતો,
વહે ભાર વે'તો હલેતા હવે તો.

૧૯૯

૧૯૮ બીમને બુદની પછવાડે રહેલો જોઈને કર્ણુ શુ બોલ્યો તે વિશે કહે છે. વદે ઇં—કર્ણુ વદે છે કે હેલીમાં। તે' શા નીમાં (નિયમ) ધર્યા તતા। અને તુ ક્યાંદી (અર્થાત્ કરી) સીમાં (હદ)માં શમ્યો (શાંત થયો—અજાણ રહ્યો.) તારા વીમાં વચ્ચા નાહિ—તે' જે વીમો ગમ્યો હતો (દુઃશામનનો વધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી) તે ગમ્યો નહિ—ભરીપૂરી અપાયો નહિ. (દુઃશાસનનો વધ ક્યાં નહિ). દુઃશાસન ઈં—આ દુઃશાસન તન (શરીરે) નાળે બોલો છે તે તુ જો; હે પાર્ય! (હતી પુત્રો)। તમારી માએ (ગયાંદા) તદને તમે દદામો (નગારાં) શું વાળે (વગાડો) હો?

૧૯૯ વદી ઇં—કર્ણુ એની વાણી વદીને પાણિ (હાથ)નાં તીર ધર્યું (લીધું). કવિ કહે છે કે એ વખતના એના પરાક્રમની શ્રદ્ધાથી કોણ કથે? સુવાણી (સાગી વાણી—અરેશ્વતી) તો અજાણી પડી! અપવા, તેમને (વીર પુરોહિતે) સુવાણી (મીઠી વાણી) તો અજાણી—અર્થાત્ કઠોર વચનજ તેઓ બોલતા હતા। દુઃશાસન ઇં—હવે દુઃશાસન પાંડવોને કહે છે કે, અરે મૂક! તમે એતો—સમજો (અને અમારે શ-ણ યાઓ), કેમકે હે હલેતા! (નાદાન!) હવે (આ કર્યું આજ્યો ત્યારે) યુદ્ધનો ભાર તો જે વેહેતો હોય તેજ વડે, તમે તો નાદાનજ એ (એટલે વડી શકવાના નથી): અર્થાત્ તમારાથી શું પરાક્રમ થવાનું છે? પરાક્રમ થવાનું હોય તો બીમ પ્રથમ મને મારવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને પછી હોકરવાદી કરી સેનની પાગળ સતાર્થ પેસે। એ વ્યવ છે.

શું લોહી અમારું પીએ એવું ધાર્યું,
તદા હું વિચારું ગયો ક્યાં ભગારું;
મુખે એમ લખી અનૂનજ અંખી,
ધનુ બાણ ધખી ઉરાડયાં શું પંખી.

૨૦૦

શકુનિ શુભાની વદ વ્યર્થ બાની,
જમે મારો વાની અભિમાની માની;
હરીને તિ નદે પુરો સર્વ વદે,
દેસાચો શુ દેદે અનનદકદે.

૨૦૧

કરાળ કુરુનો તદા મૂકી માઝા,
સમાજ બિચે બોલનો શુ અઘાળ;

૨૦૦ શું ઇન્-ગણી ને મટે છે, ભાગ શું અમારું લોહી પીએ એવું તેણે ધાર્યું છે? અને ધાર્યું છે તદા (સારે) ને ભગારું (નાશી જનારો) ક્યા ગયો-એમ પીવા આવતો નથી તે હું વિચારું છું ભખી-ભાખીને અનૂને-અનૂનમા આ પીને-કરકેગઈને અંખી-અખના કાંને (શકુને માગવાની) ધનુ ઇન્-પ-હી તેણે ધનુષ્ય દુષર બાણ અ-પી નેને ધખાને (ધણકરો બોવારીને) બાણ છોડવા માડયા-નહો પખાના ઉરાડયા દેખ તેમ તે બાણ ડોડવા લાગ્યા.

૨૦૧ હવે દુષ્ટ અતુટામના ત્રીન પીઠ - કુનિનું વર્ણન કરેછે, શકુનિ ઇન્-શુભાનનાગો શકુનિ, જે અભિ માની (મારા સમાજ બીજે નવી એમ માનનારો) અને માની (પેતા માનથી પેતાને મોટા માનનારો) છે તથા જે સાગી વાની (પદવાન વીરો) જને છે અર્થાત્ બેનને ઘેર રીને રાજધન પાછ પીને પુટ મગે છે, તે વ્યર્થ બાની મારેકે-પગક્રમ કરવાનું સામર્થ્ય ન હતા તેની વાહી મોરેકે હરિને ઇન્-ગણી તે જેમ અન (માયા-કપટ) પરિ ગમના અનદના ડદ જેવા કદમ શુ (નરુ-જેમ) દેસાચો હોય-જેમ પાગાના કપ-દાગથી તે પાડવેને છતી ગયો હતો તેવીજ રીતે અહીં પણ છતી જણસ એમ મનમાં પ્રથી ચતો દેખ તેમ, સર્વ સુરો (દેવો) વદે છે તે હરિને તિ (તે-શકુનિ) નદે (નિદે છે)।

ન ભાણ્યુ અમારૂં બળા બેળ માણ્યુ,
અભાણ્યુ કધ્યા શું સનાણ્યુ અભાણ્યુ.

૨૦૨.

ન હાથો દીઠા મૂઠ લાજ્યોજ ભાથો,
ન કાથો કમાયા થઈ વ્યર્થ ગાથો,
ભૂંડ્યા છો ભલી ભાતથી રે દુલ્યાછો,
અમૂંડ્યા હતા તે હવે તો મૂંડ્યાછો

૨૦૩

અકામા થયા કૃષ્ણની ઇચ્છી કામાં,
ન સામા થયા, શે કૌંધા'તા ઉધામાં;
નરામા થયા રે થયા મૂઠ રામા,
દદામા દિધો શુ બની મદં રામા.

૨૦૪

૨૦૨ હવે દુર્બોધન બોલે છે કુરાળ ઈ-પછી કુરનો (નકારો રાજા-દુર્બોધ-
ન) માઝા મૂકીને સમાજ (સૈન્યના સમુદાય મધ્યે) અકાળ (અકાર્ય રૂપ-ન
થટે તેવું) શું બોલતો-બોલે છે (તે ઢીઝે છીઝે) તે બો'યો કે, અમારૂં
બળાબળ (બળવાનપણુ કે નિર્બળતા) તમે માણ્યુ છે-ધણીવાર તમે
અમારૂં બળને સ્વાદ આપેસો છે તથા તમે શું ન ભણ્યુ કે નેથી તમે
(દુશાસનનું રહિર પીવા રૂપ) અભણ્યુ (અભણતા) કધ્યા-એ કામ કેટ-
લું વિકટ છે તે ભણ્યા વિના બોની બેઠા! વાર તે અભણ્યુ કામ તમે
સનાણ્યુ (મારી રીતે અજમાવી બેસું છે) શું? તમે કરેલી પ્રતિજ્ઞા વગર
વિચાર્યે કરી છે માટે ને પાર પડવાની નથી, એ ધ્વનિ છે

૨૦૩ ન ઈ-હે મૂઠ! તેં મારા હાથો દીઠા નથી, પણ તારો બાથો
માત્ર વાળ્યો છે!-તે યુદ્ધમાં પાઠળ રીતે ભાયાને લજબો છે! અને તમે
પ્રતિજ્ઞા કરીને કાઠ કાથો (કાથ-માવ) કમાયા નથી, પણ તમારી ગાથો
(ગાથા-વાત-પ્રતિજ્ઞા-વચન) વ્યર્થ થઈ છે! તમે બનીભાતથી બૂંડ્યા છો
અને દુલ્યા (ડુલ્યા) પણ છો, તથા પ્રથમ તમે ને અમૂંડ્યા (મૂંડ્ય રહિત) હ-
તા તે હવે મૂંડ્યા (મૂંડ્યવાળા) થઈ ગયા છો

૨૦૪ અકામા ઇ-તમે કૃષ્ણની કામા (ઇચ્છા)ને ઇ-છીને અકામા ન-
કામા થયા છો અર્થાત્ કૃષ્ણને અનુસરીને તમે નકામા થઈ ગયા છો જે તમે

ન નામા થયા કુતીએ જન્મી વામાં,
અ ગામા થયા સિધિલા સર્ગગ્રામાં,
વદે દુષ્ટચતુષ્ટ એણુ મદથી,
રદે હોઠ દાળી દળાવી દરથી

૨૦૫

ઉચારે અનાચાર ના તે વિચારે,
ન ધારે સમાચાર કેવા સવારે,
ન હારે હરિ હાર કંઠે નિ ધારે,
ન ક્યારે અશા શાર શારે અસારે

૨૦૬

સામા ન થયા-સન્મુખ આવીને યુદ્ધ કરના ઊભા ન રહ્યા તે પ્રતિજ્ઞા કરવાના ઉધામા શે કીધા હતા ? રે ! તમે નરામા (રામ-અળ વગરના) થયા છો અને હે મુકા ! રામા (સીરપ) થયા છો-અર્થાત્ બાપના બની ગયા છો. તમે મદ (મદીને) શામા બની ગયાછો તેમ છતાં શુ (મે સેધને) દદામા દિયો છો-યુદ્ધના નગારા વગાડો છો ?

૨૦૫ ન ઈં-તમે ન નામા થયાહો-તમાર નામ (કીર્તિ) નાશ પામ્યું છે અને કુતીએ તમને (મદ નહિ પણ) વામા (સીએ) જન્મી છે ! તમે જે અગામા (કોઈને મમ્મ નહિ એના-મેધ જેના સામે ચઢી શકે નહિ એના) હતા તે સિધિ ન બનીને સર્વગામા (સર્વ જેના સામે જઈ શકે એવા) થયા છો. દુષ્ટચતુષ્ટ-ચાર દુષ્ટાણુ ટોણુ-ચક્રાળ ચોકડી મદથી-મદથી રદે ઈં-રદે (દાત હપગ) દોષને દાખીને અને તેને દરથી (ખીજ દાતવડે) દ બાવીને વદે છે (ઉપવા ચરણ સાથે અન્વય)

૨૦૬ ઉચારે ઈં-એનીરીતે કર્ણ વગેરે ચાર દુષ્ટો અનાચાર (અધર્મચુ-ક્રા) વચનો ઉચારે છે પણ તે વિચારે ના-વિચાર કરતા નથી, તેમ ખીજે દદાડે કેવા સમાચાર થવાના છે તે પણ ધારતા (વિચારતા) નથી પણ કવિ કહે છે કે, ન હારે ઈં-જે પુરશે હરિ રૂપી હાર કંઠે ધારે કે ને હારતા નથી અને વેઓ ક્યારે પણ અસારે-સામે પુર્ય સામે ન પાન તોપણુ-અથવા અસારને જોઈને અશા (આવા) શાર શારતા નથી એવા મર્મવેધક વચનો બોલતા નથી અથવા, અસાર (તુચ્છ-હવકા) શાર શારતા નથી

કવીશો કથે ત્યા વદે શુ રવીશો,
 ખવીશો મથે જ્યા બદે શુ ન નિશો,
 ખવીશો જ્યે કના કદે શુ રવીશો,
 હવીશો હથે યા રદે શુ જવીશો

૩૦૭

૨૦૭ અર્જુનના આગળ કર્ણની તુરુષ્ટતા જતાવતા કવિ કહે છે કે,
 કવીશો ઈન્-જ્યા ન પોરોએ રવિ ત્યા પોહોએ કવિ 'એનો અનુસાર છે—
 જ્યા કવીશો (કવીશ્વરો) કથે (વર્ણે છે) ત્યા રવીશો (સૂર્ય સરખો) શુ
 વદે? (શુ વર્ણન કરી શકે?) મહેનતનો અર્થ તો એમ છે કે સૃષ્ટિના જે
 ભાગમાં સૂર્યની ગતિ નથી તેનું પણ વર્ણન કવિ પોતાની કલ્પનાથી કરી
 શકે છે, તથાપિ અહીં વર્ણન રૂપ સમાન કાર્યમાં કવિ રવિની સરખાવટ વચ્ચે
 કરી જણાવ છે અથવા, કવીશો-કવિ સરખો અર્જુન જ્યા જોનારા માટે ત્યા
 રવિના સરખો (રવિપુત્ર દોનાથી) જુનું શુ વદે? (બોલી શકે?) પવિ ઇન્-
 જોના આગળ ખવીશો (વજ્ર મરખો) કલણ પુરુષ પણ મથે (જીતનાને યત્ન
 કરતા મથન કરવું પડે), ત્યા વિશો (વિરા-કમળના તણુઓ) શું ન બદે?
 અર્થાત્ જોનાથી વજ્ર યાદી જાય એના અર્જુન આગળ કમળના સરખા
 નિર્ભય કર્ણના શા બાગ છે કે તે તામે ન થાય! ખવીશો ઈન્-જ્યા ખવિ
 (એ નામના પ્રેત) રો (મરો) જ્યે (જગે-ખાના માટે) ત્યા રવીશો
 (વસોણના વાસ સરખો) શુ કદે? (હારે? વજ્ર-મારતું) અથવા જ્યા
 ખવીશો (ખાધ જાય એના જૂત) જ્યે (મળના દોષ ત્યા રવીશો (રવ-રહસુ
 રમ રહતો)-એનો માણસ હોતે શુ કદે? શુ નિકટન કરે? શી ધાડ
 માટે? અર્થાત્ અર્જુન જેવા ખવીશ આગળ કર્ણ જેવો રવી (રહતો) શુ
 કદન કરનારો છે? હવીશો ઈન્-જ્યા હવિશો (પાણના પ્રવાહ જેવો દરિય-
 પાણી) હથે (હથે-મારે) અર્થાત્ પાણીનો માગેલા યાય અરે નદીના તટ
 ખોદાઈ જાય ત્યા જવી (ધોડા પાણી) વેગવાન વજુ) રો (સરખો) શુ
 રદે (ખા) ? અર્થાત્ જવી જ્યા વગવાળા પદાર્થો કરતા પાણીનો વેગવરો
 ના મૂળ મદરામાં અને બૂમિયે ખાદી નાખનામ જમ જમના છે તેમ કર્ણ
 કરતા રાનુમિતી મૂળ કાલવામાં અર્જુન જમવાન છે

પાર્ય પ્રતિઉત્તર કથન તથા

સુયોધનસેનપરાજય.

સવૈયા.

અરજીન કહે નવ મૂઢ બનો
મન ગૂઢ ડરો બકવા કરતાં,
શરજેર સહો પછી બોલ કહો
બહુ તોલ રહે સૂરતા સરતાં;
વદી એમ તોરો વડ વીર બની
હરિ ધીર ધરી ધનુતા ધરતા,
શર એકથકી ધનુ કર્યું નિખ-
ડિત ધાર્યું બીને ગ્યી ના ! હરતા

૨૦૮

૨૦૮ વિષય કથન પાર્ય છં—કુષ્ઠચતુષ્ટયના વચન સામગી પાર્યે (અર્જુને) પ્રતિઉત્તર કલા તે તથા સુયોધન (કુર્યાધનની) સેન (સેના)-નો પરાજય, ઐટલી હકીમત આ સવૈયાઓમા છે સર્વથા—કુગિલા ૭૬ અરજીન છં—અર્જુન મહે કે કે તમે મનમા મૂઢ ન બનો અને બકવા કરતાં ગૂઢ (ગુપ્ત રીતે) ડરો—બકવા કરવાથી ગૂઢ ડર છે તેને બલો. આથવા હે ધૂડ સન્ધ્યા કે દે ધૂડો ! બકવા કરતા ડરો તમે મારા શર(બાણ)નું જોર સરો (સહન કરો) પછી બહુ બોલ કહો, કેમકે સૂરતા (સૂરપણ) સરતા (પાગપડતા—સિદ્ધ થતા) તોલ રહે—જો તમે સૂરપણ મતાવી નિવ્ય પામરો તોજ તમારો તોલ રહેજે વદી છં—એમ વદીને હરિ (અર્જુન) વડ (એક) વીર બનીને અને ધીર ધરીને તોરો અને ધનુતા (અર્થાત્ ધનુર્વારીપણ) ધરતા એક શન્યકી કણનુ ધનુ (ધનુષ્ય) વિખડિત કર્યું—કાપી નાખ્યુ, અને બીજો શરે હા ! (અરે !) ગ્યી (કણુને) ધણું (ધરણી—પૃથ્વી) ઉપર હરતા (હરતા) મારી પાડ્યો અર્થાત્ કણુનો રથ બગ કરીને તેને પૃથ્વી ઉપર પાડી નાખ્યો

તૃતીયે શકુનિ રથ ભંગ કરી
 ભભકાર્યો શંખ વગાડત હો,
 ચતુરે ચતુરોજ દુશાસનનો
 રથ સારથિ સાથ સુપાડત હો;
 કરિત્રીવ રહ્યો દુર્યોધન તે
 દિન કીરટ કીરટ કા'ડત હો,
 ગરજ ધનુ ગાંડિવને સરજ
 હરિ દુષ્ટચતુષ્ઠય તાડત હો.

૨૦૯

મુનિ ખેતાણું પૂજન ના વૌસયો
 તહિં સાધિ શરો વિરથી કરતો,
 વર્જી સેન તમામતાણી ચલના
 વલના વર બાણ્યો સંહરતો;
 ધરો શંખ પછે દ્વય મીત મળી
 સ્વર ઐક કરી હરિ વિચરતો,
 હરિ હાથો નરો ચિરતોજ ગતિ—
 વત, તોય ન સૂત સુતો ડરતો.

૨૧૦

૨૦૯ તૃતીયે-ત્રીજો બાણ્ય. ચતુરે-એથે બાણ્ય. ચતુરોજ-ચતુર એવો
 અર્જુનજ. અથવા એથા દુઃશાસનનો રથ. કરિત્રીવ-હાથીની મીત્રા (કાક)
 ઉપર-આપાત્ હાથી ઉપર. અથવા બૃહદચનાના હાથીની મીવાના રથાનમાં.
 કીરટ ઈ-કિરીટી (અર્જુન) તે દુર્યોધનનો કિરીટ (ચુકટ) કાડત (કાઢે છે).
 અર્થાત્ પાંચમે બાણ્ય અર્જુને દુર્યોધનના ગાથાનો ચુકટ ઉઘાડી દીધો. ગરજ
 ઇ-એવી રીતે હરિ (અર્જુન) ગરજને (ગર્જના કરીને) અને ગાંડિવ ધનુષ્ય-
 ને સરજને (તૈયાર કરીને-અથવા તે દ્વારા બાણ્ય છોડીને) તે દુષ્ટચતુષ્ઠયને
 તાડત (તાડન કરે છે-મારે છે).

૨૧૦ અર્જુન પ્રથમ દુષ્ટચતુષ્ઠયને તાડન કરીને પછી કૃપાચાર્ય તથા
 અથત્યાગાને તાડન કરે છે: મુનિ ઈ-તે જે મુનિ (કૃપાચાર્ય તથા અથત્યા-

વિધ ને અરજીન કરી ધરી કે-
 રાવ તે સૂતપૂત ભલી ભણિયો,
 દીનતા નવ દાંત વશી મનમાં
 કરી ના હરિ પારથ તો ગણિયો;
 ઝટ સાવધ કર્યું થઈ કિરીટી-
 પર બાણ અમાપ મૂકે રણિયો,
 શકુનિ દુરજોધન ત્યાંહી દુશા-
 સન તીર ધરી વીરતા રણિયો.

૨૧૧

ખા)તું 'જૂન ન કરું' (બાણુ મારીને) તહિં (ત્યાં) વીસર્યો નહિ, 'પણુ તે મના પ્રતિ શરો (બાણો) મારીને તેમને વિરથી કરતો (રથ વિનાના કરી નાખતો). અર્થાત્ તેમના રથ ભાગી નાખ્યા. અર્જુન બીજુ શુ' કરતો હતો? વળી ઈ૦—વળી તે તમામ સેનની ચક્ષના વક્ષના (ચક્ષન વક્ષન) વર (ઉત્તમ) બાણથી સંહરતો (નાશ કરતો). ધરી ઇ૦—પછે હવે બન્ને મીત (મિત્ર-કૃષ્ણ અને અર્જુન) મળીને હાથમાં શખ ધરીને તેનો એક સ્વર કરીને હરિ (અર્જુન) વિચરતો (રણુ ભૂમિમાં ફરતો—ફરવા સામ્યો). વળી તે હરિ ગતિવત (ગતિવાળા) હાથી અને નરોને ધિરતો (રિધર કરી દેતો), તોય સત્સુતો (સતપુત્ર-કર્ણ) ડરતો નહિ. અથવા હરી—નાશ કરી.

૨૧૧ વિધિ ઈ૦—કેશવ (વિષ્ણુ)ની સાલતા ધરીને અર્જુન ને વિધિ કરી તે વિધિને સૂતપૂત (સતપૂત્ર-કર્ણ) ભણી રીતે બણ્યો—તેનો પ્રતિકાર કેમ કરવો તે તેણે સારી રીતે બણ્યું. તે દાત (દંદ્રિય દ્વગનશીલ—દૃઢ મનના કર્ણ)ના મનમાં ડચી દીનતા વશી નહિ, અને તેણે હરિ (કૃષ્ણ અને પારથ (પાર્થ-અર્જુન)ને ગણ્યો નહિ। કિરીટી—અર્જુન. રણિયો(સાધી)—દરબ ધી-રનાર—લેણુદાર હોય તેવો અથવા રણુઓ-રણુમાં યુદ્ધ કરનાર. શકુનિ ઇ૦—શકુનિ વગેરેની પણ તીર ધરીને વીરતા રણી-સાંભળી. અર્થાત્ તીર લેઈને એ-વું પરાક્રમ કર્યું કે તેથી તેમની વીરતા વખણાઈ—અથવા પ્રથમ તટસ્થ રહીને કર્ણની વીરતા સાંભળી.

ધરમે શકુનિ તવ તો વરિયો
 રણસાત્યકિ રાય ભણી નમિયો,
 સહદેવ દુશાસન સાથ વઢે
 અતિ પારથ કર્ણ સમે રામિયો;
 ગુરુપુત્રની સન્મુખ છે દ્રુપદા-
 ત્મજ છે નકુલો કૃપને ગમિયો,
 વિધિ એ વદતા નવ કો નરતા
 નર છાવરતા વરતા વમિયો.

૨૧૨

નગ કો પનગો જળ કો બળ કો
 હરી વાયુતાણાં શર સાધત ત્યાં,
 વજરે ગરૂડે સર્પોરિ વરસી
 વર સર્પથકી શર આધત ત્યાં;
 અગનિ હરનાં વિધિ હંદ્રતાણાં
 શર ભારતિના શર ભાજત ત્યાં,
 ઉદકે ભસમે હરિ જૂનથકી
 હર્ગે વલ્લભ તા શર ગાંજત ત્યા.

૨૧૩

૨૧૨ કાવ્ય કાની સાથે મુદ્ધ કરતા હતા તે કહે છે. ધરમે ઈ—
 ધરમે (મુધિષ્ટિ) તવ (તે મમમે—મુદ્ધ મમમે) રણ (મમામમા) શકુનિને
 વરિયો (વર્યો)—પોતાની સાથે સહનાર તરિકે પગ દેખે રાય—દુર્ગોધન સમે
 રામિયો—અરોપરીએ અર્ધાત્ કર્ણ સામે અર્જુન થયો ગુરુપુત્ર (દ્રોણપુત્ર)
 —અમર્યામા દ્રુપદાત્મજ (દ્રુપદ રાજનો આત્મજ—પુત્ર)—ધૃત્યુગ્મ વિધિ
 ઈ—એ વિધિથી તે નર વદતા હતા તેમા કોઈ નરતા (નખા) નડોતા,
 તેઓ એક બીજાની વગતા (ઉત્તમતા)ને છાવરતા (હાજતા) હતા—એક
 બીજાના કરતા મરસ થતા હતા. વમિયો—અન્નિગ્ધ યોદ્ધાઓ (વર્મ-
 અગ્નિ). અથવા બાધાગાથી બાધુનું વખન થનું હર્ગ તેને છાવરત.

૨૧૩ અત્ર મુદ્ધ વર્ણ છે. નગ ઈ—મગ્ગ મગ્ગ બળ કરીને નગ (પાં
 તાત્ર), પનગો (પત્રમાત્ર—મર્પનું બાળ), જળ (વરજાત્ર), અને વાયુ

વિધિ એ નિધિ તો ઉવટથો ભર-
તી બિચ, કો શદ કો ફૂંપનારૂપ છે,
જળમાણુ અનાણુ વિધે ફૂંખતા
કઈ પદિશના રૂપ તદ્રૂપ છે,
ગથ નાવ ભયા ચકરો વર રા-
ખજ કૌસ્તુભ 'રૂપ અનુપમ છે,
રતનાકર છે લખમીપતિ છે
કવિ વલ્લભ વિધિ રૂપારૂપ છે

૨૧૪

(પનાસ્ત્ર)ના શર (બાણ) સાધત સાધતા-શત્રુને અનુનક્ષીને ઘોડતા હતા,
શત્રુઓ તે શરને (બાણોને) અનુક્રમે વજરે (વજ્રાસ્ત્રથી), મરડે (મરડાસ્ત્ર-
થી), વર સમીરો વરસીને (ધણો વામુ છોડીને-પનાસ્ત્ર મૂકીને), અને સર્પ-
પકી (નાગાસ્ત્ર) મૂકીને તે શરને બાધત (બાધતા-અટકાવતાહતા) વળી શત્રુઓ-
ના જો અગ્નિના (અગ્નિસ્ત્ર), હરના (પારુપતાસ્ત્ર), વિધિના (બ્રહ્માસ્ત્ર),
અને હંદ્રના (હંદ્રાસ્ત્ર) અને ભારતીના (દેવ્યસ્ત્ર), એવા શર ભાજત (સૈન્યને
ભગાડતાં), તો સામાવાગ્રા તે અસ્ત્રોને અનુક્રમે ઉંકે (મેધાસ્ત્રથી), ભ-
સમે (ભરમાસ્ત્રથી), હરિ (નારાયણાસ્ત્રથી), અને વૃષપકી (જનાસ્ત્રથી)
હરીને, વલ્લભ 'કહેડે કે તા (તે) શરવડે તેઓ શત્રુને માજત હતા

૨૧૪ વિધિ છં-એ વિધિએ નિધિ (સમુદ્ર) ઉતઠથો અને તેની ભ-
રતીની વચ્ચે કોઇક શકના અને કોઇક રૂપ (વાહાણના રૂપ)ના રૂપ છે-
નિશાન એ શદ અો રણુત્તભ એ રૂવાના રૂપ છે જળ છં-કઈ પુરૂષો
આજણુતા આની લાગેના બાણરૂપી જળમા અથવા જળમાણુ (વરણાસ્ત્ર)
મા ફૂંખતા હતા-નાશ પામતા હતા વળી યોધાઓના પદિશનામે ફરસીના
આગરના રૂપ તદ્રૂપ (તે આગરના) મલ્લ જોવા છે રથરૂપી તેમા નાવ છે, રથના
ચક્ર તે સમુદ્રના ચક્ર રૂપ છે, વર (ઉત્તમ) નામ તે સમુદ્રમાના શખરૂપ છે,
રાખજોના યુકુના પ્રેસ્તુમ મણિનો ધૂપ (પ્રકાશ) તેજ રતનાકરમાથી
(સમુદ્રમાથી) નીચેતુ કૌસ્તુભ સન છે વળી તે રણસમુદ્ર રતનાકર પણુ છે
(કેમકે તેમા ઓક નરરત છે) તેમા લખમીપતિ (નારાયણ) પગુ છે કેમકે

મરણ વરતી વરતી ધૌવરા-
 રૂપ ના મરણ વ ન લે સુકતા,
 હરણ વરતી અરજુન બાણી
 અવલોકી વદે તજવી રૂકતા,
 ભરપૂર ચઢ્યુ તવ સાગરનુ
 રૂંપ, પારથ નાગરતા ભુકતા,
 શર પાચથકી રાકુની વિરથો
 કરી આર થકી નૃપતા સુકતા
 નજરે સૂતપૂત નિહાળી રહ્યો-
 જહુરાસન ભૂમિ પડ્યો ડરતો,

૨૧૫

લક્ષ્મીપતિ (કૃષ્ણ) ત્યા છે, વલ્લભ કવિ કહેછે કે રણુ સ આમનો વિધિ તે સમુ-
 દ્રનીસા થે રૂપા રૂપ (બરોબર રૂપેરૂપ મળતુ આવે એવો દૂમેદૂખ) છે

૨૧૫ મરણ ધ—એ રણુસમુદ્રમા અર્જુનની વરતી (વૃત્તિ-ધૃત્તિ)
 ધીરરાશ્વ-માછી સરખી (મોતી કાકવા માટે) થઇ છે કેમકે જે મરણવ
 (મરણવો) ન હોય તે સુકતા (મોતી) લે નહિ અર્થાત્ માછી જેવી વૃત્તિ
 કરીને મરણવો સમુદ્રમા પડે ત્યારે તે મોતી મેળવે છે, તેમ રણુમા પણ મર-
 ણવો (જીવની દરમર ન રાખનાર) થઇને પડે ત્યારે પણ કે રણિણીએ મુક્તિ
 મળે છે તે એની મરણ વરતીને વરતી (વળતી) હરણ (કૃષ્ણ) અર્જુન
 બાણી અવલોકી (જોઈ) વદે છે કે હવે તારે રૂપતા (દીન ચોરવાપણુ)
 તજવી અર્થાત્ માર્છિકસર ન રાખતા તુ પરાક્રમ કર તવ (ત્યારે-પછી)
 સાગરનુ રૂપ ભરપૂર ચઢ્યુ-રણુ મઆમ રૂપી સમુદ્ર બરોબરો ઉઠગનાલાગ્યો
 અને તેમા પારથ (અર્જુન) એ નાગરતા (ચતુરતા) નો ભુકતા (ભોગવ
 નાર) થયો અર્થાત્ નાગરતા (ગર વારીપણુ ભોગવનાર ગ્રામ રોક જેમ
 વેપાઝ માટે સમુદ્રમા પ્રયાણુ કરે છે તેમ બાણુ મારવામા નાગરતા (ચતુરાર્થ-
 નો) ભોગવનાર-ધાગ્યુ કરનાર અર્જુન પણ સઆમ કરવા લાગ્યો શો
 મઆમ કયા? શર ધ—પાય બાણુવડે શકુની વિરથો (રથ ચિનાનો)
 કરીને ચારથકી (ચાર બાણુવડે) નૃપતા સુખતા (દુર્વોધનનુ રાજપણુ
 સુખની દીક-ને) સુકતા થાડી નાખ્યો)

કરજો મુણિયો કરજો ૧૬ હ-
 થય વિના રથ તે મનમાં મરતો;
 અહીં તે ઘડી રીસ અપાર અવા-
 રજ વાર હતું છતું તે કરતો,
 રથ જ્યાંહો બીજો વર આપી ઉઠો
 તવ સૂતતણો પૂંત તો વરતો.

૨૧૬

પરતીગન તે કરતો મુણ પા-
 રથ ના રથ ભગ કદા કપદા,
 રથી પારથ તુ વર સારથિ કે-
 રાવ તોય ન આપ સદા સપદા;
 ભગવું ભગવુ જુગતી રૂકતી
 નહિ જો હરિ આજ અદા અપદા,
 વદિ એમ વિધો હરિ સારથિ રૂ-
 પ જિ મા'રથિ માણ મદા મપદા.

૨૧૭

૨૧૬ અનુક્રમણી 'પરકમ કહેલે નજરે ધન-સુતપૂત (કર્ણ) નજરે નિદાગી રથો અને (તેના દેખતાજ) દુઃશાસન જૂમિ ઉપર પડયો પડયો (રથ ભગ થનારી) કરતો હતો. વળી આપણે જે ૧૬ હથ (મોટા હાથ-પાશો-મહાગાદુ-અગવાન કરજો (કર્ણ) કરજો (કાને) મુણીઓ છે તે પણ રથ વિના મનમાં મરતો-મરવા જેવો થયો (અર્થાત્ આનિ પામતો હતો). મહી ધન-કર્ણને તે ઘડીએ અપાર અને અવાર (ન અટકાવી રાકાય એવી) રીમ મહી અને તેનામાં જે વાર (પાણી) હતું તે ને છતુ (પ્રકટ) કરતો. વરતો-પમદ હતો. અર્થાત્ તેણે નવા રથને મદા કર્યું.

૨૧૭ પ-તીગન ધન-ને (કર્ણ) પરતીગન પ્રતિજ્ઞા કરતો કે, હું પારથ (અનુક્ર) તુ મુન-કદાપિ તારો રથ ભગ ન થાય. કેમકે ને કપદા-કપદા-ક (અગિ) પ્ર. (આપણે)-અમિએ આપેયો છે; વળી તું (તારા સરખો) રથી હું અને દેરા મરખા વર (ઉત્તમ) સાગિ છે, તોય આપ સદા સપદા (રિમર

૨૧ અરજુન શરે કરીને શર તો-
 હત બોલત શુ બકતે વીરતા,
 ધરિયે શર કાર્યક તો વીરતા
 વરના બીરતા બકવા શિરતા,
 વદી એમ વિહાગત જે તીર ધા-
 રન મારતયોધ સહી ભિરતા,
 વર સારથી રા'ય ડગાવત પા-
 રથ(તોય)મા'યથી ના મૂકતો વીરતા

૨૧૮

પગે ટકી રહેનાર) નથી।-મારા બાણોના પ્રહાર આગળ તમારાથી પગ ટકાવી
 બિજુ રહેવાશે નહિ। (આ વચન કણુ રત્ન મા પથમા સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે।)
 ભગવુ ધૃ-‘હુ તમને રણમાંથી ભગવુ (ભગાવુ)’ એ વાત તમને હુ પ્રથમથી
 જાણવુ છુ (જણાવી દેઉં છુ), કાઈ જીવિ (કપટ વગેરેની) કરતો નથી
 કે રક્તી પણ રાખતો નથી, હે હરિ (અર્જુન) ! હુ આજ તને અપદા
 (સ્થાન રહિત) કરી નાખુ છુ, મારી અદા (દુરમનાવટ અથવા બાણ મૂક
 વાની છટા) ને વદી ઈ-એમ વદીને હરિ, જે સારથી રૂપ થયો હતો તેને
 (કણે બાણથી) વીધ્યો મા'રયિ ધ-પછી કણે અર્જુનને કણુ કે, હે મહા
 રયિ ! તું હવે મદા (મદવડે) અપદા (મહાપદા-મોતી આપત્તિ)ને માણુ-
 ભોગવ અર્ધાત્ હમણા હુ તને આપત્તિમાં નાખુ છુ

૨૧૮ અરજુન ધ-અર્જુન કણુના શરને (બાણને) પોતાના શરવડે
 તોડે છે અને બોને છે કે શુ બકતે (બકતામાં-બકવા કરવામાં) જ વીરતા છે
 કે ને શર (બાણ) અને કાર્યક (ધનુષ્ય) ધરીએ તો જ (હતમ) વીરતા-
 વીરપણુ છે, પણ બકવામાં શિરતા (અપ્રમતતા)થી કાઈ બીરતા (અમીરતા)
 જણાતી નથી ! વદી ઈ-તે એમ વદીને જે તીર કણુ ધારતો હતો તેને વિ
 હારત (કાપી નાખે છે), અને તેના સામે બીરતા (બીર-પ્રતિહ્વીપાણ) સહી
 ધારણુ કરીને તેના ચોવો મારે છે અથવા જે ચોધ અર્જુન સામે બીરતા-
 બીડના-સામા યના તેમને તે સહી (નિશ્ચય) મારત (મારે છે) વર ઈ-
 પારથ કણુના વર (હતમ) સારયિ શક્યને ડગાવત (ડગાવે છે)-બાણ મારી

શર ચોકથી ચુકટ કર્ણતણો
જવ પારથ પાડત ચોધનનો,
૧૫ મતતણો સૂંત ઢોધ વરો
યઇ મા'રથ ગાડત રોધનનો;
ધરૌ તીર કરે નયના નચવી
વર મંત્ર ગ્રહો ગુરુ બોધનનો,
કર કર્ણ સુધી કરણે ખિચિયા
તવ તન સંધો હરિ રોધનનો.

૨૧૯

શર જ્યાં સુસવાટ કરત વાહુ-
રત ઘોટ ભૂ બીચદળાવત ત્યા,
ન નિગાન રતો રૂંકતુ શર તો
સૂરપૂત સપૂત જન ત ત્યા,
મુખગ્દાન થયુ શર વ્યર્થ ગયુ
જવ પારથ શખ બનવત ત્યા,
કવિનો કવિ રતના તો પીરતા

વગ આજ અખડ બળત ત્યા

૨૨૦

જન જવાગમખી જશુ જાજવવ કા-
મુંક બીચથકી સર વ્યથ ગયુ,
તવ ક્રોધ કરી મૂતનો સુત ભા-
ખન પારથ ! મારથપાણી ક'યુ,
નવ બાણથકી મમ બાણ વિડા-
ગિયુ કૃષ્ણકળાયકી આખુ થયુ,
કવનો કવતો કવિ જુપતાણા
નન ભૂપ રસજા વસજા વ'યુ

૨૨૧

૨૨૦ શરૂ થ૦—આ સુસાદ મરત (કગતું) શરૂ કર્યુંના ધનુષ્યમાથી
વજૂત-૧૭૫૫ (કે કૃષ્ણ) તેના ઘેઠ (ઘોડા) ને બૂમીય (પૃથ્વી ઉપર) દમા
વત (દમારી દેતા) ઘોડા નીઆ નમી જવાથી રથ નીચો નમ્યો અને બાણ
અર્જુનને ન વાગતા નિશાન ચૂખી ચાલુ ગયુ ! સુરૂન ઈ-મપૂત એવો
સુર (ઈ) ગો પૂત (પૂત) —અર્જુન આ (મગ્રામ ભૂમિમા) મ્હાને લખત
મુખ ઈ-જવ (જ્યારે) હુંતુ નર વ્યથ ગયુ સારે તેતુ મુખ આન થયું
(કગમાઈ ગયુ) અને ત્યા પારથ શખ બળવત-અર્જુને શખ વગાડ્યો વી
રતા થ૦—આજ યા (અહીં) ન'નભ અખડ રીગતા બળધે છે—રીરસ
બળની જતાવે છે

૨૨૧ જન ઈ-જન (જ્યારે) જવાગમખી જશુ (જેવુ) જે
મુંક (ધનુષ્ય) તેના બીચથખી (વચગાથી ઝોડેતુ) શરૂ (બાણ) વ્યથ
(અર્જુનને ન વાગતા નકામુ) ગયુ તન (ત્યારે) ક્રોધ રીને સુતનો સુત (ક
ર્યું) બાખત કે હે પારથા એ તો મારથ (સા થિયુ) પાણી (બળ) ક'યુ
(યુ) છે અર્થાત્ તાગ પગકમથી તુ મનો નથી પણ એ તો કૃષ્ણના
બળથી તુ બચી ગયો છે ! કનૈય ઈ-કનિ ગાઈ જુપના કરન કવનો હોય
પણ જો તે ભૂપ રસજ ન હોય તો તે કનિયુ કથા વસજ (વિમર નિશ્વ-
અર્થ તમાન વાગુ) થઈને નહીં જાય તેમ તુ તા ! વખાણ કરજ પણ જો
તુ ખરા પરાક્રમીજ નથી તો તે નખાણુ પણ વિરથક વહી જાય છે

પાણુ જો મમ આ પાણુ મૂઢમતિ
 પર ગૂઢ હુ ગાકુ ગણે તુજને,
 ગણુ જો નવ આ ગણુકાઠ કુશ—
 ખ તુ લખન દખ દમે મુજને,
 ગણુકા કદો જો ગણુ આરો ગણે
 તુજ લે' અહ નજલલી મુજને,
 ગણુ પારથ મંગલુ છવતણા
 -વય દાત અમો દહિ એ રજને

૨૨૨

પદો કાર્મુકમા રાગને ચઢવી
 મૃતમુન કિરિત નાદ કરે,
 કદો ના સમયુ ગત ને મુકિયુ
 તવ ચોધ અખડ અગમ ડરે,
 સદો સો શ્રોધમીવત તાપ ખચો

૨૨૨ પૃષ્ઠ ૬૦—ટે મૂઢ મતિનર ! (મૂઢ પ્રુદ્ધિનાગાઓમા ઉત્તમ—
 અર્થુન ।) પૈણુ તુ આ મમ (માર) પણુ (પ્રતિમા) જો હુ તુજને રણ
 મા મૂઢપણે ગા (દાગી દેહ) । તુ આ રમુ (સુહૃદ્) જો તારા
 કુન ખ (નદારા શખ) ને રણુ રીસ નાદિ કેમકે તેના લખન (ભસવા
 સખા કરોર અવાજ) નો દખ મને દમે છે । ગણુ । ૪૦—જો કદી ગણુક
 (ગણિત કરનારા—અર્થાત્ જોડીઓ) આરીતે તુજ (તારા) ગણુ (ચંદ્રશા
 પમેરના ગણુ) ગણે તો તેઓ તારા ગ્રહ મુજ (સારાજ) છે એની બલી મુજને લહે
 -જણે—તેમને એની મુજ પડે કે તારા ગ્રહ સાગ છે માટે ॥ ૭૦—અથવા
 જોડીઓ તા । સારા ગ્રહ જણે અને મુજને (સારા માણસો પણુ) એમજ
 જણે (એમ જતા પણુ) હે પારથ । ॥ પોતાને મ્વય (પોતાના) છવતણો
 મંગલુ ગા—મારી પાસે છવતણન માગે તો અમો દાન (દાતા) છીએ
 માટે એ તારી રજ (રચિત—અર્થને) દહિ (આપીએ)

તવ રે ઉલકા અતિ ત્યાહિ ખરે,
 નદીનો પતિ ભૂમિ ચળ્યાં વિચળ્યા
 તવ સારથ પારથશુ ઉચરે.

૨૨૩

ભય છે પણ ના ભય તુ મન લા-
 વીશ ને મન ચાતુરતા ચલણ,
 ક્ષય છે પણ ને ક્ષયરોગ મટે તુ-
 ન નેગ અમો અતિશે જળણ;
 ક્ય છે પણ વિક્રય તેહ કર
 હરિ છે દૂર બાણુ તુને મળણ,
 દય છે પણ ઉદય ના અરિના
 ભવ ને રથનુ ફેંદડી ફરણ.

૨૨૪

૨૨૩ વદી છં-એમ વદીને કર્મક્રમા (ધનુષ્યમા) શર (તીગ્ને) ચક્રની (ચક્રાની)ને સ્પત્સુત (કર્ણ) હરિનત (મિહની પેઢે) નાદ કરે (ગ જના કરેડે) કદી છં- તેણે જે શરને ઝાઝવખત ના સમર્થ (મહાર્થ ન હોતુ-ખરી અણીની વેળાએ ઉપરોગ કરવામાટે રાખી મૂક્યુ હતુ) તે શર વ્યારે મુક્યુ (ઢોલુ) તન અખડ અને અડગ (ન ડગે એના) યોધ પણ ડરે (ડરના લાગ્યા), તે બાણથી યોધ કેમ ડરવા લાગ્યા તે કહેડે સદી છં- ગ્રીષ્મની (ઉનાળાની) મો સી (સૈમ)વત-સો સૈમ ઉનાળાના એકઠા થયાથી તેનો જેવો તાપ પડતો હોય તેવો તાપ તન (સારે) પડ્યો અને રી લા અતિ ઉલકા પણ ખરે-ગાકાશમાથી બગતો અનિપૂરનીપર ખરવા લાગ્યો । નદી છં-તે બાણના પ્રતાપથી નદીનો પતિ (સમુદ્ર) અને ભૂમિ (પૃથ્વી) એ ચળ્યા વિચળ્યા-ચળનિચળ ચલાવાયા (સમુદ્ર ખગભળી ઠક્યો અને પૃથ્વી ઝમાડોળ થઈ) તન (ત્યારે) માન્ય (માગયિ)-કૃષ્ણ પારથશુ (અર્જુનની સાથે) ઉચરે છે કૃષ્ણ અર્જુનને શુ કહેડે, તે પછીના શ્લોકમા કહેમે સખ ધાતિશયોક્તિ અલકાર.

૨૨૪ ભય છં-કૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યુ કે કર્ણના મૂકેના આ બાણથી ભય છે, પણ તુ મનમા ભય લાવીશ નહિ, અને હું તને ભયમાથી બચાવના

વિધિ એ સુહૃદા નિરખે કરી કે-
 શવ કૂદડીમાં રથ ફરવતા,
 વિધિ સકરશા વચ્ચા હરિથી
 તવ બાણુતણી કશી મેરવતા;
 નિધિને નિરખી પુઃ તમ્કર લે
 અતિ ખાલો ભમે તિમ હેરવતા,
 નિધિમાં ન જડે રજ તે વિધિ કે-
 શવ બાણુ અમાપ તિ ફરવતા

૨૨૫

ને જે આતુરતા ચલુ છુ તે તુ જો એ બાણુ એ ક્ષયરૂ છે પણ તેથી
 ઉપજેલો તારો ક્ષયરોગ (ક્ષયરૂપી રોગ) મટે છે તે તુ જો, કેમકે એ
 જોગ (સધિ) અમો અતિજે જળતુ (જળારી લેઇએ છીએ) કય ધ૦—
 એ બાણુ છે તો કય (ખરીદી) રૂપ-જેમ ખરીદ કરેલો માસ ખરીદનારે
 ગખવો પડે છે તેમ એ બાણુ પણ તને અનુવક્ષીને મૂકેયુ હોવાથી તને આ-
 પીને વળગજે, પણ કુ નિકય (વેચાણુ) કરી દેઈ છુ—તેને બારોગાર
 કાતુ છુ, નેથી તે બાણુ તને આનીને મળતુ એ અતિ દૂર છે—તને બાણુ
 વાગવાની વાત વિગળી છે કોઇ ધારશે કે હરિ દયાળુ છે માટે કણુંનો આટલો
 યત્ન તો નિ' રૂળ' નહિ થવા દે, તો સામળ દય ધ૦—મારા મનમાં દય (દયા)
 છે પણ આરિ (શત્રુનો) લન (વગાર) જોટલો ઉદય છુ થના દેઇશ નહિ તેની
 માનિતીમાટે કરેડે જો ધ૦—તારા રથતુ કુદડી ફરતુ તુ જો વિરોધાસાસ.

૨૨૫ નિધિ ધ૦—એ નિધિથી સુહૃદા (સુહૃદ-મિત્ર-આર્જુનને)
 નિરખે (બાપ રહિત) ડરીને કેશન (કૃષ્ણ) રથને કૂદડીમાં (જોળ કુંડળા-
 મા) ફેરવતા (ફેરવતા લાગ્યા). નિધિ-સહા વચ્ચા-ચત્યા-ચૂકયા કશી-
 શી ? મેરવતા-મેર જેવી મોટાઈ અચાત્ બાણુની મોટાઇ તે શા દિસાવ-
 મા છે । બાણુને સી રીતે ફેરવતા હતા તે વિષે કહે છે નિધિને ધ૦—જેમ
 નિધિ (દ્રવ્ય બહાર) ને નિરખીને તમ્કર તેની અતિ પુઃ લે (પાળળ પડે)
 અને ખાંની (કાર્ય સિદ્ધ કર્યા વિના) ભમે તેમ બાણુને હેરવતા (હેરીઆ હેર-
 વાવતા-ટોળા ખવડાવતા) નિધિમાં ધ૦—એની ગીતે જે ॥ માનથી અને

શરના સુસવાટથી જે ભગિયા
 મન તે નિરખી ચખ ધીર કરે,
 શરણાગત વત્સળ ! ધન્ય તું મ—
 ન્ય તું શે સુહૃદાવરદા તું હરે !
 કર ના ચલવે ચુકતી ચલવે
 હરિ ભીષમ શા બળી તુથી મરે,
 જરનાપરના સુધી જાય અભા—
 ગીજ વલ્લભ રૂઝે આગ ઝરે.

૨૨૬

શર વ્યર્થ ગયું નવ કાંધ થયું
 તવ ક્રોધો બન્યો સૂતના સુત તો,
 નવ બાણથી કૃષ્ણ હૃદ ચિરિયું
 અઠ બાણક હાથથી ગુત તો;
 અરજ્યુન મને અતિ ક્રોધ વશે
 તવ કેશવ સાચવિયો ગુત તો,

પૂઠે ભગવાથી જેમ ચોરને નિધિમાંથી રજ પણ જડતું નથી તેમ કેશવ તે
 અમાપ (માપ વિનાના—અતિ મોટા) બાણને ફેરવના (મિથ્યા ભંગાવતા) હતા.

૨૨૬ ચખ ધીર કરે—એક સરખી નજરથી કૃષ્ણની આ મહાકળાને
 જોયા સાગ્યા ને જોઈને આંખને સ્થિર કરે—શાંતિ પમાડે, અને તેની સ્તુતિ કરવા
 લાગ્યા કે હે શરણાગત વત્સળ ! ૪૦—૨૫૯ છે. સુહૃદાવરદા—મિત્રને વરદાન
 આપનાર—મિત્રનું હિત કરનાર. ‘સુહૃદમાં મારે હથિયાર આવવું નહિ’ એવી
 કૃષ્ણની પ્રતિજ્ઞા હતી તે સખારીને કહે છે. કર ૪૦—૨૫૯ છે. ભીષમ ૪૦—
 બીષ્મપિતા સરખા બળવાન પણ તારાથીજ મરે. જરના ૪૦—જો કાંઈ
 અમાગી પુરૂષ જરનાપરના (જરણ્યપના—શુદ્ધેષખંડમાંનું) એક નગર ત્યાં
 દીરા નીકળે છે) ત્યાં સુધી જાય પણ, વલ્લભ કવિ કહે છે કે, રૂઝે (જો
 હરિ તેના ઉપર રૂઝા દોષ તે) તેમથી આગ ઝરે છે—દીરા ન મળતાં દી-
 રાના પચ્ચર દોષનાં અમિ મરવ નીકળે! દૃષ્ટાંતારકાર.

છક બાળી સાચી ભુમિભિય પા-
હન એકરી મુકટ તો મુન તો

૨૨૭

દરજોન કુદ કુશામન દા-
નવ દાબો દમામયો દડ દિધા,
કર કર્ણતણ ગિયણ વિયના
કર્મ દ્રોણતણ અનુપારી દિધા,
કૃપ તો કૃપણો રાકુન ગમવ્યો
ઝટ યોધ અમાપ રામાવી લીધા,
ગુ આગણુ ત ગણુ દોરી ગયા
કેઇ કોઇ અપાર બવિષ્ઠ બિધા

૨૨૮

૨૨૭ સાર છે—કર્મ પોતાનું સાર વ્યય મયુ અને કાર્ત્ત યયુ નહિ તય
સારે) મુનનો મુન (કબ) કાધી બન્યો અને નર બાળુ મારીને તેવડે ઝટ
કૃષ્ણનુ મયુ મીર્ણ—કૃષ્ણની હાતીમા પ્રહાર કર્યો, અને તેથી કૃષ્ણના દાધમા-
થી આયુ મુન (ગત) થયો—પડી મો । કેશન ઈ—અને તેણે મુન (મુન-
પોતાની માથે) કેશનો સાચવિયો, પોતાનો અને કૃષ્ણનો બચાવ કર્યો મુન-
મુન એક બાળુથી દર્શનો મુકટ ગાથાથી મુકટ કર્યો—પાડી નાખ્યો

૨૨૮ દુઃખેધન ઈ—વળી અર્જુને દુષ્ટ દુષ્ટોધન અને દાનવરપદુ સામનને
પોતાના દમામયી દામીને દડ દીધા—તેમને પણ બાળુનો પ્રહાર કર્યો કર
ઈ—કર્ણના કરને પણ સિયિન વિયિવ કરીને દ્રોણતણુ (અમત્યામા)
ને પણ (કર્ણના) અનુપારી કીધા—તેની પણ કર્ણના જેવીજ દશા કરી કૃપ
ઈ—કૃપાચાર્ય તો કૃપણો (દીન) બની ગયો, રાકુનને ઝટ રામાવી દીધો
અને બીજા પગુ અમાપ (અનેક) યોધને રામાવી લીધા—પ્રહાર કરીને તેઓ
શેઠ ખરારાની દીધી રણુ ઈ—તેથી તે યોધના કઈ ગણુ (સમુદ) રણુ-
આગણુ (સમામ બુધિ)ને હોડીને ગયા—ભાગી ગયા અને કોઇ અપાર
બનિ દતા તે ભાગી ન ગયા પગુ અર્જુ । । । પરાક્રમથી મનમા બીધા (બ
પ પામ્યા) વૃત્યનુપ્રારા.

મન ભંગ થઈ વર જંગ લક્ષ્મી
 તથા ભાગવું નાહિ તદાપિ ભગે,
 સ્વર શંખ પુરે ફિરીટો વળિ ન
 વળિ બે ભણકાર ભજૂક લગે;
 શૂરતા ધરતા નવ જે નરતા
 નર તેહ ભગે હરિ જોર ઝગે,
 અસતા વ્યસતા કરી ચોધ ઉભો
 હરિ એક અડગજ નાહિ ડગે.

૨૨૬

સહુ સેન હરે રૂકતો જઈને
 નવ ચૂકત પારથ સારથને,
 ત્રય ભાણુથી કેશવ વૌધિ રંગા-
 વત પાંચથી અર્જુન માર્થને;
 સમજાવત શૂર ન યુદ્ધ તજે
 કેવ મારત માર્થ પારથને,
 મરુ જોઈ મુસોઈ ચક્ષાવત ત્યાં

૨૨૬ મન ઈં-સંગ્રામમાંથી ભાગવું નહિ જોઈએ તદાપિ (તદાપિ) ભગવા
 મક્ષા વીરો મનભંગ થઈને (છત્રવાની આશા છોડીને) વરજંગ (મેટી લગાઈ)
 તથા ભગે (ભાગે છે). સ્વર ઈં-તે વળને ફિરીટો (ફિરીટો-અર્જુન શં-
 ખના સ્વર વળી ને વળી (વારંવાર) પૂરે છે-શંખ વગાડે છે, તેથી ભયના
 ભણકારનો ભણકો લગે (લાગે છે)-શંખ સાબળીને શત્રુઓ ભયભીત થાય છે.
 શૂરતા ઈં-જે નરતા (નકારા-કાચર) નર શૂરતા નવ (નહિ) ધરતા તે
 ભગે (ભાગી જાય છે) અને હરિ (અર્જુન) નું જોર ઝગે-પ્રાગે છે. મરુ-
 ઝોના ભાગવાંથી અર્જુનનું બળ પ્રકાશે છે. અસતા ઈં-એવી રીતે મોઢાઓને
 અસતા વ્યસતા (અસ્તોત્રસ્ત-રનવન) કરીને હરિ (અર્જુન) જોમો રદો;
 માત્ર એક અડગ (કર્ણ) રંગતો નથી.

રથ ડારન ના સૂત, સારથને

૨૩૦

વદિયો સૂતનો સુત ભાગત મે
હરિ । બધ અગ્રપર વાઘ બની,
નવ તે મન કેશવ કાંઈ લહે
લવ સેન વિખેરત પારવની;
કગણે ચલવી ગગ પારથ લ-
મ્મકેરી ભલી ગણનાજ ગણી,
સહદેવ નકુલ યુવિષ્ઠિર સા-
ત્યકિને દમતો અતિ કુદ મની

૨૩૧

દુષ્પદાત્મકને વિરથો કર્ગો રા-
ખ ધરી મુખ નાદ કરે હરખે,

૨૩૦ સહુ ઇ-કર્ણુ સહુ મેન ડરવા લાગ્યુ ત્યારે જાણને તે તેને
રમ્તો (રોકતો) હતો, પણ પારથના મ ગ્ય (સાગથિ) કૃષ્ણને (તાડન કર-
કરવાત) ને ચૂમ્તો નહોતો. ૧૫ નામ મમજનન ઇ-વર્ગી તે પોતાના સૈન્યને
મમજનવનો હતો કે શૂર પ્રગટે કર (મ્યારે ૧૫) મુદ્ધ તજતા નથી, અને
એમ કરેતા તે મહારથિ પારથને મા ને હતો પ્રથુ ઇ-૧૫ (કૃષ્ણ) સુ-
સોધ (સાગી અનુકૂળતા) જોઈને ત્યા રથ ચલાવત (ચલાવે છે), પણ સૂત
(કર્ણ) સારથને (કૃષ્ણને) ના ગગત (ધરી શકતો નથી) અર્થાત્
કૃષ્ણ કાંઈ કહ્યો બધ પાગતા નથી, પણ કોઈ બીજા દેવથી આજ્ઞાનનો રથ
ખીણ તમ્મ લઈ જાણને શત્રુઓની સેનાને બગાડે છે

૨૩૧ વદિયો ઇ-સૂતનો સૂત-મ્મ અગ્ર-અકરી (જોવી સેના)
અર્થાત્ મારી સાને મુદ્ધ કગણુ પડ્યુ મ્મગી માગ કરતા જોજા બમવાન
માની મેતાના ચોવા માગે શુ નામે ને ને-કર્ણુ કથન લવ-તેશ-લગાર
પારવની-અત્યત કરખે ઈ-કર્ણુ પણ બાણુ ચનાનીને પાર્યના વસ્કરની
બની રીતે ગણના ગણી-મગતરી રી નાખી-ગણી ગણીને ચાયા । સહદેવ
ઈ-સહદેવ રમેરને કર્ણુ મનો કુદ મની-કોધયુક્ત માથી

સર બીચ પડી ગજરૂપ ધરી
કમળો મગ્દી શરને વરખે,
પળ એક વિતી નવ કેળવ પા-
રથ તે દરમ્યાન રૂંસે ધરખે,
રાણને તણ નાસણુ તે વર છે
અતિ એમચદ્યુ સહુ ત્યા ચરખે.

૨૩૨

અરજીન લગાવત સેન મુયો-
ધન કર્યું લગાવત રાયતણુ,
શુભતા ધરીને ભડ ભીમ જોભો
જહો સેન ગયુ તહો નાસો ઘણુ,
નિરખી ભીમને કરણુ ચદવ્યા
કર દુષ્ટ દુગાસન જોર ભણુ,
મુખ હાક ભણી કર તીર ધરી
ઝટ ભીમ અમો ગણના ન ગણુ

૨૩૩

૨૩૨ દુપદામકને-ધૃષ્ટદ્યુમ્નને વિરથો-રથ વિનાનો અરજી-તે ગજ
રૂપ ધરી મર (સરોવર) ની બીચ (વચ્ચે) પડીને તેમાના કમળાને મરદીને
(એળી નાખીને) શરને-માણુને વરખે (વરસે વરમાવે છે) અથાત્ જોમ હાથી
સરોવરમા પડીને તેમાના કમળો ભાગી નાખીને પાણી છગડે છે તેમ કણુરૂપ
હાથી ચોધરૂપ કમળો ભાગી નાખીને બાણરૂપ પાણી ઉડે છે કે પક, પળ
છંદ-કેશવ અને પાગ્યને ગમે એમ પગ તો ચિતી નથી એટલામા તો તેમના
ગૂંગે (સેનાના ચોધાગે) ધનુષે છે-રખી ગડે છે-કણુના માગથી બળી બપ
છે! ચરખે-ચમડોળના

૨૩૩ મુરોધન-મુયોવનનુ ગાનપદ-યુધિષ્ઠિર ગમનુ શુભતા-શુભ
પણુ-જાણુ (ભીમને વ્યૂદના દવટમા ડોભે રાખ્યો હતો તેથી તે દન-
નિગ્રહને જેવમર મરમો હોયો થઈ ગયો હતો) સારા દેવના મારથી
ધણુ મેં નાખીને ત્યાં (ભીમની પાસે) ગયુ ગન થા કર હાથ ચના થા

કરી એમ ઉચાર અનાર ગણી
મન બાણવડે કરી સિહ દમ્બો,
નવ તે મનમા શર ઘા પડતા
આતિ હ્રદ્ય અખરિત નાજ વમ્બો,
સૂતસૂત જગાવત સિહ બની
વર સિહ ભયો મન બીચ ગમ્બો,
અધમાધમ શોણિત શુય પિયે
તુય જો નવ હ્રદયથી આપ સમ્બો.

૨૩૪

મુણી વેણુ કઠાર થયો ભીમ જાગ્રત
કે સૂતપૂતનુ બાણુ લગ્યુ,
હરિ હિઘયકો હડતા હણી લા-

-બાણુ મારવા માડ્યા દુષ્ટ ઈ-કવિ કહેછે કે હવેહુ દુષ્ટ દુ શાસનનુ જોર બાણુ
ધુ મુખ ઈ-મુખથી હાક બણીને-ગર્જના કરીને અને કરમા ઝઢ તીર ધરીને
(જોશ્યો કે) અમે ભીમની ગણુના ન ગણુ-ભીમને અમે કાર્ક હિસાબમા
ગણુતા નથી !

૨૩૪ એમ ઈ-એમ ઉચાર કરીને અને ભીમને મનમા અનાર
(અનાર્ય-અધમ) ગણીને બાણુવડે કરીને તે ભીમરૂપી સિહને દમ્બો-
દુષ્ટ દીધુ ('અનાર' ઉચારનુ પણ વિગેષણ થઈ શકે) નવ ઈ-
દુ શાસનના શરના આતિ ઘા પડતા હતા તથાપિ ભીમ તે મનમા લેતો નથી-
તેને તેની કાષ્ટ ગણુતરી નથી ! અને તે પોતાની અખરિત હિઘને વમ્બો
નહિ-તલ્લ્યો નહિ મતલબ કે તે પોતાના દિલગીરી રૂપી ધ્યાનમાથી જાગ્રત
થયો નહિ ! દુ શાસનરૂપી હાથીવડે ત્યારે ભીમરૂપી સિહ જાગ્યો નહિ
ત્યારે દુષ્ટપ સિહ તેને જગાડનાને જાણ છે સત્ત ઈ-પછી સત્તનો સુત
(કહી) વગ (ઉગમ) સિહ જાગીને જગાવત (જગારે), કેમકે તેને
ભીમરૂપી સિહ મન બીચ ભયો ગમ્બો ! કહ્યું જોશ્યો કે, હે અધમાધમ !
(નીચેમાનીચ ભીમ !) જો તુ પોતે હિઘથી સમ્બો નથી તો તુ દુ શાસનનુ
શોણિત શુ પીએ ? શુ પી શકનાનો છે. તું વ્યર્થ પ્રતિજ્ઞા કરનારો છે એ
વ્યવ છે

તજ કો પછી ચા'ય મનુષ્ય ભગ્ય,
 ધીજવી પનગો પગ ઠોકર મા—
 રત આગ લગાવી વદે સળગ્યુ !
 વિધિ એ વકરાઇ ગયોજ વૃકો—
 દર આગ સનીગ્યુ આપ ઝગ્યુ
 બળતા બિચ ધીતણી ધાર પડે
 જશો બાણ પડે સૂતસૂતતણા,
 અગની ધૃતથી સળગે પણ તે
 નવ ભીમ જશો ધરતોજ મણા,
 અતિ ક્રોધ વર્યો નિરખી ભીમને
 સૂતસૂત પઠાવત બાણ ઘણા,
 બલિવર્દ જશે સુખકારો દુશા—
 સન રે બલિ રૂપ હણ્યા ન ગણ્યા

૨૩૫

૨૩૬

૨૩૫ સુપ્તિ ઈ—મ્હુના એના કંઠેર વેણુ (વચન) સુણીને ભીમ
 ભયત થયો કે (તરતજ) સતપ્રત (કર્ણ)નુ બાણ તેને લગ્યુ (લાગ્યુ)
 બાણ વાગવાથી ભીમ કેવો ક્રોધી થયો તે ચાર દૃષ્ટાત આપી કુર્ષે છે હરિ
 ઇ—જેમ હરિ (સિંહ) ઊંઘવાથી હમ્તો હોય તે વખતે તેને લાત હણીને
 પછી તેની પ રોથી ગે (કયુ) મનુષ્ય ભગ્યુ (ભાગ્યુ—નાહુ) ચા'ય—ચઢાય
 અર્થાત્ સિંહ જાગ્યો કે તરત તેને જે લાત મારે તે અચે નહિ કદાચ લાત
 મારનાર તેનો રખનાજ હોય તથાપિ જાગવાથી જાગેના પ્રાણીને શત્રુ મિત્રનુ
 ભાન નહિ હોવાથી તે વગર વિચારે જે હોય તેને મારેજ છે પનગો—સપૈ
 વિધિ ઇ—કર્ણનુ બાણ વાગવાથી એ વિધિ (એ રીતે) વૃકોદર (ભીમ)
 વકરાઇ ગયો (ઉરકેરાઈ ગયો) સમીગ્યુ (વાડ સાથે) આગ પ્રમટવાથી જેવુ
 તેવુ આપ ઝગે છે (પોત પ્રમશે) તેમ ભીમે પણ પોતાનું પોત પ્રકારનુ—
 પોતાના રવભાવ પ્રમાણે ખરે રૂપે થયો

૨૩૬ અગની ઈ—અગ્નિમા ધી પડવાથી તે સળગે ખરે પણ તે ભીમ
 ના સરખી મણા ધરતો નહોતો અર્થાત્ અગ્નિમા ધી નાખવાથી જેવો બાકો

નિરખી નરસુ વરસુ શરુ
ભડ ભીમ ભભૂક ઝગ્યો વનમા,
કરિના અરિની કરી ગર્જન ત—
ર્જન વનિહ બની પડિયો વનમા,
હરિનાદયકી હરિ બહો ફફડયા
કરિ ફુલ ગયા ભયથી મનમા
ભય છે ભય છે ભય વલ્લભ છે
ભય રે જનમા તનમા ધનમા

૨૩૭

વશિયો હરિનાદયો બે મધળે

યાય તે કરતા પણ ભીમ વધારે તપી ઉઠેા હતો. અતિ ધૃ—ભીમને અતિ ક્રોધ વસ્યો છે—તેના મનમા ધણો ક્રોધ હપળ્યો છે એમ જોઈને સતસુત (કર્ણ) તેના તરફ ધણા બાણ પલાવત (ફેંટો હતો) બલિવદં ઈ—કવિ કહે છે કે કર્ણે તેા ભીમને ભણે બાણ મારે પણ રે । ભીમરૂપી સિંહના બલિ (અનિદાન) રૂપ બલિવદં (બળધિયા) જેવા કુ ખકારી કુ સાસને પણ ભીમને ન ગણ્યા—નહિ ગણેના અપાર (બાણ) હણ્યા.

૨૩૭ નિરખી ધૃ—એ રીતે શરુ (માણોતુ) નરસુ (નદાર) વરસુ (વરસવુ) નિરખીને ભડ (બટ) ભીમ જનમા (સૈન્યના મતુખ્યોની વચ્ચે) ભભૂક ઝગ્યો—ભભમરો મારીને ઝગાડી ઉઠ્યો. મરિના ધૃ—અને મરિના અરિ (સિંહ) જેવી ગર્જન (ગર્જના) અને તર્જન (તર્જના—તિગ રકાર) કરીને વનિહ (અગ્નિ) રૂપ બનીને (શત્રુ સૈન્યરૂપી) વનમા પડેા તેા ગર્જનાથી શી અસર થઈ તે કહે છે હરિ ધૃ—તેના હરિનાદયી (સિંહ ગર્જનાથી) બહો (બહુ) હરિ (ધો ।) ફફડયા, અને ભયથી કરિ (હાથી) પણ મનમા ફુલ ગયા વલ્લભ મયિ મહે છે કે સેનામા સર્વત્ર ભય, ભય અને ભય પથરાઈ ગયો જનમા, તેમના તનમા અને ધનમા પણ ભય વ્યાપી ગયો તેમના દેહ અને ધનનો પણ નાશ થશે એવી બીક સૌને લાગી એ ભાવ છે

જવ યુદ્ધતાણી કરી ત્યા કથની,
 પગલું ભરવાતણી હામ ન ચા—
 લત ગી કથની કથિયે પથની,
 હરિની કરિની વ્યંહ હાર વધૂ—
 ટત ખ્યાદતાણી વગ જે રથની,
 કવિ વલ્લભ વીર ભજવત આ
 ધડો ભૂલતાણી તજવી મથની

૨૩૮

વીરભીમ વીરકથન.

હમક્યા છમક્યા વગક્યા નિરખી
 નર કર્ણ હરિસ્વરથી ગગડ્યો,
 શર સાતથકી ભીમનો રથ ભા—
 ગત એકથી ભાઈ ભયો રગડ્યો,
 વદિયો નવ આ અમુરો નવ ભો—
 જન કર્ણધકી કરવો અગડો,
 ભણી એમ શરો દયથી હણિયો
 અટ વાડો જશો કરિયો વગડો

૨૩૯

૨૩૮ હરિનાદ—સિંહ જેવી ગર્જના ભે-ભાય જન-જ્યારે પથ-માર્ગ-
 રસ્તો પગલું ભરવાની હામ ચાલતી નથી તો માર્ગમાં ચાલવાની તો શી કથ-
 ની કથિયે ? હરિની ઈશ-ભીમની ગર્જનાથી શત્રુના વ્યૂહમાં જે હરિ (ધોડા)
 ની અને હરિ (હાથી)ની હાર કરી હતી તે વહૂટલ (છૂટી જવા લાગી) અને
 તેજ પ્રમાણે ખ્યાદતાણી (પાવદળની) તથા રથની જે વર (ઉત્તમ) હાર હતી
 તે પણ વહૂટી જવા લાગી મથની-મથન-પગિશ્ચમ વલ્લભ કવિ જે આ
 ધડીએ વીરરસ ભજવે છે તેમાં ભૂલ સોધી કાઢવાનો પરિશ્રમ તો તજજ
 દેવો !

૨૩૯ હમક્યા છમક્યા—પોતાની સેનાના નગ હમક્યા છમક્યા (હપાયા)
 અને સખમ્યા (લપાયા) તે નિરખીને કર્ણ હરિસ્વરથી (સિંહનાદથી) ગગડ્યો

રથ આરૂઢ અન્ય બની વૃક ઊ-
દર ગાઈ પ-યો રણુમા ઘનમા,
વળિ એ વિધિ કપ થયો તન અ-
ગદ ગય ઝગ્યો તનમા મનમા,
રથ તે પણ લાગી હુચ્યો વળિ ને
વળિ કૃધણ કયે જનમા ગનમા,
વીંગતા વર તારો ગઈ વૃક-
દર વામ વચ્ચે વનમા ઉનમા

૨૪૦

હરિ ! ભીમ અમે અરજુન નહિ
તમ ટોળ નમે નવ આ વીંગથી,
નિગળો પ્રથમે કણા મુ વિ-
ગથ સ્વાદ અખો પછી કે ધીરથી,
વદો એમ ગદા કર બીચ ધરી

(ગાજો) વલિો ૬૦ — પણ બે યા ? હે ભીમ ! આ હિડિબ વગેરે
અમુરો (દૈત્યો) ન દોષ કે જેને તુ મારી રાકે ! તેમ આ ભોજન ન હોય
કે જેને તુ ખાઈશ ? ! (ભીમ બહુ ખાતો હતો તે ઉપર આ પ્રદક્ષ કથન છે)
આ તો કહ્યું સાથે ઝડપે કે વારો છે ! બખી મારી શરો દ્વયથી—બે બાણોથી
વડી ૬૦ રથમા બેરો ભીમ જે વાડી જવા શે ભતો હતો તેનો રથ ભાગીને
મધ્યે તેને ઝગડા જેવો ઉડ ઝી ના મ્યો !

૨૪૦ પછી અન્ય ગથ ઉપર વૃક-દર (૨૫ ૨ ભીમ) આરૂઢ બનીને
(બેશીને) ગાઈ (ગાના પ્રીને) ઘનમા ગુમા (વન-સમુદ ગણુ સમા
મમા) પયો અગસ્ત્ય—પુ ગનમા—(ગણુમા મમૂમા) અર્થાત્ માણુ
મેના સમુદાય વચ્ચે કુચે શુ મધ્યુ તે કહે છે વીંગતા ૬૦—હે વૃક-દર !
નમા વનમા (એ વનમા) વામ રશે તારી વર (ઉત્તમ) વીંગતા ગદા છે !
અર્થાત્ વનમા વશીને તુ વીંગતા મીન થઈ ગયો દોષ એમ જણાય છે, નહિ-
તો નથી તુ દારી કેમ જાય ?

વદતો સૂતસાચી સમા મીરથી,
નવ તે મમ-રથ વદી વિખર્યો
લવ મુકુટ પાકુ વડુ શિરથી.

૨૪૧

વદો એમ ગદા કરથી ચલવી
ઝટ આવો પડી રથ કર્ણતણે,
હય સારથી કચ્ચર તો સાણુમા
રયો મુકુટ વિણ મુકર્ણ બણે,
બલિદાન દુશાસન ક્રોધ કરી
તવ બાણથી હાણુ કરેજ ઘણે,
ઉભ રે ! ઉભ ઉદર દીરઘ મુ-
જ શુ પાછળ છૂપી ગહો તુ પણે
કરી નાદ શુ રૂર પડે હરિ ઉ-

૨૪૨

૨૪૧ કૃષ્ણે બીમની મસ્કરી કરી તેથી ખીનવાઈને બીમ કૃષ્ણને કહે છે કે, હે હરિ ! આ અર્જુન ન હોય કે જે તમારી મસ્કરી સાબળી રહે, અમે તો બીમ છીએ, આ વીરની સાથે તમારૂં યોગ નહિ નભે ! પ્રથમ હું કર્ણને વિરથ (રથ વિનાનો) કરૂં છું તે તમે નિરખો અને પછી તમે ધીરથી (ધીરનથી) સ્વાદ ચખો (ચાખો) ! સૂતસાથી ધન-પછી તે મત્રસાથી (કર્ણ) સમા મીરથી (અમીર સાથે) વદતો (બોલવા લાગે) કે તે મમ (મારો) રથ (રથ) લવ (લગાર પણ) વદી (પ્રથમથી મ્હીને) વિખર્યો (વિખેર્યો-બાગ્યો) નથી પણ હું તો વડુ છું કે તારો મુકુટ હું તારા શિરથી હવે પાકુ છું, (તે તુ જો)

૨૪૨ હય ઈ-—એ ક્ષણમા હય અને સારથી તો કચ્ચર થઈ ગયા અને રથી એવો મુકર્ણ પણ મુકુટ વિનાનો અને છે ધણે-—(બાણનું વિશેષણ) ઉભ ઈ-—દુશાસન બોલ્યો કે તે દીર્ઘ ઉદર (લાખા પેટવાળા બીમ !) તુ મુજશુ-મારી સાથે-મારા સામે ઉભો રહે, ઉભો રહે, તુ પણ પાછળ શું છૂપી રહ્યો છે !

પર તેમ દુશાસન બાણુ ધરે,
ત્રયધી ભીમબાહુ વિઝારી વળી
શર પંચધી કાળ કરાળ કરે;
નયનો તંવ વક્ર કરી નિરખે
ભીમ તુંજ દુશાસન નામ ધરે!
હર! હે! હર! હે! વદો કામુંકમાં
શર સાંધી સપાટ ઝપાટ કરે.

૨૪૩

ધક બાણુથી મુકુટ એકધકી
રથ સારથિ એકચી ભીમ હણે,
વિરથાલહી જોલત ધિક્ર સૂરા-
તન કર્યું તું ધિક્ર મને ન ગણે;
વદો એમ હરિરવતો કરતો
ભીમ કર્યું લહી અતિ રાગી બણે,
ફટ રે! ફટ દીરઘ ઊદર તું
જન શીઘ્ર હવો બકવાજ બણે.
રથ બે તુજ ભાગ વિભાગ કર્યા
તવ શૂરપાણુ જઈ કયાં વસિયુ,
વળી જો રથ આ તુજ ભાગુ વડું
મુખ બાણુ ધર્યું અરિનું રસિયુ;

૨૪૪

૨૪૩ નાદ-ગર્જના. શેર-વાઘ. હરિ-શિ હ. ત્રય-ત્રણ. ભીમબાહુ-ભીમ-
ના હાથ. કાળ ધ્રુ-પાંચ બાણુથી ભીમને કરાળ (વિકાળ) કાળ (ક્રોધ)
કરે (ઉપગમે છે). વક્ર-વાંકાં. કામુંક-ધનુષ્ય.

૨૪૪ વિરથા-રથ વિનાના. હરિરવ-સિંહનર્જના. કર્યું ધ્રુ-તે લહી
(બાણુને) કર્યું અતિ રાગી (ક્રોધી) બને છે. ફટ ધ્રુ-કર્યું કહે છે કે હે
દીર્ઘ ઊદર! (ભીમ) તને ફટ છે! ફટ છે! તું જન (મનુષ્ય) શીઘ્ર હવો
(યયો) કે જે આવા બકવાજ બણે છે!-કાર્ય કર્યા વિના લવારો કરે છે!

કરથી જવ બાણ મકે સૂતનો
 સુત ભીમ ભડે સર ત્યા સન્નિયુ,
 કેડકા ત્રણ કહાંતાણા સરના
 કરી ભીમનુ બાણ ભલુ ભવિયુ
 તવ ક્રોધ કરી મદમત બની
 બળ આપતણુ વગ દાખવિયુ,
 કરણે કરણાગત બાણ ગ્રહી
 ઝટ ભીમ ભવખણુ ભાખવિયુ,
 નવ નાર ઘનો કર ચુદ્ધ બની
 નર જોર જુમાટ નિ આખવિયુ,
 વિરથો કરી ભીમ કરિઆરિના—
 દયો ખેહો બળ પ્રાક્રમ દાખવિયુ
 વર હે વર માધુ સમેવડ કો
 નહિ શત્રુ સમાજ ભણે સુખથી,
 અરજુન કથે વર કર્ણ તુ એ—
 કજ ધન્ય તુ ધન્ય વદ્ધ કુખથી,
 અરિનો હતકર્પ લટી ભડ ભી—
 મ ન શાન થયો ઘડિયે સુખથી,

૨૪૫

૨૪૬

૨૪૫ ભીમનુ વનન સાગળને પુ મ્હે છે રથ ઈન્—૨૫૬ છે અરિ
 તું રમિયુ શત્રુને લાગવામા રસિક

૨૪૬ વગ શ્રેષ્ઠ (બળ) કરણે ઇન્—મર્ણુ કર્ણાગત (મન સુધી ગમે
 લુ) બાણ ઝટ ગ્રહીને—ધનુષ્ય ઉપર બાણ ચલાવી તેને મન સુધી જે ચીને
 ભીમ પાસે પોતાનુ બનખણુ (બનખણુ) ભાખવ્યુ—ભીમ પણ પોતાનાં
 વખાણુ કરે એ રીતે તેને બાણનો પ્રહાર કયો જુમાટ—ક્રુમ—આવેશ વિરથો
 ઇન્ કણે બીમને વિરથો (રથ વિનાનો) મરીને અરિઆરિનાથી (સિ હતાદેથી)
 પોતાનુ ખેહો (ખેદ) બળ અને પ્રાક્રમ દાખવ્યુ

હડી એક મૂકી વડી વાર તજી

કરી ઝૂસરી રથ્ય ગ્રહી કુખથી

૨૪૭

રથ વાજી સમેત સુસારથી ઉ-

પર ઉચકો નાખો દિયો દમમા,

શરથી સહુ અગ લને છિન લિ-

જન ભીમ ગણે રમ ઝુરમમા,

રથ બે ત્રણ ચોજન સુની વણા

નભ સૂતજ આપ પડચો કમમા,

ધસિયો કપિના મણિ વણલ વી-

ર ન હોય દયા કદિયે યમમા

૨૪૮

બવિદાન બિચારૂ ગ્રહી શરઆ-

૨૪૭ કપૂત પરાક્રમ જોઈને શત્રુઓ વખાણે છે વર ૬૦—હે વર ! (કિતમ) તે વર કાર્ય કર્યું ! સાધુ—અમુ ! તારા સમોવક કોઈ નથી ! એમ શત્રુઓને સમાજ મુખથી બળે (મોને છે) કુખથી—(કેમકે મારા બાઈને તું પ્રહાર કરે છે એથી મને કુખ ઉપજે છે પણ તારૂં પરાક્રમ જોઈને તો ધન્ય મળ્યા વિના આનંદ નથી) રથ્ય (રથની) રખથી—હાનાપણથી કે લાગથી

૨૪૮ રથની ઝૂસરી ઝાતી બીમે શુ મ્યું તે કહે છે રથ ૬૦—વાજી (ઘોડા) સમેત રથ તથા તે ઉપર સારથી (સુદા) ધને ડાયકી બીમે દમમા (જોસમા) નાખી દિયો—નાખી દીધો—રથને ભીમની આમશમા દે મ્યો ! શરથી ૬૦—જો કે ભીમના સહુ અગ શરથી (બાણોયા) બને છિનભિન ઘઈ ગયા હતા તથાપિ ભીમ ઝુરમમા (ઝૂમમા આસીને તો રમ (રમત) ગણનો હતો (?)) ભ—આકાશમા સૂતજ ૬૦—સૂત (કર્ણ) આપ (પોતે) કમમા પડો—તેને કમપણુ પ્રાપ્ત થયું—બળહીનતા વણાધ ધમિ ૬૦—કવિઓનો વ નમ કહે છે કે જો રીને ભીમ વીર ધર્યો કેમકે યમમા મરિયે દયા દોળી નથી

વત સિહની સન્મુખ વાઘ વર,
અખ બે ભમવી શર એકથી તા-
ડત કામુકે સારથી ઘોઠધર;
કૃપ અશ્વ નિહાળી નૂકી યુદ્ધ અ-
ન્યત આવી ભડે મત મોટ મરં,
અરજુન અને વર સાત્યકિ રો-
ધત બોધત બોલન બોટ બરં.

૨૪૯

કૃપ અશ્વ રૂક્યા સૂતસુત ઉડ્યા
તવ આવી દુશાસન યુદ્ધ મચે,
અભિનીષિટ છે રીસ બેતણી તો
અતિ ધૂન રમે પાણુ માણુ પચે;
વર વાસવ શંખરથી લલતો
શુય ચોધ મહ્યા હય તેજ સચે,
કરિણી ઇકે કાજ કરે યુદ્ધ બે
કને કામચી દાન ઝરેજ રચે.

૨૫૦

૨૪૯ બીમે કર્ણને રથ કિરાડ્યો તે જોઈને દુશાસન બીમ મામે આવે
દે બલિદાન ઇન્—જેમ મિદની સન્મુખ વાઘ, વર, આવે તેમ બિમાર
બાલદાન (દુશાસન) ગર મદીને (લેવને) આગળ (આવે છે) તેને આબો
નિહાળે બીમે પોનાળી બે અખ (આખો) ભમવી (ફરવી) અને એક શરથી
ને દુશાસનના સન્મુખ, અને ઘોઠધર (મોડાને મદખ કન્નાર) સારથીને તાડ-
ત (તાડન) કરે છે કૃપ ઇન્—તે નિહાળીને મન મોટ (મોટી મનિવાળા)
તથા મરં (મરજાયા) એ તા કૃપ (કૃપાયાય) અને અશ્વ (અશ્વત્થામા)
તથા આગળ આવી બરે છે—આવી પોરોએ છે. પશુ તેમને અર્જુન તથા વર
(કિનમ) માન્યકિ રોધન (અટકાવે છે) મોટ બર—(?)

૨૫૦ એવી રીતે કૃપાયાય અને અશ્વત્થામા રૂક્યા (રોકાયા) અને
અરજુન (કર્ણ) નિહાળન (ત્યારે) દુશાસન આડીને યુદ્ધમાં મચે છે.

પૃથિવી કૃષિણી કરો બે લક્ષતા
વર બાણુથી હાણુ અપાર કરે,
ભીમસેન હતાવળથી નિચરી
હુર નામક બાણુથી હ્રેસ હરે;
ધનુ ને તનુ કાપી લઢાટ વિષે
શર સારથિ શાત રણાગ સરે,
તન ક્રોધ ધની કર શર શ્રદ્ધી
સ્વય બાર શરે કરી ભીમ ભરે.

૨૫૧

અભિ ઇ૦—તે બે જણ (ભીમ અને દુ શાસન)ની અતિ રીમ તેમને વિશે
અનિ અભિનિરિટ (અભિનિરિટ)—પ્રિટ છે—જન્ને જણ અતિ ક્રોધ યુક્ત
થયા છે, અને પ્રાણુ પણ (સન્ત) કરીને સમામરૂપી છૂત રમે છે તથા
તેમા પચે છે—આમદન યષ રહે છે અથવા પ્રાણુરૂપી પણ તેમા પચે છે
વગ ઈ૦—જેમ વગ (ઉત્તમ) વાસન (ઈદ્ર) શબરથી (એ નામના
અશુર સાથે) લડતો હોય તેમ તે દ્વય (બે) યોધ સને (સાથે—ખરેખર)
મળ્યા છે બે લડતા યોધને વિશે જે દ્વાયીનો આરોપ કરી વળે છે કૃષિણી
ઈ૦—એક કૃષિણી (હાથણી)ને કાળે બે કરી (હાથી) યુદ્ધ કરે છે અને
કામથી નીજના તેમ જ દાન (મં)ના ઝરણુમા તેઓ રચી પચી રહે છે

૨૫૧ પાઠના હેતુ રૂપને મુદ્રા મરે છે પૃથિવી ઇ૦—પૃથ્વી એ
કૃષિણી (હાથણી) છે અને તેને અર્થે ભીમ અને દુ શાસન એ બે વર (ઉત્ત-
મ) કરિ (હાથી) લડતા (લડે છે) તેઓ પરસ્પર બાણુ માગીને અપાર
હાણુ કરે છે નિચરી—અર્થે—ધર્મી હુર નામક—હુર નામક ધનુ ઇ૦—
ભીમે મારેલુ હુર નામક શર (બાણુ) દુ શાસનના ધનુધ્યને અને તનુ
(તનુનાણુ—કવચને) કાપીને તેના સારથિના લઢાટ વિશે લાગ્યુ, તેથી તેના
સારથિ શાત યષને રણાગ (રણાગણુ)મા સરે (જાયછે—નાસે છે) તન
(સારે—તે જોધને) દુ શાસન ક્રોધધરીને અને સ્વય (પોતાના) કરે (હાથમા)
રાગ (ઘોડાના અઢોઢ) શ્રદ્ધીને (શ્રાવીને) માર શરે કરીને ભીમને ભરે છે—
અર્થાત્ ભીમને તાડન કરે છે

વળિ સિ હ જશો સ્વર આપ કરી
 ઝટ સૂર્ય સુવર્ણ જશા શરથી,
 ભડ ભીમ વિધ્યા હૃદયે વડહ-
 ધ્યન મૂર્ચ્છન પામી પડયો ધરથી,
 કર બે વિખર્યા નવ શુદ્ધ જરા
 રહી તોય ઉઠયો ભીમ ભેભરથી,
 વળિ સાઠ ધરી શર સારથી ઉ-
 ખર પચથી ભીમ હૃદ દરથી
 તવ કોર્ધો બની શકતી ગ્રહીને
 કર ભીમ ભણે બચ્ચને બળથી,
 હરિનાદ કરી મૂકતો જવનો
 તવ બાણથી ભગ કરે કળથી,
 તવ સાધુ સુસાધુ વદ વીર જે
 મળિયા રણ આગણુ જે વળથી,
 વળી કોર્ધો બના ભીમને શર મા-
 રત દીપ દીપે મરના બળથી

૨૧૨

૨૫૩

૫૨ સૂર્ય ધૃ—સૂર્ય અને સુવર્ણ જેના પ્રમાણિત વડહધ્યન—મહા
 બાહુ દુ શાસને ધરથી (ધરાથી—પૃથ્વી ઉપર ઊભો હતો ત્યાથી) બે-
 બરથી—શત્રુને મારી શકને નહિ એ બચના ખારને લીધે હૃદ—હૃદયને
 (તાડન કર્યું) દરથી—બચથી

૨૫૩ હરિનાદ—મિહિરગજના જવનો—જેવે તવ ધૃ—તવ (સારે-
 દુ શાસને ભીમની શક્તિનો ભગ કર્યો ત્યારે) સા જે વીર હતા તથા જે રણ
 આગણુમા (રણબૃમિમા) વળથી (પોતપોતાના વળ પ્રમાણે) મળ્યા હતા
 તે સર્વ સાધુ ! સુસાધુ ! (બતો ! બતો !) વદે—વદના સાચા દુ શાસન
 ભીમ કૃતા વધારે પરાક્રમી વીર નહોતો નેમ છતા તેનું પરાક્રમ આજુ અધુ
 ૩૫ વર્ણવ્યું છે તે શક્તિ નિરૂપ કરવાને કરિ કહે છે કે, દીપ ધૃ—દીપ

જવ શક્તિ કપાઇ ગઈ તવ મા-
ભડ કોઈ ઉઠ્યો કરી ગર્જન તો,
શૂરવીર વિધ્ય અતિશે તનુ તે
મુજ આ શગમા કર મર્જન તો,
અથવા કરજેજ ગદા મમ ધા-
રાણ તારણ હાગણ તર્જન તો,
ગયુ ને ગયુ ને કવિ વલ્લભ ને
વર આજ યયુજ વિમર્જન તો
વહો એમ ગદા કર બીચ પરી
કરો ઉચ્ચ અવાજથી ગગડ્યો,
વળિ બોલ હોય ધર તોલ મર્તિ
વિણ હે દુરઆત્મન ને રગડ્યો,
સહુ સેન જુએ તવ શોણિત તો
પીડ આજ અવાજ મુખે વગડ્યો,

૨૫૪

(દીવો) મરતા (હોનવાઇ જતા) ઝળથી (ઝળકારી) દીપે (પ્રકાશે છે)
મતબબ કે દોનવાતો દીવો જેમ એકએક વધારે દીપે છે તેમ કુશાસન
નિર્મળ છતાં ને આટલું જોર બતાવે છે તે તેના મરણનું નિશ્ચિન્હ છે

૨૫૪ મા'બડ-ગોટો ભટ (યોધ) ગર્જન (ગર્જના) ગર્જના કરીને
તે બોલ્યો ગૂર ધં-સ્પષ્ટ છે તનુ-શરીર મર્જન-મજ્જન-સ્નાન આ માગ
સરમા તુ સ્નાન કર અર્થાત્ તેના શેહરને સહન કર તારણ-તને આ લોક
માથી તારનારી-ગોટા પમાડનારી-અથાત્ મૃત્યુ પમાડનારી દારણ-દરાવનારી
તર્જન-તારો તિરસ્કાર કરનારી (તારણ વગેરે મલના વિશેષણ છે) ગયુ
ધં-તારામા ને વર (હતમ-હતમપણ) હતુ તે ગયુ અને આજ તાર
વિસર્જન થયુજ-તુ મૃત્યુ પામ્યોજ, એમ ને

પચવું બચવું તલ મૂઠમતે
 તુજ ભીમની સાથ જતા અઘડ્યો.
 મુણી વેણુ કરાળ થયો મતિવા-
 નજ શક્તિ ગ્રહી પદ્ધિયા મુખથી,
 બચ રે બચ રે બકવા કરતો
 મૂઠ શક્તિ સહે મમ શો દુખથી;
 વહો જોમ શક્તિ પઠાવત મા'-
 શૂર કોથ ધરી ઉભિયો રૂખથી,
 દુરવામ ભરે શિવ કોથી ભરે
 પણ ભીમયો તો નડના મુખથી.

૨૫૫

૨૫૬

રાકતી નિરખી સ્વય ધારી ગદા
ઝટ મારી મરોડથી પ્રાણ મૃદી,
રાકતી કરી ચૂરણ વાગી શિરે
જઈ દુષ્ટ કુશાસન સાન સદી;
શરીરે રૂઢિરે કરી શાલિત મા-
ભડ પાસ ગયો મુખ સાદ વદી,
હઠઆલ્કરથી દરા તો ધનુ દુ-
રજ ફેકત ભીમ દબાવી રહી

૧૫૭

સુગદાયી હણાયુ ભણુ શિર તો
વળો કુશ વિખાઈ ગયા શિરના,
કવચો ભરણા વસનો વીરના
તહિ રે વિખશઈ ગયે પિરના,
અતિ આપદમાં પદ વીર તજ
કરો આપ તજ્યા ગુણુને ધીરના,
પડતી સુગદાયકી સારથી ને
હરિ ચૂણું થયા રથ ને વીરના.

૨૫૮

૨૫૭ સ્વય-પોતે મરોડથી-વાકા થઈને પ્રાણમૃદી-પ્રાણનું મર્દન કરનારી (ગદા) દુષ્ટ ધૃ-તેથી દુષ્ટ કુશાસનની સાન સદી-ઘટી ગઈ-જતી રહી (મજ્-ઓગ્રુ ચર્ષ જગુ) મા'ભડ (મદા ભટ)-ભીમ. હઠ ધૃ-ભીમે પોતાના રહી (દાત) દબાવીને હઠ આલ્કરથી (હમ્બાલ્કરથી-જોર જુબ-મથી) તેને દરા ધનુ જેટલો દૂર ફેંક્યો

૨૫૮ ભરણા-આભરણા (આલ કારો) વસનો-વચ્ચો વીરના-કુશાસનની. પિરના-પીડા (થઈ) અતિ ધૃ-અતિ આપદમાં પડીને વીરનું પદ તજીને ધીર પુરોના ને ગુણુ છે તેને પણ તેણે પોતે તજ્યા હરિ-ધોડા.

સવૈયા

જૂસુર ભાખત હે જનમેજય
કુષ્ટ કુશાસનને નિરખી તહીં.
પાડવ પામલ આદિક રીઝત
સિ હસ્વરે કરી ગર્જત તે સહી,
પાડી કુશાસન આપ મહાભડ
ભીમ સુનામધરો વદતો કહી,
દશ વિદશ સુધી રવ પો'ચત
રોચત રોઝત આપ ખડો થઈ

૨૫૯

બેયુત શબ્દ સુણી સવળા પીર
નાસી ગયા કંઈ નાસી ગયા રણ,
શૂન્ય થયું વર પાણી ગયું ઝટ
મૂર્ચ્છિત સર્વ બન્યા રણના જન,
તે સમયે ભડ ભીમ મહાપ્રુશ
હૃથ બની રીઝતો સ્વયને મન,
વાહન ઊપરથી ઉતરી કરો
દાડી ગયો નવ સ્થૂળ ગણી તન

૨૬૦

૨૫૯ સવૈયા—પ્રિટ હદ (આઠ મ ગણ) પાચન-પાચાન દેશનાં
ધૃષ્ટદ્યુમ્નાદિ રાજાઓ વદતો કહી—એ સુનામ ધારી ભીમ બોલે છે એમ
હીને પાડવ વગેરે સિ હસ્વરે ગજના કરે છે એમ પાછના ચરણ સાથે અ-
ન્ય. ૨૧—શબ્દ (ભીમની ગર્જનાનો) રોચત ઇં-ભીમ આપ ખડો થઈ
ને રોચત (શોભે છે) અને રોઝત—રીઝત (?)

૨૬૦ બેયુત—શૂન્ય યુક્ત રણ ઇં—(પછીના ચરણ સાથે અન્ય)
રણ શૂન્ય થયું, અને શત્રુ યોધાઓનું વર (ઉત્તમ) પાણી (બળ) ગયું
ગ્રુપ ઇં—ગ્રુપ [ગ્રુપ-સંતોષ યુક્ત] બનીને સ્વયને [પોતાને] મન રીઝતો

દ્રોપદી કેગ અઘા મનિમૂઠ તુ
 ભનુંપરાદુખ્ય તે કરો કુષ્ટન,
 જે નિરપ્રાપ્તો રજાવત તે હતી
 વસેઅપાકર તું કર પુષ્ટન,
 એમ વદી ધૃત દોમ જગો બની
 જાજવડ રૂપ હવે અતિ રૂષ્ટન,
 કહ્યું જુએ કૃપ અથ નિહાળત
 ભાગત યોધન અગ સુકુષ્ટન.
 કુષ્ટ કુયોધન જે કૃતવર્મન
 રતમ્ધ બની નિરજે અખ પ્રીકર,
 તેહ સુણે તરી ગર્જન તો કરી

૨૧૧

[હવે પામતો હતો] રથૂઝ ઇ—દુ શાસન સામે દોડતાં તેણે પોતાની તન
 [તનુ-દેહ] રથૂઝ [બારે-મડી] ગળી-ગણુકારી નિહ.

૨૧૧ જીમે દુ શાસન સામે દોડી જાને તેને શુ કશુ ? તે કહે છે:
 દ્રોપદી ઇવ—હે કુષ્ટન [કુષ્ટ] । તુ મનિમૂઠ [મૂઠ યુદ્ધિભાગ] છે,
 તે દ્રોપદીના કેશ અઘા [અઘા] દતા અને તેો તે ભનુંપરાદુખ્ય
 [તેના ધણીઓથી વિમુખ] કરી હતી —તે સકળે સમે પોતાના ધણીઓની
 સદાય ન આગી શરૂ એવી સ્થિતિમાં તેને તે આણી હતી । જે ઇ—વળી
 પુષ્ટન [પુષ્ટ થયો] તે જે નિરપ્રાપ્તી [નિરપરાપ્તી] અને રજાવત
 [રજાવત] હતી તેના વચન અપાદરણ [નસો દૂર જે ગી કાઢવાનું કામ]
 કયું હતુ । એમ ઇ—એમ વદીને આગિમાં કરેલા ધૃતદોમ જગો [જેવો]
 બનીને જીમ અતિ રૂષ્ટન [રૂષ્ટ-ક્રોધી] અને જાજવડ રૂપ-બળતા અગ્નિ
 જેવો પ્રકાશમાન હવે-થરો જીમ એમ બે તતો હતો તે વખતે કહ્યું વગેરે
 સપળા હાનર હતા તે જતાવાને કહી કહે છે કહ્યું ઇ—જીમને કહ્યું જોતો
 હતો કૃપ [કૃપાચાર્ય] અને અથ [અથાથામા] નિહાળતા દતા તથા
 બીજા યોદ્ધાઓ પણ ભાગત [ભાગતા દતા], તેમનાં અગ સુ-સારાં [હતાં]
 પણ કુષ્ટન (કટ-કાઢથી બાક) હાય તેવા થઈ ગયાં

આપ ભણે ભીમ ને ચલવુ કર,
 ને વીર માતઢૂંખે કરી જન્મજ
 તો અટકાવ કરોજ ભણુ હર,
 રક્ષક થાવ સમક્ષ ઉભા સહુ
 પક્ષ અધક્ષ કરો મૂંડીને હર
 કર્ણુ ઝરે કરીને શર બોક્ત
 શિયલ પારથ ભીમચક્રી અતિ,
 વાધ વિકાળ થયો પર્ણી ભારત
 વેગ વધે તિમ તો ચલવી મતિ,
 ભાળ બિચે હૃદયે શર લાગત
 આળત આળ ઝગે અતિને અતિ,
 મારૂં છુ મારૂં છુ મારૂં છુ વલ્લભ
 કર્ણુ નિહાળ વુ અક્ષ વતી વતી

૨૬૨

૨૬૩

૨૫૨ બીજા કાણુ જોતા હતા તે કહે છે દુષ્ટ ધૃમ-દુષ્ટ એવો દુર્યોધન (દુર્યોધન), અને કૃતનર્મન (કૃતનર્મ) પણ સ્તબ્ધ બનીને અને અપ (નેન) ને શ્રીકર (ત્રિપર કરીને) નિરખે છે જો ધૃમ-ઉપર કલ્પા તે સૌને સામળતા ભીમ કહે છે કે, જો તમે વીરમાતાની કૃપે જન્મ ધર્મ હોય-જન્મ ધારણુ કર્યો હોય તો (હું દુ શાસનને મારૂં છુ તેનો) અટકાવ કરો, હવે હું હર બાણુ છુ-મહાદેવનું નામ લેધને દુ શાસનનો વધ કરૂં છુ ! અધક્ષ-અધક્ષણુ નેટલી વાર સુધી પણ પક્ષ કરો અથવા તમે હર મૂંડી દેધને તમારા પક્ષને અધક્ષ (ન બળે એવો-નાશ સહિત) કરો !

૨૬૩ કર્ણુ ધૃમ-દુ શાસનને ભારતા ભીમને કણુ પોતાના કરે [હાથે] કરીને શર બોક્ત [બોક્કે છે] પણ તે પારથ (અંગુન) અને ભીમચક્રી અતિ શિયિન થયેલો છે-પ્રથમ તેમની સાથે સુદ્ધ મ્ત્રી થાકી ગયેલો (તેથી તેનાથી બહુ જોર થઈ ચમ્પુ નથી) ભીમને મ્ત્રુનું બાપુ લાગવાથી તે પાડે ન હકતા વધારે જોસમા આવે છે તે વિષે દૃષ્ટાન્ત સહિત કહે છે

એમ વદી હરિ જેમ ગ્રહે કરિ
નિગ્રહ તેમ દુશામનનો કરો,
ચક્ષુ ધરીજ નિશાન કરી અટ
તીક્ષણુ ધારવતી અસિને ધરો,
કપવતી ક્રીવ બીચ ધરી પગ
ભાખત મૂઠ ગણે નવ તુ જરો,
આજ થતો નવ દીન મર્તિવિણુ
વસ્ત્ર ધરો ઉધરો ઉધરો ફરી
તુજ દુશામન જે વદતો મુખ
છે સુગર્ભ સગ્ધ્યા સહુ પાડવ,

૨૬૪

વાવ ઈ—જેમ વાવ વિકાસ થયો દેવ અને પછી તેને પ્રાપ્ત મારત (મારે છે)
સારે તેનો વેગ (જુઓ) જેમ વધે છે તેમ બીજે પછુ મતિ ચાવી અર્થાત્
તે અતિ જુઓમા આ પો ભાગ ઈ— તેને ભાગ બિચે (કપાળમા) અને
હંને (છાતીમા) શર લાગત (લાગે છે) તેથી તે આગત (તેને આગ ઊઠે
છે) અને તેને તે આગ અતિ ન અતિ (ધણી ધણી વધારે) જગે છે—પ્રકાશે છે
પછી ભીમ મૂર્છા પ્રતિ મોત્તો કે હે કંઈ ! તુ તારા ચક્ષવતી નિહાળ, જો હુ
દુ શાસનને માર હુ ! (' વતી શબ્દ જે વાર છે માટે 'ચક્ષવતી, ચક્ષવતી'
એમ અન્વય કરવો) અથવા વતી [વધતી]—વધારે આખથી નિહાળ

૨૬૪ એમ ઈ—એમ વદીને હરિ [સિદ્ધ] જેમ મરિ [હાથી]ને
ગ્રહે તેમ દુ શાસનનો નિગ્રહ મરીને [તેને પકડીને] ચક્ષુ ધરી [દષ્ટિ સાધી
ને] તથા નિશાન કરી [તાકીને] તીક્ષણુ [તીક્ષ્ણ] ધારવતી [ધારવા
ળી] અસિને [તરવારને] ધરી [હાથમા લીધી] કપવતી ઈ—પછી
ભીમ તેની કપવતી [કાપતી] ક્રીવ [ક્રીવા—ડોક] બીચ [વચમા] પગ
ધરીને ભાખત [બોલે છે] કે હે મૂઠ તું જરી નવ ગણે [મરેને ગણતો
નથી] તો આજ તુ મર્તિ વિણુ [જુદીદીન] અને દીન થતો નહિ હવે
ફરીને વસ્ત્ર ધરો [દ્રોપદીના વસ્ત્ર ઝાંચો] અને તેને ઉધરો—બેચી કાઢો
અર્થાત્ વસ્ત્ર ઝાંચીને ખેંચવાનું આ ક્ષણ છે એમ જાણુ !

ને સૂતનો સુત ને ચલવે શર
 દુષ્ટ દુયોધન વિગ્રહ માડવ,
 બેય ઉભા સુરભિ સરખા તુજ
 આ ભીમ અર્જુન જાગક ખાડવ,
 આજ વદો ગડ કે બનિયા અભિ
 તોય કરે અભિ શોણિત તાડવ

૨૬૪

રાજસૂયાભૃષિ સ્નાનવતી સર્તો
 કોણુ કરેકરો કરા ગ્રહા મૂઠ
 મૂઠ કયા કરથી ગ્રહો ભામિની
 શે ન વદે ગતિ આજ યદ્ય ગૂઢ,
 ગૂઢ સભાખિચ તે બનિયુ ભવ
 મહાપણુ ગયુ શે દ્યોતતા રૂઢ,
 રૂઢ થયો દિગમૂઢ થયો તવ
 છે દુઃ છે દુઃ છે દુઃ આ રૂઢ

૨૬૬

૨૬૫ તુજ ધિ—તુજ તે દુ શાસન કે, ને પોતાને મુર્ખે સહુ પાડવ
 ને સુરભિ [ગાય] સરખા વદનો હતો ? પણ ને ને સૂતનો સુત [પણ]
 શર [બાણ] ચનવે છે અને ને દુષ્ટ દુયોધન [દુરાધન] વિગ્રહ માડવ
 [માડી બેઠો છે] તે બેય તુજ [પક્ષના દોષને] સુરભિ [ગાય] સરખા
 ઉભા છે અને આ [તો ગાય સરખા નથી પણ] ભીમ તથા ખાડવ વનનો
 જાગક [બાગનાર] અર્જુન છે અજ ધિ—આજ નમે એમ વદો કે અભિ
 [અમે] ગડ [ગાય] બ યા છીએ તાય અભિ [અમે] તાગ શોણિત
 [લોકીવડે] તાડવ [એ નામનુ નૃત્ય] કરે [કરીએ] અર્થાત્તુ ગમે તે કહે
 તોપણુ તને માર્યા વિના છોડનાર નથી ।

૨૬૬ વળી પાછતુ પેર સ ભારીને પોતાના ક્રોધનુ ઉદ્દીપન તથા દુ શા
 સનનો તિરસ્કાર કરે છે રાજસૂય ધિ હે મૂઢ ! રાજસૂયાભૃષિસ્નાનવતી (રા
 જસૂયાવભૃષસ્નાનવતી—રાજસૂય યજ્ઞની સમાપ્તિનુ જોણે સ્નાન કરેતુ છે એવી) .

વેણુ સુણી વૃક્ષહિરના મન-
માં ભયતો અતિશે વસિયો તવ,
તોપણ શૂર સમો થઈ ભાખત
રાખત પાણી દુકાળ થયો જવ;
કાઠક હાસ્ય કરી નયનો નય
વી લવ કૌરવ સોમક તો રવ,
જેમ મુણે ત્યમ ક્રોધ કરી કરો
ભીમ મતિ બનતો બડ તે ભવ

૧૬૭

હે ભીમ ખીન કુઓ મરથા કર
આ કર તેજ વસે તુજ નિકટ,
ગાયતાણા અતિ દાન દોધા કર

સતી દ્રાપદીના કેશ તે કાણુ કરે (ક્યા હાથે) કરીને અવ્યા હતા ? મૂઠ ઇન્-
તે કર્મ તો ગૂઠ (છાની-ખાનગી) સમાની બિચ (વચ્ચે) બન્યુ છે તે બક્ષ
(બને બન્યુ), ' પણુ તારા તે કર્મ ' રૂઝ તો તને હુ આ જાહેર રણસ આમમા
આપુ છુ ને ભોગન ' એ વ્યવ્ય છે મક્ષ ઇન્-તાર મદનપદ્મ શે ગયુ અને
તારે મિથે દીનતા (દીનપણુ) શે રૂઠ થયુ છે । રૂઠ ઇન્-જો દીનતામા
રૂઠ થયો, અને આ વખતે દિગ્મૂઠ થયો તો સત્રામ કરનાને રથ ઉપર આરૂઠ
થેતાને વારવાર ફિટકાર છે । પ્રતેક ચરણુના અત્યના જે અક્ષરો પઠીના
ચરણુના આદિમા આવે છે ખાટ સિ હાનલોકન.

૨૬૭ વૃક્ષહિરના-વૃક્ષહિરના [ભીમના] તવ-ત્યારે રાખત ઇન્-
જવ [જ્યારે] પાણી [બળ] નો દુકાળ થયો-બળ છેક નાશ પામ્યુ ત્યારે તે
પાણી રાખત [બળ બતાવે છે] કુશાસન બળાત્કારે શૂરપણુ બતાવે છે
કાઠક ઇન્-તે કાઠક હાસ્ય કરીને તથા લવ [નગાર] નયનો નયનીને [આજે
દેરનીને] જેમ ' રવ આરે સોમક પોતાનો રવ [રાત્ર] મુણે ત્યમ ક્રોધ કરી
કરીને તે ભીમની પ્રત્યે બડ [બટ-નીર] અને ભવ [બવ્ય] બનતો
[બટપણુ અને બવ્યપણુ રૂખાડતો]

આ કર છે અરિને અતિ વિકટ;
 શત્રુતાણું મરદન કર્યું કર
 આ કર એજ મતિમૂઢ નિપટ,
 હાથોની શુઠ સમા કર આકર
 આકર વસ્ત્ર હુયો ફટ વિફટ
 કૌરવ, પાંડવ સોમકની મળી
 સારો સલા હસતીપુર માંહિય,
 તે બીચ દ્રોપદો કેશ ગ્રહ્યા કર
 ગાય કહ્યા મુખ આથકોં ન્યાહિય;
 એજ કુશાસન આજ વડા કર
 શુ કરશે વૃકઊદર આંહિય,
 વેણુ સુણી વડ ભીમ મહાકુંધ
 મૂંધ બની કરતો શુય ત્યાહિય
 નેધ રૂપે યમશો ભડ ભીમજ
 બોલ કુશાસન આપ બળી શણ,
 કણું કરી શરનુ પિંજર તહો
 શેધન ભીમ મહા શૂરનો મણ,

૨૬૮

૨૬૯

૨૬૮ બટપણું શી રીતે દેખાડે છે તે કહે છે દેખું—દુ | ૧૫૯ |
 કે હે ભીમ ! જે કરે પીન (માસન) કુઓ (રતન) મરણ છે તેજ આ વ્રજ
 નિકટ (તારી પાસે) વસે તે કર [હાથ] છે ગાય ધન—જે કરે ગાયના
 અતિ દાન દીધા છે તે કર આ છે કે જે અરિને અતિ વિકટ છે. શત્રુ ધન—
 હે નિપટ [અત્યત] મતિમૂઢ ! જે કરે શત્રુતાણુ મરદન [મર્દન] કર્યું છે
 તેજ આ કર છે વિફટ—અતિ ફિટકાર

૨૬૯ સોમક—એ નામના રાજાઓ હસતીપુર માહીય—હરિતનાંપુરની
 માટે. વડ—વડો. મહાકુંધ—મહાકુદ મૂંધ—મુઘ્ધ—ક્રોધપડે વિવેક યત્ન યથેસા

તેહ ગણે ન ગણે વૃક્ષોદર
 પિન્ગમા પડી આપ ધસે રાગ,
 એન અચેત ન વાર કરે રવિ
 પ્રાણ ગયો તુમ દેહ હવે રણ
 બે કરથી બળથી પકડી કરી
 વક્ષયજે પીડિતો કરિયા અતિ,
 જોઈ બીજ વર યોધન બાખન
 તર્જન સર્વ કરી મહતી મતિ,
 આજ કુશાસન બાહુ જશે વડુ
 જો બગ હોય મુયોધ વિચે રતિ,
 તો બચવો રાત બ્રાત મળી કરી
 માતુલ મીતર ચિત્રવતી ગતિ

૨૭૦

૨૭૧

૨૭૦ કુશાસનને બચાવનાને પશુ શુ કર્યું તે કહે છે જો ઇ—બીમ
 બડ [બટ]ને રૂપે [રૂપમા] ચમગો [ચમ મરખો] જોઈને પછી બની
 [બગનાન,] એના કર્ણે આપ [પોતે] કુશાસનના બોન રાણુ [રાણ્યા]
 તેથી તેમ ત્રહી [રણુભૂમિમા] શર [બાણુ]નું પિન્ગ કરીને—અર્ધાત
 બીમની ચારે પાસ જાણે બાણુનું પાન્નર હોય એના બધા બાણુ છોડીને
 મહાશૂનો મણુ [મણિરૂપ] ને બીમ તો રોધન [આટકારના લાગ્યો]
 તેહ ઇ—પશુ વૃક્ષોદર (બીમ) તેહ [શરના પિન્ગરા]ને ગણે ન ગણે—
 ગણે કે ના પણુ ગણે આ તો તેવા પિન્ગરામા પડીને પણુ પોને રણુમા
 ધસે છે એત ઇ—બીમ બોલ્યો કે હે અચેત ! [જડરૂપ કુશાસન !] તુ
 એન ! કુ હવે વાર નહિ કરે, હવે તારો પ્રાણુ ગયો આ દેહ રચરૂપ (કુજડ)
 થયો એમ જાણુ

૨૭૧ વક્ષયજે છાતીમા પીડિતો—પીડિત જોઈ ઇ—પછી બીજ
 વર [શ્રેષ્ઠ] યોધન [યોધાઓ]ને જોઈને અને મહતી [મોતી] મતિ [બુદ્ધિ]
 થી મરંનું તર્જન [તિરસ્કાર] મરી બાખત [બોનના લાગ્યો] શુ બોનના
 ૨૪

એમ ભખી કુધ આનની ભીમ જિ
 બે ભણી અંગથકી કર કાઢત,
 વજ્ર નશા કર તેહથકી - તહિ
 દુષ્ટ દુશાસનનું તનુ પાડત;
 બૂ પડિયો ગ્રહી વક્ષ વિહારત
 કાંધક ઉપજુ સુશોણિત આખત,
 પાડત તે બળિ ખડ્ગથી મારત
 શીશ ઉડાવત લોહી સુદાખત.

૨૭૨

પાન કરી વર્ણી ને વર્ણી નાચત
 રાચત અંગ સુલોહી ઘસી ઘસી,
 સ્વાદ ગ્રહી ઉદરે કર ફેરત
 હેરત આપ દિશા દશમાં વસી;
 ભાળત સન્મુખ ઝાળત દુર્શિમન
 ટાળત અગ અભંગ અસિ રસી,

લાગ્યો તે કહે છે. આજ ઈ—દુ વદુ છું [કહી સંબળાવુ છું—અર્થાત્ જાનો
 માનો કે કપટ પ્રપચથી નથી મારતો]. કે આજ દુશાસનના બાહુ [બાપ]
 નશો [નાશ પામશે], માટે જો તમારા મુગોષ વિચે [મારા યોધાઓમા]
 રતિ [લગાર જોટલું] પણ બળ હોયતો, તમે શત [સો] ભાત, અને જોમની
 ગતિ ચિત્રવતી [વિચિત્ર] છે એવો માતુલ [મામો—શત્રુનિ] અને મીતર
 [મિત્ર—કર્ણુ], એ સૌ મળી કરીને તેને બચવો—અચારો.

૨૭૨ ભખી—બોલીને. કુધ આનની—ક્રોધ યુક્ત આનન [મુખ]નાનો બે
 ભગ—અથ ઉપજો એવો ઉચ્ચાર કરીને. અંગથકી—[દુશાસનના] કર કાઢત—
 હાથ ખેચી કાઢે છે પાડા—નાશ કરે છે. વક્ષ—હાતી વિહારત [વિહારત]—
 ફાડે છે. બળિ—બળિદાનરૂપ દુશાસન.

ધન્ય દુશાસન ધન્ય દુશાસન

સ્વાદ વિસ્વાદ મજ્યોજ્ઞ કશી કશી.

૨૭૩

માતનું દુગ્ધન કે મધુ કે ધૃત

દ્રાક્ષતણ્ણો રસ જો બનવ્યો ભક્ષ,

પાણીયકી રસ જો નિપવ્યો વર

મંથક દુગ્ધ મહીરસ શુ' બળ;

પેય પૃથિવી તણે વસતા રસ

પીધૂપકેરી બરાબરની કળ,

સર્વથી શ્રેષ્ઠ સુશોણિત છે ભક્ષ

મક્ષ બનું કરો પાન મહામક્ષ.

૨૭૪

૨૭૩ દેરત-ગુએ છે. ઝાળત (બળત)-આજે છે. ટાળત ધ૦—
અસિ (તરવાર)ને લોહીમાં રસીને [રસીને] તેના અબંગ [આખા રહે-
લા] અંગને ટાળત [અર્થાત્ કાપી નાખે છે]. એ પ્રમાણે દુઃશાસનને માર્યા
પછી અને તેનું લોહી પીધા પછી બીમ પ્રતિજ્ઞા સિદ્ધ કર્યાથી ઉપજેલા હર્ષને
લીધે ગાણે છે: ધન્ય ધ૦—સ્પષ્ટ છે. સ્વાદ ધ૦—તને કશી કશીને-મુદ્ધમાં
તાફ તત્વ જોઈ જોઈને પછી છેવટે મને તારા લોહીનો સ્વાદવિસ્વાદ [વિશેષ
લેહેજત આપનારો સ્વાદ] મજ્યોજ્ઞ-નિશ્ચય મજ્યો છે.

૨૭૪ પ્રતિજ્ઞાસિદ્ધ કરવાથી ઉપજતો હર્ષરૂપ સ્વાદ દુઃશાસનના લોહીમાં
રેણા છે માટે બીમ તેને બીજા બધા સ્વાદ કરતાં ઉત્તમ ગણી વખાણે છે: માત-
નું ધ૦—સ્પષ્ટ છે. દુગ્ધન-દૂધ. વર-શ્રેષ્ઠ. મંથક-મઠો. દુગ્ધ-સામાન્ય દૂધ.
મહીરસ-દહીમાંથી કે પૃથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થતા રસ. શુ' બળ-તેમનું શુ' બળ
છે? અર્થાત્ એ રસ તે થી ગણુત્રીમાં છે? પેય ધ૦—પૃથ્વીના તળમાં પેય
(પીવાયોગ્ય) રસ વસતા (વસે છે), પણ પીધૂપ (અમૃત)ની બરાબરીની
જેની કળ (કળા-અંશભાગ) છે એવો તો સર્વથી શ્રેષ્ઠ ભક્ષ (ભક્ષો) સુશો-
ણિત રસ છે, માટે તે મહામક્ષ (અતિ નિર્મળ) પાન કરીને દુ' મક્ષ બનું !

ક્રોધી બની વળી મૃત્યુ ધરી કર
 ભાખત શું કરું સાંચ થયો યમ,
 બોલી બળે ગ્રહતો વર સ્વાદન
 નાચ કરે પગ ધારી ડમે ડમ;
 તાલ બળવત ગાન સુગાવત
 વેષ ભળવત વીરન મોકમ,
 ત્રાસી ગયા સૂર નાસી ગયા કંઈ
 આયુધ ભૂમિ પડ્યા તનિયા દમ
 કર્ણુ કરેયકી આયુધ ત્યાગત
 નાંચ મનુષ્ય જરૂર હી રાક્ષસ,
 લોહી પિયે નવ માનવ તો કદી
 એમ વદી કરતો મનને વશ;
 રાક્ષસ માનવ કોય વસી રણ
 યુદ્ધ કરી સૂર તો સજતા જરા,
 એમ વદી ધનુ બાણ ગ્રહી કર
 મારત ભીમ ધરીજ ઇકે ટશ
 કોણ ગણે શરધા રૂધિરાણુ
 અજસિ હાય ગ્રહી વદતો વળી,

૨૭૫

૨૭૬

૨૭૫ ક્રોધી ઈ—ભીમ ક્રોધી બનીને અને વળી તેનું મૃત્યુ [મુડું] કર ધરીને ભાખત [બોલે છે] કે શું કરું હુ શાસનને યમ સાંચ થયો અર્થાત મારે એને પ્રત્યક્ષ બતાવવું હવું કે જો હું તારૂં લોહી પીજી છું, પણ તે મરી ગયો એટલે એ બની શક્ય નહિ. વેષ ઈ—એવી રીતે તે વીરન [વીર]ને મોકમ [દબ] વેષ ભળવત [ભળવે છે]. તે જોઈને કંઈક ત્રાસી ગયા ઇ—સ્પષ્ટ છે

૨૭૬ ઇ—એ ધરી ઈ—ઈકે [એકે] ટશ [નજરે] ભીમને ધરીને [નિશાનમા ધરીને]

ગાયજ ગાયજ ગાય કહ્યા મૂંઢ
ગાયજ ગાયજ ગાય થયા બગી;
નૃત્ય કર્યું વદી ગાયજ ગાયજ
નૃત્ય કરું વદી ગાયજ હું મળી,
કોટી વિષે રાયને વિષ બોજન
કૃષ્ણ સુસર્પતણું ડમણ કર્ણી -

૨૭૭

લાખધરે અગનિ ગુપતા વન
માતુલ મિત્ર મળી દુખ તો દોધ,
અનહો દુખતણી કરે ખારાન
ગાસન એજ મહાલક તો કીધ,
ગુ ઉપણુ વર છે ભલ ગોણિત
જોઈ મહામત વાટ સૂઈ લીધ.
અદ્ર ઉદે યુદ્ધ બધે થયુ ઝટ
ભીમ ગયો કરી કારજ તો સિદ્ધ

૨૭૮

૨૭૭ કાણુ ધન—વળી તે ભીમ હાથમા રૂધિરની અન્નલિ (ખોખો)
અહીને વદનો (ખોતે છે) કે, રૂધિરવડે અરણ્ય (રાતા) થયેલા શર ધા
(તીરના ધા)ને કાણુ ગણે છે ? હે મૂંઢ ! તે ગાય, ગાય, ગાય, એ રીતે
અમને ગાય કહ્યા હતા, પણ બળિ (બળિદાનરૂપ અથવા બળવાન) તમો-
જ ગાય થયા છે. તે વખતે અમને ગાય, ગાય, કહીને તમે નૃત્ય કર્યું છે અને
આ વખતે તમને ગાય વદીને અને આ રણસામ્રામમા મળીને હું નૃત્ય કરું
છું ! શુ સમજીને નૃત્ય કરે છું તે કહે છે કોટિ ધન—ગ ગાના કાઠા ઉપરની
કોટી (કુટી-આશ્રમ)મા રાયન કર્યું હતું તે, ત્યા તમોએ આપેલું વિષયુક્ત
બોજન, અને કૃષ્ણ (કાળા) સુસર્પ (અતિ ઝેરી સાપ)નું અને ડમણ, એ
સપણુ કર્ણીને (સમજીને-જાણીને) ત્રીજા ચરણ સાથે અન્વય

૨૭૮ લાખ ઈન—વળી તમે અમને લાખના ધગમા સૂવાડીને તેમા અગનિ
(અગ્નિ)મુખે અને અમારે વનામા ગુપત (ગુપ્ત) રહેલુ પડયુ, એની રીતે
માતુલ (તારો માનો શત્રુ) અને મિત્ર (કર્ણ), એમની સાથે મળીને

રૂઢિરૂઢિ આલિગન.

રક્ત યાની ભડ ભીમ સિધાગત
 રે પરતીગન મત્ય કરી ઝટે,
 થાળ ગ્રહી ઉઠી દ્રૌપદી મારગ
 આપ ઉમંગી વધાવત રે ભટે;
 વા'લી પ્રિયા હૃદયે વસિયે મમ
 જો પરતીગન સત્ય કરી ઝટે,
 વલ્લભ દોડી ગઇ વલ્લભા ઝટે
 આલિગ આપ કરીજ ઝટે ઝટે
 અગ સુરાગ અભગ લગાવત
 લોહી ભર્યા પતિ પાસ વિરાજત,
 ધન્ય તુ ધન્ય તુ રે ધરણીપત
 નામ નિગક ઝવાવત તુ રત,
 ધર્મ કિશોરી નકુલ સદેવ નિ
 આપથકી નવ કો અવિકા મત,

૨૭૯

તમે અમને દુ પા દીધ (દીધુ) તેથી આજ કુ તે દુ ખની અજનિ (રૂપ આ
 રૂઢિની અજનિને) પ્રાશન કરે છુ (અર્થાત્ પી ભઉં છુ) મહામહ
 (મોટા વીર) બીમે તેને જોઈ શાસન (સિક્ષા) કીધ (કરી) શત્રુઓને
 ખાળનામાટે લોહીની અજનિ પ્રાશન કરીને તેને વખાણે છે શુ ઈ—
 આ બન (બહુ-મારૂં) ગોચિત (લોટી) શુ ઉપજુ (ઉપજુ-ગરમ) છે!
 શુ વર (સાર) છે! જોની બામની માત્રાત (મોની મતિ) જોઈને સરે (સરે)
 વાટ લીધ (મૂલ્ય રૂપે પામે, અર્થાત્ આચળી ગયો) હટે-હદય થયે!

૨૭૯ પ્રતિજ્ઞા પ્રા પનાજે રૂઢિરૂઢિ રજા હોઈને ભીમ દ્રૌપદીને
 આનિગન કરે છે રૂઢિન જુ-રૂઢિરૂઢિ રક્ત (લોહીથી રાતો) સિધારત-
 (તુ બાપી) પરતીગન-પ્રતિજ્ઞા બટ-પીર (ભીમ)ને વચના નવના
 (દ્રૌપદી) આનિગ (આનિગન)-જો

સાંય જાદા જાદુનાય હવા તવ
અર્જુન છતતાણીન વરી વ૧.

૨૮૦

ના તમ સાંયન આપ અસાંયન
ધન્ય તું ધન્ય તું રે ધરણીપત,
એમ વકારી વખાણી વખાણીન
આપ રમે અતિ રંગ બિરંગન;
કાલ હણે પતિ રાય દુયોધન
થાય ભૂમધ્ય વડેરી મુળખત,
તાજ દરિવર રાજ વિજુધન
વલ્લભ છે કવિ હરિ મદા મત.

૨૮૧

તેતણી આતુરી જોઇ તજે સહુ
ગર્વ કવિવર કે દરિદ્રધર,
નામથી વલ્લભ છે કવિવલ્લભ
કુલ્લભ મુર અતુર તપા નર;

૨૮૦ બીમને પ્રતિગા સિદ્ધ કરી આવેલો વેનેઈને દ્રોપદી દાસીએ આ-
જોલા અંગરંગ શરીરે લગાવે છે: અગ ઈં—૨૫૪ છે દ્રોપદી બીમને વ-
ખાણે છે: ધન્ય ઈં—૨૫૪ છે. ધરણીપત (પૃથ્વીપતિ—ભીમ). નિરાક—
નિરાક. ૨૮—દે યુદ્ધસક્ત કે દે મારી રતિરૂપ! મગ—ગતિમ. શામાટે અધિક
નથી તેતું કારણ કહે છે: સાંય ઈં—૨૫૪ છે. વૃંદી વન—અર્જુનની છતની
વાળ હારેજ વરી—અર્જુન હારેજ છત.

૨૮૧ તમે તો કોઈની સાદાવ લેતાજ નથી માટે તમને ધન્ય છે ।
એમ કહીને વખાણે છે: ના ઈં—૨૫૪ છે. અસાંયન—અદાવ વિનાના. રમે—
આનંદ પામે. રંગ બિરંગન—રંગ બેરંગથી. દુયોધન—દુર્યોધન. વડેરી—મોટી.
મુળખત—સારૂ બાપણ—સારી કીર્તિ. હવે કવિ પોતાની કવિતા વિષે બોલે છે:
તાજ ઈં—વલ્લભ કવિ કવિવરનો તાજ (મુકુટ) છે અને વિજુધનનો રાજ
(દંડ) છે—કવિવરનો દંડ છે. વળી તે કવિઓનો દંશ અને મદામત (મોટી
યુદ્ધસક્ત) છે.

વારિ મથી મતિ શ્રેષ્ઠ કરી ભરિ-
ચો દરિયો ધોરના રસનો વર,
જે રસિયા વસિયા હર ભીતર
અતર અન્ય કવીશ્વરને પર

૨૮૨

કૃષ્ણકૃપાયાચન

કવિત

કોઈ કથે કૃષ્ણરૂપ, યશોમતી ખાળરૂપ,
કથે કોઈ દૈત્યનાશ, રૂપ ભગવાનને,
ગોપિકા ગોવિંદમાણ, કથે કોઈ કાલિહાણ,
કોઈ કથે વિાધ ઈંદ્ર, નાણુ નગવાનને,
કવિ કોઈ રાસ રાશિ, ગોપકેશે કો ઉદાસી,
અકૂરે જોયા તપાસી, જેહુ જગવાનને,
કવિમણિ કવીશ્વર, આનંદી વલ્લભેશ્વર,
કૃષ્ણ રૂપ ગણે કેવુ, ક્ષર ખગવાનને

૨૮૩

૨૮૨ તેતણી—વલ્લભ કવિની પ્રવિવલ્લભ—કવિઓને વાહાલો દલ્લભ
ધૃ—તે સુર (દેવો)ને, અસુર (દૈત્યો)ને, તથા નર (મનુષ્યો)ને કુર્મ છે—
અર્થાત્ એના કવિઓ જ્યાં ત્યાં મળતા નથી । વારિ ધૃ—ને કવિએ શ્રદ્ધ મતિ
પ્રીતિ વારિ (વારિધિ—સમુદ્ર)—સાહિત્યરૂપી મનુદ્રનુ મથન કરી વીરરસને
વર (ઉત્તમ) દરિયો (આ મનુષ્યો) ભર્યો છે રમણ પ્રવિ હશે તે આ મારા
કાવ્યના રસને જાણશે, ખીજા કાઈ સમજતા નથી, એ અર્થ જતાવતા કહે છે
૩ જે ધૃ— જે રસિયા કરિ છે તે તો મારા હર ભીતર—અતરમા વસિય
—વસ્યા છે પણ અથ કવીશ્વરો—નીગમ પ્રવિઓને તો મારાથી પર (પરમ)
અતર (છેડું) છે

૨૮૩ અથ સમાપ્તિએ પ્રવિ, કૃષ્ણ જે આ કાવ્યમા પીઠમદરૂપે વર્ણવ્યા
છે તથા જેને સર્વ કાઈ ઇશ્વરરૂપે બજે છે તેનું માદાત્મ્ય વર્ણુ છે કોઈ ધૃ—
પ્રાણ કૃષ્ણો કૃષ્ણરૂપે (હારિમાપતિ)રૂપે થયે છે—તે રૂપે તેને બજે છે ।

કવિ કવીશ્વર કોઈ, કુમડીપતિગા નોઈ,
ભજે યજે સજે સોઈ, કૃષ્ણ ભગવારણો,
કુવચયાપીડ ઘાત, કસનિક દન ખ્યાત,
કાવચવન નિપાત, મર્પ અગિ મારણો,
જરાસંધ મદહારી, મથુગા ઉત્કલગી,
રાજરૂપ મહાભારી, ગગિ ગોગે ધાગણો,
કવિમણિ કવિતાજ, વલ્લભેશ્વર મા'રાજ,
કૃષ્ણરૂપ ગણે કેવુ, અધ્યોધનરણો

૨૮૪

તેને યગોમતી (યગોદા)ના બાળ (બાળકૃષ્ણ)રૂપે કહે છે-તે રૂપને બજે છે કે ધ્યાન કરે છે (એ અનુવાદ સર્વન મરવો) આે મર્ધ ભગવાને કસ વગેરે દેવના નારાયણે કહે છે ગોપિકા ઈ-કોઈ તેને ગોપિકાઓના પ્રાણરૂપ ગોવિંદ કહે છે, માંછ તેો કાનિયનાગની હાથ કરનારા કહે છે અને કોઈ વિધિ (યજ્ઞ) તથા ઈન્ને નાણ (નાણી જોનાગ તેમના પરાક્રમની પરીક્ષા કરનારા) નગવાન (પરંતવાળા-ગોવર્ધનધારી) કહે છે યજ્ઞ ગોપ તથા વાહરડા હરી ગયા હતા ત્યારે કૃષ્ણે નવા ગોપ આે વાહરડા કરી એક વય સુધી ચલાવ્યું હતું અને યજ્ઞગો ગર્વ છોડ્યો હતા તેમજ ગોકુળમાં થતા ઇંદ્રયાગ અટકાવ્યાથી માંખેના ઇંદ્રે વૃષ્ટિથી ગોકુળે તાણી નાખવાનો ચત્ર કયો ત્યારે ગોવર્ધન પરંતને ધરી રાખીને તેમા નજવાસીઓને આશ્રય આપીને ઇંદ્રનો મદ હયો હતો, એ કથા ભાગવતમાં નસિદ છે કવિ ઇ-કોઈ કવિ તેને રાસ રાશિ-રાસકીડાના રાસરૂપ કહે છે, કોઈ તેને ગોપકેરો ઉદારી (ગોપ છતા ગોપથી અનગ) કહે છે, તથા જોહ જગવાન (જગતો ધારણ કરનાર) કૃષ્ણને અકૂરે તપાસી જોયા હતા (યમુનામાં અકૂર નાહાવા પડ્યો ત્યારે જગ મા કુબડા માર્યા પછી તેમને ભગવાનના દર્શન થયા હતા એ કથા ભાગવતમાં છે) તે એ છે એમ કહે છે કૃષ્ણ ઇ-ભગવાન (પક્ષીનાળા-ગર્ગ-ગારી) તથા હર (નાજનત મનુષ્યદેહેને ધારણ કરી રહેના) કૃષ્ણના રૂપને વલ્લભ કેવુ ગણે ? સદેહ અર્થાત્ એ બધાય કૃષ્ણના રૂપ છે, માટે એમથી હુ મુ પછા !

૨૮૪ કુમડીપતિશા-કુમ્મળા પતિરૂપ યજે-પૂજે કુવચયાપીડ-એ નામનો કમનો હાથી એ હાથી કૃષ્ણે માતા હતા કાવચના-એ નામનો રૂપ

રૂઝિભણીપ્રાણુઆધાર, સત્યામાનકેરો માર,
કૌરવ સહારનાર, ગણે કવિ કા'નને;
ગીતાકાર ગણે લોક, પાર્યમિત્રરૂપ રોક,
વચન અસત્ય રોક, ગણે એવા માનને;
રાજસૂય અશ્વમેધ, કર્તા હરિ સર્વમેધ,
મટાડતા આપ વેધ, સર્વ ધારી સાનને;
કવિભણિ કવિરૂપ, વલ્લભેશ્વર મા'રૂપ,
ગણે છે હરિ તદ્દૂપ, માગે તેવા જ્ઞાનને.

૨૮૫

કૃષ્ણરૂપ છે કપટ કર્યા કંઈનાં અપટ,
ઉગર્યા ન કો અપટ, નમુ તેવા રૂપને,
માયા નવ દાનવની, માયા ડરી માનવની,
માયા ધારો માનવની, નમુ માયા કૂપને,

જરાસંધનો મિત્ર રાજા કૃષ્ણને મારવા આ-યો હતો તેને કૃષ્ણ યુક્તિથી
સુસુકદ પાસે મરાવ્યો હતો ઉગ્રહકારી-(સર્વ યાદવોને લેધને દારકામા વસ્યા
માટે). ધારણી-ધારણ નાખનારો-મોહ પમાડનારો, અથવા માંયાવી અધ-
ઓષ્ણરણો-પાપના ઢગલાને બાળી નાખનારો

૨૮૫ સલા ધૃ-સત્યા (સત્યભામા)ના માન (પ્રીતિની રીસ)નો
માર (કામદેવ). અર્થાત્ જન્મ કામદેવના બળથી સ્ત્રીઓની રીસ નાશ
પામે છે તેમ સત્યભામા નામે પોતાની પટરાણીના રોપને મટાડનાર કૃષ્ણ છે.
કૌરવ ધૃ-મારતના ગુદમા કૃષ્ણે જો કે હાથમા હથિયાર ન જાવવા પ્રતિજ્ઞા
કરીને તે પાળી પણ હતી તથાપિ કવિઓ તો કૌરવોનો સહાર કરનાર કા'ન
(કૃષ્ણ)ને જ ગણે છે! ગીતાખર ધૃ-લોકો કૃષ્ણને ગીતાકાર (ભગવદ્ગીતા)
ના કર્તા ગણે છે. (અર્થાત્ ગીતા બ્યાસે રચી કે કૃષ્ણે એ વિષે હું કાંઈ નિર્ણય
આપતો નથી). પાર્ય ધૃ-પાર્યના મિત્રરૂપે રોક (રોકા-અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ)
છે. વચન ધૃ-અસત્ય વચન બોલાવીને તેને દેડા કરે-અસત્યને સત્ય કરે
એવા છે સર્વ મેધ-સર્વ પ્રકારના યજ્ઞ વેધ-દોષ

કપટ સ્વરૂપ કશુ, કૃષ્ણ વિના જશુ વશુ,
વેણુ કેણુ જશુ રશુ, કહે કો તદ્દુપને;
કવિમણિ કવિશ્રેષ્ઠ, સર્વ જિરોમણિ જ્યેષ્ઠ,
ને કપટરૂપ વેદ, નશુ તે અનુપને. ૨૮૬

કામ ભાવેઆપે મોક્ષ, ભાળ ભાવેઆપે મોક્ષ,
ગતુ ભાવે આપે મોક્ષ, તો ચૂકે કવીશને;
અન્નાશુના બજે કોઈ, બાણી બૂઝી યજે કોઈ,
શાણી શાણી સજે કોઈ, ધારે તે ભવિષને,
એમ છે તો મુક્ત માણુ, કપટ ને રૂપ રાણુ,
મળે મોક્ષ સર્વ ત્યાણુ, નશુ હું ન વીશને,
કવિમણિ—કવિરૂપ, કવિગજ રાજ બૂમ—
કપટને રૂપ નમી, આરાધુ રવીશને ૨૮૭

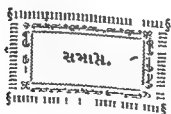
૨૮૬ કવિ કૃષ્ણને કપટરૂપ ગણી તેને પ્રણામ કરે છે કૃષ્ણ ઈ૦—કૃષ્ણ
કપટરૂપ છે માયાકોપે વર્ણે છે માયા ઈ૦—તેના આગળ દાનવની માયા
(કપટ રચા ॥) નર (પોરોએ), તો માનવની માયા તો ત્યા આગળ કશી
(શી વિગાનમ્મા છે)? એના આગળ માયા (જગત્ પ્રપત્ય કરનારી શક્તિ)
પણ માનવની—માન વિનાની ધારો, એવા માયાના રૂપરૂપ કૃષ્ણને હું નશુ હું
કપટ ઈ૦—કપટુ કશુ પણ સ્વરૂપ કૃષ્ણ વિના જશુ (જગત્મા) વશુ છે
અર્થાત્ જગત્મા જે જે કપટના સ્વરૂપ છે તે તે સર્વ કૃષ્ણના કપટથી હટી છે
વેણુ ઈ૦—તેનું વેણુ (નયન) અને કેણુ (કથન) જશુ (જેવું) રશુ
(મધુ-તાથી રમેતું) દોષ તેનું છે દહે તદ્દુપને (કૃષ્ણના એવા રૂપને) કો
મહેત—ગણુ વર્ણી શકે! કવિમણિ ઈ૦—હું કવિઓનાં ગણિરૂપ અને કવિ-
ઓમા શ્રેષ્ઠ વક્ત્રભ પણ જે કપટરૂપ વેદ (વેદન—સીટા)—છે તે અનુપ
(ઉપમા ગદિત) કૃષ્ણને નશુ હું

૨૮૭ વક્ત્ર કહે છે કે કૃષ્ણનું આટલું વર્ણન કરવાથી મને તો જરૂર
તે મેલા આપશેજ એ વાનનું મમથન કરતા કહે છે કે, કામ ઈ૦—તે કામ

સવત સત્તરમા આ, એગીકેરા ઘરમા આ,
નામ ધારી વરમા આ, શક્તિકેરા શામ છે,
કવિપૂત સપૂત આ, કૃતિ તેની સપૂત આ,
કૃત્ય માનો મા'ભૂત આ, વલ્લભ ઉદામ છે

૨૮૯

૨૮૮ વીર ઈ૦—આ અથ વીરસુતો વાગિધિ (સમુદ્ર) છે રસીના
પુરુષોના રસનો નિધિ (બહાર) છે કવીશ્વરનો વિધિ (આ રીતે કાવ્ય કરવું
એમ જણાવનારા શાસ્ત્રરૂપ) છે, અને એવો આ અથ ઉત્તમ દોવાધી એવું
જુગો જુગ નામ છે—સદામળ કીર્તિવાગો થશે અથ બનાવ્યાની માન સ
વત ઇ૦—સંવત ૧૭૮૦ ના ઘરમા—એ સાન પૂરી થયા પહેલાં વર નામધારી
સવત્સરમા આ શક્તિ (સરસ્વતી) ના શામ (કાળા બિંદુઓ—અક્ષરરૂપ)
પડ્યા છે તે સાલમા આ અથ લખાનો છે કવિ ઈ૦—આ અથકાર કવિનો
પૂત (પુત્ર) છે અને સપૂત છે તેમ તેની આ કૃતિ પણ સપૂત છે (જેમ સા
રો પુત્ર બાપની કીર્તિને પ્રકાશિત કરે છે તેમ સારો અથ કર્તાની ખીતિને પ્ર
કાશિત કરે છે, આ અથ મારી કીર્તિ પ્રકાશિત કરનાર છે માટે સપૂત છે) કૃત્ય
ઈ૦—પૃથ્વી આદિક મહાભૂતના જેવું આ વલ્લભનું ઉદામ કૃત્ય છે એમ માનો



અંથનમામિ.

વોરડેરો વારિધિ આ, રમીલાતણો નિધિ આ,
કવીશ્વરનો વિધિઆ, જુગો જુગ નામ છે;
કવિમાન મર્દન આ, હરિકેરું હર્દન આવિ,
કાધિર વિમર્દન આ, કવીશ્વરાં કામ છે;

માઈ (માલી) લીજે કડવું અને મીઠું તો દુ મારા બાપ પ્રેમાનદને સોપુ છું.
પ્રેમાનદ પોતાના કાવ્યોમા મર્ગને દામે 'કડવા'ના વિભાગ પાડ્યા છે તેવા
વિભાગ આ કાવ્યમા નથી પાડ્યા માટે તે કહે છે કે, આ કાવ્યમાં કોઈ જગો-
એ કડવું નથી- તે તો પ્રેમાનદના અંધોમા છે વળી કડવાના આરબમાં
દાળ, દોષ છે તે વિશે કહે છે દાળ છં-કોષ આ અથમાં દાળ દાળશો
(દાળની રીને રાગડો તાણશો) નહિ, પણ સવૈયે સરૈયો (દરેક સવૈયો)
જોઈને, જો પુરૂષ કદાચિત્ પૈયો હોય તો તે પણ તે સરૈયાને સુણીને પોતાના
પૈયાપણાના તાપને ફેડે અર્થાત્ પૈયાને પણ ચર ચડે એવું આ
કાવ્ય છે વચણુ છં-આ કાવ્યમા વચણુ નથી માટે તેમા તમારે વ-
ચવાનું (જુનગી કરવાનું-ઉલટાવવાનું) નથી, ભુજંગ (સર્પ-ભુજંગી
છંદ) છે પણ તેથી તમે ભમગો નહિ (ખીશો નહિ-વિરહ રીતે
વાચી સમજીને ગમગશો નહિ), શિખરિણી (એ નામનો છંદ) છે પણ તે
જોઈને તમે તે વાચવાથી શમો નહિ-વાચવાથી વિરામ ન પામશો કેમ
વિરામ ન પામીએ ? તે વિશે કહે છે ધારી છં-તે શિખરિણીના રૂડા માપને
(ય, મ, ન, સ, મ, ર, ગ, એવા લક્ષણુને) ધારીને-લક્ષમા લેઈને આ અથ
મા જે જે છંદ છે તે સર્વે કવિતાના નિયમ પ્રમાણે રચેલા છે વર્ણુ છં-
તેમા એક વર્ણુ (અક્ષર) વધતો નથી, તેમ એમા વધવટ થાય તે સધે
(મદે-માફક આરો) નહિ-(છંદમા અક્ષરની વધવટ થવાથી તાપ તૂટે છે
માટે) એવા કવિત, સરૈયો, ભુજંગી, શિખરિણી, વગેરે વૃત્તોમા નાહીને-તે
વૃત્તો વાચીને સતાપને ટાળીએ-આનંદ પામીએ

કડવુ ન લાગે કાંઈ, કવિતને લીજે સાઈ,
 કડવુ મીકુ હુ સોપુ, પ્રેમાનંદ આપને;
 ઢાળ નહિ ઢાળો કોઈ, સર્વે સર્વેયો જોઈ,
 પવેયો પુરુષ હોઈ, સુણી રૂંડે તાપને,
 વક્ષાણુમા વમો નહિ, લુજગથી બમો નહિ,
 શિખરિણી રામો નહિ, ધારી રૂડા માપને;
 વર્ણુ એ વધે નહિ, વધ ઘટ સધે નહિ,
 એવાં વૃત્ત માહિ નાહી, ટાળિયે સતાપને

૨૮૮

ભાવે ભગતા પણ મોક્ષ આપે છે (ગોપિકાઓને આપ્યો તેમ), બાળ ભાવે
 ભગતાં પણ મોક્ષ આપે છે (નંદ યગોદા વગેરેને આપ્યો તેમ), શત્રુભાવે
 પણ મોક્ષ આપે છે (કસ, શિશુપાળ વગેરેને આપ્યો તેમ), તો પછી તેનું
 ગુણુ કે (કપટાદિ) અવગુણુનું ગાન કરનાર કવીશને મોક્ષ આપતા તે
 કેમ ચૂકે ? અજણતા ઇન્—વળી ડાહ્ય તેને અજણતા બજો (અજ્ઞમીલની
 પેઠે), અથવા ડાહ્ય શાણી રાણી (દ્રાપદી જેવી) તેના પર પ્રેમ સજો, તો તે
 સુકિતરૂપી ભવિષ્ય (દોષત) ને ધારે છે સુકિત—સુકિત કપટને ઇન્—કપટને
 રૂપે કરીને હુ તેના પર રાગ (પ્રીતિ કર)—તેની કપટ કળા જોઈને હુ તેને
 ધન્ય ધન્ય કહીને તેના પર પ્રીતિ રૂંડુ અને એમ કરવાથી મૂને મોક્ષ મળે
 એમ છે તો ખીજી સર્વ (ધર્મકર્મોદિ) હુ ત્યાગ છુ—ખીજી સાધન કરવાની
 મારે અગત્ય નથી, અને હુ વીશને (અર્થાત્ ખીજી રિત ગણપતિ, આદિક
 અનેક દેવોને) નમુ નહિ કવિગણિ ઇન્—હું કવિઓનો મણિ, કવિઓનું
 રૂપ, અને કવિઓના રાગના રાગનો ભૂષ (રાગ) છુ, તે હુ કૃષ્ણના કપટ-
 ને રૂપ (કપટરૂપને) નમીને તે વીશ (સર્વના અર્થાત્ સર્વોદિ સર્વ દેવોના
 ઈશને) નમીને તેને આરાધુ છુ

૨૮૮ કવિએ આ ગ્રંથમાં પ્રકરણ, મર્ગ, કે કડના, વગેરે વિભાગ નથી
 પાડ્યા તે વિશે કહે છે કડનું ઇન્—આ કાવ્યમાં કાષ્ટ કડનું લાગે એનું નથી—
 અર્થાત્ અધુજ સુરમ છે કડનું ન વાગવામાટે વાચનારે એમાના કવિને

અથમમામ્નિ.

વોગકેસે વારિા આ, ગ્મીલાતણે નિધિ આ,
કવીશ્વરનો વિધિઆ, ભુગો ભુગ નામ છે,
કવિમાન મર્દન આ, હરિકેકે હર્દન આવિ,
રૂધિર વિમર્દન આ, કવીશ્વર કામ છે,

નાડ (માહી) લીજે કડુ અને મીઠું તે નુ મારા બાપ પ્રેમાનદને સોપુછું
પ્રેમાનદે પોતાના કા-નોમા સગને દામે 'મડવા'ના વિભાગ પાડયા છે તેવા
વિભાગ આ ના-નમા નથી પાડ્યા ગાટે તે કહે છે કે, આ કાવ્યમા કોઈ જગો
એ મડવું નથી- તે તો પ્રેમાનદના અયોમા છે વળી કડવાના આરભમા
ગાગ દોય છે તે વિશે મહે છે દાળ છં-કોષ આ અથમા દાળ દાળશે
(દાળની રીતે ગગડો તાણશે) નહિ, પણ સર્વેયે સર્વેયો (દરેક સર્વેયો)
જોધને, જો પુરૂષ કલ્યાણી પર્વેયો દોય તો તે પણ તે સર્વેયાને મુણીને પોતાના
પર્વેયાપણાના તાપને રૂડે અર્થાત્ પર્વેયાને પણ ચર મટે એવું આ
માન્ય છે વનણુ છં-આ કાવ્યમા વનણુ નથી ગાટે તેમા તમારે વ
મવાનું (હુનગી મરવાનું-ઉલટાવવાનું) નથી ભુજગ (સર્પ-ભુજગી
છદ) છે પણ તેથી તમે જામશે નહિ (ખીશે નહિ-વિરૂદ્ધ રીતે
વાચી સમજીને ગભગજો નહિ), શિખરિણી (એ નામનો છદ) છે પણ તે
જોધને તમે તે વાચનાથી શરો નહિ-વાચનાથી વિરામ ન પામશે. કેમ
વિરામ ન પામીએ ? તે વિશે મહે છે ધારી છં-તે શિખરિણીના રૂપ માપને
(ય, મ, ન, સ, મ લ ગ એના લક્ષણુને) ધારીને-વક્ષમા લેધને આ અથ
મા જે જે છદ છે તે સર્વે નિતાના નિયમ પ્રમાણે રચેના છે વર્ણુ છં-
તેમા એક વર્ણુ (અક્ષર) વધતો નથી તેમ એમા વધવટ થાય તે સધે
(મહે માદ્ર આરે) નહિ-(છદમા અલગની વધવટ થવથી તાન તૂટે છે
માટે) એના મનિત સર્વેયો ભુજગી, શિખરિણી વગેરે જુનામા નાહીને-તે
દત્તા વાચીને મતાપને ટાળીએ-આનદ પામીએ

સંવત સત્તરમાં આ, ઝોંશીકેરા ઘરમાં આ,
 નામ ધારી વરમાં આ, શક્તિકેરાં-શામ છે;
 કેવિપૂત સપૂત આ, કૃતિ તેની સપૂત આ,
 કૃત્ય માનો મા'લૂત આ, વલ્લભ ઉદામ છે.